

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Matic Kavčič

**Družbena in individualna tveganja starejših – vloga
omrežij socialne opore**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Matic Kavčič

Mentorica: izr. prof. dr. Valentina Hlebec

**Družbena in individualna tveganja starejših – vloga
omrežij socialne opore**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2011

Zahvala

Zahvaljujem se izr. prof. dr. Valentini Hlebec za uvajanje v znanstveno-raziskovalno delo v preteklih letih, ko sem se pod njenim mentorstvom usposabljal kot mladi raziskovalec. Še posebej se ji zahvaljujem za strokovno vodenje in pomoč pri izvedbi tu predstavljene raziskave ter za nasvete ob pisanju tega dela.

Zahvaljujem se tudi raziskovalkam, profesoricom, članicam Centra za proučevanje družbene blaginje na Fakulteti za družbene vede za sodelovanje in pomoč, ko sem potreboval dober nasvet. Prav tako bi se rad zahvalil kolegom mladim raziskovalcem na fakulteti, s katerimi smo si z izmenjavo medsebojnih izkušenj, nasvetov in pomoči olajšali naša skupna prizadevanja.

Zahvaljujem se prof. dr. Joergu Struebingu z Inštituta za sociologijo Univerze v Tuebingenu za posredovanje znanja in neštete nasvete glede uporabe metodološkega pristopa *grounded theory*.

Zahvalil bi se rad gospe Nini Ličer, direktorici Zavoda za oskrbo Ljubljana, in gospe Mateji Kožuh Novak, dr., predsednici Zveze društev upokojencev Slovenije, za sodelovanje in posredovanje pri zbiranju in navezovanju stikov z intervjuvanci. Nenazadnje sem veliko zahvalo dolžan tistim, ki so prispevali podatke, na podlagi katerih smo lahko izvedli to raziskavo; brez njih to ne bi bilo mogoče. Hvala vsem, ki so se odzvali na anketo in z nami opravili intervjuje.

Posebna hvala tudi vsem domačim in prijateljem, ki so mi vseskozi stali ob strani in mi pomagali, ko je bilo to najbolj potrebno.

POVZETEK

Doktorska disertacija se ukvarja z zelo aktualno, kompleksno in relevantno problematiko. Izviren je njen pristop k problemu, ki na ta način prispeva k znanju o področjih, ki ostajajo sive pege pri raziskovanju slovenske družbe. Tematsko disertacijo umeščamo na širše področje proučevanja kakovosti vsakdanjega življenja starejših, ta pa je obravnavana skozi perspektivo tveganj in omrežij socialne opore. Relevantno izhodišče predstavlja staranje populacije – delež starejših od 65 let (16,5 % v letu 2009) naj bi se podvojil do leta 2060 (33,4 %), kar bo vplivalo na kakovost življenja slovenske družbe kot celote. Zlasti pa je treba spričo teh intenzivnih trendov staranja in naraščanja deleža »odvisnih« članov populacije proučevati kakovost življenja starejših, še posebej tistih najbolj ranljivih, ki jih ogrožajo številna tveganja. Izhodišča smo opredelili še z naslednjima dvema senzitivirajočima konceptoma. V izhodišču razumemo tveganje kot dejavnik, ki ogroža posameznikovo kakovost življenja. Zaradi mnogih sprememb, ki značilno spremljajo staranje posameznika, tako na individualni ravni kot širše v družbi, starejše pogosto označujemo kot eno najbolj ranljivih skupin v družbi. V disertaciji tako obravnavamo tveganja, s katerimi se srečujejo starejši v svojem vsakdanjem življenju. Drugi izhodiščni senzitivirajoči koncept predstavlja omrežje socialne opore. To je tisti pozitivni del osebnega omrežja posameznika, s katerim si ego izmenjuje različne vrste socialne opore. Omrežja socialne opore obravnavamo kot enega temeljnih dejavnikov obvladovanja tveganj ter zagotavljanja individualne blaginje in kakovosti življenja.

Namen naloge je bil izvesti eksploratorno študijo ter odkriti in pojasniti, s kakšnimi tveganji se srečujejo starejši, kako ta zmanjšujejo njihovo kakovost življenja, kako jih obvladujejo in kakšno vlogo imajo pri tem omrežja socialne opore. Zato smo poizkusili odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja: *Katera tveganja zadevajo starejše v njihovem vsakdanjem življenju? Kakšno vlogo pri obvladovanju družbenih in individualnih tveganj imajo omrežja socialne opore starejših? Katere strategije shajanja in obvladovanja tveganj se v vsakdanjem življenju uporabljajo starejši?*

Na zastavljena raziskovalna vprašanja smo se odločili odgovoriti z inovativno sestavljenim pojasnjevalnim raziskovalnim načrtom, ki ga lahko opredelimo kot pristop integracije metod (*mixed-methods research design*) z modelom izbire udeležencev. Metodološki pristop tako temelji na uporabi teoretske analize, empirični kvantitativni analizi (anketa na kvotnem vzorcu, N=558, s katero smo izmerili tudi egocentrična omrežja socialne

opore s hierarhičnim pristopom, temelječim na emocionalnem pristopu s subjektivnim kriterijem bližine) in osrednjem kvalitativnem pristopu *grounded theory*. Tako smo zbrali kvantitativne in kvalitativne podatke ter kombinirali dva različna raziskovalno-pojasnjevalna pristopa: induktivni pristop – »od spodaj« in deduktivni pristop – »od zgoraj«. Ker smo želeli zavzeti bolj emski zorni kot, je bila posebna pozornost namenjena pogledu samih starejših »od spodaj«, zato smo se osredotočili na induktivni pristop in izvedli pri nas redko uporabljeno analizo s pomočjo raziskovalno-metodološkega pristopa *grounded theory*. Analizirali smo 32 poglobljenih intervjujev z ranljivimi starejšimi posamezniki in tri intervjuje, ki smo jih opravili z eksperti s tega področja.

Ugotovitve kvantitativnih analiz kažejo, da imajo starejši več težav pri vsakdanjih opravilih. Tretjina upokojenih ima težave z gibanjem pri vsakodnevnih opravilih. Starejši ocenjujejo svoje zdravje za slabše in so tudi nekoliko manj zadovoljni s svojim življenjem kot pripadniki mlajših generacij. Meritve omrežij socialne opore so pokazale, da je ranljivost starejših pogojena tudi s strukturnimi značilnostmi njihovih omrežij. Rezultati kažejo, da imajo (le) nekoliko manjša omrežja (12 članov), predvsem pa je opazen upad članstva v tretjem krogu med prijatelji, člani razširjene družine in sodelavci. Tako postajajo njihova osebna omrežja vse bolj družinska. Opazna je strukturna ranljivost pri določenih vrstah opore. Čeprav so najbolj resna tveganja obvladana, saj imajo za emocionalno oporo in oporo v bolezni precej, celo več članov kot mlajše generacije, pa je vidno izrazito pomanjkanje predvsem pri finančni in informacijski opori, v manjši meri pa tudi pri druženju in instrumentalni opori. Zlasti je zaskrbljujoča ugotovitev, da se kar 39 % starejših v primeru potrebe po finančni pomoči ne more obrniti na nikogar, naslednjih 25 % pa jih meni, da bi se lahko obrnili le na enega samega člana svojega omrežja socialne opore. Na podlagi analiz socialne opore lahko potrdimo pomembno vlogo osebnega omrežja, zlasti bližnjih družinskih članov, ki nudijo več različnih vrst socialne opore.

Ob prehodu na kvalitativno induktivno usmerjeno raziskovanje najprej pojasnimo kompleksen koncept tveganja, nato pa z induktivnim pristopom identificiramo in pojasnimo tveganja, s katerimi se starejši srečujejo. Že s podatki ankete smo pokazali, da se tveganja starejših značilno razlikujejo od tveganj srednje generacije in od tveganj študentov. Močno prevladujejo tveganja za zdravje, sledijo pa tveganja za finančno varnost. S kvalitativnim induktivnim pristopom smo razvili »škatlo tveganj« kot hevristični pripomoček, s katerim

lahko tveganja razvrščamo po treh dimenzijah: izvoru, zaznavi in velikosti; slednjo določata komponenti verjetnosti in škode. Tveganja smo kategorizirali glede na osrednjo kategorijo in »metatveganje«, tj. izgubo neodvisnosti. Podrobneje smo identificirali tveganja za zdravje ter finančna, socialna in strukturna tveganja. Pri tem ugotavljamo, da postane situacija za posameznika kritična takrat, ko se začnejo tveganja prekrivati in medsebojno krepiti. Poudarili smo tudi pomen tveganega vedenja in možnih koristi oz. pozitivnih posledic, ki jih to prinaša za posameznika. Na koncu pa smo izpostavili relativnost tveganja, kadar je neki izid tveganja »popolnoma neverjeten«, »popolnoma verjeten« oz. kadar posameznik nima vpliva oz. možnosti alternativnega delovanja.

Starejši se s tveganji soočijo na različne načine. Analizirali smo njihove strategije shajanja. Razvili smo »škatlo strategij«, s pomočjo katere lahko glede na akterje, smer delovanja in aktivnost kategoriziramo različne strategije. Identificirali in podrobneje smo predstavili strategije za ohranjanje zdravja in sposobnosti, za ohranjanje finančne varnosti in strategije za zagotavljanje socialne opore. Skozi analize strategij prepoznavamo starejše kot aktivne in iznajdljive, produktivne akterje, ki s svojim delovanjem skrbijo za lastno blagostanje. Ko so njihove sposobnosti shajanja presežene, pa uporabijo pasivne strategije; zlasti takrat ima ključno vlogo opora iz osebnih omrežij in nazadnje formalna pomoč. Ponovno se pokaže izrazit pomen vloge omrežij socialne opore, ki pa temelji na nekaterih nujnih pogojih. Pomembni so dobri odnosi med člani omrežja in njihovo vzdrževanje, ki se praviloma vrši skozi vzajemno oporo, ta pa se lahko izvede tudi s časovnim zamikom. Pomembna je tudi časovna dostopnost članov omrežja socialne opore, ki se v današnjih razmerah kaže za vse bolj problematično.

Na koncu smo ugotovitve sestavili v teoretični model, ki prikazuje spiralo tveganj s središčnim tveganjem, tj. odvisnostjo. Model prikazuje dinamičen proces, sam potek, kako se neko tveganje vzpostavi in kako rezultira v določenih posledicah. Prikazani so medsebojni vplivi in potek, kako se tveganja na različnih področjih lahko medsebojno krepijo. Proti tveganjem se posamezniki borijo na mikroravni z lastnim delovanjem skozi strategije shajanja, pri tem jim na mezoravni pomagajo omrežja socialne opore in na makroravni država blaginje. Poleg njih prepoznavamo še pomen trga in tretjega sektorja. Model je kompleksen in

dinamičen, saj lahko omenjeni dejavniki, ki tveganja zmanjšujejo, tveganja hkrati tudi povzročajo.

Menimo, da smo s posebnim raziskovalnim pristopom uspeli prodreti v nekatera do sedaj na ta način še ne raziskana področja vsakdanjega življenja starejših in da smo prispevali nekaj izvirnih ugotovitev, ki so lahko dobra podlaga za nadaljnje raziskovanje. Pridobljeno vedenje pa nima le spoznavne, ampak pomeni tudi uporabno vrednost za vse oblikovalce bolj informiranih socialnih politik za zagotavljanje kakovosti življenja starejših in trajnostnega razvoja slovenske družbe v celoti.

Ključne besede: starejši ljudje, tveganja, omrežja socialne opore, strategije shajanja.

ABSTRACT

This doctoral dissertation deals with a very present, complex and relevant topic for Slovenian society. Its approach to the problem is highly original, so that it contributes to the knowledge in the areas that remain unclear in research that focuses on Slovenia. The dissertation is thematically placed within the wider field of research on the quality of everyday life of older people, investigated through the perspective of risks and social support networks. Aging of the Slovenian population represents an important starting point, with the percentage of people over 65 years of age (16.5 % in the year 2009) expected to double by the year 2060 (to 33.4%), which will impact on the quality of life of Slovenian society as a whole. Due to the intensive trends of ageing and the increasing share of the 'dependant' members of the population, it is becoming especially important to examine the quality of life of older people, especially those who are most vulnerable and at risk. Points of departure for this study were defined by two sensitizing concepts. In the core we placed risk as a factor threatening individual quality of life. Due to various changes that accompany ageing of the individual on the individual as well as on the social level, older people are often characterized as one of the most vulnerable groups in the population. Therefore, the dissertation deals with the risks faced by older people in their everyday life. Social support networks represent the second sensitizing concept. This is the part of the personal network of the individual in which ego exchanges various types of social support. We consider social support networks as one of the key factors for mastering risks, and for assuring individual welfare and quality of life.

The goal of the dissertation was to carry out an exploratory study and find out, describe and explain the risks faced by older people, how these risks lower their quality of life, how older people master and manage these risks and what the role of social support networks is. Consequently, we target the following research questions. *What are the risks faced by older people in their everyday life? What is the role of the social support networks of older people in mastering their social and individual risks? What coping and risk-mastering strategies do older people use in their everyday life?*

We decided to answer the posed research questions with the use of an innovatively composed explanatory research design that can be defined as a mixed-method research design with a participant-selection model. The methodological approach is therefore based on theoretical analysis, empirical quantitative analysis (quota sample survey, N = 558, with which we have also measured the ego-centered social support networks with a hierarchical

approach based on emotional criteria with the subjective criterion of closeness) and the central qualitative grounded theory approach. In this way we have gathered qualitative and quantitative data and combined two different modes of reasoning – an inductive “bottom-up” approach and a deductive “top-down” approach. As our intention was to take an emic perspective, special attention was given to the perspective of the older people themselves and, therefore, we have focused on and conducted a grounded theory analysis that has been rarely employed in Slovenia. We have analysed 32 in-depth interviews with vulnerable older people and 3 expert interviews that were carried out with professionals in this field.

Quantitative analysis findings show that older people do have more problems with everyday chores. One-third of retired people move around with difficulty when engaging in everyday chores. Older people assess their health as worse and they are also less satisfied with their life in comparison to younger generations. Measurements of social support networks showed that the vulnerability of older people is also conditioned by the structural characteristics of their networks. Findings show that they have (only) slightly smaller networks (12 members) than younger generations; however, most apparent is the drop in membership in the third outer circle of friends, members of the extended family and co-workers. In this way their networks become more and more familial in nature. Noticeable is a structural vulnerability for some types of social support. Although the most serious risks are mastered – for instance, older people have enough members in their network, even more than younger generations, for emotional support – we can, on the other hand, observe a lack of support in financial and informational matters, and to a lesser degree, in social companionship and instrumental support. Particularly alarming is the finding that up to 39 % of older people cannot turn to anyone in the case of the need for financial help. A further 25 % stated that they could turn to only one single member of their social support network for financial help. Based on the analysis of social support we can confirm the important role of personal networks, especially of close family members who offer many different types of social support.

Passing to qualitative inductively oriented research we initially explain a complex concept of risk and then, with an inductive approach, identify and explain the risks faced by older people. Already with the data from the survey we have shown that the risks that older

people face significantly differ from those of the middle and younger generations. Heavily dominating this aspect are health risks followed by the risks to financial security. With the help of the qualitative inductive approach, we have developed a “box of risks” – a heuristic device with which we can classify risks according to three dimensions; origin, perception and size (the latter is determined by two components – the probability and the harm or loss involved). The risks were categorized according to the central category and the “meta-risk”, i.e. loss of independence. More specifically, we identified health risks, financial risks, social risks and structural risks. In this regard, we found that the situation becomes critical for an individual when risks start to overlap and to amplify each other. We also stressed the importance of risk-taking behaviour and the potential benefits or positive consequences that it can bring for an individual. Finally, we pointed out the relativity of risk – when an outcome of risk is ‘completely improbable’, ‘very likely’ or where the individual has ‘no influence’ or ‘no possibility for alternative action’.

Older people face risks in different ways. We have analysed their coping strategies. We have developed a “box of strategies” with which we can categorize various coping strategies depending on the actors, the direction of action and the degree of activity. We have identified and thoroughly presented strategies for maintaining health and ability, for maintaining financial security and strategies for ensuring social support. Through analysis of the strategies we recognize older people as active and resourceful productive social actors, who engage in various activities and, thereby, take care of their own well-being. When they exceed their coping capacities they turn to passive strategies – especially social support from personal networks and, finally, formal support plays a crucial role. Again, an extremely important role for social support networks is confirmed; however, the exchange of social support is based on some necessary conditions. Good personal relations between network members are essential. Their maintenance is generally accomplished through mutual support that can also be carried out over time. Also important is the time availability of the network members, which appears to be increasingly problematic in contemporary conditions.

In the end we have compiled the findings in a theoretical model that shows the spiral of risk with the central risk, i.e. the loss of independence. The model shows a dynamic process, the course by which risks emerge and how they result in certain consequences. The interaction between various risks and the course that is taken is shown, alongside how the risks in different areas can be mutually reinforcing. Individuals fight against risks on a micro level with their own action being represented by coping strategies, assisted by social support

networks on a mezzo level and on a macro level by the welfare state. In addition we recognize the importance of the market and the third sector. The model is complex and dynamic, since the above-mentioned factors that reduce the risks faced by the elderly may at the same time also cause various new risks.

We believe that with the implementation of a special research approach we succeeded in reaching some of the not yet studied areas of everyday life of older people in a novel manner and that we have contributed some original findings, which may be a good basis for further research. Acquired knowledge not only holds scientific value but also has a practical value for all designers of more informed social policies, ensuring the quality of life of older people and the sustainable development of Slovenian society as a whole.

Key words: Older people, risks, social support networks, coping strategies

KAZALO

1	UVOD	20
1.1	OPREDELITEV TEME, PROBLEMA IN PREDMETA RAZISKOVANJA	22
1.2	OPREDELITEV TEMELJNIH RAZISKOVALNIH VPRAŠANJ	23
1.3	KONCEPTUALNA IZHODIŠČA: SENZITIRAJOČI KONCEPTI NAMESTO TEORETIČNEGA MODELA	25
1.3.1	<i>Starejši ljudje</i>	26
1.3.2	<i>Tveganje</i>	27
1.3.3	<i>Omrežja socialne opore</i>	29
1.4	OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA NAČRTA IN RAZISKOVALNIH METOD	30
1.4.1	<i>Potek raziskovanja</i>	38
1.4.2	<i>Potek zbiranja podatkov na terenu</i>	40
2	OMREŽJA SOCIALNE OPORE STAREJŠIH.....	44
2.1	UMESTITEV POGLAVJA V RAZISKOVALNI NAČRT IN POSTOPKE ANALIZ	45
2.2	OPREDELITEV SOCIALNEGA OMREŽJA.....	47
2.2.1	<i>Egocentrično omrežje in omrežje socialne opore</i>	48
2.3	OPREDELITEV SOCIALNE OPORE	49
2.4	VLOGA OMREŽIJ SOCIALNE OPORE PRI TVEGANJIH ZA ZDRAVJE IN KAKOVOST ŽIVLJENJA	51
2.5	OPIS MERJENJA IN ZBIranJA PODATKOV EGOCENTRIČNIH OMREŽIJ	56
2.6	OPIS VZORCA	60
2.6.1	<i>Opis skupin upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in študentov z bivariantnimi povezavami z nekaterimi spremenljivkami</i>	62
2.7	VELIKOST OMREŽJA.....	63
2.7.1	<i>Razlike v velikosti omrežja po drugih demografskih spremenljivkah</i>	68
2.8	SESTAVA OMREŽJA SOCIALNE OPORE	69
2.9	SESTAVA SOCIALNE OPORE	71
2.9.1	<i>Kdo komu nudi kaj?</i>	77
2.10	SOCIALNA OPORA OB STRESNIH ŽIVLJENJSKIH DOGODKIH	84
2.11	OSEBNE ZNAČILNOSTI IN OMREŽJA SOCIALNE OPORE	87

2.12	SAMOUCINKOVITOST IN SOCIALNA OPORA STAREJŠIH.....	91
2.13	RAZPRAVA O IZMERJENIH OMREŽJIH SOCIALNE OPORE STAREJŠIH	98
3	DRUŽBENA IN INDIVIDUALNA TVEGANJA VSAKDANJEGA	
	ŽIVLJENJA STAREJŠIH	104
3.1	STARANJE V POZNOMODERNI »DRUŽBI TVEGANJA«	106
3.2	TVEGANJE IN DRŽAVA BLAGINJE	108
3.3	KAJ JE TVEGANJE? – TEORETSKA OPREDELITEV	111
3.3.1	<i>Konceptualizacija tveganja.....</i>	<i>112</i>
3.3.1.1	<i>Izraz tveganje.....</i>	<i>113</i>
3.3.1.2	<i>Definicija tveganja in opredelitev sorodnih konceptov</i>	<i>115</i>
3.3.2	<i>Subjektivnost in percepcija tveganja.....</i>	<i>118</i>
3.3.3	<i>Vrste tveganj – družbena in individualna</i>	<i>119</i>
3.3.4	<i>Tvegano vedenje, prostovoljno tveganje in tveganje kot priložnost</i>	<i>120</i>
3.3.5	<i>Upravljanje s tveganji.....</i>	<i>120</i>
3.3.6	<i>Komuniciranje o tveganjih.....</i>	<i>121</i>
3.3.7	<i>Sprejemljiva raven tveganja.....</i>	<i>122</i>
3.4	TVEGANJA STAREJŠIH – EMPIRIČNI REZULTATI	122
3.4.1	<i>Analiza odprtih anketnih odgovorov.....</i>	<i>123</i>
3.4.2	<i>Kvalitativne analize tveganj starejših.....</i>	<i>128</i>
3.4.2.1	<i>Razvrstitev tveganj starejših na zdravstveni, finančni, socialni in</i> <i>strukturni ravni.....</i>	<i>132</i>
3.4.2.1.1	<i>Tveganja za zdravje</i>	<i>135</i>
3.4.2.1.2	<i>Finančna tveganja</i>	<i>143</i>
3.4.2.1.3	<i>Socialna tveganja</i>	<i>146</i>
3.4.2.1.4	<i>Strukturna tveganja</i>	<i>150</i>
3.5	RAZPRAVA O TVEGANJIH STAREJŠIH	152
4	STRATEGIJE SHAJANJA STAREJŠIH	165
4.1	IZHODIŠČA IN OPREDELITEV STRATEGIJ SHAJANJA	166
4.2	RAZLIČNI LJUDJE UPORABLJAJO RAZLIČNE STRATEGIJE: ZNAČILNOSTI	
	INTERVJUJANCEV	167
4.3	PREDSTAVITEV DIMENZIJ STRATEGIJ SHAJANJA IN ŠKATLE KOT HEVIORISTIČNEGA	
	PRIPOMOČKA.....	169

4.4	TIPOLOGIJA STRATEGIJ ZA OBVLADOVANJE TVEGANJ IN PRIZADEVANJ ZA KAKOVOST ŽIVLJENJA STAREJŠIH.....	172
4.5	INDIVIDUALNE STRATEGIJE SHAJANJA STAREJŠIH – UVODNA OPREDELITEV	174
4.6	DRUŽINSKE STRATEGIJE SHAJANJA	175
4.7	SKUPNOSTNE STRATEGIJE SHAJANJA	180
4.8	INDIVIDUALNE STRATEGIJE SHAJANJA STAREJŠIH – PODROBNE OPREDELITVE .	182
4.8.1	<i>Strategije ohranjanja zdravja – preprečevanje nesreč in poškodb</i>	<i>184</i>
4.8.1.1	Aktivne strategije ohranjanja zdravja.....	185
4.8.1.2	Pasivne strategije ohranjanja zdravja	187
4.8.2	<i>Strategije ohranjanja finančne neodvisnosti ter shajanja s finančnim in materialnim pomanjkanjem – »šparanje in pridobivanje«</i>	<i>190</i>
4.8.2.1	Aktivne strategije ohranjanja finančne neodvisnosti.....	192
4.8.2.1.1	Iskanje dodatnih virov dohodka, izmenjava pomoči in uslug	192
4.8.2.1.2	Plačevanje uslug in storitev	194
4.8.2.1.3	Samooskrba	195
4.8.2.1.4	Prehranske strategije.....	196
4.8.2.1.5	Premišljeno in skrbno gospodarjenje z viri	198
4.8.2.1.6	Namensko varčevanje.....	199
4.8.2.1.7	Delitev dela in stroškov med družinskimi člani	199
4.8.2.2	Pasivne strategije ohranjanja finančne neodvisnosti.....	199
4.8.2.2.1	Zmanjševanje potreb	200
4.8.2.2.2	Samoomejevanje z odrekanjem.....	201
4.8.2.3	Uporaba ustreznih bančnih storitev	209
4.8.2.4	Črpanje preteklih prihrankov.....	210
4.8.2.5	Prejemanje pomoči od humanitarnih organizacij	211
4.8.2.6	Kultura skromnosti in odrekanja	212
4.8.3	<i>Strategije ohranjanja izmenjave socialne opore skozi medgeneracijsko solidarnost</i>	<i>212</i>
4.8.3.1	Aktivne strategije ohranjanja izmenjave socialne opore.....	214
4.8.3.1.1	Iskanje in zagotavljanje neformalne socialne opore in formalne institucionalne pomoči, izmenjava in plačevanje pomoči in uslug	214
4.8.3.1.2	Prošenje za pomoč in organiziranje pomoči.....	216
4.8.3.1.3	Priselitev odraslih otrok za oporo in pomoč.....	216

4.8.3.1.4	Vzdrževanje socialnega omrežja in stikov.....	217
4.8.3.1.5	Delitev dela in stroškov med družinskimi člani.....	220
4.8.3.1.6	Življenje s hišnimi ljubljenci	220
4.8.3.2	Pasivne strategije ohranjanja izmenjave socialne opore.....	221
4.9	RAZPRAVA O STRATEGIJAH SHAJANJA IN RAZLIČNIH INTERVENIRAJOČIH DEJAVNIKI 222	
4.9.1	<i>Zdravstveno stanje in sposobnost za delo</i>	225
4.9.2	<i>Kraj in tip bivanja</i>	226
4.9.3	<i>Funkcionalno omrežje socialne opore</i>	226
4.9.4	<i>Čas</i>	227
4.9.5	<i>Medgeneracijska solidarnost</i>	228
5	INTEGRACIJA V SUBSTANCIALNI TEORETIČNI MODEL	230
5.1	SPIRALA TVEGANJA.....	235
6	ZAKLJUČEK.....	243
7	LITERATURA.....	253
8	PRILOGE	266
9	STVARNO IN IMENSKO KAZALO.....	298

KAZALO SHEM

Shema 1.1: Raziskovalni načrt: Integracija metod – pojasnjevalni raziskovalni načrt z modelom izbire udeležencev.....	33
Shema 1.2: Proces analize v GT.....	36
Shema 1.3: Iterativno-ciklični model delovnega procesa v GT.....	38
Shema 2.1: Diagram treh koncentričnih krogov – hipotetični model omrežij socialne opore.....	58
Shema 3.1: »Škatla tveganj« – tri dimenzije tveganja.....	130
Shema 3.2: Kategorizacija tveganj glede na osrednjo vlogo neodvisnosti.....	134
Shema 4.1: Škatla dimenzij in tipov strategij shajanja.....	170
Shema 4.2: Tipologija strategij za obvladovanje tveganj in prizadevanj za kakovost življenja.....	173
Shema 4.3: Strategije shajanja starejših glede na aktivnost in usmerjenost.....	183
Shema 4.4: Strategije ohranjanja zdravja in sposobnosti.....	185
Shema 4.5: Individualne strategije ohranjanja finančne neodvisnosti.....	191
Shema 4.6: Individualne strategije za socialno oporo.....	213
Shema 5.1: Spirala tveganja, dinamični proces izgubljanja in zadrževanja kakovosti življenja.....	232

KAZALO GRAFOV

Graf 2.1: Sestava omrežij socialne opore na celotnem vzorcu, pri upokojenih, zaposlenih/nezaposlenih in študentih	71
Graf 2.2: Sestava emocionalne opore po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih	78
Graf 2.3: Sestava instrumentalne opore po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih.....	79
Graf 2.4: Sestava opore ob boleznih po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih	80
Graf 2.5: Sestava finančne opore po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih	81
Graf 2.6: Sestava informacijske opore po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih	82
Graf 2.7: Sestava druženja po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih.....	83
Graf 3.1: Kaj vas trenutno najbolj bremeni v vsakdanjem življenju?	124
Graf 3.2: Česa se v vsakdanjem življenju v prihodnosti najbolj bojite?	125
Graf 3.3: Kaj vas trenutno najbolj bremeni v vsakdanjem življenju? (N = 438)	126
Graf 3.4: Česa se najbolj bojite za prihodnost? (N = 426).....	127

KAZALO TABEL

Tabela 1.1: Seznam opravljenih intervjujev	43
Tabela 2.1: Velikost omrežja po starosti in krogih.....	65
Tabela 2.2: Velikost omrežja po delovni aktivnosti in krogih.....	65
Tabela 2.3: Sestava omrežja po krogih z opornimi člani (v %).....	67
Tabela 2.4: Povprečno število alterjev, ki nudijo določeno vrsto opore pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih.	73
Tabela 2.5: Kontingenčna tabela – povezanost med pomanjkanjem opornih članov pri različnih vrstah opore in skupinami upokojenih, zaposlenih/nezaposlenih in študentov.....	76
Tabela 2.6: Sestava prejete opore ob stresnih življenjskih dogodkih (v %) in zadovoljstvo z njo (povprečje na lestvici 1–5) pri upokojenih	85
Tabela 2.8: Zaznana samoučinkovitost upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in študentov.....	95

1 UVOD

Danes živimo v svetu, polnem zaskrbljujočih sprememb in negotove prihodnosti. Živimo v času, ki ga zaznamuje globalna ekonomsko-finančna kriza, ki družbeno pozornost še bolj osredotoča na grozeča tveganja našemu blagostanju. V teh razmerah se vsi skupaj staramo. Stara pa se tudi družba kot celota. Nekoliko paradoksalno lahko spremljamo javne, politične in tudi nekatere strokovne debate o družbenem »problemu staranja«. Kot da visoka starost hkrati ne bi bila želja vseh nas posameznikov in tudi indikator družbenega razvoja. Vse bolj se zato uporablja besedna zveza »izzivi staranja«. Vseeno pa težko preslišimo ton zaskrbljenosti, ki veje iz teh javnih diskurzov. Tudi posamezniki se s starostjo individualno različno dobro spoprijemamo. Videti je, da je starost v temelju povezana z nekaterimi tveganji na vseh ravneh družbenega življenja. S svojimi družbenimi, ekonomskimi in kulturnimi razsežnostmi na mikro-, mezo- in makro družbeni ravni postaja staranje vse pomembnejši fenomen sodobnega časa in kot tak pomemben predmet sociološkega preučevanja. Sociologiji imanentno je pojasnjevanje družbenih pojavov, umeščanje novih pojavov v družbeni kontekst ter (re)interpretacija obstoječih in produkcija novih spoznanj in teorij. Tem ciljem se bomo poizkusili z dobro mero sociološke imaginacije in specifičnim metodološkim pristopom približati tudi v našem sociološkem preučevanju izbrane problematike v tem delu.

Vprašanje kakovosti življenja v starosti postaja vse bolj aktualno, saj se življenjska doba vedno večjega števila ljudi močno podaljšuje. Najširši družbeni okvir, v katerega želimo vpeti problematiko disertacije, je kakovost življenja v kontekstu staranja prebivalstva v t. i. »družbi tveganja«.¹ Starostna struktura prebivalstva se v zadnjih desetletjih močno spreminja. Zaradi zmanjševanja rodnosti in podaljševanja življenjske dobe se delež starejših prebivalcev v populaciji hitro in močno povečuje. Govorimo o staranju prebivalstva, ki že prinaša številne nove probleme in tveganja. Zaradi povečevanja števila starejših v populaciji postaja vse bolj pomembno, da raziskujemo in razumemo tveganja, s katerimi se srečuje vedno večji del populacije. Zlasti Evropa se srečuje z doslej še ne videnimi trendi staranja. Tudi v Sloveniji ugotavljamo, da imamo podobne demografske trende. Leta 2009 je delež starejših od 65 let

¹ »Družba tveganja« bo opredeljena skupaj s konceptom tveganja v nadaljevanju. Na tem mestu uporabljamo ta izraz v njegovem najširšem in najsplošnejšem pomenu.

pri nas znašal 16,5 %, ² do leta 2060 pa naj bi se po projekcijah ta delež podvojil na 33,4 %. ³ Mlajših od 15 let je bilo 14 %; ta delež naj bi padel na 12,8 %. Delež prebivalstva, starega med 15 in 64 let, je leta 2009 znašal 69,5 % in naj bi se zmanjšal na 53,8 % slovenske populacije (Čelebič 2010). ⁴ Slovenija kot starajoča se oz. t. i. dolgoživa družba prehaja v staro družbo, v kateri so razmerja med starostnimi skupinami spremenjena, kar ima posledice za celo družbo. Vprašanje novih tveganj in kakovosti življenja v starosti s tem izrazito pridobiva na pomembnosti. Podvojitve deleža odvisnega starejšega prebivalstva na eni strani povečuje potrebe po vzdržnih sistemih socialne varnosti (večajo se potrebe po zdravstvenih storitvah in storitvah dolgotrajne oskrbe ter pritiski na sisteme pokojninskega in zdravstvenega zavarovanja), po drugi pa neposredno zmanjšuje finančne prilive v te sisteme. Staranje prebivalstva in spremenjena starostna struktura tako s seboj prinašata številne ekonomske in družbene posledice ter že sedaj pritiskata na javne izdatke in na državo blaginje. V takih razmerah je izrazito pomembno raziskovalno pozornost usmeriti na vsakdanje življenje starejših ljudi in na tveganja, s katerimi s soočajo. Ravno starejši so zaradi svojih številnih značilnosti ena najbolj ranljivih družbenih skupin. Ta populacija je še posebej izpostavljena različnim tveganjem, na kar opozarja tudi Evropska komisija v Skupnem poročilu o socialni varnosti in socialni vključenosti (2007). Starejši ljudje se z leti srečujejo z raznimi tveganji, ki zajemajo potencialno poslabšanje njihovega fizičnega in mentalnega zdravja, poslabšanje finančnega položaja, razpad socialnih omrežij in posledično zmanjšanje avtonomije, neodvisnosti in kakovosti življenja (Wenger 1994; Pahor in Domajnko, 2007; Nagode in drugi 2004; Hlebec 2003; Grebenc in Flaker 2007). Na starejših se lomijo številna tveganja, za katera predpostavljamo, da jih lahko rešujejo na različne načine. Spopadanje z družbenimi tveganji poteka tako na individualni kakor tudi na kolektivni ravni. Posebej želimo izpostaviti tudi mezoraven, na kateri, predpostavljamo, obvladovanje tveganj poteka v socialnih omrežjih preko nudenja socialne opore.

² Podatki SURS v Čelebič (2010).

³ Podatki Eurostat EUROPOP 2008 konvergenčni scenarij v Čelebič (2010).

⁴ Kot zanimivost lahko navedemo še pretekle ocene projekcij OZN (2002), ki so bile za Slovenijo še radikalnejše. Povprečna starost prebivalstva Slovenije naj bi leta 2050 znašala 53 let, kar bi pomenilo skupaj z Japonsko in Latvijo najstarejše prebivalstvo na svetu in obenem z najnižjo rodnostjo v Evropi (Stanonik 2006, 7).

1.1 Opredelitev teme, problema in predmeta raziskovanja

Temo disertacije umeščamo na širše gerontološko področje, natančneje na sociološko preučevanje kakovosti življenja starejših s poudarkom na analizi tveganj in omrežij socialne opore. Pri tem želimo že na začetku opozoriti, da tveganja sicer močno določajo kakovost življenja posameznikov, ne določajo pa vse kakovosti življenja, ampak so le eden od pomembnejših vplivov, na katerega se bomo osredotočili v tej študiji. V tem delu bo predstavljeno specifično in v Sloveniji na ta način še neraziskano področje, ki je tudi izjemno aktualno, večdimenzionalno, obenem pa izrazito dolgoročno relevantno za kakovost življenja starejših in, ne nazadnje, za vzdržen razvoj slovenske družbe. Predmet raziskovanja predstavljajo starejši in njihova tveganja, s katerimi se soočajo, načini, kako se z njimi spopadajo, ter njihova omrežja socialne opore. V izhodišče raziskave postavljamo raziskovanje raznovrstnih tveganj starejših (individualna in družbena) v kontekstu sodobne družbe. V ožjem smislu nas bodo zanimale strategije shajanja (*coping strategies*) starejših z njihovimi tveganji. Pri tem bo posebna raziskovalna pozornost namenjena identifikaciji ključnih tveganj starejših z induktivnim pristopom »od spodaj«, načinom oz. strategijam spopadanja z njimi in vlogi socialnih omrežij pri tem. Temeljni problem in raziskovalni fokus je zato usmerjen v vlogo posameznikovega osebnega omrežja socialne opore.

Staranje se ne dogaja v izolaciji, temveč vedno poteka v nekem socialnem kontekstu. Ko se ljudje srečajo s problemi in stiskami, iščejo najrazličnejšo pomoč pri drugih ljudeh, običajno v svojem osebnem omrežju. Tako pomoč imenujemo socialna opora. V tem smislu socialno oporo, ki se izmenjuje v omrežjih, razumemo kot potencial, ki lahko omogoči razrešitev problema tveganja in obenem zagotovi kakovost življenja. Zaradi vedno pomembnejših vidikov kakovostnega staranja se raziskovalni fokus po svetu vse bolj usmerja v to izrazito aktualno in ubikvitarno problematiko. Kljub temu avtorji pri nas opažajo, da indikatorji raziskovalne pozornosti kažejo na (vsaj na nekaterih področjih) skopo znanstveno raziskovanje starejših (Rener in drugi 2006; Hlebec in Filipovič Hrast 2009). Tematika se obravnava in priznava kot relevantna tudi v številnih političnih dokumentih, tako pri nas kot v Evropi. Tako je na primer v Strategiji varstva starejših do leta 2010 zapisano, da je stopnja tveganja revščine v Sloveniji za ljudi, starejše od 65 let, višja kot za mlajše, še večje pa je tveganje za ženske in tiste, ki živijo sami. Specifična problematika, ki jo obravnava ta disertacija, se v širšem smislu nanaša na drugi strateški cilj razvoja Slovenije: *izboljšanje kakovosti življenja in blaginje vseh posameznic in posameznikov, merjene s kazalniki*

človekovega razvoja, socialnih tveganj in družbene povezanosti, vključenosti in zaupanja (Strategija razvoja Slovenije 2005: 18). Na tem mestu je opredeljen tudi eden ključnih nacionalnih razvojnih ciljev v obdobju 2006–2013: *zmanjšanje socialnih tveganj za najbolj ranljive skupine, zmanjšanje revščine in socialne izključenosti* (str. 20).

Poleg teh problemov, ki so v družbi, politiki in stroki prepoznani kot relevantni, bo disertacija zagrabila problematiko širše in specifičnejše ter hkrati bolj poglobljeno. Skozi koncept tveganja se bo osredotočila ravno na tiste negativne vidike in zajela celotno široko polje, od mikroravni (delovanja in obnašanja posameznika), mezoravni (omrežij) do makroravni (države blaginje ter drugih zunanjih strukturnih sprememb in vplivov na vsakdanje življenje starejših). Znanstveno spoznavno vrednost in relevantnost disertacije zagotavlja specifičen pristop z integracijo raziskovalnih metod (*mixed-methods design*), ki bo kombiniral tako deduktivno-kvantitativni kot induktivno-kvalitativni pristop ter omogočil redko izvedeno raziskovanje neposrednih življenjskih percepcij starejših o tveganjih in omrežjih socialne opore, ki bodo lahko dopolnile (pomanjkljive) ugotovitve deduktivnih raziskovanj. Tako bodo ugotovitve prispevale k pomembnemu vedenju o življenjskih pogojih ranljivih starejših ljudi in načinih obvladovanja tveganj, ki jih prinaša življenje v sodobni družbi, ki jo v širšem smislu opredeljujemo kot »tekočo«, »refleksivno družbo tveganja in negotovosti« (Beck 1986/1998; Beck in drugi 1994; Giddens 1990; Lash 1994; Bauman 2000).

1.2 Opredelitev temeljnih raziskovalnih vprašanj

Temeljni namen disertacije je na izviren način s specifičnim pristopom k problemu prispevati k znanju o področjih, ki ostajajo sive pege pri raziskovanju slovenske družbe. Kakovost vsakdanjega življenja starejših bo obravnavana skozi perspektivo tveganj in omrežij socialne opore. Pri tem pa bomo ohranili široko odprt pojmovni okvir. V prvi vrsti želimo konceptualizirati, sistematizirati in kategorizirati tveganja starejših tako na teoretski kot na empirični ravni, in sicer z induktivnim raziskovalnim pristopom, ki bo izhajal iz neposrednega življenjskega sveta starejših. To nam bo omogočilo vpogled v vlogo omrežij socialne opore in drugih dejavnikov, ki se vključujejo v obvladovanje tveganj starejših. Še posebej želimo poglobljeno preučiti, na kakšne načine posamezniki obvladujejo določena tveganja.

Zato opredeljujemo naslednja tri temeljna raziskovalna vprašanja, ki bodo vodila naše delo.

– *Katera tveganja zadevajo starejše v njihovem vsakdanjem življenju?*

Pri tem vprašanju gre za osnovni namen disertacije, saj želimo sprva z induktivnim pristopom »od spodaj« pridobiti poglobljen vpogled v tveganja starejših, jih identificirati, sistematizirati, kategorizirati in pojasniti. Ta cilj raziskovanja je odločilen za oblikovanje posebnega raziskovalnega načrta, ki bo združeval tako induktivni kot deduktivni pristop. Nadalje nas bodo zanimala omrežja socialne opore starejših, njihove značilnosti in zmožnosti posredovanja pri obvladovanju tveganj. Zato se naslednje raziskovalno vprašanje glasi:

– *Kakšno vlogo pri obvladovanju družbenih in individualnih tveganj imajo omrežja socialne opore starejših?*

To raziskovalno vprašanje predpostavlja, da poznamo cel spekter tveganj, ki se tičejo starejših, da so različnih kategorij oz. se pojavljajo na različnih ravneh. Poleg tega je to temeljno vprašanje osnovano na predpostavki, da omrežja socialne opore skozi nudenje socialne opore prispevajo k zmanjševanju tveganj. Pri tem nas bodo zanimali oblika in struktura omrežja, njegova funkcionalnost ter kakovost in vrsta socialne opore, ki jo omrežje lahko nudi. Nadalje nas bo zanimalo, kako se lahko posamezniki še drugače soočajo s tveganji vsakdanjega življenja, zato se tretje ključno raziskovalno vprašanje glasi:

– *Katere strategije shajanja in obvladovanja tveganj v vsakdanjem življenju uporabljajo starejši?*

Poleg poglobljenega razumevanja in odgovorov na temeljna raziskovalna vprašanja želimo odgovoriti še na nekaj nadaljnjih vprašanj, ki nas zanimajo v okviru disertacije. Poleg njih se je ob snovanju študije porajala še vrsta raziskovalno relevantnih vprašanj, ki jih tu navajamo, četudi na vsa ne bomo neposredno odgovorili.

- Kakšna omrežja socialne opore imajo starejši, kakšne so značilnosti teh omrežij (velikost, struktura, homogenost itd., v povezavi z demografskimi in drugimi spremenljivkami)?
- Kakšno oporo lahko iz svojih omrežij dobijo (instrumentalno, materialno, finančno, informacijsko, emocionalno, druženje ...)?

- Kateri del omrežja socialne opore se aktivira ob določenih stresnih dogodkih v življenju?
- Kakšna je vloga osebnostnih značilnosti in samoučinkovitosti a) na poročanje o omrežju socialne opore ter percepciji njegove kakovosti ter b) na oceno zmožnosti shajanja in obvladovanja tveganj?
- Katera tveganja starejše najbolj bremenijo, kakšna individualna percepcija tveganja?
- Kakšna sta vloga in položaj starejših v sodobni družbi ter kakšna družbena in individualna tveganja iz tega izhajajo?
- Kako se na mikroravni kažejo vplivi sprememb države blaginje – paradigma individualizirane skrbi za lastno blagostanje (*well-being*) ter drugi širši procesi iz makroravni družbenega življenja?

Predstavljena raziskovalna vprašanja terjajo ustrezno teoretsko utemeljitev ter ustrezen raziskovalni načrt in metodologijo raziskovanja. Ker je cilj naloge poglobljeno razumevanje pojasnitev in umestitev v kontekst a) tveganj starejših, b) vloge njihovih osebnih omrežij in c) strategij shajanja, bo raziskovalni pristop v veliki meri slonel na interpretativistični paradigmi. Poleg kvantitativnih meritev egocentričnih omrežij in socialne opore bo težišče naloge na mikroravni, kvalitativni metodologiji in induktivnem pristopu, ki bo sicer uravnotežen s preliminarno deduktivno kvantitativno metodo. Tak pristop v izhodišču ne predvideva podrobnega izhajanja iz predpostavljenih obstoječih teorij, teoretsko-konceptualnih okvirov, modelov in hipotez, zato jih tu tudi ne navajamo.

1.3 Konceptualna izhodišča: senzitivirajoči koncepti namesto teoretičnega modela

Pri uporabi senzitivirajočih konceptov gre za to, da svoje teoretsko predznanje, predpostavke in pričakovanja »postavimo v oklepaj«, da z njimi ne bi omejevali induktivnega procesa raziskovanja.⁵ Zato v začetku tudi ne postavimo konkretnega teoretsko-konceptualnega okvira, iz katerega bi izhajali in izpeljevali hipoteze. To bi preveč obremenilo in usmerjalo induktivni proces črpanja surovih kvalitativnih podatkov in s tem kompromitiralo pridobljene podatke ter njihove analize in interpretacije.

⁵ Več o tem v predstavitvi metodološkega pristopa v nadaljevanju.

Raziskovalna vprašanja so utemeljena na temeljnih t. i. senzitivirajočih konceptih, ki se naslanjajo na določene teorije in ugotovitve ter zgolj usmerjajo našo raziskovalno pozornost, hkrati pa nam omogočijo, da smo občutljivi na različne vidike pojava. Opredeljujemo jih kot izhodišča in splošne smernice raziskovanja, saj smo želeli v temelju pustiti dokaj odprt konceptualni okvir in si tako pustiti prostor za usmerjanje raziskovanja med samo raziskavo. V tej študiji izhajamo iz spodaj opredeljenih senzitivirajočih konceptov.⁶

1.3.1 Starejši ljudje

Z izrazom starejši želimo opredeliti širšo populacijo, ki bo predmet našega raziskovanja. Starost, kot jo običajno razumemo, tj. kronološka starost, je problematičen koncept za opredeljevanje neke populacije. Starost kot spremenljivka je problem, ker pomeni časovno mero, koliko koledarskih let je preteklo od rojstva. Vendarle pa ne moremo govoriti o neposredni povezavi med minevanjem let in spremembami, ki se dogajajo posamezniku. Staranje je povezano s časom, je časovno odvisen proces, biti star pa ni neposredno odvisno od časa (Cavanaugh 1999, 5). V tem smislu ločimo med biološko starostjo, ki se nanaša na spremembe in pešanje vitalnih organov v toku časa, psihološko starostjo, ki zadeva delovanje spomina, inteligence, čustvovanje itd., ter socialno-kulturno starostjo, ki se nanaša na posebne vloge in pravila, ki jih skozi čas prevzemajo posamezniki v odnosu do drugih. Raziskovalci poudarjajo, da je treba skupino starejših razumeti kot zelo heterogeno in da se vsi ljudje ne starajo na enak način – individualne razlike so pravilo (Cavanaugh 1999, 4). Ljudi lahko označimo za stare na podlagi npr. doseženega števila let v življenju ali pa na podlagi sprememb v njihovih aktivnostih oz. družbenih vlogah. Tako lahko rečemo, da je nekdo star, ko dobi vnuke in postane stari starš, ali pa, ko neha delati ali spremeni svoje delovne navade oz. se upokoji. Izmuzljivo je natančno opredeliti, kdaj nekdo naredi prehod iz srednjih let v starost. Običajno se je za starejšega človeka imelo posameznika po 60. ali 65. letu starosti. Take opredelitve so povsem arbitrarne in se bodo v prihodnje s staranjem prebivalstva gotovo pokazale kot povsem neustrezne. Starejšo populacijo po svetu pogosto identificirajo z mejo 60 ali 65 let, saj ta v pokojninskih shemah pogosto pomeni zadovoljivo starost za upokojitev.

⁶ V posameznih poglavjih bo natančneje opredeljena konkretna teoretična relevantnost posameznih pojmov, ki jo bomo potrebovali za nadaljnje izpeljave.

Za namen disertacije namenoma uporabljamo izraz starejši, ker pri tem mislimo na širše opredeljeno skupino ljudi v populaciji, za katero je, kronološko gledano, značilna višja starost, ki pa obenem ni izključni razločevalni oz. opredelitveni dejavnik (*diferentia specifica*), pač pa je to upokožitev. Starosti ne razumemo kot strogo časovno, pač pa kot socialno kategorijo. Zato se v opredelitvi starejših ne bomo omejili na določeno kronološko starost, ampak na dogodek – upokožitev, ki zaznamuje ključni življenjski prehod – s katerim se spremenijo tudi tveganja.⁷ Upokožitev ostaja življenjski prehod, ki s seboj prinaša številna nova tveganja (zmanjšanje finančnih virov, spremembo vsakdanjih rutin itd.) in je v tem oziru izredno pomemben dogodek za naše raziskovanje.

1.3.2 Tveganje

Koncept tveganja bo v izhodišču našega proučevanja. V osnovi razumemo tveganja kot dejavnik, ki ogroža posameznikovo kakovost življenja. Tveganje je v zadnjih dveh desetletjih prav gotovo eden najbolj prisotnih konceptov v sodobnih družboslovnih obravnavah, vseeno pa zaradi svoje kompleksnosti pogosto ostaja zelo ohlapen in nejasno opredeljen. Nekateri avtorji ugotavljajo, da je tudi v odnosu do staranja pomanjkljivo raziskan (Powell in drugi 2007, 67). Najprej naj pojasnimo, zakaj smo v izhodišče postavili tveganje kot temeljni koncept. Če želimo doseči vpogled v tiste najbolj pereče vidike, ki bistveno vplivajo na kakovost življenja starejših, in identificirati dejavnike za njeno zmanjševanje, z namenom, da bi jih v nadaljevanju lahko odpravili in izboljšali kakovost življenja starejših, potrebujemo konkreten koncept, ki je izvorno osredotočen na negativne vidike in ki bo zajel tako družbenostrukturno raven distribucije zunanjih tveganj kot individualno raven delovanja in tveganega vedenja. Tveganja starejših bomo opredelili in sistematizirali neodvisno iz dveh smeri – deduktivno, na teoretski ravni, in induktivno z vidika percepcij starejših.

Pri tveganju opazujemo potencialne izgube, pomembnost teh izgub in verjetnost teh izgub oz. škode. V splošnem tveganje opredeljujemo kot produkt verjetnosti nekega dogodka in možnih izgub (*loss*) oz. škode (*harm*), ki jo ima ta dogodek sam po sebi oz. v svojih posledicah (gl. Rohrmann 1998; Hamilton in drugi 2007; Campbell in Currie 2006; Lupton 1999; Luhmann 1997; Slovic 2002; Pizam in drugi 2004; Flaker 1994; Grebec in Flaker

⁷ Pri čemer se zavedamo, da se v današnjem času pojavljajo nove oblike tega prehoda (npr. oblike postopnega upokojevanja in zmanjševanja delovnih aktivnosti ter različne oblike finančnih aranžmajev).

2007). Koncept tveganja, njegove definicije in razmejitve do sorodnih in s tveganjem povezanih konceptov (riziko, nevarnost, nesreča, škoda, hazard, ogroženost, ranljivost, tvegano vedenje, negotovost, zaupanje, družba tveganja, varnost, priložnost, korist) podrobneje obravnavamo in predstavljamo v tretjem poglavju o družbenih in individualnih tveganjih starejših.

Z obravnavo koncepta tveganja bomo občutljivi na tveganja tako na družbeni kot na individualni ravni. Na družbeni ravni je pomembno izpostaviti koncept oz. teorijo »družbe tveganja« (Beck 1986/1998). Teorija o družbi tveganj in reflektivni moderni izpostavlja vseprisotnost tveganja, ki je sistemsko povezano s samim modernim razvojem. Refleksivna pozna moderna je zaznamovana z nevarnostmi in negotovostmi, v njej je tveganje ključno družbeno vezivo in glavni strukturirajoči dejavnik organizacije družbenega življenja (Beck 1986/1998; Beck in drugi 1994; Giddens 1990; Lash 1994; Bauman 2000; Ekberg 2007). Če družba tveganja govori o porastu tveganj, pa lahko na makro družbeni ravni s konceptom države blaginje preučujemo, kako se družbena tveganja sistemsko obvladujejo. Država blaginje s svojimi sistemi socialne varnosti, socialnimi politikami in socialnovarstvenimi ukrepi preprečuje predvsem z normalnim življenjskim potekom povezana družbena tveganja. V današnjih razmerah država blaginje še vedno pomembno ščiti pred tveganji, vendar z neoliberalnim obratom in paradigmo individualne odgovornosti za blaginjo država blaginje slabi, problem obvladovanja tveganj pa se vse bolj premešča na posameznika, kar terja nove odzive na tveganja (Vogel 2003; Esping-Andersen 1999 Taylor-Gooby 1998 in 2000; Powell in drugi 2007). V tem družbenem kontekstu se starejši individualno soočajo s tveganji na mikroravni. Omenili smo že, da so starejši ena od ranljivih populacij. Tveganja na individualni ravni za starejše so številna; najbolj opazno je starostno pešanje sposobnosti, izrazita so tveganja za zdravje, tudi njihov finančni položaj je pogosto izredno šibak, kar predstavlja močno tveganje revščine. Poveča se tudi tveganje, da se bodo morali soočiti z izgubo določenih pomembnih oseb v svojem življenju, kar lahko opišemo z razpadanjem omrežja socialne opore. Našteta tveganja močno zmanjšujejo kakovost življenja starejših (Wenger 1994; Nagode in drugi 2004; Hlebec 2003; Pahor in Domajnko 2007; Grebenc in Flaker 2007).

1.3.3 Omrežja socialne opore

Na splošno lahko socialno omrežje definiramo kot končno množico enot, ki jih povezujejo socialne vezi oz. relacije (Iglič 1988, 82; Hlebec in Kogovšek 2006, 9). Med socialnimi omrežji poznamo popolna in egocentrična ali osebna oz. lokalna omrežja. Egocentrično omrežje je anketirančev – egov konstrukt izbora svojih alterjev, ki z relacijami z njim predstavljajo njegovo osebno omrežje. Osebna omrežja lahko razumemo kot kanale, skozi katere posamezniki izmenjujejo socialno oporo. Zaradi vloge, ki jo imajo osebna omrežja pri prenosu socialne opore, jih imenujemo tudi omrežja socialne opore; dejansko gre za tisti najpomembnejši del osebnega omrežja, ki nudi podporo posamezniku, kadar jo ta potrebuje. Vloga izmenjave socialne opore skozi omrežja je bistveni element, zaradi katerega omrežja socialne opore postavljamo za izhodiščni koncept te študije, saj je socialna opora že od samega začetka prepoznana kot pomemben dejavnik zaščite in dobrega počutja (*well-being*) (Hlebec in Kogovšek 2003). Prav zato vidimo omrežja socialne opore kot pomemben dejavnik obvladovanja tveganj in zagotavljanja kakovosti življenja.

Vaux (1988) opredeljuje socialno oporo kot metakonstrukt s tremi dimenzijami; to so viri socialne opore, vrste opornega vedenja ter posameznikova subjektivna percepcija oblik in virov socialne opore. Vrste socialne opore pa se običajno razvršča v štiri glavne skupine: instrumentalno (pomoč v materialnem smislu), informacijsko (se nanaša na posredovanje pomembnih informacij), emocionalno (je opora ob čustvenih krizah in nezaželenih življenjskih dogodkih) in druženje (Hlebec in Kogovšek 2003, 106–107). Vse te oblike socialne opore vidimo kot potencialne dejavnike zmanjševanj tveganj starejših.

Vrsta obstoječih raziskav prikazuje po eni strani blagodejne učinke omrežij in socialne opore za posameznika, za njegovo fizično in mentalno zdravje ter kakovost življenja nasploh (Berkman in drugi 2000; Pahor in Hlebec 2006; Gurung in Von Dras 2007), po drugi strani pa pomanjkanje socialnih vezi močno zmanjšuje kakovost življenja in povečuje mnoga tveganja, med drugim tudi umrljivost (van Tilburg in van Groenou 2002; Eng in drugi 2002; Shiovitz-Ezra 2006; Faulkner in drugi 2003; Rasulo in drugi 2005). Glede na tip omrežja naj bi bilo mogoče tudi napovedati, katera tveganja določenega posameznika najbolj ogrožajo (Wenger 1994 in 1997; Hlebec 2003). Tudi v Sloveniji ima raziskovanje socialnih omrežij in opore močno tradicijo. Nekatere avtorice (Hlebec 2003; Pahor in Hlebec 2006; Šadl in Hlebec 2007) prepoznavajo predvsem pomembno vlogo ožjih družinskih članov kot pomembnega dejavnika

obvladovanja tveganj. S klasifikacijo v skupine sta bili identificirani tudi dve najbolj ranljivi skupini starejših – skupina starejših s t. i. samozadostnim omrežjem in omrežjem z zaprto zasebnostjo (gl. Hlebec 2003). Podrobneje bodo raziskave s področja učinkov omrežij socialne opore predstavljene v naslednjem poglavju.

Omrežja socialne opore lahko preučujemo tudi v odnosu do makroravni, kjer imajo pomembno vlogo pri produkciji blaginje. V Evropi se je po 2. svetovni vojni z razmahom države blaginje del odgovornosti za zagotavljanje kakovosti življenja starejših, ki je praviloma močno odvisno od družinskih omrežij, prenesel z ramen družine. Dolgoročni trendi k državi blaginje so družine razbremenjevali njihove vloge zagotavljanja blagostanja (Vogel 2003). Esping-Andersen (1999) govori o defamiliarizaciji, kar se je odrazilo tudi v pojavu novih družinskih oblik. Kljub temu pa za Slovenijo Kolarič in drugi (2008) ugotavljajo, da so v socialističnem režimu obstajale sive cone, v katerih je kot vir blaginje izredno pomembno vlogo igrala družina. Nedavne družbenoekonomske in politične spremembe (ekonomske krize zadnjih desetletij, stagnacija zaposlenosti, tvegane zaposlitve ter preteči problemi družbe staranja v kontekstu individualizacije in neoliberalnih ideologij) skupaj s spremembami v blaginjskih sistemih porajajo nova družbena in individualna tveganja ter zahtevajo po eni strani spremembe obstoječih sistemov zagotavljanja blaginje, po drugi pa odpirajo prostor za nove strategije zagotavljanja kakovosti življenja. Vse te predpostavljene spremembe ter redukcija države blaginje v javnih transferjih in uslugah prenaša odgovornost za skrb za starejše nazaj na družinsko področje. Te spremembe naj bi se odrazile predvsem skozi socialna omrežja in družinske oblike. Spremembe v oblikovanju socialnih omrežij, ki se kažejo predvsem v oblikah družinskega življenja, lahko razumemo kot strukturne strategije shajanja (*coping strategies*) in obvladovanja življenjskega standarda, ki so nastale pod vplivom odzivanja na nova tveganja, ki so se pojavila znotraj institucionalnega konteksta (Vogel 2003, 110). P. Dremelj (2007) tako v svoji disertaciji ugotavlja, da družinska opora kljub poznomodernim individualiziranim okoliščinam še vedno igra pomembno vlogo. Poleg tega se je treba zavedati, da po raziskavah formalni viri socialne opore tudi sedaj ne igrajo velike vloge (nanje se obrača manj kot 5 % Slovencev) (Mandič in Hlebec 2005).

1.4 Opredelitev raziskovalnega načrta in raziskovalnih metod

Na postavljena raziskovalna vprašanja smo skušali odgovoriti z uporabo specifičnega, inovativnega raziskovalnega načrta in metod. Glede na naš namen odkrivanja, poglobljenega

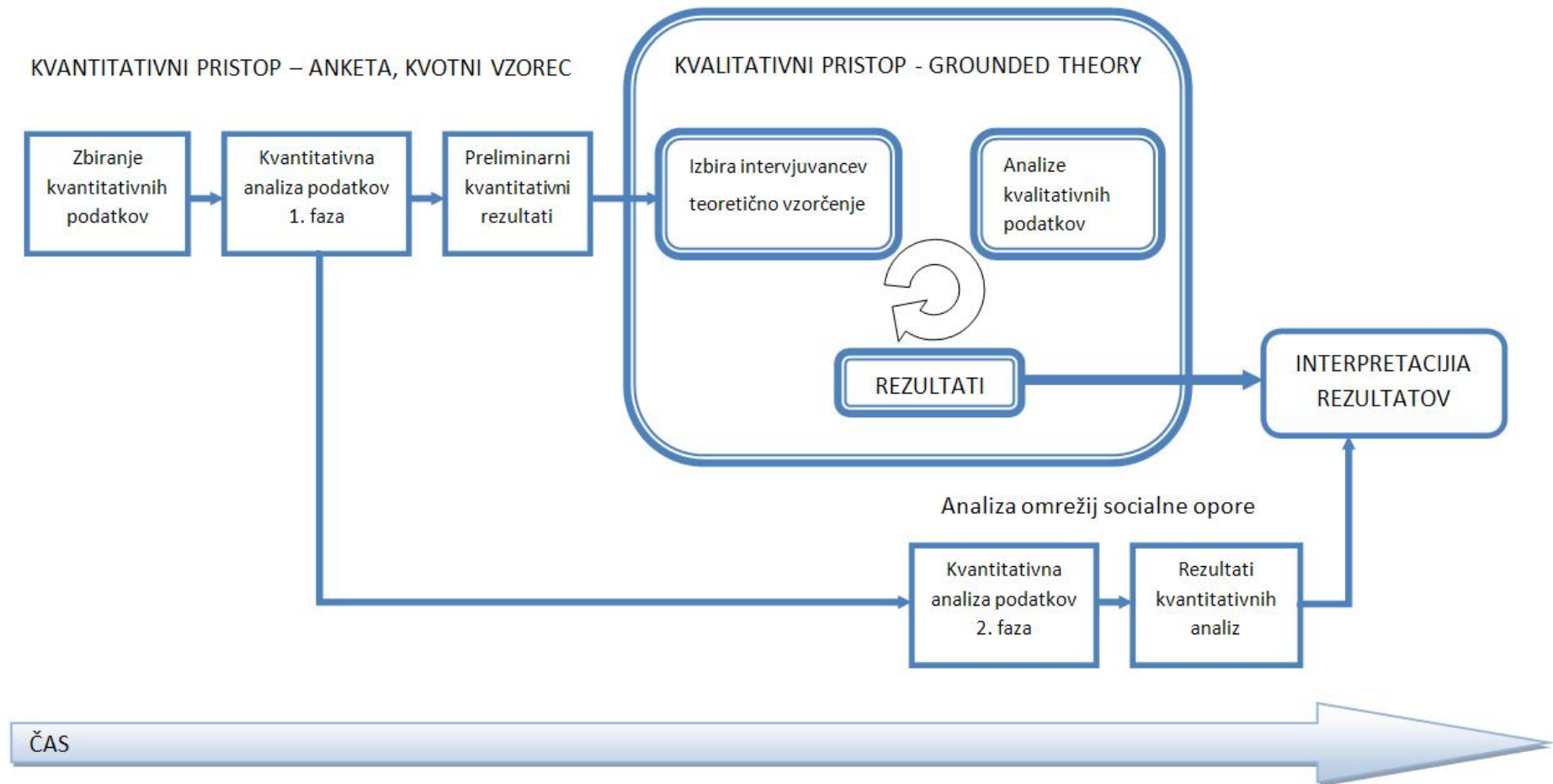
razumevanja, interpretacije in umeščanja tveganj, vloge omrežij in strategij starejših v kontekst je težišče raziskovanja v osnovi na mikroravni, pri tem pa se opira na interpretativistično paradigmo. Metodološki pristop je temeljil na načelu t. i. metodološkega pluralizma oz. eklekticizma, kar pomeni, da smo uporabili pristop z integracijo metod (*mixed-methods design*) (Creswell in Palano Clark 2007). Pri raziskovanju smo uporabili sodobne metode zbiranja in analize podatkov, ki kot izhodišče postavljajo triangulacijo – hkratno uporabo teoretske analize ter empiričnih kvantitativnih (anketa) in kvalitativnih metod (poglobljeni intervjuji), hkrati pa smo kombinirali dva različna raziskovalno-pojasnjevalna pristopa – induktivni pristop (»od spodaj«) in deduktivni pristop (»od zgoraj«). Osnovni razlog za izbor raziskovalnega načrta s pristopom z integracijo metod temelji na premisi, da lahko s kombinacijo kvantitativnega in kvalitativnega pristopa bolje pojasnimo raziskovalni problem, kot bi ga lahko vsak pristop posebej. Na ta način smo se izognili pomanjkljivostim, ki jih ima posamezni pristop v odnosu do problema raziskovanja in zastavljenega raziskovalnega vprašanja. Poudarek v našem delu je bil na induktivnem kvalitativnem pristopu. Poglavitna prednost takega pristopa je, da z raziskovanjem na mikroravni ter poglobljenim razumevanjem in interpretativnim razlaganjem življenjske situacije starejših omogoči raziskati tisto, česar deduktivni in kvantitativni pristop ne bi dosegla. Induktivni pristop je hkrati tudi uravnotežen s kvantitativnim deduktivnim pristopom. Glavni razlog za tak raziskovalni načrt je bil, da omogoča fleksibilno prilagajanje naravi in vsebini problema proučevanja ter zmanjšuje glavno omejitev veljavnosti in pomanjkljivost »enometodnega« pristopa.

Raziskovalni načrt smo označili kot integracijo metod s »pojasnjevalnim raziskovalnim načrtom z modelom izbire udeležencev« (Creswell in Palano Clark 2007). Grafično smo raziskovalni načrt prikazali v shemi 1.1

Tako oblikovan raziskovalni načrt utemeljuje celoten pristop k raziskovalnemu vprašanju, ki v izhodišče postavlja dvom v možnost produkcije povsem novih kompleksnih spoznanj z izključno hipotetično-deduktivnim spoznavnim modelom. Menimo namreč, da deduktivni analitski pristopi ne da niso ustrezni, ampak da niso povsem in docela temeljiti. Zato menimo, da jih je nujno treba dopolnjevati – in to ne le kvantitativne metode s kvalitativnimi, pač pa tudi deduktivni pristop z induktivnim. Z induktivno usmerjenim raziskovalnim pristopom GT nam je bilo omogočeno doseči še neraziskane vidike tveganja

starejših ljudi in tvoriti nova spoznanja o tem, kako se v vsakdanjem življenju vzpostavlja kakovost življenja starejših ljudi.

Shema 1.1: Raziskovalni načrt: Integracija metod – pojasnjevalni raziskovalni načrt z modelom izbire udeležencev

Izbrani centralni raziskovalno-spoznavni kvalitativni induktivno usmerjeni metodološki pristop je *Grounded theory* – GT (Glaser in Strauss 1967/1979).⁸ V izvorni različici *The Discovery of Grounded Theory* avtorja zavzemata povsem induktivistični pristop (ibid.), ki teoretsko razlago izgradi iz določenega korpusa podatkov brez prehodnih teorij in predpostavk. Strauss je kasneje sam in skupaj z Juliet Corbin, za razliko od Glaserja, precej omilil tako pozicijo in dopustil neko predhodno teoretsko znanje, saj brez njega raziskovanje ni mogoče⁹ (Strauss in Corbin 1998; Charmaz 2003; Struebing 2008). Po tej kasneje široko uveljavljeni različici smo izvedli tudi naše raziskovanje. Z vključitvijo GT v pristop z integracijo metod smo njihovo pozicijo še nekoliko omilili, saj je začetek teoretičnega vzorčenja slonel na preliminarnih kvantitativnih rezultatih, s katerimi smo oblikovali kategorije najbolj ogroženih starejših. Izvedeni anketni vprašalnik je omogočal identifikacijo najbolj ranljivih posameznikov oz. t. i. »ekstremnih primerov«, ki so bili v nadaljevanju z metodo poglobljenih intervjujev podvrženi nadaljnji raziskovalni pozornosti. Po tej točki bi bile nadaljnje kvantitativne analize glede na zastavljeno raziskovalno vprašanje in s tem povezan metodološki pristop kontraproduktivne za pridobivanje veljavnih kvalitativnih podatkov in doseganje želenih ciljev, zato so bile odložene. Po fazi zbiranja in analize kvalitativnih podatkov poglobljenih intervjujev pa smo ponovno nadaljevali z analiziranjem na deduktivno kvantitativni ravni analize.

Zbiranje kvantitativnih podatkov o omrežjih socialne opore je bilo izvedeno z anketiranjem. Na osnovi tako pridobljenih podatkov smo lahko izmerili omrežja socialne opore. Anketa je bila izvedena na kvotnem vzorcu, ki je skušal zajeti vso heterogenost raziskovane populacije. Merjenje omrežij in socialne opore je bilo izvedeno z vprašalnikom,

⁸ V slovenščini uporabljamo za prevod *Grounded Theory* (Glaser in Strauss 1967) različne bolj ali manj ustrezne prevode. Tako so npr. v rabi izrazi »na podatkih oz. v praksi utemeljena teorija«, »induktivna oz. induktivno izpeljana teorija« (Mesec 1998) pa tudi »utemeljitvena ali celo utemeljevalna teorija« (Urbanc 2008). Med bolj ustreznimi poimenovanji se nam zdi izraz »utemeljena teorija« (še bolj točen, a manj praktičen prevod pa bi bil »v empiričnih podatkih utemeljena teorija«), vendar pa bomo zaradi jasnosti in podobnih praks v tujini ter praktičnosti v nadaljevanju uporabljali kar okrajšavo angleškega izvirnika – GT.

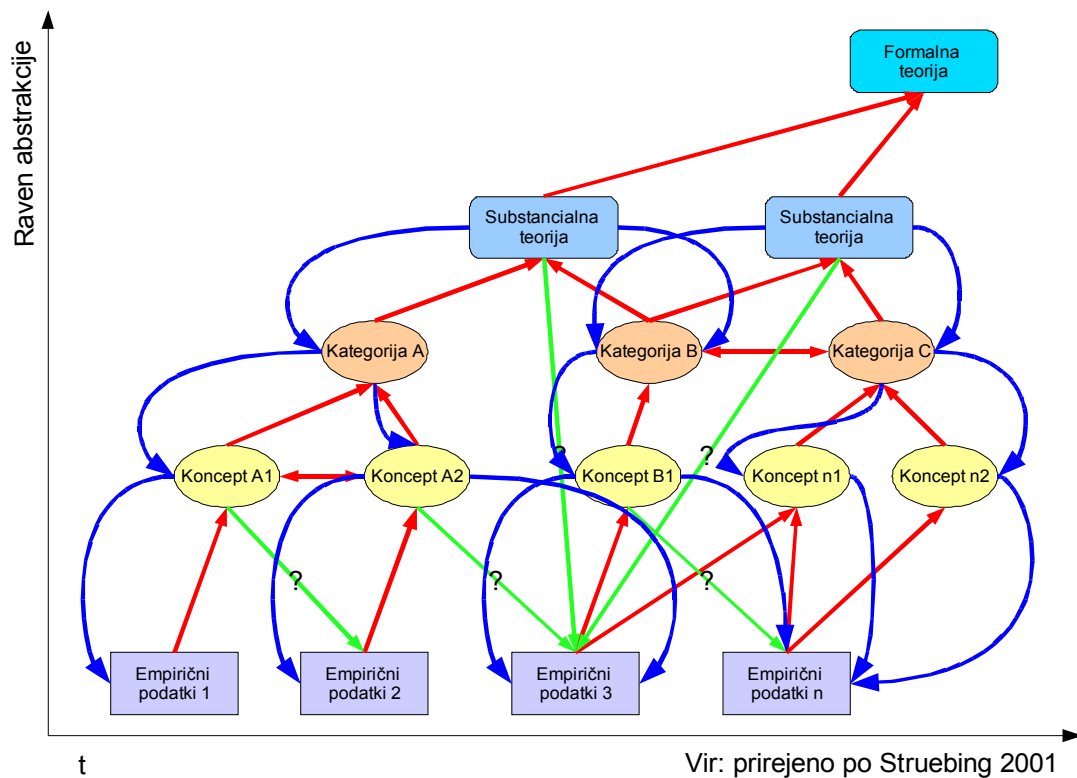
⁹ V besedilu pogosto kar enostavno govorimo o induktivnem pristopu, ko se nanašamo na našo uporabo GT. Zavedamo se, da ne gre za čisti induktivni pristop; vrsto sklepanja in spoznavanja lahko opišemo z abdukcijo. Ker pa je cela usmeritev tega pristopa precej bolj induktivno naravnana kot drugi pristopi, zaradi poudarka razlike uporabljamo kar ta izraz.

sestavljanim iz generatorja imen v treh koncentričnih krogih po Kahnu in Antonuccijevi (v Sugarman 1986). Gre za hierarhični pristop merjenja s subjektivnimi kriteriji pomembnosti bližine (več v drugem poglavju).

Natančneje želimo predstaviti osrednji metodološki pristop GT. Ta je v Sloveniji nekoliko manj poznan in uveljavljen ter redkeje uporabljan, zato potrebuje nekoliko obsežnejšo predstavitev. GT je torej kvalitativni raziskovalni stil oz. metodološki pristop, ki v svoji induktivni naravnosti z značilnimi postopki analize in zbiranja podatkov ter z abduktivno raziskovalno prakso omogoča dostop do novih spoznanj in izgradnjo teorije na določenem raziskovalnem področju.

Analize v GT tečejo po določenih temeljnih postopkih, med katere sodijo: kodiranje (*coding*), teoretično vzorčenje (*theoretical sampling*) in pisanje analitičnih zaznamkov (*memos*). S kodiranjem podatkov – odprtim (*open coding*), osnim (*axial coding*) in selektivnim (*selective coding*) – odpremo podatke za analitično obravnavo, opredelimo koncepte, njihove značilnosti in dimenzije ter jih umestimo v kontekst, povežemo med seboj ter združimo v koncepte višje stopnje in kategorije (gl. shemo 1.2).

Shema 1.2: Proces analize v GT

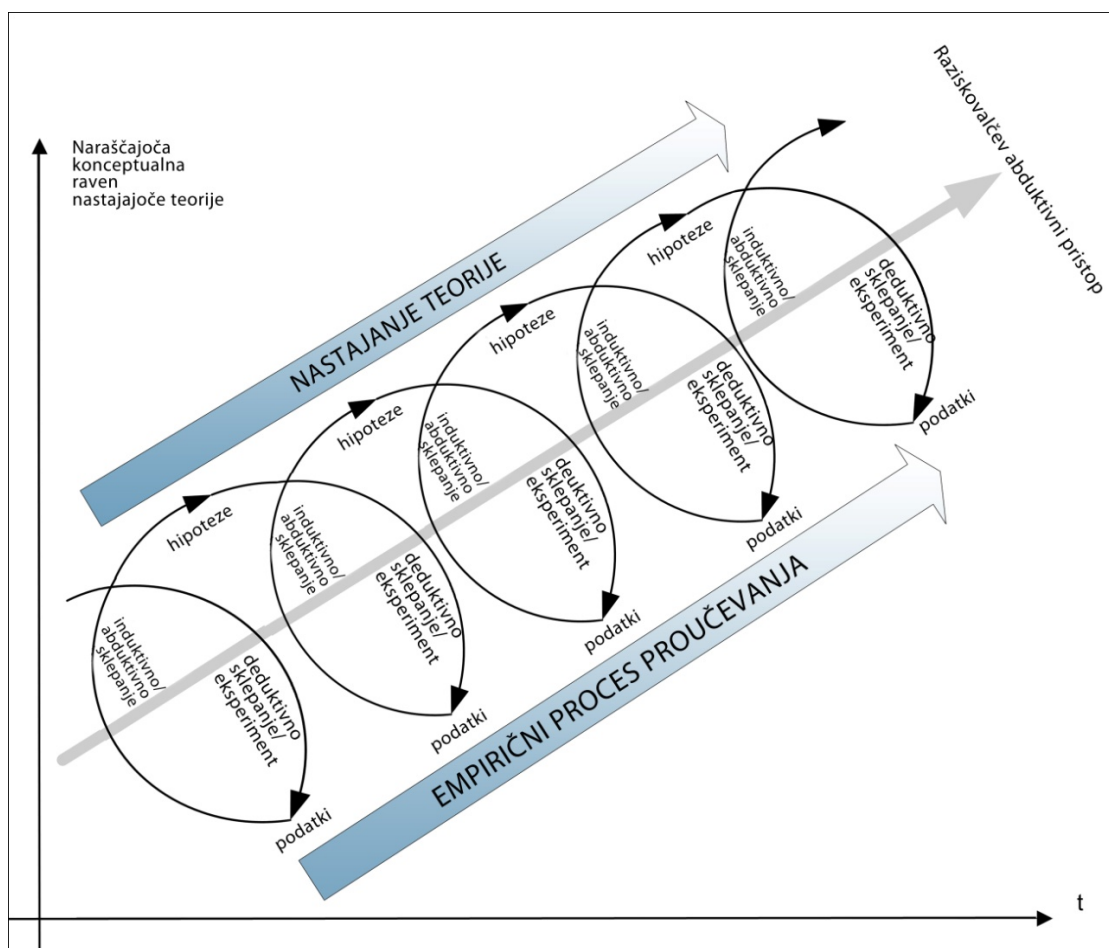
Vir: prirejeno po Struebing 2001

Z metodo konstantne primerjave iščemo podobnosti in razlike ter posebnosti posameznih pojavov, razvijamo generativna vprašanja in tvorimo ad hoc hipoteze. Hipoteze sproti preverjamo v podatkih, beležimo analitične zaznamke ali pomisleke, s katerimi podpremo proces analize podatkov, kasneje pa nam služijo za opis teoretičnih spoznanj. Za GT je značilno teoretično vzorčenje – to je namenski izbor enot, ki naj bi na podlagi predhodnega znanja in v toku analiz pridobljenih ugotovitvah doprinesel k nadaljnjemu razvoju teorije. V GT gre torej za iterativno-ciklični procesualni model med seboj izmenjujočih se faz pridobivanja podatkov ter analiziranja in tvorjenja teorije (več gl. v Corbin in Strauss 1990; Struebing 2008) (gl. shemo 1.3). Pri GT torej ne gre za kvantitativno verjetnostno reprezentativno vzorčenje, pa tudi cilj uporabe GT ni v številčnem merjenju obsega pojava in pridobitvi rezultatov, ki bi bili reprezentativni za neko širšo populacijo. V GT stremimo k izgradnji teorije, tako da natančno opredelimo vsebinske značilnosti določenih pojavov, določimo pojme, s katerimi opišemo pogoje, v katerih se pojavijo delovanja in interakcije, v katerih se ti pojavi izrazijo, in posledice, ki jih ti pojavi povzročijo. Tu ne gre za statistično, pač pa za vsebinsko in konceptualno reprezentativnost (več v Struebing 2008).

Tudi GT ima tako kot vsak pristop svoje prednosti in pomanjkljivosti. Zavedamo se, da te značilnosti potem prevzema tudi naše delo. V temelju prednosti in slabosti izhajajo iz specifičnega spoznavno-logičnega pristopa, ki v precejšnji meri predpostavlja postavljanje obstoječih teorij v oklepaj oz. suspendiranje teoretičnega predznanja.¹⁰ To skupaj z abduktivno prakso in sistematičnimi postopki skrbnega preučevanja empiričnih podatkov omogoča temeljno prednost, to je ustvarjanje novih spoznanj. Dodatne prednosti so gosti opisi konceptov, neposredno osredotočenje na akterje in njihovo delovanje ter podrobna študija mikropojavov v povezavi s kontekstom. Pomanjkljivosti lahko omejimo na neposplošljivost v statističnem smislu, malo naslanjanja na druge teorije ter predvsem naporno, rigorozno in časovno zahtevno izvedbo.

¹⁰ Poudariti želimo, da smo se tega držali tudi sami. Kolikor je bilo mogoče in smiselno, smo suspendirali teorije in empirične rezultate drugih študij. Vselej smo izvedli izvorne analize pred branjem dodatne literature, tako da so ugotovitve drugih avtorjev, na katere se sklicujemo v začetku poglavij in v razpravah, bile pregledane kasneje, da z njimi ne bi omejili izvirmih analiz – morda jih je na koncu le nekoliko usmerilo v dodatno branje podatkov in preverjanje določenih novih ad hoc hipotez, ki so se pojavile v soočenju rezultatov s teorijo, kar pa je ustaljena praksa. Kljub temu to ne pomeni, da je GT ateoretska; ravno nasprotno, teži h gostim opisom konceptov in njihovih relacij ter sintezi novih teoretskih spoznanj. Res pa je težje neposredno primerljiva z drugimi teorijami, ker si običajno z njimi ne deli niti istega konceptualnega okvira.

Shema 1.3: Iterativno-ciklični model delovnega procesa v GT

Vir: prirejeno po Struebing (2008, 48).

1.4.1 Potek raziskovanja

S pragmatično aplikacijo metode smo sledili osnovnim načelom analize GT.¹¹ Način zbiranja podatkov je potekal z izvedbo poglobljenih polstrukturiranih intervjujev s starejšimi ljudmi. Najprej smo določili vsebinski očrt intervjuja. Pripravljen je bil opomnik/načrt za intervju, ki je obsegal glavna vprašanja in podvprašanja (gl. prilogo B)¹². Izbor prvih enot je bil izveden na podlagi predhodnih kvantitativnih analiz, ki so identificirale nekatere ranljive

¹¹ Pri tem smo se držali različice GT, ki sta jo po razcepu Glaserja in Straussa naprej razvijala Strauss in Corbinova.

¹² V prilogi predstavljen načrt intervjujev predstavlja končno različico, ki zajema vrsto dobro opredeljenih tem. Izpostaviti želimo, da je bil načrt v začetku veliko bolj odprt, pa tudi, da se načrta nismo strogo držali, šlo je bolj za nabor tem, ki naj bi jih pokrili z dodatnimi podvprašanji, če se v intervjuju same pojavijo.

starejše posameznike. Prav z njimi smo nato izvedli prve poglobljene intervjuje (»model izbire udeležencev«). Na samem začetku raziskovanja smo si torej pomagali tudi z anketo, s katero smo merili omrežja socialne opore na kvotnem vzorcu (N = 558), ki je zajemal tudi 97 upokojenih. Tako smo v prvi fazi analizirali odgovore na vključena odprta vprašanja o tveganjih. Odgovore starejših smo kodirali glede na pogostost pojavljanja določenih elementov in jih grafično predstavili. Na podlagi teh odgovorov in ugotovljenih značilnosti njihovih omrežij socialne opore smo dosegli bolj informiran začetek poglobljenega spraševanja. Že ob prvih prebiranjih intervjujev se je pokazalo, da so glavne težave in tveganja, s katerimi se soočajo starejši, povezani predvsem z zdravjem in pomanjkanjem finančnih sredstev.

V nadaljevanju smo se s ciljem poiskati osebe, ki so tako ogrožene, obrnili na dve organizaciji; najprej na Zavod za oskrbo na domu Ljubljana (direktorica Nina Ličer; v nadaljevanju ZOD), v naslednjem ciklu teoretičnega vzorčenja pa še na Zvezo društev upokojencev Slovenije (predsednica Mateja Kožuh Novak). Teoretično vzorčenje lahko povzamemo v tri faze: primarni izbor prvih enot na podlagi anketnih podatkov, ki so pokazale na temeljne probleme starejših, v drugem ciklu smo z varovanci ZOD Ljubljana v vzorec dobili predvsem tiste z zdravstvenimi težavami in potrebo po dodatni pomoči na domu. V analizah se je pozneje izkazalo, da obstajajo razlike v strategijah ljudi, ki živijo v urbanem okolju, in tistimi iz ruralnih predelov, zato smo želeli te razlike dodatno podkrepiti. V vzorec smo želeli vključiti več starejših, ki težko shajajo, vendar ne izključno zaradi težav, povezanih z zdravstvenim stanjem (kar je bil primer pri varovancih ZOD Ljubljana). Pri tem so nam pomagala regijska društva upokojencev, ki so nas napotila k primernim osebam za izvedbo dodatnih intervjujev. Glede izbora enot smo eksperte obeh društev, ki delajo s starejšimi v praksi, prosili, naj glede na svoje poznavanje pomagajo pri izboru tistih, ki kakorkoli težko shajajo v vsakdanjem življenju. Na ta način smo v vzorec dobili nekoliko širši nabor tistih najbolj ranljivih starejših. Pri tem lahko omenimo, da jih večina po dohodku spada v spodnjo petino upokojenske populacije. Nadaljnji cikli teoretičnega vzorčenja (oz. dodatni intervjuji z osebami) pa zaradi časovnih in finančnih omejitev niso bili mogoči. Kot običajno pri GT-analizi smo v raziskovanju napravili rez, in tako sedaj predstavljamo povzetek raziskovanja na neki vsebinsko smiselni presečni točki. Tako kot vselej opažamo možnost za nadaljnje raziskovanje in razvoj dodatnih teoretičnih ugotovitev.

1.4.2 Potek zbiranja podatkov na terenu

Za dostop do primernih oseb za intervjuvanje smo se, kot rečeno, obrnili na Zavod za oskrbo na domu in posamezna društva Zveze društev upokojencev Slovenije. Sestali smo se s predstavniki obeh organizacij, predstavili raziskavo in njene cilje, pretehtali morebitne etične in praktične zadržke ter potencialne ovire. Prvi stik z intervjuvanci so ob svojih rednih obiskih vzpostavili člani oz. osebje omenjenih organizacij in jih prosili za sodelovanje. Posredovali so jim naš dopis, na katerega so zapisali svoje kontaktne podatke. Neposredno za tem smo stik z njimi vzpostavili izvajalci intervjujev in se dogovorili za ustrezen termin za intervju.

Intervjuje smo izvedli po vsej Sloveniji, tako v ruralnem kot v urbanem okolju – v velikih mestnih središčih in v manjših podeželskih mestih.

Kot rečeno, so za uvodno predstavitev raziskave že predhodno poskrbeli predstavniki Zavoda za oskrbo na domu Ljubljana oz. predstavniki posameznih društev Zveze društev upokojencev Slovenije. Konkretno so bili to ljudje, ki so jih intervjuvanci poznali, zato tudi mi nismo vzbujali nezaupanja. Brez težav so privolili v snemanje intervjuja, mi pa smo jim zagotovili, da bodo njihovi odgovori zaupni. Intervjuji so običajno potekali v mirnem okolju njihovega doma, po navadi za mizo v kuhinji. Običajno so bili intervjuji individualni, v posameznih primerih pa je prisostvoval kakšen družinski član (partner ali potomec) oz. negovalka (v prepisih intervjujev so te osebe posebej označene). Intervjuvanci so bili večinoma zelo odprti, radi so govorili o svojem življenju in težavah, s katerimi se srečujejo. Stereotip, češ da ljudje neradi govorijo o zasebnih stvareh, ki je bil podlaga za zavrnitev sodelovanja s strani nekaterih lokalnih koordinatorjev iz društev upokojencev, se je izkazal za neutemeljenega.

Na intervjuje smo se pripravili z načrtom poglobljenih intervjujev, ob sami izvedbi pa smo se prilagajali specifičnim situacijam, zmožnostim in vsebini odgovorov vsakega posameznika.¹³ Posebno pozornost smo posvetili ubeseditvi vprašanj in pozornemu poslušanju včasih manj povezanih odgovorov ter posebnemu besednjaku in narečjem intervjuvancev. Včasih se je bilo treba odzvati tudi na čustvene odzive, ki so jih izzvale težke življenjske izkušnje. V splošnem smo intervju vodili tako, da smo na začetku vzpostavili

¹³ Pred izvedbo intervjujev smo si pripravili smernice za kakovostno intervjuvanje, kjer smo sledili nasvetom Hermansa (2004).

dober stik, nadaljevali z zahtevnejšimi tematikami, končali pa s kakšnim lahkotnejšim pogovorom. Intervjuje smo dopolnili z vsebinskimi in metodološkimi pomisleki, ki smo jih upoštevali že v nadaljnjih intervjujih. Zapisali smo tudi nekaj svojih neposrednih opažanj o sami osebi in njenem bivanjskem prostoru. Intervjuji so trajali najmanj eno uro, običajno uro in pol do dve uri, najdaljši celo več kot štiri ure. Dolžino intervjuja so pogojevale pripravljenost in zmožnost osebe za poglobljeno odgovarjanje ter obsežnost relevantnih tematik, ki so se pojavljale med intervjujem. Kljub temu da smo bili izvajalci pogosto soočeni z zares težkimi življenjskimi razmerami, v katerih živijo najbolj ogroženi starejši prebivalci, smo bili presenečeni nad življenjsko voljo, odprtostjo in pripravljenostjo posameznikov za sodelovanje. Izvajalci smo bili zadovoljni s potekom izvedbe intervjujev. Sklepamo, da je bila izkušnja tudi za intervjuvance pozitivna, saj nas je kar nekaj povabilo, naj se še kdaj oglasimo na pogovor.

Intervjuje smo posneli na digitalni diktafon in jih v obliki avdiodatotek shranili na računalnik. To je pripomoglo k lažji distribuciji in hitrejši pripravi prepisov, ki so predmet nadaljnjih analiz. Vsi intervjuji so bili v celoti prepisani; večji napor pri prepisovanju so povzročali poseben besednjak in narečja. Izvedli smo 36 intervjujev z ranljivimi starejšimi; štirje so bili zaradi zmanjšane zmožnosti artikuliranja vsebinsko relevantnih odgovorov sogovornikov izločeni iz nadaljnjih analiz. Intervjuje smo anonimizirali tako, da smo intervjuvancem nadeli izmišljena imena.

Preučevani vzorec starejših tako vsebuje 26 žensk in 6 moških, starih med 58 in 90 let (v povprečju 78 let). Glede na lokacijo bivanja so intervjuvanci razpršeni po širšem tako mestnem kot ruralnem območju Slovenije. Večina jih je živela v lastniških stanovanjih bodisi v bloku ali v hiši, 6 je bilo najemnikov. Povprečni prihodek intervjuvancev je znašal 523 €. Dodatno smo izvedli še tri intervjuje s t. i. eksperti s področja raziskovanja. Ekspertne intervjuje smo opravili s predstavnico Centra za socialno delo Škofja Loka, predstavnico socialne službe Kliničnega centra v Ljubljani in predstavnico Zavoda za oskrbo na domu Ljubljana. S podrobnim in prilagojenim spraševanjem s podvprašanji je bilo v poglobljenih intervjujih moč raziskati specifično vsakega primera posebej ter omogočiti primerjave podobnosti in razlik med njimi. Tako smo pridobili poglobljen vpogled v samo pomensko ozadje, ki ga posamezniki in eksperti pripisujejo elementom izbrane problematike.

Analize podatkov so bile izvedene s pomočjo programa za obdelavo kvalitativnih podatkov Atlas.ti. Program je koristen pripomoček, ki pa zgolj tehnično olajša postopke kodiranja, pisanje analitičnih zaznamkov, razvoj konceptov in njihovo povezovanje v širše kategorije.

V spodnji tabeli so prikazani opravljeni intervjuji. Intervjuvane osebe so opisane z naslednjimi oznakami: koda, spol, starost, kraj bivanja oz. tip naselja, višina dohodka, način bivanja in lastništvo stanovanja.

Tabela 1.1: Seznam opravljenih intervjujev

Št. prepisa	Koda	Spol	Starost	Kraj	Dohodki (v €)	Živi sam/a	Najem/lastništvo
1	Mateja	ž	77	primestno – vaško (Pirniče)	546	da	lastnik
2	Helena	ž	72	primestno – vaško (Brod)	420	ne	lastnik
3	Igor	m	78	primestno – vaško (Pirniče)	530	/	lastnik
4	Luka	m	74	vaško (Ovsiše)	600	ne	lastnik
5	Bojana	ž	70	vaško (Ovsiše)	700	ne	lastnik
6	Simona	ž	87	manjše mesto (Žalec)	476	da	lastnik
7	Janja	ž	81	vaško (Lokavec)	432	da	lastnik
8	Irena	ž	69	manjše mesto (Logatec)	550	da	lastnik
9	Zala	ž	76	vaško (Sp Škofije)	417	da	lastnik
10	Tatjana	ž	90	mestno (Jesenice)	700	da	najem
11	Katarina	ž	86	mestno (Ljubljana)	700	da	/
12	Milena	ž	96	mestno (Ljubljana)	400+	da	najem
13	Vera	ž	88	mestno (Ljubljana)	460	da	najem
14	Angelika	ž	72	primestno – vaško (Tomačevo)	444	ne	lastnik
15	Marija	ž	89	mestno (Ljubljana)	370	da	lastnik
16	Tereza	ž	74	mestno (Ljubljana)	428	ne	lastnik
17	Nada	ž	76	mestno (Ljubljana)	560	da	najem
18	Monika	ž	61	mestno (Ljubljana)	406	ne	Najem
19	Tadeja	ž	76	mestno (Ljubljana)	500	ne	lastnik
20	Romana	ž	75	mestno (Ljubljana)	500	da	lastnik
21	Katja	ž	83	podeželsko naselje (Lesce)	500	da	lastnik
22	Polona	ž	84	podeželsko naselje (Lesce)	413	ne	lastnik
23	Tadej	m	77	podeželsko naselje (Ig)	680	ne	lastnik
24	Nevenka	ž	69	vaško (Iška vas)	425	ne	lastnik
25	Drago	m	72	podeželsko naselje (Lesce)	600	ne	lastnik
26	Marijana	ž	74	mestno (Ljubljana)	457	ne	lastnik
27	Tadeja	ž	77	mestno (Ljubljana)	347	da	najem
28	Alojz	m	58	vaško (Škrilje nad Igom)	700	ne	lastnik
29	Špela	ž	89	mestno (Ljubljana)	400	da	lastnik
30	Patricija	ž	79	mestno (Ljubljana)	400	da	lastnik
31	Tone	m	90	mestno (Ljubljana)	1000	ne	lastnik
32	Nina	ž	72	primestno – Črnuče	600	da	lastnik

2 OMREŽJA SOCIALNE OPORE STAREJŠIH

S tem poglavjem po krajšem teoretskem uvodu prehajamo v empirični del naloge. Preden se posvetimo primarnim kvalitativnim analizam, želimo kvantitativno predstaviti omrežja socialne opore starejših in jih, kjer je mogoče, primerjati z omrežji preostale populacije. Hkrati želimo predstaviti vlogo, ki jo imajo omrežja socialne opore predvsem pri tveganjih za zdravje in kakovost življenja ter njihov širši vpliv na zagotavljanje blagostanja (*well-being*) in blaginje starejših.

Analiza socialnih omrežij izhaja iz premise, da se družbeno življenje primarno ustvarja v odnosih in vezeh ter vzorcih, ki jih ti odnosi ustvarjajo med posamezniki (Marin in Wellman 2010). Prvenstvena vloga vezi nad atomiziranim posameznikom izhaja že iz klasičnih del sociologov Marxa, Durkheima, Webra, Goffmana, najbolj eksplicitno pa slednje formulira Georg Simmel, ki ugotavlja, da skupina ljudi postane družba šele tedaj, ko posamezniki z medsebojnimi vzajemnimi vplivi posredno ali neposredno učinkujejo drug na drugega in tako transformirajo samo prostorsko oz. časovno agregacijo posameznikov v družbo (Simmel v Marin in Wellman 2010, 7).

Termin »socialno omrežje« naj bi leta 1954 prvi uporabil Barns v svoji kvalitativni študiji o norveških ribiških posadkah (po Marin in Wellman 2010, 17). Tudi sicer naj bi bile prve analize socialnih omrežij kvalitativnega tipa. Slednje so prisotne tudi v sodobnem preučevanju omrežij, še posebej na področju proučevanja staranja, kjer je referenčna npr. študija o omrežjih opore starejših ljudi Clare Wenger (1994) (gl. tudi Cattell 2001). Vendarle pa prednjačijo različni kvantitativni pristopi, ki proučujejo bodisi popolna bodisi egocentrična, tj. osebna oz. lokalna omrežja.

Socialna omrežja lahko opazujemo skozi metaforo cevovodov med enotami, skozi katere pritekajo in odtekajo različne stvari, npr. informacije, surovine, virusi in bolezni, znanje, kultura, za naše področje pa je najpomembnejša t. i. socialna opora. Prav povezava z obsežnim področjem socialne opore je eden najpomembnejših vidikov raziskovanja socialnih omrežij, zaradi česar je moč opazovati, npr. na koga se ljudje obračajo, kadar so v stiski, ter kakšne posledice imajo interakcije med posamezniki v omrežju na njihovo zdravje in splošno dobro počutje (Hlebec in Kogovšek 2006, 7). Prav zato menimo, da je preučevanje omrežij socialne opore primeren pristop k obravnavi tveganj in kakovosti življenja starejših. Za

opazovanje socialne opore je predvsem relevantno preučevati t. i. osebna ali egocentrična omrežja. Zaradi njihove predpostavljene in poglobitve oporne vloge se jih pogosto enači z omrežji socialne opore, pravzaprav pa gre za funkcionalen, pozitivno vrednoten del osebnega omrežja. Gre za posameznika ter njegove vezi in odnose s pomembnimi drugimi, s katerimi si izmenjuje oporo.

Tako proučevanje socialnih omrežij se je pri nas začelo leta 1985 (Boh in Černigoj - Sadar v Novak 2004) in nadaljevalo v drugi polovici osemdesetih let z raziskavo *Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987* (Boh in skupina v Hlebec in drugi 2009), na podlagi katerih so bile izdelane analize socialnih mrež Jugoslovanov (Iglič 1988a) in egocentričnih omrežij (Iglič 1988b). Naslednji val raziskovanja omrežij je preučeval tako socialno oporo v popolnih (Hlebec 1999) kot tudi osebnih omrežjih (*Omrežja socialne opore Ljubljančanov 2000* gl. Kogovšek 2001; Kogovšek in druge 2003). Preučevana so bila tudi egocentrična omrežja socialne opore starejših uporabnikov varovalno-alarmnega sistema »Rdeči gumb« (Zupanc - Hojnik in drugi 1996; Nagode in drugi 2004). Med mnogimi raziskavami, ki so sledile in še potekajo, velja omeniti še raziskavo z najobširnejšim zajemanjem podatkov – *Omrežja socialne opore prebivalcev Slovenije 2002* (Ferligoj in drugi 2002), ki je bila izvedena na reprezentativnem vzorcu, in raziskavo *Socialna integracija starejših v Sloveniji (2004–2007)*, v kateri so raziskovalci uporabili kvantitativne podatke raziskav iz let 1987 in 2002, leta 2005 pa omrežja socialne opore ponovno izmerili s hierarhičnim pristopom (tj. pristopom, ki ga bomo uporabili v nadaljevanju), spoznanja pa so dopolnili še s kvalitativnimi podatki iz intervjujev (gl. Hlebec in drugi 2009).

2.1 Umestitev poglavja v raziskovalni načrt in postopke analiz

Najprej želimo pojasniti namen tega poglavja in ga umestiti v spoznavno-metodološke postopke te raziskave. V predhodnem metodološkem poglavju smo opisali raziskovalni načrt, ki smo ga opredelili s pristopom integracije metod (*mixed-method approach*). Glede na tako specifičen pristop in uporabo induktivno naravnane GT je potrebna krajša razlaga poteka empiričnega raziskovanja.

Glede na izbrano temo in opredeljen raziskovalni načrt smo se v samem začetku z dodatnimi vprašanji priključili zbiranju podatkov o egocentričnih omrežjih, ki že nekaj let kontinuirano poteka pri študijskih predmetih na FDV (nosilka izr. prof. dr. Valentina Hlebec).

V prvi vrsti je šlo za pregled podatkov, ki bi nam dali bolj informiran vstop v kvalitativno raziskovanje z GT-pristopom. Da bi ugotovili značilnosti starejših, ki imajo največ težav, smo vprašalnikom, s katerimi smo merili osebna omrežja in socialno oporo, dodali vprašanja o zdravstvenih in drugih težavah. Tako smo lahko že na začetku v grobem identificirali tiste najbolj ranljive skupine, katerim smo nato posvetili večino kvalitativnega raziskovanja. Za resnične so se izkazale naše domneve, na katere je nakazovala tudi obstoječa literatura. S prvimi preprostimi analizami kvantitativnih podatkov smo prišli do zaključka, da so ljudje, ki imajo v svojem vsakdanjem življenju več težav, običajno starejši s slabšim zdravjem, ki živijo sami oz. imajo majhno osebno omrežje. Pred nadaljnjimi statističnimi analizami smo začeli s kvalitativnim delom raziskave.¹⁴ Tako teoretični kot empirični del ter interpretacije rezultatov v tem poglavju so v časovnem poteku raziskovanja (da ne bi vplivali na temeljne postopke v GT oz. jih otežili) sledili šele po opravljenih kvalitativnih induktivno naravnanih analizah s pristopom GT.

Osnovna vloga tega poglavja je torej v kontekstu primarnega kvalitativnega raziskovanja omejena na empirično kvantitativno predstavitev omrežij socialne opore starejših in izmenjave različnih vrst socialne opore med različnimi člani omrežja. Pri tem ne bo šlo za ustvarjanje pojasnjevalnih kavzalnih modelov, pač pa za opredelitev vloge in pomena, ki ga imajo omrežja za kakovost življenja starejših. Ob tem pa opozarjamo, da socialna opora ni edini vir in dejavnik bodisi pozitivnega ali negativnega vpliva osebnih omrežij na tveganja in kakovost življenja starejših, je pa prav gotovo tisti najrelevantnejši za opazovanje vloge omrežij za tveganja in posredno kakovostno starost.

¹⁴ Začeli smo s kriterijskim, teoretičnim vzorčenjem, tako da smo intervjuvali prav ljudi, ki smo jih tu identificirali kot najbolj ranljive in podvržene največjim tveganjem. Z ločenimi bazami kod anketirancev in kod anketarjev (študentov z njihovimi kontakti) smo prosili študente, da za nas povprašajo identificirano anketirano osebo, ali bi bila pripravljena z nami opraviti dodaten poglobljeni intervju, ki bi bolj temeljito obravnaval preučevano tematiko.

2.2 Opredelitev socialnega omrežja

Analiza socialnih omrežij velja v zadnjih desetletjih za pomembno perspektivo (Marin in Wellman 2010, 18) oz. orodje (Hlebec in Kogovšek 2006, 7) družboslovnega preučevanja pojavov. V temelju preučevanja niso posameznik in njegovi atributi, pač pa relacije, vezi in odnosi med vsaj dvema ali več posamezniki. Analiza socialnih omrežij tako pojasnjuje delovanje posameznikov z značilnostmi in položaji, ki jih imajo ti v različnih omrežjih (Hlebec in Kogovšek 2006, 7). Raziskovalci socialnih omrežij torej zavzamejo perspektivo, v kateri vzročnost ni locirana v posamezniku, temveč v družbeni strukturi. Čeprav ljudje s podobnimi značilnostmi pogosto delujejo podobno, vzrok temu niso njihove značilnosti, pač pa dejstvo, da posamezniki s podobnimi značilnostmi običajno v socialnih omrežjih zavzamejo podobne položaje (Marin in Wellman 2010). Temu sledi, da naj bi posamezniki, ki so v strukturno podobnem položaju, imeli tudi podobna tveganja in pritiske na kakovost življenja ter podobne priložnosti za njihovo razrešitev v vsakdanjem življenju.

V najširšem smislu lahko socialno omrežje opredelimo kot vrsto družbeno relevantnih »vozlišč«, ki so povezana z eno ali več relacijami. »Vozlišča« oz. člani omrežja so enote, katerih medsebojne relacije in vzorce njihovih povezav proučujemo (Marin in Wellman 2010, 2).

Socialno omrežje je torej končna množica enot, ki jih povezujejo družbene vezi. Slednje predstavlja akterjevo socialno okolje, posameznikovo delovanje pa je moč v pretežni meri pojasniti z njegovim položajem v omrežju oz. splošnimi lastnostmi socialnega omrežja (Iglič 1988b, 82). Običajno omrežje definiramo tako, da po nekem določenem kriteriju izberemo končno množico enot, ki jih uvrstimo v omrežje, in nato povezave med enotami opišemo z eno ali več relacijami (Hlebec in Kogovšek 2006, 9).

Pri analizi omrežij ločimo med dvema osnovnima vrstama socialnih omrežij. Poznamo t. i. popolna omrežja, pri katerih zavzamemo »ptičjo perspektivo« in opazujemo vse enote s pripadajočimi relacijami. Zanimajo nas strukturne značilnosti celega omrežja in njihovi vplivi (Marin in Wellman 2010; Hlebec in Kogovšek 2006). Na drugi strani se pri t. i. egocentričnih omrežjih osredotočimo na omrežje, ki obkroža določeno enoto, ki jo imenujemo ego. Podatke o egocentričnih omrežjih lahko z izborom osrednje enote izločimo iz podatkov popolnih omrežij, iz podatkov egocentričnih omrežij pa ne moremo analizirati popolnih omrežij (Marin in Wellman 2010; Hlebec in Kogovšek 2006).

2.2.1 *Egocentrično omrežje in omrežje socialne opore*

Egocentrična ali osebna (oz. tudi lokalna) omrežja so anketirančev – egov konstrukt izbora svojih alterjev, ki z izbranimi relacijami z njim predstavljajo njegovo osebno omrežje. V egocentričnih omrežjih opazujemo izbrane enote, ki jih imenujemo egi, in njihove povezave z drugimi enotami omrežja, ki jih imenujemo alterji. Z egom mislimo osebo, ki je sama podala člane svojega omrežja in je v središču proučevanja. Pri analizi egocentričnih omrežij nas torej ne zanimajo relacije med egi, temveč med egom in alterji, ki jih je ego sam izbral (Hlebec in Kogovšek 2006, 9; Marin in Wellman 2010, 14). Tipičen primer takega proučevanja so npr. osebna omrežja starostnikov, ki jih bomo pod drobnogled vzeli v nadaljevanju.

Značilnosti osebnega omrežja so:

- velikost – mera socialne integracije/izoliranosti,
- sestava – delež kategorij članov (običajno sorodnikov in prijateljev) osebnega omrežja,
- homogenost – mera podobnosti sestave članov osebnega omrežja,
- gostota – mera povezanosti alterjev.

Merimo pa lahko tudi druge značilnosti, s katerimi opisujemo povezanost ega z alterji ter značilnosti samih alterjev in egov. Običajno opazujemo tip odnosa med egom in alterjem (sorodnik, prijatelj itd.), značilnosti vezi (npr. moč), posamezne dele omrežij (kot so npr. diade, triade) ter seveda nekatere značilnosti egov in alterjev (npr. demografske ali pa osebne) (Hlebec in Kogovšek 2006, 13).

Z analizo osebnih omrežij lahko dobimo vpogled v naslednje veliko področje, to je socialno oporo. Osebna ali egocentrična omrežja tesno povezujemo s konceptom socialne opore, zato jih pogosto imenujemo kar omrežja socialne opore. Omrežje socialne opore Vaux (1988, 28) opredeljuje kot podomrežje večjega socialnega omrežja, na katerega se ego (lahko) obrača po oporo oz. mu jo to omrežje spontano nudi. Posamezniki si v svojih omrežjih različno izmenjavajo socialno oporo. V tem smislu vidimo posameznikovo osebno omrežje kot neodvisno spremenljivko, socialno oporo pa kot odvisno spremenljivko. Socialna opora posameznika je odvisna od značilnosti posameznikovega osebnega omrežja.

Osebna omrežja socialne opore razumemo kot posameznikovo dragoceno pridobitev in pomembno dobrino, ki skozi zagotavljanje socialne opore omogoča redukcijo tveganj. Že od samega začetka raziskovanja socialne opore je ta videna kot dejavnik zaščite in dobrega počutja (*well-being*) (Hlebec in Kogovšek 2003). Funkcionalno osebno omrežje je tako pomemben dejavnik upravljanja s tveganji in kakovostjo življenja nasploh.

2.3 **Opredelitev socialne opore**

V teoriji obstaja veliko konceptualnih opredelitev socialne opore (pregledno v Vaux 1988; Veiel in Baumann 1992; Hlebec in Kogovšek 2003). Med pomembnejše avtorje, ki so se ukvarjali z opredelitvami socialne opore, spadajo Cassel, Caplan, Cobb, Weiss, Thoits in Vaux (Hlebec in Kogovšek 2003). Socialna opora je bila sprva razumljena predvsem kot emocionalna opora. V nadaljevanju so se z razvojem raziskovanja začele razvijati tudi vse bolj kompleksne opredelitve socialne opore, ki zajemajo tudi druge, instrumentalne, materialne, informacijske in interakcijsko-komunikacijske vidike opore.

Izvore in razvoj preučevanja socialne opore spremljajo različni avtorji (gl. npr. Vaux 1988; Berkman in drugi 2000; Hlebec in Kogovšek 2003), in to že od prvih Durkheimovih socioloških preučevanj učinkov socialne integracije na samomorilnost naprej. Nadalje prepoznavajo pomen obravnav skupnosti, ki jo tvorijo posamezniki z medsebojnimi vezmi (G. Simmla in kasneje Čikaške šole), kakor tudi pomen razvoja psihološke teorije navezanosti (Bowlby). Nasploh velja, da so temelje z epidemiološkimi raziskavami postavili Cassel, Caplan in Cobb, ki so socialno oporo videli kot zaščito pred stresnimi vplivi okolja ter kot dejavnik zdravja in dobrega počutja. Zadnji pomemben korak v proučevanju socialne opore vidijo omenjeni avtorji v razvoju teorije in analize socialnih omrežij. Še posebej pomemben je drugi val, ki je iz samega opazovanja strukturnih vidikov omrežij prešel k kvalitativnim vidikom povezav, to je k preučevanju zagotavljanja socialne opore. Tu je npr. pomemben »model konvoja« (Khan in Antonucci 1980), ki obravnava posameznika v njegovem življenjskem poteku, obdanega z drugimi člani njegove kohorte, s katerimi si deli izkušnje in življenjsko zgodovino ter si recipročno izmenjuje socialno oporo.

Taki omrežni pristopi temeljijo na predpostavki, da je najpomembnejši vidik osebnih omrežij prav funkcija opore, ki jo ta omogočajo (Berkman in drugi 2000). Taka perspektiva se navezuje predvsem na pristop socialne integriranosti in proučevanja socialne opore skozi

raziskovanje omrežij ter temelji na posamezniku in njegovi vpetosti v skupino ter povezanosti znotraj skupine (Vaux 1988). Tudi naše empirične analize lahko umestimo v ta prevladujoči pristop. Zato se opiramo na Vauxovo opredelitev socialne opore, ki jo tudi sicer avtorji prepoznavajo kot najbolj uveljavljeno (Hlebec in Kogovšek 2003).

Vaux (1988, 28) razume socialno oporo kot metakonstrukt s tremi dimenzijami: viri socialne opore, vrste opornega vedenja ter posameznikova subjektivna percepcija oblik in virov socialne opore. Glavna prednost njegovega pristopa pa je v tem, da izpostavi še subjektivno zaznavo virov in oblik. Tako odgovori na ključna vprašanja – kdo nudi pomoč in oporo, kako oz. s katero vrsto opornega vedenja to stori in kako je ta pomoč ocenjena s strani prejemnika opore.

V takem omrežnem pristopu vire socialne opore predstavljajo t. i. oporni člani oz. alterji, ki egu nudijo pomoč in oporo. Ti so tisti del osebnega omrežja, na katerega se posameznik po potrebi lahko obrne po pomoč in oporo; imenujemo ga omrežje socialne opore. Pri tem se predpostavlja, da so oporna omrežja stabilna tako po sami velikosti kot tudi po sestavi, z izjemami v velikih življenjskih prehodih oz. nepredvidenih življenjskih dogodkih, kjer lahko prihaja do sprememb. V tem pogledu so omrežja socialne opore praviloma učinkovit vir socialne opore, vendarle pa so lahko oporni viri v neki situaciji tudi nedostopni ali pa nudijo neustrezno oporo. Zato so pomembne njihova velikost, gostota in raznovrstnost (Vaux 1988).

Vrste oz. razsežnosti socialne opore se nanašajo na načine opornega vedenja in konkretna dejanja pomoči. Običajno jih razvrščamo v štiri glavne skupine:

- Instrumentalna (pomoč v materialnem smislu). Običajno gre za posojanje denarja, orodja in pripomočkov, pomoč pri hišnih ali vrtnih opravilih itn.
- Informacijska (nanaša se na posredovanje pomembnih informacij). Običajno gre za informacije, do katerih sam nima dostopa, npr. ob selitvi, iskanju službe, zdravstvenih težavah itn.
- Emocionalna (opora ob čustvenih krizah in nezaželenih življenjskih dogodkih). Gre npr. za oporo ob smrti družinskega člana, hujših težavah v družini, na delovnem mestu, težavah z zdravjem itn.

- Druženje pomeni oporo v smislu skupnih neformalnih dejavnosti, ko se posamezniki obiskujejo ali pa družijo na izletih, prireditvah, ipd. (po Hlebec in Kogovšek 2003, 106–107).

Vse te oblike socialne opore vidimo kot potencialne dejavnike zmanjševanj tveganj starejših. Ne glede na to, da je nudenje opore večinoma izvedeno z namenom pomoči, pa ni nujno, da so dejanja opore vselej ustrezna in učinkovita ali da jih prejemnik percipira kot oporna. Posameznikova subjektivna ocena socialne opore in zadovoljstva z njo je kazalec, ki glede na posledice kaže, kako dobro socialna opora izpolnjuje svoj namen oz. kako dobro deluje oporno omrežje (Hlebec in Kogovšek 2003).

2.4 Vloga omrežij socialne opore pri tveganjih za zdravje in kakovost življenja

Družboslovci že več desetletij proučujejo, kako omrežja socialne opore vplivajo na vsakdanje življenje posameznikov. Že od začetka socioloških preučevanj – na primer Durkheimove (1952/1897) znane študije *Samomor* – sta socialna izolacija in pomanjkanje družbenih vezi z drugimi ljudmi prepoznani kot močna dejavnika obolevnosti in umrljivosti. Dandanes je vloga socialnih omrežij širše prepoznana kot močan dejavnik fizičnega in mentalnega zdravja ter kakovosti življenja nasploh (gl. npr. Berkman in drugi 2000; Pahor in Hlebec 2006; Gurung in Von Dras 2007).

Temeljno vprašanje je, kako lahko povezanost v osebna omrežja vpliva na zdravje in kakovost življenja. M. Pahor in V. Hlebec (2006, 255) povzemata ugotovitve Svetovne zdravstvene organizacije (WHO), ki socialna omrežja prepoznava kot dejavnik zdravja, saj medsebojna opora ljudem omogoča občutek pripadnosti, sprejetosti in cenjenosti, kar ima pozitivne učinke tako na zdravje posameznikov kot širše družbe. Na drugi strani pa socialna izolacija in odsotnost socialne opore povečata depresivnost in tveganja za poslabšanja zdravja tako na duševni kot na telesni ravni, kar se kaže celo v višji stopnji prezgodnje smrti.

Najbolj očitno struktura omrežnih povezav vpliva na zdravje z nudenjem različnih vrst socialne opore (Berkman in drugi 2000). Raziskovanje zaščitnih in blagodejnih vidikov izmenjave socialne opore v osebnih omrežjih je bilo osredotočeno predvsem na dve vrsti opornih izmenjav. Prve so socialno-emocionalne (izražanje naklonjenosti, pripadnosti, spoštovanja ipd.), druge pa instrumentalne (npr. neposredna fizična pomoč, nudenje prevoza, denarna pomoč ipd.) (Rowe in Kahn 1997). Socialna integracija, ki se običajno meri z

velikostjo in strukturnimi značilnostmi omrežja, ima – potrjeno v mnogih študijah – pozitivne učinke na zdravje. Ti učinki omrežne integriranosti pa so na individualno zdravje posredovani predvsem skozi psihološke procese in z zdravjem povezano vedenje (van Tilburg in van Groenou 2002).

Veliko študij je primarno preučevalo (emocionalno) socialno oporo kot ključni dejavnik vpliva predvsem na zdravstveno blagostanje posameznika. Prav omenjeni začetniki epidemioloških analiz socialne opore (Cobb, Cassel in Caplan) so prvi empirično dokazovali koristi socialne opore pri zaščiti posameznikov vseh starosti pred stresnimi okoliščinami in posledično vrsto negativnih zdravstvenih izidov. Po njihovih ugotovitvah socialna opora deluje kot zaščita pred vplivi stresnih življenjskih situacij (*stress-buffer* model socialne opore), odločilno prispeva k psihološkemu blagostanju in uspešno preprečuje razvoj fizičnih zdravstvenih bolezni (v Vaux 1988, 92). Drugi model je socialno oporo razumel v smislu splošnih učinkov (*main effects*), ki jih ima socialna opora na pozitivne psihološke in zdravstvene učinke ne glede na stresne procese (Vaux *ibid.*).¹⁵ Obema izhodiščema je torej skupna predpostavka o pozitivnem učinku socialne opore na počutje in zdravje posameznika (Hlebec in Kogovšek 2003, 108).

Avtorji (pregledno v Berkman in drugi 2000; Hlebec in Pahor 2006; Gurung in Von Dras 2007) ob pregledu obstoječih raziskav poudarjajo, da je vrsta študij v preteklosti ugotovila povezanost med pomanjkanjem socialnih vezi v socialnih omrežjih in umrljivostjo, in to iz skoraj vseh razlogov. Predvsem so se tu raziskave naslonile na koncept stresa in depresije kot dveh pomembnih dejavnikov za zdravje. Integriranost v večje število socialnih odnosov in družbenih vlog se je izkazala za pomembno pri percepciji samoučinkovitosti (*self-efficacy*), občutkih samospoštovanja in lastne vrednosti, ki preprečujejo depresijo in omogočajo lažje shajanje v stresnih življenjskih situacijah. Zlasti emocionalna opora naj bi blažila destruktivne učinke stresnih okoliščin in življenjskih dogodkov ter zmanjševala tveganje za depresijo, ki je povečano predvsem pri starejših, ki so socialno izolirani.

Tudi novejša raziskava, kjer je posebna pozornost namenjena umrljivosti, kažejo podobne izsledke. Eng in drugi (2002) ugotavljajo, da imajo starejši moški z manj družbenimi

¹⁵ Prve študije, narejene po omenjenih pristopih, so bile deležne številnih kritik glede veljavnosti meritev (gl. Vaux 1988; Berkman in drugi 2000).

vezmi povečano tveganje umrljivosti iz vseh vzrokov ter nesreč in samomorov. V podobni študiji sta Litwin in Shiovitz-Ezra (2006) ugotovila povezanost med tipom omrežja in umrljivostjo (gl. tudi Litwin 2003). Starejši ljudje z omejenim omrežjem so imeli značilno večjo umrljivost kot na drugi strani tisti z raznovrstnim, prijateljsko usmerjenim ali skupnostnim omrežjem. Nekatere druge raziskave se ukvarjajo z ugotavljanjem povezanosti med omrežjem in tveganjem padca. Tako na primer Faulkner in drugi (2003) ugotavljajo, da močna družinska omrežja zmanjšujejo tveganje padca starejših žensk. Tudi sicer avtorji (gl. npr. Wenger 1994 in 1997; Hlebec 2003) ugotavljajo, da lahko glede na tip omrežja socialne opore napovemo, kateri starejši posamezniki so bolj ogroženi s katerimi tveganji.

Rowe in Kahn (1997) povzemata rezultate obsežne študije »uspešnega staranja« in jih strneta v tri temeljne ugotovitve. Izkazalo se je, da je izolacija (pomanjkanje družbenih vezi) dejavnik tveganja za zdravje, da ima socialna opora, tako emocionalna kot instrumentalna, lahko pozitivne zdravstveno relevantne učinke, in tretjič, da noben posamezen tip opore ni uniformno učinkovit. Učinkovitost opore je odvisna od primernosti opornih dejanj glede na potrebe in situacijo posamezne osebe.

Sodobnejši pristopi težijo k upoštevanju konteksta ter bolj kompleksnim modelom proučevanja omrežij socialne opore in njihovih učinkov. Sarason in drugi (1992, 145, 152) ugotavljajo, da je za socialno oporo relevanten kontekst, znotraj katerega se opora izvaja. Sestavljen je iz treh vrst dejavnikov: osebnostnih značilnosti, medosebnih odnosov in konkretnih situacij. Občutek opore je po njihovih ugotovitvah tako posledica osebnostnih značilnosti kot izkušenj, ki povratno vplivajo na to, kako posameznik shaja v različnih situacijah. Na ta način naj bi bilo moč napovedati, kateri posamezniki so pod največjim tveganjem in kako socialna opora izboljšuje zdravje.

Gurung in Von Dras (2007; gl. tudi Gurung in drugi 2003) prav tako predlagata kontekstualni model, v katerem upoštevatata intraindividualne, tj. psihološke dejavnike (kot je npr. samoučinkovitost), interindividualne dejavnike (npr. medosebne vezi in recipročne odnose med posamezniki) in časovne spremembe (npr. količina prejete opore skozi čas). Ugotavljata, da je s staranjem sicer prišlo do krčenja omrežij, kar pa ni povzročilo zmanjšanja prejete opore, ki se je za večino celo povečala. Nasprotno pa tisti s slabšim psihološkim delovanjem (kognitivno omejeni in depresivni posamezniki, ki bi največ lahko pridobili ravno z ustrezno oporo) čez čas niso bili deležni ustrezne opore, pač pa so poročali o večjem številu

negativnih interakcij s prijatelji in razširjeno družino. Te ugotovitve kažejo na velik pomen upoštevanja osebnih značilnosti posameznikov in časovne perspektive.

Širši pristop zagovarjajo tudi L. Berkman in drugi (2000). Poudarjajo namreč, da socialna opora, čeprav zelo pomembna, ni edini dejavnik vpliva socialnih omrežij na zdravje in kakovost življenja. Nenazadnje vpliv družbenih vezi na zdravje ni zgolj enosmerno pozitiven. V osebnih omrežjih so tudi negativne vezi in konflikti s člani omrežja, tako da so ravno negativni eni najmočnejših vplivov na zdravje v obliki zanemarjanja, izkoriščanja, nasilja itd., le-ti pa so pri opazovanju skozi perspektivno socialne opore bolj kot ne zanemarljeni. Glede na dosedanje raziskave in pomen socialne izolacije za umrljivost ponujajo tudi tezo, da bi lahko socialna izolacija predstavljala kronično stresno stanje, na katerega bi se organizem odzval s hitrejšim staranjem. Nadalje ugotavljajo, da je za celovit vpogled na vpliv egocentričnih omrežij na zdravje poleg nudenja socialne opore treba upoštevati še vpliv vrstnikov (npr. na kajenje), družbeno aktivnost in navezanost (npr. socialna vključenost in participacija, ki zagotavlja občutek vrednosti, pripadnosti in navezanosti) ter dostop do resursov in materialnih dobrin. Hkrati vzpostavijo model, ki socialna omrežja umešča na »mezoraven«. Od zgoraj socialna omrežja, njihovo strukturo in značilnosti vezi pogojujejo »makro« družbeni procesi in strukturni pogoji, kot so kultura, socioekonomski dejavniki, politike in družbene spremembe. Navzdol pa omrežja omogočajo priložnosti za »mikro« psihosocialne mehanizme, kot so socialna opora, družbeni vpliv, družbena aktivnost, medosebni stiki ter dostop do resursov in materialnih dobrin, ki vodijo do zdravja skozi vedenjske (npr. opustitev kajenja, uživanja alkohola), psihološke (npr. samoučinkovitost, samopodoba, shajanje s stresom in depresijo) in fiziološke poti (npr. ustrezno delovanje imunskega sistema) (ibid, 847).

Tudi pri nas v Sloveniji je raziskovanje socialnih omrežij in socialne opore ter njihovih vplivov na zdravje, dobro počutje in kakovost življenja prisotno že dalj časa, zato se lahko opremo na ugotovitve raziskav, iz katerih lahko razberemo, kako pomemben dejavnik obvladovanja tveganj so predvsem ožja družinska socialna omrežja. (Hlebec 2003; Pahor in Hlebec 2006; Šadl in Hlebec 2007). Ta omrežja so se razmeroma dobro odzvala na nova tveganja in spremembe po tranziciji, kar pa ne velja za skupnostna omrežja (Hlebec in Mandič 2005). Odsotnost skupnostnih omrežij ob poudarku na čim daljšem življenju starejših v skupnosti in zmanjševanju institucionalne oskrbe lahko pomeni potencialno povečana tveganja in slabšo kakovost njihovega življenja. Glede vloge socialne opore kot dejavnika

zdravja se je izkazalo, da je v primeru bolezni najpomembnejši dajalec opore ožja družina, pri čemer se je zmanjšala vloga partnerja in staršev ter povečala vloga sorodnikov, sosedov in prijateljev (gl. Pahor in Hlebec 2006; Pahor in Domajnko 2007; Pahor in drugi 2009). V. Hlebec (2003) je v klasifikaciji socialnih omrežij starostnikov v Sloveniji identificirala dve najbolj ranljivi skupini – to sta t. i. samozadostno omrežje in omrežje z zaprto zasebnostjo. Za posameznike iz teh dveh skupin lahko rečemo, da nosijo največje tveganje. V primeru izgube ali odsotnosti partnerja ali pa v primeru nenadnega povečanja potreb zaradi bolezni so ti starostniki povsem prepuščeni formalnim virom pomoči, kar v končni fazi pomeni rešitev edinole v institucionalizaciji (več v Hlebec 2003).

Podobne rezultate sta podali tudi dve kvalitativni študiji iz Velike Britanije V. Cattell (2001) npr. v tipologiji omrežij revnih londonskih četrti ugotavlja, da so tisti z bolj omejenimi omrežji bolj verjetno poročali o negativnih zdravstvenih izidih. Precej bolj referenčna je študija Wengerjeve (1994), ki je postavila tipologijo omrežij socialne opore starejših in ocenila značilna tveganja za vsak tip posebej (Wenger 1997). Najbolj robustno omrežje z najmanj tveganji za starostnika je »omrežje, integrirano v bivalno okolje« (*locally integrated support network*). Značilna tveganja tega tipa se vežejo na povečanje oslabelosti, skupaj s težavami, ki jih imajo ti starostniki s sprejetjem zmanjšane avtonomnosti in možnosti za recipročne izmenjave opore. Za »oporno omrežje širšega bivalnega okolja« (*wider-community focused support network*) največje tveganje in krizo predstavlja izguba mobilnosti in samostojnosti oz. neodvisnosti. V »samostojnem, samozadostnem« tipu (*local self-contained support network*) se tveganja pretežno vežejo na skrb za zasebnost in odklanjanje pomoči, dokler ni že prepozno. Bolezni se odkrijejo zelo pozno, prav tako obstaja nevarnost, da v primeru padca preteče precej časa, preden tem ljudem kdo pomaga. V »sorodstvenem oz. družinskem omrežju« (*local family dependent support network*) pretežna tveganja predstavlja neustrezna nega družinskih članov, ki se lahko pojavi v primeru slabih odnosov v družini oz. morebitnih preteklih zlorabah otrok, v primeru podpovprečne inteligence, slabe komunikacije ali pa v finančni krizi. Starejši, ki imajo tip »omrežja z zaprto zasebnostjo« (*private restricted support network*), so podvrženi največjim tveganjem. Običajno imajo zelo majhna omrežja in nimajo vira neformalne opore. Pogosto trpijo zaradi mentalnih bolezni ali pa imajo »težko« osebnost. Običajno gre za samotarje, ki živijo v ekstremni socialni izolaciji. Imajo podobna tveganja kot tisti v samozadostnem tipu, hkrati pa so podvrženi tudi paranoji in psihotičnim boleznim (več v Wenger 1994 in 1997).

Sedaj ko smo prikazali vplive omrežij in socialne opore na zdravje, je treba izpostaviti tudi ugotovitve, ki kažejo na to, da je, nasprotno, treba opazovati tudi, kako spremembe v zdravstvenem stanju vplivajo na velikost, sestavo in oporo v omrežjih. V starosti se proces ustvarjanja in izgubljanja socialnih vezi ne prekine, pač pa se nadaljuje in vodi v spremembe v velikosti, sestavi in delovanju socialnega omrežja opore. Van Tilburg in van Groenou (2002) v sedemletni longitudinalni študiji na velikem vzorcu ugotavljata, da je v poprečju velikost omrežja v vseh štirih točkah merjenja ostala dokaj nespremenjena. Opazili pa so velike individualne spremembe. Približno tretjini se je omrežje povečalo, na drugi strani pa se je drugi tretjini zmanjšalo. Med tistimi, ki se jim je omrežje nekoliko povečalo, so predvsem mlajši upokojenci (pod 75 let). O spremembah prejetanja in dajanja instrumentalne opore skozi čas avtorja ugotavljata povečanje prejete opore in manjšanje dane opore. Potrdilo se je, da je poslabšanje zdravja povezano s povečanjem prejete opore. Potrjuje se mobilizacijski učinek, ki pravi, da se bodo člani omrežja na povečane potrebe odzvali ob poslabšanju zdravja, tako da bodo nudili več instrumentalne opore; lahko pa preprosto velja, da bolj oporni člani zamenjajo tiste, ki niso nudili toliko opore. Rezultati kažejo tudi na to, da poslabšanje zdravja napoveduje zmanjšanje nudenja instrumentalne opore in zmanjšanje velikosti omrežja. Tako avtorja vidita zdravje kot osebni resurs, potreben za vzdrževanje odnosov in nudenje opore drugim. Posebej močno so rezultati podprli povezanost med dano in prejeto oporo. Še posebej pomembna pa je ugotovitev, da se pretekle investicije v nudenje opore čez čas povrnejo. Večje ko je omrežje in več opore ko so dali v začetku, več opore jim je bilo vrnjene kasneje.

Preden nadaljujemo z empiričnimi predstavitvami osebnih omrežji in izmenjavo socialne opore starejših v njih, lahko povzamemo obstoječe znanje in zaključimo, da imajo osebna omrežja izredno pomembno vlogo pri tveganjih za zdravje, uspešnem staranju in kakovosti življenja nasploh. Pri tem pa ponovno opozarjamo, da socialna opora ni edini vir in dejavnik tako pozitivnega kot negativnega vpliva na zdravje in dobro počutje, je pa prav gotovo tisti najrelevantnejši za opazovanje vloge omrežij opore za tveganja in kakovost življenja starejših.

2.5 Opis merjenja in zbiranja podatkov egocentričnih omrežij

Socialna omrežja lahko izmerimo na več načinov. Najpogosteje uporabljeni pristopi so (po Hlebec in Kogovšek 2006, 38) interakcijski pristop, pristop izmenjave, emocionalni

pristop in pristop socialnih vlog. Pri merjenju omrežij smo uporabili emocionalni pristop. Gre za to, da po načelu bližine in pomembnosti prosimo anketiranca, naj navede osebe, ki so mu posebno blizu oz. so zanj posebej pomembne. Prednosti tega pristopa so v tem, da lahko anketiranec sam določi kriterije bližine in pomembnosti, slabost pa je seveda ta, da ti kriteriji nam ostanejo neznani. V drugem delu, ko nas je zanimala prejeta pomoč ob stresnih življenjskih dogodkih, pa smo uporabili tudi pristop socialnih vlog oz. odnosov.

Instrumenti, s katerimi merimo egocentrična omrežja, običajno vsebujejo t. i. generatorje imen – to so vprašanja, s katerimi dobimo seznam članov osebnega omrežja in t. i. interpretatorje imen, s katerimi pridobimo podatke o odnosu in značilnostih alterjev. Od vsebine generatorja imen je odvisno, katere vrste egocentrično omrežje izmerimo in kakšne strukturne značilnosti bo imelo (Kogovšek 2001).

Za merjenje osebnih omrežij se uporabljajo bodisi enostavni bodisi sestavljeni generatorji imen. Enostavni generator¹⁶ samo z enim vprašanjem identificira člane osebnega omrežja, sestavljeni pa člane omrežja nabira z več vprašanji in tako običajno dobimo večja, bolj heterogena, natančneje izmerjena in bolj reprezentativna omrežja socialne opore (Hlebec in Kogovšek 2006, 44).

Uporabljeni podatki o egocentričnih omrežjih so bili zbrani s prilagojenim vprašalnikom, ki ga je razvila Toni C. Antonucci (1986). Gre za hierarhični pristop merjenja egocentričnega omrežja socialne opore, ki s pomočjo skice treh koncentričnih krogov anketirancu pomaga pri lažji predstavi in imenovanju članov njegovega osebnega omrežja. Generator imen je sestavljen iz vprašanj za vsak krog, temelji pa na emocionalnem pristopu in kriteriju bližine. Pri tem je interpretacija bližine prepuščena samim anketirancem (Hlebec in Kogovšek 2006, 52–53). V našem primeru so se vprašanja glasila:

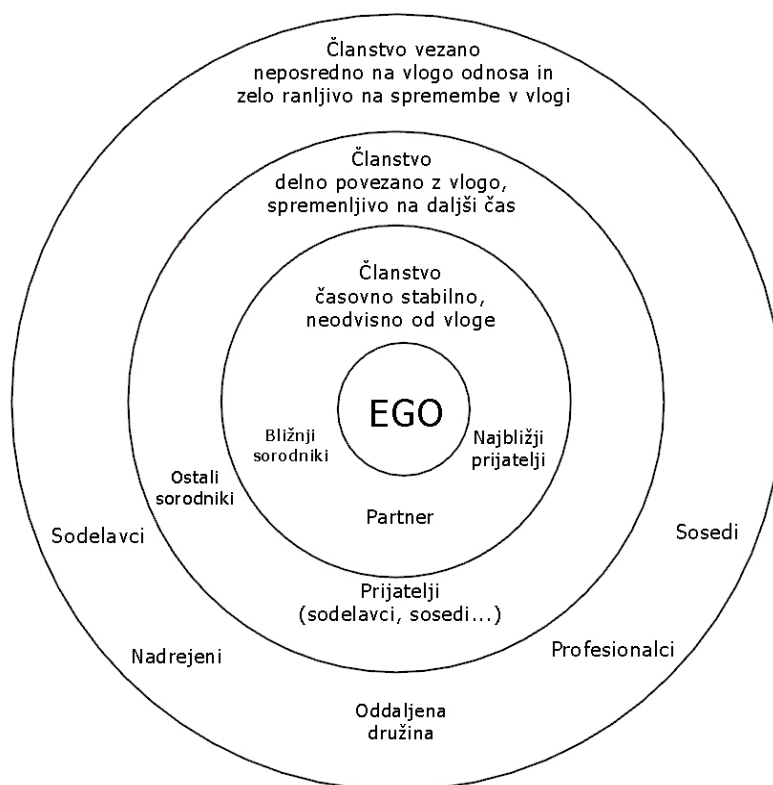
Sedaj bi rad/-a, da pomisliš na vse ljudi v svojem življenju (prosim osredotoči se na ljudi, ki so starejši od 18 let), ki so zate pomembni, in ne samo na ljudi, ki jih slučajno poznaš ali so s tabo v sorodu.

¹⁶ Eden najpogosteje uporabljenih enostavnih generatorjev imen je Burtov generator, ki načeloma sprašuje. »Kdo so ljudje, s katerimi ste se pogovarjali o pomembnih osebnih stvareh?« (Hlebec in Kogovšek 2006, 44.)

- A1. Začela bova z ljudmi, ki so ti najbližji; ali je med njimi kakšna oseba ali osebe, brez katerih si težko predstavljaš svoje življenje?
- A2. Ali obstajajo ljudje, s katerimi si nisi tako blizu, ampak so še vedno zelo pomembni zate?
- A3. Ali obstajajo ljudje, ki jih še nisi omenil/-a, pa so ti dovolj blizu in so zate pomembni, tako da bi jih moral/-a vpisati v tvoje osebno omrežje?

Opisani pristop in inštrument za merjenje osebnih omrežij ter socialne opore se je tudi pri nas večkrat izkazal za veljavnega (gl. Nadoh in drugi 2004; Podreberšek 2005; Hlebec in Kogovšek 2006). Temelji na skici treh koncentričnih krogov, ki anketirancu pomaga pri predstavi svojega osebnega omrežja (gl. skico v vprašalniku, priloga A). S premikanjem po krogih navzven naj bi se po hierarhiji odnosov pomikali k članom omrežja, katerih pomembnost za ega vedno bolj upada.

Shema 2.1: Diagram treh koncentričnih krogov – hipotetični model omrežij socialne opore.

Vir: Kahn in Antonucci v Sugarman 1986, 11.

Hierarhični pristop, ki sta ga razvila Kahn in T. Antonucci, temelji na teoretsko predpostavljenih značilnostih posameznih krogov (v Sugarman 1986, 11). Prvi krog

opredeljujeta s člani, ki jih vežejo stabilne in tesne vezi, to so partner, ožja družina in tesni prijatelji. V drugem krogu so člani povezani z vlogami, ki jih imajo v odnosu z egom in se skozi čas tudi spreminjajo. Tu najdemo širše družinske člane, prijatelje, sodelavce, sosede itn. V najbolj oddaljenem krogu najdemo člane, ki so neposredno povezani z vlogo, ki jo imajo v odnosu do ega. Članstvo se spreminja skupaj s spremembo vloge. Člane sestavljajo oddaljena družina, sodelavci in nadrejeni, sosedje in profesionalno osebje, kot so osebni zdravniki, odvetniki ipd. V. Hlebec in T. Kogovšek (2006, 53–54) ugotavljata, da se opisani krogi ujemajo in prekrivajo z drugimi empiričnimi raziskavami ter da jih je glede na bližino in vloge mogoče razporediti na emocionalno-intimno omrežje (1. krog), socialno omrežje (2. krog), informacijsko-instrumentalno omrežje (3. krog) in širše globalno omrežje (zunaj).

Uporabljeni vprašalnik (gl. prilogo A) meri osebna omrežja ter percipirano in prejeta socialno oporo ob stresnih življenjskih dogodkih (Holmes in Rahe 1967), demografske značilnosti ega, nekatere značilnosti alterjev ter relacije med alterji in egom. Vprašalniku pa smo dodali še nekaj drugih, že večkrat uporabljenih in uveljavljenih vprašanj o zdravju, zadovoljstvu z življenjem, lestvici osebnostnih značilnosti ekstravertiranosti in emocionalne stabilnosti (*International Personality Item Pool* uporabljeno v Kogovšek 2001) in percipirani samoučinkovitosti (Schwartzter in Jerusalem 1995) ter nekaj odprtih vprašanj o težavah in tveganjih v vsakdanjem življenju.

Zbiranje podatkov so v študijskem letu 2007/2008 opravili študentje Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani pri predmetih Analiza socialnih omrežij in Osebna omrežja (nosilka izr. prof. dr. Valentina Hlebec). Zbrani so bili novembra 2007 z osebnimi (*face-to-face*) anketnimi intervjuji s »PAPI« vprašalnikom. Vsak študent je intervjuval šest oseb, in sicer s kvotnim vzorčenjem. Cilj študenta je bil anketirati 3 moške in 3 ženske, med njimi 2 osebi, stari med 20 in 34 let, 2 osebi med 35 in 49 leti ter 2 osebi, starejši od 50 let. Tako smo dobili večjo variabilnost vzorca, ki pa vendarle ne predstavlja statistične reprezentativnosti populacije. Ta kvotni vzorec je dovolj velik (N = 558, med njimi 97 upokoencev), da omogoča dovolj dobre statistične obdelave in ustrezno predstavitev osebnih omrežij anketirancev.

2.6 Opis vzorca

Glede na to, da bomo kasneje predvsem opazovali omrežja in oporo starejših, bomo za začetek na kratko predstavili cel vzorec in podvzorec upokojencev. Med 558 anketiranci je 53 % žensk in 47 % moških, 97 (17 %) upokojencev in 68 (12 %) starejših od 65 let. Povprečna starost je 41,3 leta. Največ (32 %) jih živi na vasi, 29 % jih živi v majhnem mestu ali kraju, 25 % v večjem mestu, 14 % pa na obrobju ali v predmestju velikega mesta. Največ ljudi (38 %) živi v štiričlanskem gospodinjstvu, 30 ljudi (5 %) pa živi v samih. V celotnem vzorcu so anketiranci v njihovo osebno omrežje uvrstili od 2 do 49 oseb, povprečno število alterjev, ki sestavljajo posameznikovo osebno omrežje, pa znaša dobrih 12 oseb.

Za obravnavano tematiko, ki je v najširšem okviru opredeljena s kakovostjo življenja starejših, še posebej pa nas zanimajo njihova omrežja socialne opore in primerjave med različnimi skupinami, pomembnejšo vlogo kot arbitrarno določena kronološka starost za razmejitve v skupine po našem prepričanju igra upokojitev. Upokojitev je pomemben življenjski prehod in prinaša finančne, socialne in življenjskostilne spremembe, za katere predpostavljamo, da bodo imele vidne posledice tudi v omrežjih in izmenjavah opore. Zato bodo upokojeni (znotraj razvrstitve v skupine po delovni aktivnosti, ki je povezana z življenjskim potekom in prehodi med vlogami, ki pa so osnovane predvsem na posameznikovi starosti) tista analitična skupina, s katero bomo opisovali značilnosti omrežij starejših in jih primerjali z drugimi, mlajšimi (drugače aktivnimi) kategorijami.

Anketirani upokojenci so bili v času anketiranja stari med 45 in 91 let, v povprečju pa 68 let. Med njimi je 63 % žensk in 37 % moških, kar lahko pripišemo običajni dolgoživosti žensk. Največ upokojencev živi na vasi (44 %), 27 % v majhnem mestu ali kraju, 16 % v večjem mestu, 13 % pa v predmestju ali na obrobju velikega mesta. Med njimi jih največ (38 %) živi v dvočlanskem gospodinjstvu. Bistveno več kot v celotnem vzorcu jih živi samih v enočlanskem gospodinjstvu (20 %). Precej (16 %) jih živi tudi v tričlanskem gospodinjstvu in, zanimivo, več (13 %) v petčlanskem kot v štiričlanskem gospodinjstvu (8 %). Večja gospodinjstva, v katerih bi živela upokojena oseba, pa so precej redka. V svoja osebna

omrežja so uvrstili od 2 do 29 oseb, v povprečju pa njihovo omrežje prav tako sestavlja 12 oseb.¹⁷

Velikost izmerjenega omrežja je med drugim odvisna predvsem od načina merjenja, izbranih generatorjev imen, njihove vsebine¹⁸ in omejitev pri številu navedenih alterjev (Kogovšek in drugi 2003; Ajrouch in drugi 2001). Dobljene rezultate lahko pripišemo kvotnemu vzorcu in značilnostim uporabljenega merskega inštrumenta. Nasploh se je tudi v drugih raziskavah izkazalo, da tu uporabljeni merski inštrument poda nekoliko večja omrežja (gl. Ajrouch in drugi 2001; Antonucci in drugi 1998); tako na primer tudi P. Podreberšek (2005) z istim merskim inštrumentom na podobnem kvotnem vzorcu navaja, da povprečna velikost omrežja znaša 14, za starejše (od 61 do 85 let) pa 13 oseb.

Sicer pa mnoge druge študije, ki so uporabile drugačne metode in inštrumente merjenja, poročajo o manjših omrežjih in o manjšem številu ljudi v osebni omrežju starejših. Wengerjeva (1994, 10) je npr. v svoji kvalitativni tipologiji ugotovila, da tipično omrežje socialne opore starejših v Walesu znaša le 5–7 oseb. Na slovenskem reprezentativnem vzorcu je bila izvedena obsežna kvantitativna raziskava *Omrežja socialne opore prebivalcev Slovenije 2002* (Ferligoj in drugi 2002), kjer je bil uporabljen sestavljen generator imen skozi neposredno merjenje več različnih vrst opore. Tu je bilo izmerjenih povprečno 6–7 oseb v egocentričnem omrežju Slovencev (Dremelj 2003). S podobnim sestavljenim generatorjem pa so Kogovšek in druge (2003) v omrežjih socialne opore Ljubljancev v povprečju zabeležile nekaj manj kot 6 članov opornega omrežja.

V zahodnem svetu običajno egocentrična omrežja socialne opore vsebujejo od 10 do 20 oseb (Kogovšek in druge 2003, 190). Van Tilburg in van Groenou (2002) sta npr. v sedemletni longitudinalni študiji na nizozemskem vzorcu starejših uporabila enostavni

¹⁷ Prav tako imajo tudi starejši od 65 let v povprečju 12 ljudi v svojem osebni omrežju.

¹⁸ Vprašanja generatorjev imen lahko – odvisno od ciljev merjenja – identificirajo člane omrežja, npr. tako, da sprašujejo po osebah, s katerimi se posameznik čuti blizu (emocionalni pristop), izbirajo lahko le osebe, ki nudijo različne vrste opore (identificirajo člane omrežja socialne opore), ali pa npr. s katerimi imajo stike oz. se pogovarjajo o pomembnih rečeh (izmerijo diskusijsko omrežje) itd.

generator imen,¹⁹ s katerim sta izmerila, da v povprečju omrežja starejših vključujejo 15 oseb, s staranjem pa so se omrežja po sedmih letih v povprečju zmanjšala na 14 oseb.

2.6.1 Opis skupin upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in študentov z bivariantnimi povezavami z nekaterimi spremenljivkami

Prikazati želimo, da je omenjena delitev na skupine povezana s starostjo in lahko ustrezno nadomešča tudi delitev po starostnih skupinah. Hkrati lahko s povezavami z drugimi spremenljivkami pokažemo, da so upokojeni glede zdravja in dobrega počutja bolj ogrožena populacija.

Z enosmerno analizo variance, ki jo bomo pogosto uporabili tudi v nadaljevanju, lahko primerjamo povprečja po skupinah in ugotovimo, da so upokojeni v povprečju stari 68 let, zaposleni oz. nezaposleni 43 let, študenti 22 let. Razlike v povprečjih med vsemi skupinami so statistično značilne ($F = 927,14$, $P < 0,01$). Te skupine torej lahko razumemo tudi, kot da predstavljajo različne starostne kategorije, tj. starejše, odrasle ljudi srednjih let in mlade odrasle.

Omenjene skupine so statistično značilno srednje močno povezane (Cramerjev $V = 0,295$, $P < 0,01$) tudi z zakonskim stanom (86 % zaposlenih oz. nezaposlenih ima partnerja, 14 % je samskih, pri upokojenih jih ima partnerja 69 %, 31 % je samskih, 57 % študentov ima partnerja, 43 % je samskih).

Pomembna je očitna statistično značilna srednje močna povezanost (Cramerjev $V = 0,334$, $P < 0,01$) s težavami pri vsakdanjih opravilih zaradi zdravstvenega stanja. Povsem brez težav je le 40 % upokojenih, medtem ko težav zaradi zdravstvenega stanja nima 82 % zaposlenih oz. nezaposlenih in 91 % študentov. Nasprotno pa ima 15 % starejših večje težave, ko sicer vse še zmorejo sami, a s težavo. Zaposlenih oz. nezaposlenih s takimi težavami je le 3 %, študentov s podobnimi težavami pa praktično ni.

Izrazita je tudi statistično značilna povezanost s težavami z gibanjem pri vsakodnevnih opravilih, ki jih ima 1/3 upokojenih in le nekaj (6 %) zaposlenih oz. nezaposlenih ter zelo malo (1 %) študentov (Cramerjev $V = 0,391$, $P < 0,01$).

¹⁹ »Imenujte ljudi (npr. iz svoje soseske), s katerimi imate pogoste stike in ki so vam pomembni« (Van Tilburg in van Groenou 2002).

Zanimivo podobna slika je tudi pri samooceni primerjave zdravstvenega stanja z ljudmi enake starosti. Več upokojenih kot pa zaposlenih in študentov meni, da so slabšega (oz. manj dobrega) zdravstvenega stanja kot drugi ljudje enake starosti. Povezanost je statistično značilna (Cramerjev $V = 0,242$, $P < 0,01$).

Upokojeni imajo v povprečju nižjo percipirano samoučinkovitost (Bandura 1997)²⁰ kot študenti in zaposleni oz. nezaposleni, ki imajo najvišje povprečje ($F = 3,04$, $P < 0,05$). Osebna zaznava lastne samoučinkovitosti je pomemben element reševanja težav, s katerimi se posameznik sreča.

Tudi pri zadovoljstvu z življenjem se pokaže, da so upokojeni nekoliko manj zadovoljni s svojim življenjem kot pa zaposleni oz. nezaposleni in študenti. Povezanost je sicer statistično značilna, a precej šibka (Cramerjev $V = 0,151$, $P < 0,05$). Povezanost s tem, kako srečni so, pa se le nakazuje, a ni statistično značilna.

Zaključimo lahko, da se tudi na našem vzorcu potrjuje, da so starejši z vidika ogroženosti, ki poveča tveganja za kakovost življenja, bolj ranljiva populacija. Predvsem je očitno poročanje o slabšem zdravju, ki prinaša težave v vsakdanjem življenju.

2.7 Velikost omrežja

V splošnem velja, da posamezniki z velikimi omrežji lažje dobijo ustrezno oporo. Velika osebna omrežja tako lažje preprečujejo tveganja oz. zmanjšujejo negativne posledice in na ta način zagotavljajo ustrezno kakovost življenja. Vaux (1988, 60) ugotavlja pet prednosti velikih omrežij. V njih je dostopnost ustreznih opornih virov večja – manjša je verjetnost, da bi bil ustrezen član, ko ga potrebujemo, nedostopen. Velika omrežja so bolj odporna, saj se zahteve po opori porazdelijo, tako da ne pride do preobremenitve posameznega člana. V večjih omrežjih bolj verjetno najdemo člana z ustreznim strokovnim znanjem, ki ga potrebujemo. Prav tako je bolj verjetno, da je večje omrežje bogatejši vir informacij. Nazadnje naj bi večje omrežje omogočilo tudi ustrezen pogled na določne težave, s katerimi se posameznik srečuje, in ponudilo boljše rešitve.

²⁰ Gre za posameznikovo prepričanje o lastni sposobnosti uspešnega reševanja določene situacije, problema oz. sposobnosti za doseg določenih ciljev. Več o konceptu in vlogi samoučinkovitosti v nadaljevanju.

Pravzaprav je veliko prednosti pogojenih s predpostavljeno diverziteteto v večjih omrežjih. Velikost sama neposredno še ne zagotavlja ustrezne opore, je pa povezana z drugimi dejavniki, ki vplivajo na oporo, kot so npr. homogenost in gostota. Heterogenost je večja v manj gostih omrežjih, ki so sestavljena iz večjega števila šibkih vezi, taka omrežja pa je tudi težje vzdrževati. Različne raziskave ugotavljajo prednost enih in drugih omrežij, pri čemer je treba ugotoviti, da v različnih situacijah omrežja različnih značilnosti različno dobro zagotavljajo ustrezno oporo (Vaux 1988; Hlebec in Kogovšek 2003).

Omrežja socialne opore starejših imajo večja tveganja za spremembe v članstvu. Slednje je pogojeno s starostno specifičnimi dogodki, kot so upokojitev, poslabšanje zdravja, ki ovira socialne interakcije, izguba partnerja, preselitev v dom za ostarele itd. Spremembe v članstvu, zlasti pa zmanjševanje članstva, predstavlja tudi določena tveganja za izgubo ustrezne in zadovoljive opore. Antonucci in Akiyama (1987) ugotavljata, da se omrežja socialne opore starejših manjšajo zaradi smrti oz. poslabšanja zdravja članov omrežij (v van Tilburg in van Groenou 2002, 698). Slednja potrjujeta tezo, da je v starosti zaradi slabšanja zdravja, upada interakcij in uravnoteženih izmenjav opore omrežja vse težje vzdrževati, zaradi česar prihaja do zmanjševanja števila članov. Ne glede na to pa se prejeta opora dejansko poveča (van Tilburg in van Groenou 2002; Gurung in drugi 2003).

Ob pregledu preučevanega vzorca po starosti lahko načelno pritrdimo prevladujočim ugotovitvam, da se s starostjo osebna omrežja vendarle nekoliko krčijo (gl. tabeli 2.1 in 2.2). Na vzorcu se kaže tendenca zmanjševanja velikosti omrežja s starostjo. Spremembe števila članov v osebni omrežju pa – enako kot opažajo tudi Kogovšek in druge (2003) pri omrežjih socialne opore Ljubljancev – ne potekajo linearno. Nakazuje se rast omrežij do srednjih let, ko sledi padec. Rahlemu dvigu po 50. letu pa sledi počasen upad. V povprečju imajo najmanjša omrežja osebe srednje generacije (35–49 let). Nekoliko starejši (50–64 let) imajo nekaj večja omrežja, a vendarle precej manjša od mladih odraslih (25–34 let), ki imajo največja omrežja. Najstarejši (65+) imajo še manjša omrežja, manjša tudi od najmlajše skupine v vzorcu (18–24 let). Statistično značilne so sicer le razlike med mladimi odraslimi in tistimi v srednjih letih. Z malce večjim tveganjem pa tudi med mladimi odraslimi (7 %) ter najmlajšimi in najstarejšimi (11 %).

Tabela 2.1: Velikost omrežja po starosti in krogih

Starost - razredi		Št. oseb v prvem krogu	Št. oseb v drugem krogu	Št. oseb v tretjem krogu	Velikost omrežja
18 – 24	N	161	161	161	161
	Povprečje	4,02	4,52	3,80	12,33
	Minimum	0	0	0	2
	Maksimum	12	12	21	38
25 – 34	N	57	57	57	57
	Povprečje	4,37	5,14	5,30	14,81
	Minimum	1	1	0	3
	Maksimum	11	20	23	49
35 – 49	N	152	152	152	152
	Povprečje	3,87	4,55	3,24	11,66
	Minimum	0	0	0	3
	Maksimum	12	18	16	32
50 – 64	N	119	119	119	119
	Povprečje	3,85	4,62	4,08	12,55
	Minimum	1	0	0	2
	Maksimum	10	16	18	34
65+	N	68	68	68	68
	Povprečje	5,00	4,01	2,93	12,09
	Minimum	1	0	0	3
	Maksimum	13	10	25	38

Velikost omrežij lahko opazujemo tudi glede na delovno aktivnost. Opazimo, da se nakazuje podoben trend manjšanja omrežij po upokojitvi. Statistično značilne so le razlike med upokojenimi in zaposlenimi oz. nezaposlenimi pri številu oseb v prvem krogu. Z nekaj manj kot 7% tveganjem bi tudi razlike med študenti in upokojenimi v tretjem krogu lahko opredelili kot statistično značilne. Druge razlike med skupinami niso statistično značilne. Lahko pa tudi tu potrdimo običajno smer, ki kaže, da se v starosti, po upokojitvi omrežja v povprečju nekoliko krčijo, pri čemer v omrežjih ostajajo tisti najbližji, število bolj oddaljenih članov pa se zmanjšuje.

Tabela 2.2: Velikost omrežja po delovni aktivnosti in krogih

	Št. oseb v prvem krogu	Št. oseb v drugem krogu	Št. oseb v tretjem krogu	Velikost omrežja
	Povprečje	Povprečje	Povprečje	Povprečje
Študent/-ka	4,17	4,59	3,98	12,74
Zaposleni/-a in nezaposleni/-a	3,86	4,60	3,76	12,23
Upokojeni	4,54	4,39	3,00	12,03

Zanimivo je opazovati tudi sestavo po krogih. Empirične raziskave kažejo, da se število najbližjih vezi ohrani, bolj oddaljene pa razpadejo (Lang in Carstensen 1994; van Tilburg in van Gorenou 2002; Gurung in Von Dras 2007). V tabeli 2.1 je predstavljeno število članov po krogih glede na starostne kategorije, v tabeli 2.2 pa po skupinah upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in študentov. V drugem krogu sicer ni statistično značilnih razlik, so pa v prvem in tretjem krogu. Mladi odrasli (25–34 let) imajo največ članov omrežja v tretjem, zunanjem krogu, manj v drugem in najmanj v prvem. Nasprotno imajo starejši od 65 let največ oseb v prvem krogu, hkrati pa imajo najmanj oseb v zunanjem, tretjem krogu. Tu bi se lahko navezali na sicer mnogokrat kritizirano funkcionalistično teorijo razbremenitve (*disengagement theory*) (Cumming in Henry 1961 v Bengtson in drugi 2005), ki govori o tem, kako se s staranjem posameznik in družbena struktura počasi vzajemno izključujeta, tako da se posameznik v višji starosti počasi iz družbe umika v ožjo zasebno, intimno sfero. Morda se tudi na mezoravni znotraj osebnih omrežij dogaja kaj podobnega. Po drugi strani teorija o »socioemocionalni selektivnosti« (Carstensen 1992) govori o posameznikovem postopnem prilagajanju in selektivni funkcionalni »izbiri« članov omrežja socialne opore v različnih življenjskih ciklih. Tako naj bi v starosti posamezniki svoje omejene zmožnosti namenjali predvsem tistim vzajemnim vezem, ki jim povratno nudijo najustreznejšo oporo, tako da s tem maksimalizirajo socialne in emocionalne koristi ter minimalizirajo socialna in emocionalna tveganja.

Z vidika obravnave tveganj je torej pomembno ugotoviti, katere oporne člane starejši izgubljajo skozi čas. Ugotovili smo največji upad članstva v tretjem krogu. Po teoretskem modelu Kahna in Antonuccijeve (gl. slika 2.1) posamezniki v tretji krog uvrščajo predvsem sodelavce, sosede, člane oddaljene družine in profesionalno osebje. V tabeli 2.3 prikazujemo sestavo omrežja po krogih z opornimi člani na vzorcu.

Tabela 2.3: Sestava omrežja po krogih z opornimi člani (v %)

1. KROG	% partner	% ožja družina	% razširjena družina	% prijatelj	% sosed	% sodelavec	% ostali
Zaposleni/-a in nezaposleni/-a	22,3	59,2	9,8	7,8	0,3	0,2	0,4
Upokojeni	26,4	60,0	6,0	7,2	0,1	0,3	0,0
Študent/-ka	21,0	59,6	8,5	10,3	0,1	0,3	0,2
2. KROG	% partner	% ožja družina	% razširjena družina	% prijatelj	% sosed	% sodelavec	% ostali
Zaposleni/-a in nezaposleni/-a	1,2	21,2	30,1	39,3	2,0	4,4	1,8
Upokojeni	1,9	19,1	38,0	35,2	2,8	1,2	1,7
Študent/-ka	0,7	20,5	25,3	44,2	2,8	3,7	2,8
3. KROG	% partner	% ožja družina	% razširjena družina	% prijatelj	% sosed	% sodelavec	% ostali
Zaposleni/-a in nezaposleni/-a	0,1	4,5	19,0	52,7	6,3	10,7	6,7
Upokojeni	0,0	5,0	19,0	59,0	4,1	7,4	5,5
Študent/-ka	0,0	3,7	20,1	57,3	4,3	7,7	6,9

Iz rezultatov lahko povzamemo, da se partner skoraj izključno uvršča v prvi krog in predstavlja od 1/5 do 1/4 prvega kroga. Tudi člani ožje družine se v največji meri uvrščajo v prvi krog, kjer predstavljajo do 60 %. V prvem krogu najdemo še nekaj članov razširjene družine in najbližje osebne prijatelje. Drugi krog večinoma sestavljajo prijatelji ter člani razširjene in ožje družine. Pojavijo se tudi že sodelavci in sosede. Tretji krog je večinoma sestavljen iz prijateljev in nato bolj oddaljenih družinskih članov. V tretjem krogu se povečajo deleži sosedov, sodelavcev in drugih. Glede razlik s teoretskim modelom lahko ugotovimo, da se v našem vzorcu v tretji krog uvrščajo predvsem prijatelji, ki so v teoretskem modelu postavljeni v drugi krog. V zvezi z ugotovljenim zmanjšanjem števila članov v tretjem krogu pri starejših lahko torej spekuliramo, da gre v največji meri za izgube prijateljev (tudi nekaterih članov razširjene družine in sodelavcev). V tem primeru lahko pričakujemo manjše število članov za druženje in posledično povečano tveganje osamljenosti. Nekateri avtorji (gl. v Hlebec in Kogovšek 2006, 54) tretji krog enačijo z informacijsko-instrumentalnim omrežjem, kar pomeni, da bi imeli starejši tudi na tem področju pomanjkljivo oporo in povečana tveganja.

2.7.1 Razlike v velikosti omrežja po drugih demografskih spremenljivkah

O velikosti omrežja in razlikah po krogih glede na spol so ugotovitve v literaturi različne (gl. Hlebec in Kogovšek 2003, 191). Navedeni avtorici ugotavljata, da imajo Ljubljančanke večja omrežja kot Ljubljančani. Tudi na našem vzorcu se pokaže, da imajo ženske statistično značilno večja omrežja (ki v povprečju merijo 13 članov) kot moški (12 članov). Sicer imajo ženske po vseh krogih nekoliko več članov, statistično značilne pa so le razlike v prvem krogu. Med upokojenimi je slika zelo podobna, le da so razlike manjše in niso statistično značilne.

Obstoječe raziskave kažejo na to, da imajo posamezniki z višjo izobrazbo tudi večja omrežja (Kogovšek in drugi 2003). Na našem vzorcu lahko opazimo, da se v povprečju omrežja z izobrazbo res večajo (tako na celem vzorcu kot pri upokojenih), sicer pa razlike niso statistično značilne. Povprečno omrežje tistih s poklicno šolo ali manj sestavlja 11,4 člana, med tistimi s srednjo ali višjo šolo 12,6 in pri tistih z visoko šolo ali več 13 članov. Podobno je bilo pri upokojenih: tisti s poklicno šolo ali manj so imeli v povprečju omrežja velika 11,5 člana, tisti s srednjo ali višjo šolo pa 12,9. Primeri z visoko izobrazbo bili samo trije in so imeli znatno večja omrežja. Podobne tendence so dobile tudi Kogovšek in soavtorice (2003) ter Podreberšek (2005), kjer pa se razlike prav tako niso izkazale za statistično značilne.

Poročeni in tisti, ki živijo v skupnem gospodinjstvu, naj bi imeli večja osebna omrežja kot tisti, ki so neporočeni, samski, ločeni ali ovdoveli (Ajrouch in drugi 2001, 115). Ko posameznike primerjamo po zakonskem stanu, med tistimi, ki imajo partnerja, in tistimi, ki so samski,²¹ ugotovimo, da imajo upokojeni samski v povprečju 11,1 člana omrežja, tisti, ki imajo partnerja, pa 12,5. Razlike so statistično značilne le v tretjem krogu, kjer imajo v povprečju tisti s partnerjem (3,4) eno dobro osebo več kot samski (2,1). Na celotnem vzorcu so razlike minimalne in niso statistično značilne. Podobno statistično značilnih razlik na podobnem kvotnem vzorcu ni odkrila P. Podreberšek (2005), razlike pa se niso pokazale niti v omrežjih Ljubljančanov (Kogovšek in drugi 2003).

²¹ V kategorijo samskih smo združili samske, ločene in ovdovele anketirance, v kategorijo tistih, ki imajo partnerja, pa poročene, neporočene, ki živijo s partnerjem, in tiste, ki imajo partnerja, a ne živijo z njim.

2.8 Sestava omrežja socialne opore

Pomembna značilnost omrežij socialne opore je tudi njihova sestava z različnimi vrstami opornih članov. Raziskave so sicer pokazale, da sama velikost in strukturne značilnosti ne povedo dovolj o ustreznosti opore, ki jo posamezniki dejansko prejmejo. Različni viri opore dajejo različne vrste socialne opore. Člani omrežja so običajno do neke mere specializirani. Najbližji člani omrežja (običajno partner, ožji družinski člani in najbližji prijatelji) navadno zagotavljajo najbolj intenzivno oporo (kot je npr. emocionalna opora ali večja finančna pomoč), hkrati pa nudijo tudi več različnih vrst opore. Bolj oddaljeni člani (prijatelji, znanci, sodelavci in sosedje) nudijo pretežno instrumentalno in informacijsko pomoč, običajno v manjšem obsegu (pregledno v Kogovšek in druge 2003; Hlebec in Kogovšek 2003). Posebej pomembni so odnosi med starši in otroki, ki si izmenjujejo več vrst opore. Pomembni pa so tudi prijatelji, ki zaradi podobnih generacijsko pogojenih življenjskih izkušenj poleg druženja lahko nudijo drugačno oporo kot drugi družinski člani (Norris in Tindale 1994, 103). Na določne vloge odnosov se vežejo tudi določena družbeno sprejemljiva pričakovanja, po katerih naj bi se člani ravnali. Ljudje več pomoči pričakujejo od oseb, s katerimi jih vežejo tesnejši in bolj kompleksni vzajemni odnosi. Wengerjeva (1994) v raziskavi omrežij starejših ugotavlja, da se od partnerjev lahko pričakuje absolutno oporo ter pomoč v vseh pogledih in razsežnostih. Pričakovanja do otrok se vežejo na instrumentalno, praktično pomoč in emocionalno oporo, odvisno od trenutnih potreb ter od pogostosti stikov in obiskovanj. Bratje in sestre naj bi si nudili predvsem emocionalno oporo in druženje ter pomoč v nujnih primerih. Od prijateljev se pričakuje druženje in emocionalno oporo, podobno od sosedov, od katerih se v prvi vrsti pričakuje manjšo praktično pomoč, dostopnost, skrb in nadzor ter pomoč v nujnih primerih.

V nadaljevanju bomo prikazali različne vrste primerjav strukture omrežja in različnih vrst opore po različnih virih pri upokojenih, zaposlenih/nezaposlenih in študentih. Vire opore smo z vprašalnikom izmerili tako, da je anketiranec – ego opredelil, v kakšnem odnosu je z alterji, ki jih je imenoval v svoje omrežje. Anketiranci so za posamezno osebo opredelili njun odnos, in sicer z eno od 19 kod, ki smo jih za analize združili po naslednjem načinu: partnerja predstavlja mož/žena/partner/-ica; ožja družina so mama, oče, hči, sin, sestra, brat.; razširjena družina so drugi sorodniki (tudi po moževi/ženini strani); k prijateljem smo dodali znance; v skupini »ostali« so združene naslednje kode: duhovnik, zdravnik, psiholog/psihiater, kak drug poklicni svetovalec, pravnik/odvetnik, kdo iz socialne družbe, patronažna sestra in nekdo, ki

mu plačate pomoč. Različne vrste opore smo merili z različnimi indikatorji, ki smo jih združili na naslednji način:

– Uvodno vprašanje se je glasilo: *Sledi nekaj vprašanj o ljudeh v tvojem omrežju. Ko ti zastavim posamezno vprašanje, prosim, povej številko osebe ali oseb, ki zate naredi določeno stvar. Če je ne naredi nihče, preprosto reci nihče.*

– Emocionalno oporo so merila vprašanja: *Ali obstajajo ljudje, ki jim zaupaš stvari, ki so zate pomembne? Ali obstajajo ljudje, ki ti povrnejo samozavest, ko se počutiš negotov/-a glede česa? ..., ki ti dajejo občutek, da te spoštujejo? ..., s katerimi se pogovoriš, kadar si vznemirjen/-a, nervozen/-a ali depresiven/-a? ..., s katerimi se pogovarjaš o svojem zdravju?*

– Informacijsko oporo: *Ali obstajajo ljudje, ki jih vprašaš za nasvet ob pomembnih življenjskih spremembah (npr. selitev, zamenjava službe ipd.)?*

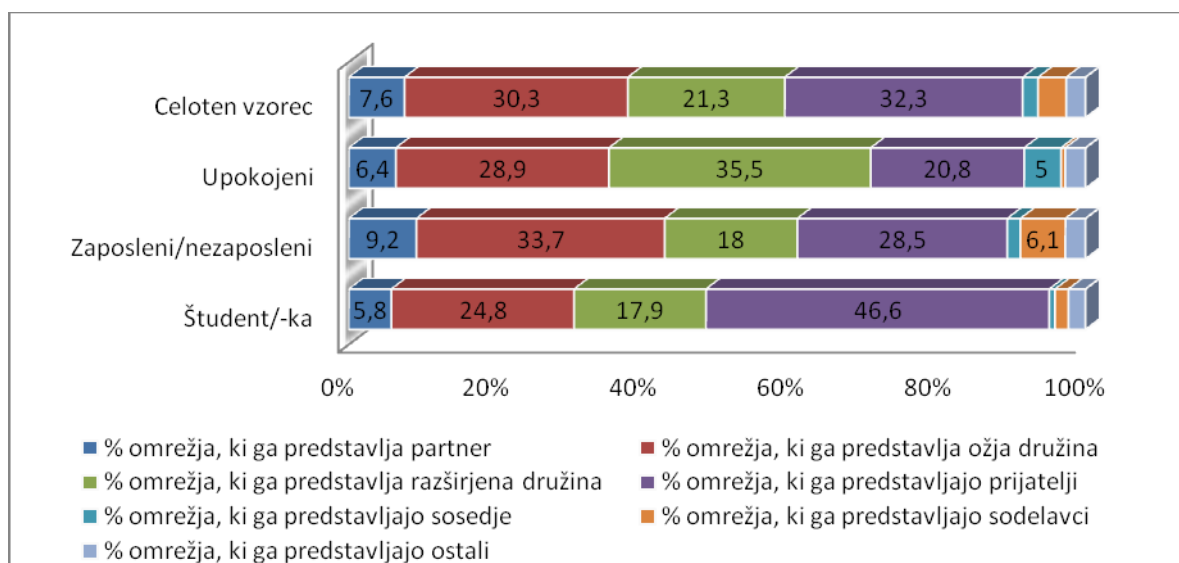
– Oporo v primeru bolezni smo merili z vprašanjem: *Ali obstajajo ljudje, ki ti zagotovijo pomoč, če zbolíš?*

– Vire instrumentalne opore smo identificirali z vprašanjema: *Ali obstajajo ljudje, od katerih si sposodiš kakšno stvar, na primer kakšno orodje, ali jih prosiš za pomoč pri manjših hišnih opravilih (npr. lažjih gospodinjskih opravilih)? ..., ki ti pomagajo pri večjih opravilih, kot je gradnja ali prenova hiše, stanovanja, prekopavanje vrta ipd.?*

– Člane omrežja, s katerimi se ego druží, smo identificirali z vprašanjem: *Ali obstajajo ljudje, s katerimi se družíš, npr. se obiščeš, greš skupaj na večerjo ali izlet?*

– Po virih finančne opore smo spraševali z vprašanjem: *Ali obstajajo ljudje, od katerih si zaradi kakšne nujne situacije izposodiš večjo vsoto denarja (npr. 1000 EUR)?*

Graf 2.1: Sestava omrežij socialne opore na celotnem vzorcu, pri upokojenih, zaposlenih/nezaposlenih in študentih

Ob pregledu sestave omrežij (gl. graf 2.1) lahko ugotovimo, da omrežja skoraj izključno predstavljajo neformalni viri. V glavnem so to družinski člani in prijatelji. V celotnem vzorcu v povprečju največji delež v osebni omrežju anketirancev predstavljajo prijatelji (32 %), malo manjši delež ožja družina (30 %), 22 % zavzemajo člani razširjene družine, slabih 8 % celotnega omrežja pa predstavlja partner. Opazimo lahko, da se delež prijateljev v teku življenja s staranjem in s prehodi v različne vloge zmanjšuje. Največ prijateljev (47 %) imajo študentje, najmanj upokojeni (21 %). V omrežju zaposlenih/nezaposlenih prevladujejo ožji družinski člani (34 %), manj je prijateljev (29 %), pomembneje velik delež ima tudi partner (9 %). Pri upokojenih družinski člani skupaj predstavljajo več kot polovico omrežja. Največji delež omrežja zavzemajo člani razširjene družine (36 %). Pomembno velik je tudi delež ožje družine (29 %). Medtem ko imajo pri zaposlenih/nezaposlenih razmeroma pomemben delež sodelavci (6 %), predstavljajo pri upokojencih podoben odstotek (5 %) sosedje. V vseh skupinah je precej majhen delež formalnih virov (»ostali«), ki v povprečju ne presega 3 % omrežja. Zaključimo lahko, da so naše ugotovitve, da osebna omrežja sestavljajo predvsem člani družine in prijatelji, zelo malo pa je formalnih virov, skladne tudi z zaključki drugih raziskav na reprezentativnem vzorcu (gl. Dremelj 2003; tudi Mandič in Hlebec 2005).

2.9 Sestava socialne opore

Če želimo spoznati ogroženost in ranljivost starejših v različnih življenjskih situacijah ter pomanjkanje opornih virov ob določenih težavah, moramo izvedeti, na katerih področjih

imajo, vsaj strukturno, dovolj opornih članov, ki jim potencialno lahko nudijo zadosti ustrezne opore, kje pa jim takih članov primanjkuje in bi potrebovali dodatno pomoč. Tam se odpira prostor tudi za formalno oporo.

Tabela 2.4: Povprečno število alterjev, ki nudijo določeno vrsto opore pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih.²²

VRSTE OPORE	Skupine	N	Povprečno št. alterjev, ki nudijo posamezno vrsto opore	Std. odklon	F
Emocionalna opora	Upokojeni	97	9,75	5,27	0,39
	Zaposleni/nezaposleni	291	9,26	5,88	
	Študent	162	9,59	4,17	
Instrumentalna opora	Upokojeni	97	4,92	3,31	2,91 \square
	Zaposleni/nezaposleni	291	5,78	3,44	
	Študent	162	6,00	4,05	
Opora ob boleznih	Upokojeni	97	4,71	4,71	1,35
	Zaposleni/nezaposleni	191	4,15	2,93	
	Študent	161	4,15	2,48	
Finančna opora	Upokojeni	96	1,40	1,68	10,70**
	Zaposleni/nezaposleni	291	2,24	2,28	
	Študent	161	2,74	2,49	
Informacijska opora	Upokojeni	97	2,86	2,83	10,18**
	Zaposleni/nezaposleni	291	3,55	2,49	
	Študent	161	4,35	2,84	
Druženje	Upokojeni	97	6,26	5,15	7,16**
	Zaposleni/nezaposleni	291	7,88	5,09	
	Študent	161	8,68	4,74	

** Statistično značilne razlike pri do 1% stopnji tveganja (α P = 0,056).

Zgornja tabela prikazuje poprečno število alterjev, ki jih imajo upokojeni, zaposleni oz. nezaposleni in študenti na voljo za različne vrste opore. Že na prvi pogled lahko ocenimo, da

²² P. Dremelj (2003) je v analizi podatkov raziskave na reprezentativnem vzorcu (Ferligoj 2002) predstavila izračune, ki prikazujejo precej manjše poprečno število članov (2003, 158). Vendar pa so bila tam tudi osebna omrežja izmerjena drugače in so bila v povprečju bistveno manjša.

imajo vse skupine največ (med 9 in 10) opornih članov za emocionalno oporo. Največ celo upokojeni, a razlike med skupinami niso statistično značilne. Tudi sicer avtorji ugotavljajo, da je emocionalna opora dokaj stabilna skozi čas (Gurung in drugi 2003; Shaw in drugi 2007).

Precej veliko opornih članov imajo tudi za druženje. Tu se pokaže, da imajo izrazito manj članov upokojeni (6), več jih imajo zaposleni oz. nezaposleni (8) in največ študenti (9). Razlike v povprečjih med skupinami so statistično značilne. Rezultati se ujemajo tudi s sestavo po omrežjih, kjer smo ugotovili, da imajo upokojeni majhen, študenti pa največji delež prijateljev, ki predstavljajo tisto kategorijo, katere pomembnejša vloga je predvsem druženje.

Sledi instrumentalna opora, kjer imajo v povprečju najmanj (5) članov na voljo upokojeni, več zaposleni oz. nezaposleni in največ študentje (6). Razlike lahko vzamemo za statistično značilne pri 6% tveganju.

Kadar zbolijo, imajo opredeljene skupine za oporo ob boleznih na voljo od 4 do 5 članov. Pri tem ugotavljamo, da imajo nekoliko višje povprečje prav upokojeni.²³ Slednje najverjetneje kaže na to, da so njihove povečane potrebe dobile tudi večji odziv v opori. To lahko povežemo z ugotovitvami nekaterih avtorjev, da obstaja mobilizacijski učinek izražene potrebe, ki se izrazi tako v prejeti opori kot tudi v sestavi omrežja (van Tilburg in van Groenou 2002; Gurung in drugi 2003). Lang in Carstensen (1994) ugotavljata, da čeprav so se omrežja najstarejših v primerjavi s starejšimi lahko skrčila celo za polovico, so najtesnejše vezi z najbližjimi člani ostale nespremenjene. Shaw in drugi (2007) ugotavljajo, da imajo starejši sicer manj stikov s prijatelji, tesni stiki z bližnjimi družinskimi člani, ki nudijo različne vrste opore (Gurung in drugi 2003), pa ostajajo stabilni. Podobno ugotavljata Gurung in Von Dras (2007), da čeprav so se omrežja skrčila, se je opora celo nekoliko povečala, kar je konsistentno z »modelom konvoja« (Khan in Antonucci 1980) in s teorijo o »socioemocionalni selektivnosti« (Carstensen 1992).

Bolj zaskrbljujoči so rezultati pri informacijski in finančni opori, kjer imajo anketiranci precej manj opornih članov (1–4). Razlike med skupinami so pri obeh vrstah opore statistično značilne, pri čemer imajo najmanj opornih članov upokojeni, nekaj več zaposleni oz.

²³ Razlike sicer niso statistično značilne.

nezaposleni in še nekoliko več študenti. Za informacijsko oporo imajo upokojeni v povprečju slabe tri osebe, na katere se lahko obrnejo po nasvet ob pomembnih življenjskih spremembah. Najbolj zaskrbljujoča pa je možnost opore ob finančni stiski (potrebi po izposoji večje vsote denarja, npr. 1000 EUR²⁴), kjer se lahko upokojeni v povprečju obrnejo le na malce več kot eno samo osebo. Z vidika ogroženosti tako majhno število opornih članov pomeni precej povečano tveganje, saj je bolj verjetno, da bi v primeru potrebe lahko bile te osebe nedostopne ali pa ne bi bile zmožne nuditi ustrezne opore. Ob tako majhnem številu članov razpršitev tveganja mednje ni mogoča, prav tako pa se precej poveča tudi obremenitev na posameznega člana.

Za ugotavljanje stopnje ogroženosti in tveganje je pomembno pogledati še deleže tistih brez opore na posameznih področjih. V spodnji tabeli so po skupinah med upokojenimi, zaposlenimi oz. nezaposlenimi in študenti prikazani deleži tistih, ki na posameznem področju nimajo nobenega člana opore, imajo samo enega oz. jih imajo več.

²⁴ Znesek 1000 EUR je v času anketiranja pomenil približno povprečno neto plačo v Sloveniji.

Tabela 2.5: Kontingenčna tabela – povezanost med pomanjkanjem opornih članov pri različnih vrstah opore in skupinami upokojenih, zaposlenih/nezaposlenih in študentov

VRSTE OPORE	Skupine	0 opornih članov	1 oporni član	2 ali več opornih članov	Cramerjev V
Emocionalna opora	Upokojeni	0 %	0 %	100 %	0,053
	Zaposleni/nezaposleni	0 %	0,3 %	99,7 %	
	Študent	0,6 %	0,6 %	98,8 %	
Instrumentalna opora	Upokojeni	1,0 %	10,3 %	88,7 %	0,075
	Zaposleni/nezaposleni	1,0 %	5,2 %	93,8 %	
	Študent	3,2 %	6,8 %	90,1 %	
Opora ob boleznih	Upokojeni	2,1 %	10,3 %	87,6 %	0,052
	Zaposleni/nezaposleni	1,0 %	12,7 %	86,3 %	
	Študent	1,2 %	8,1 %	90,7 %	
Finančna opora	Upokojeni	38,5 %	25,0 %	36,5 %	0,181**
	Zaposleni/nezaposleni	23,7 %	21,0 %	55,3 %	
	Študent	13,7 %	13,0 %	73,3 %	
Informacijska opora	Upokojeni	20,6 %	20,6 %	58,8 %	0,218**
	Zaposleni/nezaposleni	4,8 %	17,9 %	77,3 %	
	Študent	3,7 %	5,0 %	91,3 %	
Druženje	Upokojeni	4,1 %	9,3 %	86,6 %	0,138**
	Zaposleni/nezaposleni	0,7 %	3,1 %	96,2 %	
	Študent	0 %	1,9 %	98,1 %	

** Statistično značilna šibka povezanost pri stopnji tveganja, ki je manjša od 1 %.

Izkaže se, da vsaj iz strukturnih pogojev tveganje, da posameznik ne bi dobil emocionalne opore, ni veliko, saj imajo v vseh skupinah anketiranci vsaj dva ali več članov, ki jim nudijo to oporo. Podobno neproblematično se zdi področje instrumentalne opore, kjer pa ima že dobrih 10 % upokojenih za kakšno praktično pomoč na voljo zgolj enega člana omrežja. Tudi pri opori ob boleznih strukturno ni zaznati bistvenih pomanjkanj opornih članov. Tistih najranljivejših upokojencev, ki so brez nekoga, ki bi jim pomagal, kadar zbolijo, je 2

%, 10 % pa je takih, ki imajo na voljo samo enega člana. Pri teh vrstah opore ni statistično značilne povezanosti med skupinami in številom opornih članov, in sicer predvsem zaradi majhnih numerusov tistih brez opornih članov.²⁵ Pri finančni in informacijski opori ter pri druženju pa lahko potrdimo šibko statistično značilno povezanost. V primeru potrebe po teh vrstah opore so upokojeni v večjem tveganju, da ne dobijo ustrezne opore, saj je med njimi kar 39 % takih, ki se v primeru finančne stiske ne morejo obrniti na nikogar, naslednjih 25 % pa jih ima na voljo le enega člana. Tudi za informacijsko oporo je v primerjavi z drugima dvema skupinama precej več upokojenecv, ki nimajo nikogar, na kogar bi se obrnili po nasvet (21 %), naslednjih 21 % pa se jih po informacije lahko obrne le na eno osebo. Pri druženju so razlike nekoliko manjše; 4 % upokojenih nima nikogar, 9 % pa jih ima le eno osebo, s katero se družijo. Potrjujejo se tudi ugotovitve, da z izgubljanjem članov v tretjem krogu prihaja do tveganja pomanjkanja ustrezne opore pri druženju in informacijski opori (gl. tabelo 2.5). Ti rezultati potrjujejo predpostavljeno večjo ranljivost starejših v primerjavi z drugimi skupinami. Lahko bi rekli, da predvsem na področju finančne in informacijske opore ter druženja verjetno obstajajo neizpolnjene potrebe. Tu se odpira prostor za formalne vire pomoči in morebitne intervencije v najbolj kritičnih primerih.

2.9.1 Kdo komu nudi kaj?

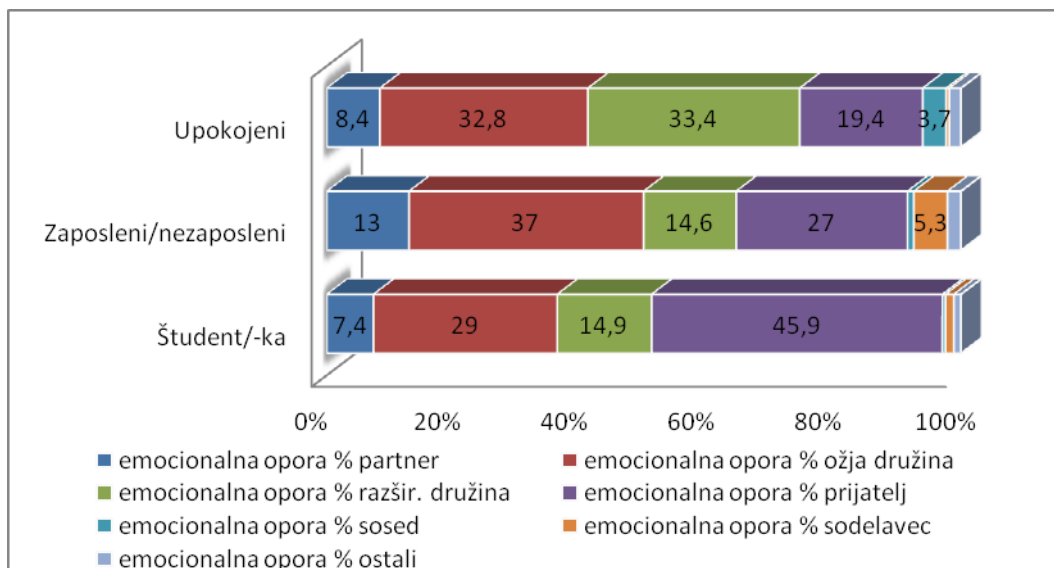
Ljudje se ob različnih težavah in potrebah po pomoč in oporo obrnejo k različnim osebam. Dva glavna teoretična modela kažeta na to, da različni viri opore služijo različnim opornim funkcijam (v Gurung in drugi 2003). Litwakov (1984) »model specifičnih nalog« (*task-specific model*) govori o tem, da različni viri opore tipično priskrbijo različne vrste opore, npr. nekatere študije kažejo, da člani družine pogosteje nudijo instrumentalno oporo, prijatelji pa emocionalno oporo in druženje. Weissov (1974) »model funkcionalne specifičnosti« (*functional-specificity model*) pa predpostavlja, da naj bi bile določene potrebe po specifičnih oblikah opore zadoščene le v določenih odnosih. V tem primeru tudi takrat, ko isto oporo nudijo različni viri, njihovi učinki niso enaki. Tako so nekatere raziskave pokazale,

²⁵ Če bi število opornih članov rekodirali drugače, bi lahko prišli do boljših izračunov, vendar sta nas tu zanimala predvsem čista ogroženost in povečana tveganja, ko posameznik res nima nikogar, ki bi mu nudil določeno obliko opore.

da je npr. informacijska opora starejšim, ki so jim jo nudili sorodniki, več prispevala k blagostanju kot tista, ki so jo nudili nesorodniki (Felton in Berry v Gurung in drugi 2003). Tudi sicer veliko raziskav ugotavlja določeno stopnjo specializacije članov omrežja glede na vrsto opore, ki jo nudijo. Predvsem velja, da najbližje osebe nudijo več vrst opore, med njimi pa zlasti emocionalno oporo in druženje. Pri druženju so najpomembnejši vir prijatelji. Pomemben del instrumentalne in informacijske opore pa nudijo tudi emocionalno bolj oddaljeni sosedje, sodelavci in znanci (pregledno v Kogovšek in drugi 2003; Hlebec in Kogovšek 2003).

Sledeč omenjenima modeloma je za funkcionalnost opore pomembno, kateri viri jo sestavljajo. Da bi ugotovili, ali pri sestavi različnih vrst opor z opornimi viri obstajajo razlike med omrežji starejših, smo po vrstah opor primerjali skupine upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in študentov. Preverili smo tudi, ali so razlike v povprečjih med skupinami statistično značilne (gl. prilogo Č).

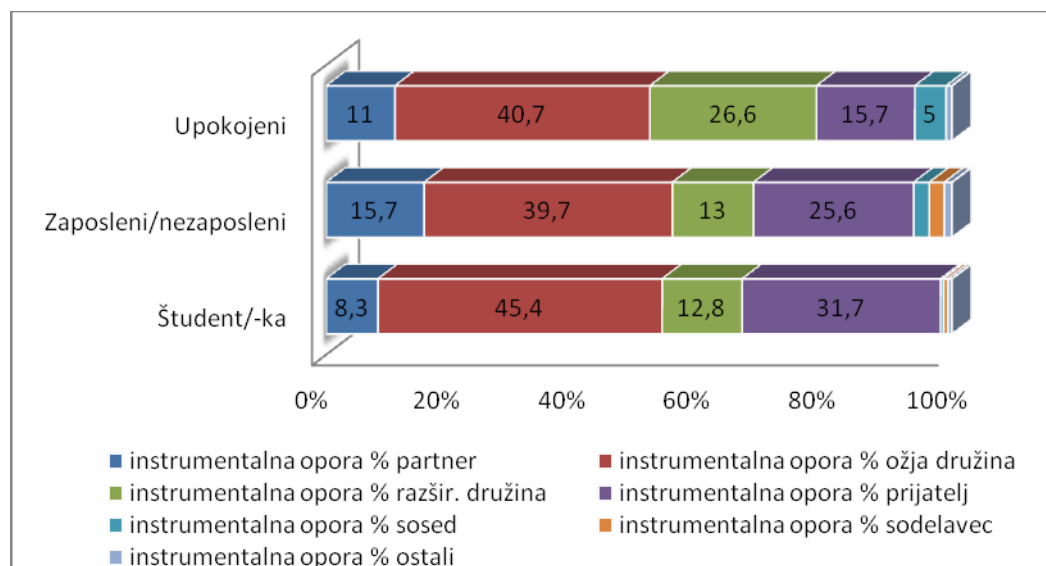
Graf 2.2: Sestava emocionalne opore po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih

Pri upokojenih poglavitni vir, ki zagotavlja emocionalno oporo, v povprečju predstavljajo člani razširjene (33 %) in ožje družine (33 %). V primerjavi s preostalima skupinama je opazen predvsem večji delež razširjene družine in manjši delež prijateljev (19 %). Največji delež prijateljev pri emocionalni opori imajo študenti. Vloga partnerja je največja pri zaposlenih oz. nezaposlenih. Medtem ko imajo slednji med viri emocionalne

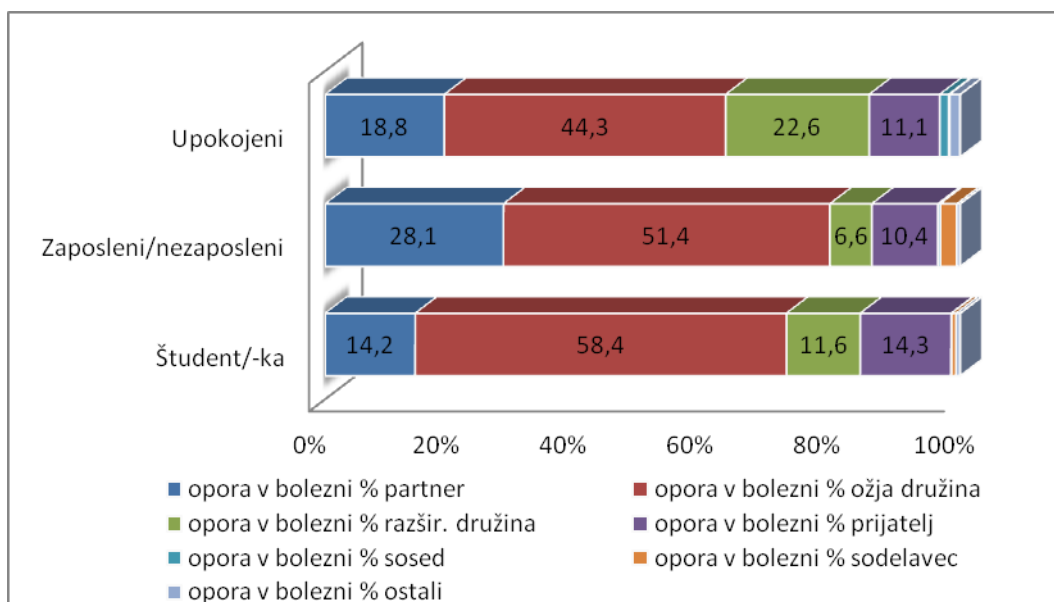
opore tudi manjši delež sodelavcev, pri upokojenih podoben del predstavljajo sosede. Take razlike so predvidljive, pojasnimo pa jih lahko z življenjskimi cikli in njihovimi značilnostmi. Razlike po različnih povprečnih deležih virov med skupinami so statistično značilne (gl. graf 2.2). Le pri kategoriji »ostali«, ki predstavlja skupek formalnih virov, ni razlik, saj jih anketiranci v svoja osebna omrežja pravzaprav sploh ne vključujejo. V primerjavi z ugotovitvami P. Dremelj (2003) smo tu zabeležili sorazmerno manjši delež partnerja in večji razširjene družine. Take ugotovitve so skladne tudi z drugimi raziskavami, ki ugotavljajo trend zmanjševanja vloge partnerja in povečevanja vloge drugih sorodnikov, prijateljev ter drugih bolj oddaljenih kategorij (gl. raziskavo *Socialna integracija starostnikov v Sloveniji*, Hlebec 2009; Pahor in drugi 2009; Pahor in Hlebec 2006; Mandič in Hlebec 2005).

Graf 2.3: Sestava instrumentalne opore po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih

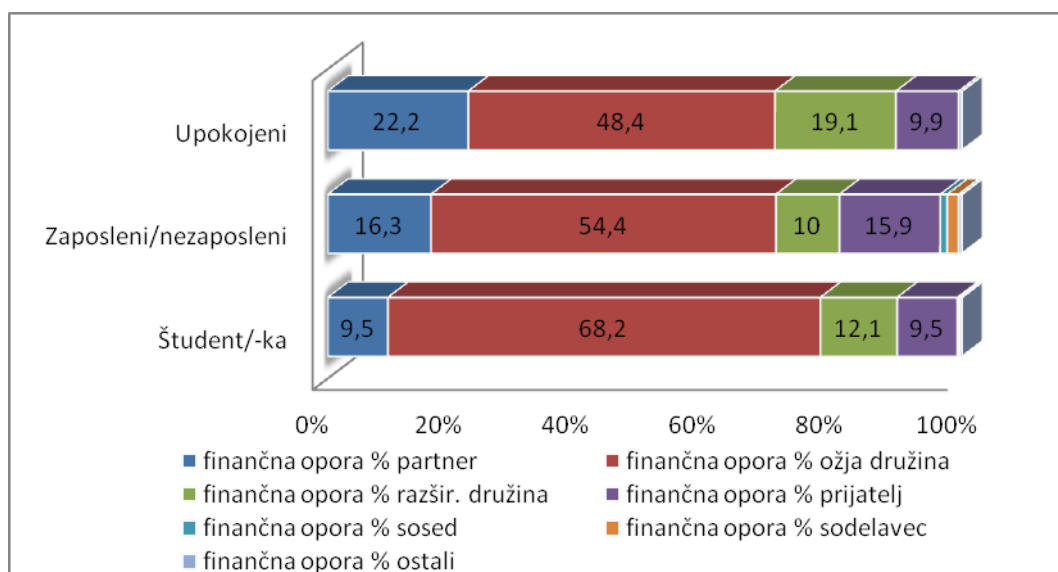
Podobna slika kot pri sestavi emocionalne opore se pokaže tudi pri instrumentalni opori. Pri upokojenih močno prevladuje opora družinskih članov, in sicer tako ožje (41 %) kot razširjene družine (27 %), manj pa je prijateljev (16 %). V primerjavi s preostalima skupinama, kjer je delež sosedov pri instrumentalni pomoči zanemarljiv, pa ta pri upokojenih predstavlja 5 %. Največji delež partnerja, razumljivo, beležimo v skupini zaposlenih oz. nezaposlenih. Razlike med skupinami so pri večini virov značilne, le pri ožji družini in »ostalnih« ne (gl. graf 2.3).

Graf 2.4: Sestava opore ob boleznih po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih

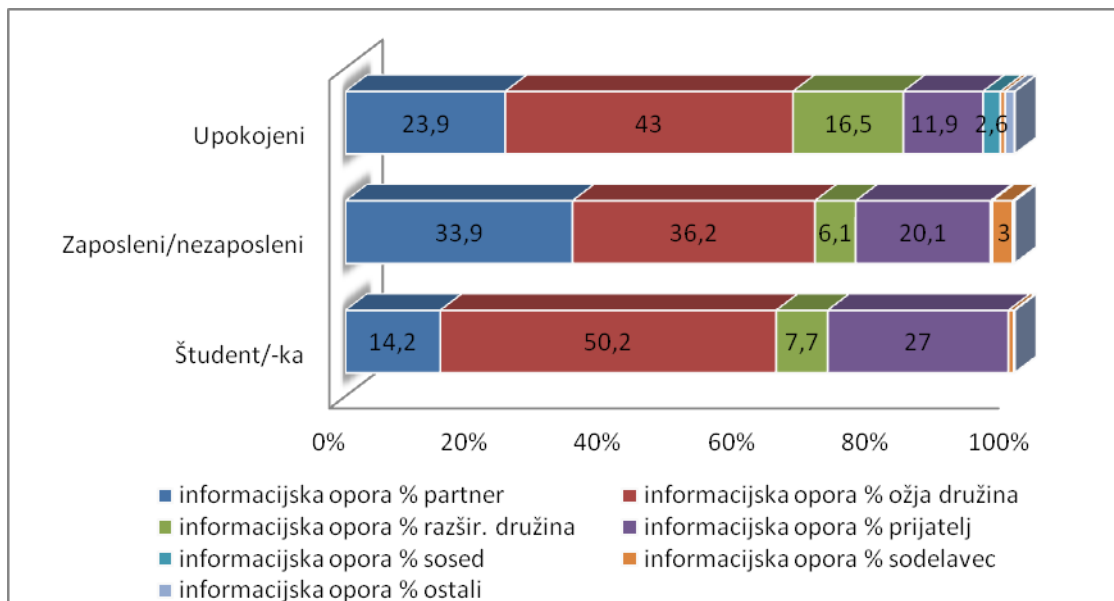
Pri sestavi opore ob boleznih lahko ponovno potrdimo izreden pomen družinskih članov, predvsem ožje družine (44–58 %) za vse skupine. Pri zaposlenih oz. nezaposlenih in študentih na drugem mestu sledi partner, pri upokojenih pa razširjena družina. Precej pomemben delež zavzemajo tudi prijatelji (10–14 %). Razlike pri povprečnih deležih virov med skupinami so bile pri večini statistično značilne, le pri prijateljih in »ostalih« ne (gl. graf 2.4). Pahor in Hlebec (2006; tudi Pahor in drugi 2009) sta primerjali spremembe v sestavi opore med letoma 1987 in 2002. Zaznali sta splošni upad pomena partnerja in ožje družine, rahlo naraščanje širše družine in izrazito naraščanje pomena prijateljev. Podatki za leto 2002 (v Pahor in Hlebec 2006 oz. Dremelj 2003) govorijo o 41- oz. 33-odstotnem deležu partnerja ob opori v boleznih, mi pa smo na vzorcu izmerili v povprečju 22% delež partnerja kot opornega vira ob boleznih. Podatki seveda niso neposredno primerljivi, a glede na predhodne ugotovitve lahko sklepamo, da se trend upadanja pomena partnerja še nadaljuje. Podobno lahko spekuliramo o rasti vloge prijateljev. Glede na pretekle ugotovitve pa lahko rečemo, da smo v tej raziskavi dobili večje deleže tako ožje kot razširjene družine.

Graf 2.5: Sestava finančne opore po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih

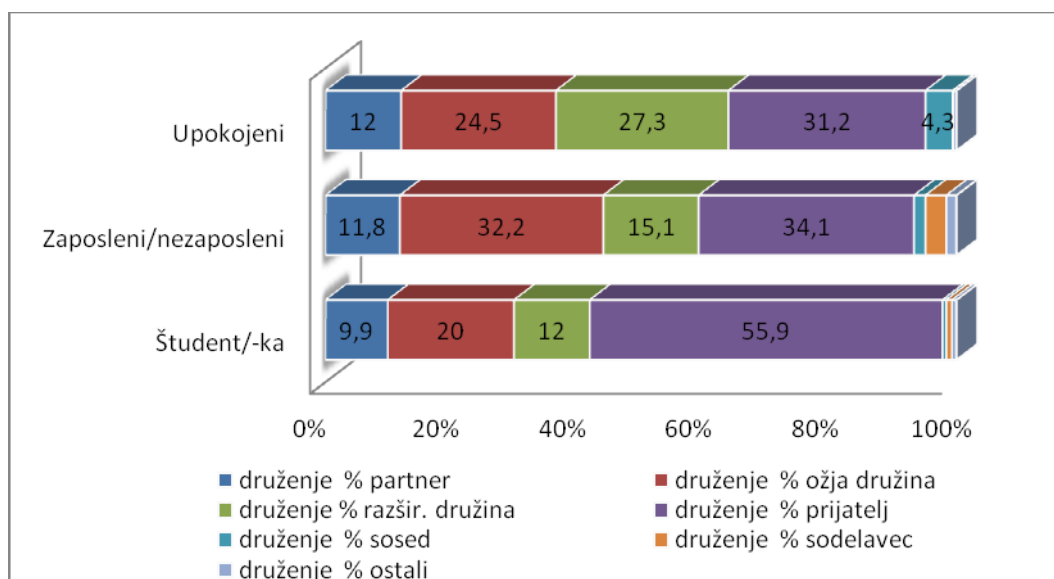
Pri obravnavi sestave virov finančne opore je treba biti nekoliko bolj pazljiv, saj smo zgoraj ugotovili, da imajo anketiranci v povprečju za finančno oporo na voljo le zelo malo opornih članov (1–3). Med njimi prevladujejo člani ožje družine. Pri vseh skupinah so predvsem sorodstvene vezi tiste, ki nudijo te vrste oporo. Drugače kot pri P. Dremelj (2003), kjer so imeli prijatelji precej večjo vlogo, manjšo pa partner in družinski člani, se je tu izkazalo, da so osebe, ki nudijo finančno oporo, predvsem ožji sorodniki. Predvsem pri upokojencih lahko opazimo sorazmerno večjo vlogo partnerja in razširjene družine. Razlike so statistično značilne pri deležih partnerjev, ožje družine, razširjene družine in prijateljev, drugih kategorij opornih virov pa za finančno oporo praktično ni (gl. Graf 2.5 2.5).

Graf 2.6: Sestava informacijske opore po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih

Informacijsko oporo dobijo upokojeni iz različnih virov. Prevladujoč delež predstavljajo člani ožje družine (43 %), sledi partner (24 %) in nato člani razširjene družine (17 %). Tudi prijatelji predstavljajo viden delež (10 %). Pri tem velja ponovno opozoriti, da imajo upokojeni v povprečju le tri člane osebnega omrežja, ki jim nudijo informacijsko oporo. V primerjavi z drugima dvema skupinama imajo predvsem precej manjši delež prijateljev (zaposleni oz. nezaposleni 20 % in študenti 27 %) ter večji delež članov razširjene družine (zaposleni oz. nezaposleni 6 % in študenti 8 %). Skupine se statistično značilno razlikujejo pri vseh opornih virih, razen pri »ostalih« (gl. graf 2.6). V primerjavi z drugimi vrstami opore je delež partnerja pri vseh skupinah zanimivo največji ravno pri informacijski opori. Slednje lahko pojasnimo z anketnim vprašanjem, ki izpostavlja »nasvet ob pomembnih življenjskih spremembah«, in ne kakšnih manj pomembnih in vsakdanjih informacij.

Graf 2.7: Sestava druženja po različnih virih (v %) pri upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in pri študentih

Glavni vir druženja tudi pri upokojenih so prijatelji. Najmanjši delež prijateljev za druženje imajo upokojeni (31 %), ki se družijo relativno več s člani razširjene družine (27 %) in sosedi (4 %), s katerimi se preostali dve skupini praktično ne družita. Za upokojene pomembno velik delež predstavljajo tudi člani ožje družine (25 %) in partner (12 %). Daleč največji delež prijateljev za druženje imajo študenti (56 %). Razlike med skupinami so statistično značilne, z izjemama pri deležih partnerja in »ostalnih«. Dokaj podobno strukturo je v svojih analizah ugotovila tudi P. Dremelj (2003).

V celoti gledano lahko na tej agregatni strukturi ravni potrdimo predvsem ključno vlogo družinskih članov tako ožje kot širše družine, kar še posebej velja za upokojene. Pri zaposlenih oz. nezaposlenih razmeroma izstopa delež partnerja, pri študentih pa prijateljev. V primerjavi s preostalima skupinama je pri upokojenih opaziti tudi vlogo sosedov pri emocionalni in instrumentalni opori ter druženju. Te ugotovitve lahko povežemo z ugotovljeno strukturo sestavo osebnega omrežja in življenjskimi cikli, v katerih se tipično nahajajo predstavniki posameznih skupin. Deleži posameznih opornih virov pri različnih vrstah opore se nekoliko razlikujejo od preteklih raziskav (*Socialna integracija starostnikov v Sloveniji*), predvsem pa gredo v smeri že ugotovljenih trendov, to je zmanjševanje deleža partnerja ter rast vloge razširjene družine in prijateljev (Hlebec 2009; Pahor in drugi 2009; Pahor in Hlebec 2006; Mandič in Hlebec 2005).

Glede na predpostavljena teoretična modela in predhodne ugotovitve raziskav lahko sklenemo, da obstaja določena specializacija članov. Tako so npr. prijatelji predvsem prisotni za druženje, ožja družina pa v največji meri nudi oporo ob bolezni ipd. Prav tako lahko potrdimo ugotovitve, da najtesnejše vezi – partner, ožja družina (pri upokojenih tudi člani razširjene družine) – hkrati nudijo različne opore. Predpostavljamo torej lahko, da izguba katerega od bližnjih članov bistveno bolj poveča tveganje pomanjkanja ustrezne opore kot izguba bolj oddaljenega člana. Obenem so naši rezultati skladni tudi z ugotovitvami Gurunga in drugih (2003), da modela ne veljata univerzalno za vse skupine, saj je sestava npr. pri upokojenih statistično značilno drugačna kot npr. pri študentih. Ostaja pa vprašanje, ali so te razlike v sestavi pri starejših, tako kot opredeljujeta modela »specifičnih nalog« in »funkcionalne specifičnosti« v povezavi s teorijo »socioemocionalne selektivnosti«, nekaj želenega in funkcionalnega (torej gre v danih okoliščinah za optimizacijo opornih virov) ali pa je taka sestava tudi posledica strukturnih prisil, ki se pojavljajo v različnih življenjskih ciklih, in hkratne družbene razbremenitve (*disengagement theory*).

2.10 Socialna opora ob stresnih življenjskih dogodkih

Stresni dogodki sami neposredno močno vplivajo na kakovost življenja, hkrati pa povečujejo tudi tveganja za zdravje. Kot smo že obravnavali, je socialna opora že od vsega začetka razumljena kot zaščita pred stresom, ki ima posledično tudi pozitivne učinke na zdravje. Berkman in drugi (2000, 852) so celo predpostavili, da je s socialnega in biomedicinskega vidika socialna izolacija kronično stresno stanje, na katerega se organizem odzove s hitrejšim staranjem.

Prejeto socialno oporo ob stresnih življenjskih dogodkih smo merili z relacijskim pristopom socialnih vlog. Med 15 stresnimi dogodki (Holmes in Rahe 1967), ki smo jih merili, smo za prikaz pomoči oz. opore po kategorijah članov opornega omrežja izbrali najbolj relevantne za starejšo populacijo.²⁶ Anketiranci so bili naprošeni, da označijo, kateri

²⁶ V tabeli 2.7 za upokojene in neupokojene smo izločili še dogodek »velike spremembe v religiozni aktivnosti«, ki se očitno ne zgodi prav pogosto – to je v zadnjih treh letih doživel le en upokojenec od 97 in devet izmed 460 ostalih. Tudi prikaz dogodka upokojitev pri ostalih (neupokojenih) ni smiselno.

stresni dogodki so se jim dogodili v zadnjih treh letih in kdo jim je takrat najbolj pomagal (družina/sorodniki, prijatelji, sodelavci, sosedje ali nihče²⁷), ter hkrati ocenijo (z oceno od 1 – popolnoma nezadovoljen do 5 – popolnoma zadovoljen), kako zadovoljni so bili s pomočjo, ki so jo dobili od izbrane skupine.

Tabela 2.6: Sestava prejete opore ob stresnih življenjskih dogodkih (v %) in zadovoljstvo z njo (povprečje na lestvici 1–5) pri upokojenih

Stresni življenjski dogodki	Upokojeni/ ostali - neupokojeni	Družina/ sorodniki	Prijatelji	Sodelavci	Sosedje	Nihče	Zado volj stvo	N Pomoč/N Zadovoljstvo
Smrt bližnjega družinskega člana	Upokojeni	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,6	25 (26%)/27 (28%)
	Ostali	95,8	2,8	0,0	0,0	1,4	4,5	71 (15%)/97 (21%)
Sprememba osebnih navad	Upokojeni	78,9	10,5	0,0	0,0	10,5	4,4	19 (20%)/17 (18%)
	Ostali	44,9	30,6	3,1	0,0	21,4	4,1	98 (21%)/97 (21%)
Smrt bližnjega prijatelja	Upokojeni	50,0	18,2	0,0	4,5	27,3	4,3	22 (23%)/20 (21%)
	Ostali	32,0	64,0	0,0	0,0	4,0	4,0	25 (5%)/28 (6%)
Velike spremembe v zdravju ali vedenju družinskih članov	Upokojeni	82,6	8,7	0,0	8,7	0,0	4,2	23 (24%)/26 (27%)
	Ostali	73,2	15,5	1,4	0,0	9,9	4,1	71 (15%)/75 (16%)
Velike spremembe v finančnem stanju	Upokojeni	75,0	0,0	0,0	0,0	25,0	4,1	8 (8%)/7 (7%)
	Ostali	66,0	9,4	5,7	0,0	18,9	4,2	53 (12%)/56 (12%)
Bivalne spremembe (selitev, obnova stanovanja)	Upokojeni	88,2	0,0	0,0	5,9	5,9	4,4	17 (18%)/19 (20%)
	Ostali	76,5	16,7	0,0	2,9	3,9	4,4	102 (22%)/122 (27%)
Velika osebna krivica ali bolezen	Upokojeni	96,0	0,0	0,0	0,0	4,0	4,4	25 (26%)/27 (28%)
	Ostali	47,6	33,3	4,8	4,8	9,5	4,2	21 (5%)/28 (6%)
Velike spremembe v življenjski razmerah	Upokojeni	75,0	25,0	0,0	0,0	0,0	4,8	4 (4%)/4 (4%)
	Ostali	43,8	25,0	0,0	3,1	28,1	3,8	32 (7%)/34 (7%)
Upokojitev	Upokojeni	57,1	9,5	14,3	0,0	19,0	4,1	21 (22%)/19 (20%)

Majhen vzorec, časovna omejitev in ne ravno vsakdanji dogodki so bili razlog za majhno število odgovorov, sploh pri upokojenih, zato je pri interpretacijah rezultatov treba biti previden.²⁸ Prav tako niso mogoče kakšne nadaljnje, podrobnejše analize. Gre predvsem za osnoven prikaz, ki nam v prvi vrsti pokaže jasno sliko, da je temeljni vir dejansko prejete socialne opore ob stresnih življenjskih dogodkih prav posameznikova družina skupaj s sorodniki. To v večji meri velja za upokojene kot za neupokojene. Pri upokojenih je družina skupaj s sorodniki kot najpomembnejši vir prejete opore pri vseh stresnih dogodkih močno na prvem mestu, ob smrti bližnjega družinskega člana (100 %) in ob veliki osebni krivici oz. bolezni²⁹ (96 %) pa je praktično tudi izključno najpomembnejši vir opore. Najmanjši delež

²⁷ Možno je bilo izbrati le eno skupino.

²⁸ Tudi same odstotne deleže je potrebno zaradi majhnega števila tu jemati izredno previdno.

²⁹ Čeprav gre za slabo zastavljen indikator, ki združuje krivico in bolezen, domnevamo, da se je tu večina odgovorov vsaj pri starejših nanašala na bolezen.

opore družine in sorodnikov kot najpomembnejšega vira pomoči najdemo v primeru smrti bližnjega prijatelja, kjer so družina in sorodniki primarno pomagali le polovici upokojenih, v 18 % so najbolj pomagali prijatelji, nekaj malega sosedje, veliko (27 %) pa jih je odgovorilo, da jim v tem primeru ni pomagal nihče.³⁰ Tudi pri upokojitvi je primarna vloga družine nekoliko manj pogosta (za 57 % upokojencev). Le pri upokojitvi se pokaže tudi vloga sodelavcev kot najpomembnejšega vira opore (za 14 % upokojencev). Pomembno pa je opozoriti, da jih kar nekaj (19 %) ob upokojitvi ni prejelo nobene pomoči.

O zadovoljstvu z dobljeno oporo lahko rečemo, da je na precej visoki ravni in se giblje med 4 – zadovoljen in 5 – popolnoma zadovoljen. Nakazuje se, da je npr. zadovoljstvo z oporo v dogodkih, ki so tudi sicer prepoznani kot izrazito stresni (npr. v primeru smrti bližnjega družinskega člana), (naj)večje (4,8) kot pa v praviloma manj izrazito stresnih dogodkih (upokojitev), kjer je zadovoljstvo v povprečju (naj)manjše (4,1). To lahko opazimo tudi na vzorcu neupokojenih. Na tej podlagi lahko potrdimo verjeten »mobilizacijski učinek«, ki ob očitni potrebi po opori tudi odgovori z ustrežno oporo (van Tilburg in van Groenou 2002). Hkrati pa lahko rečemo, da je tu prostor za morebitne formalne oblike opore, ki jih sicer v tem merskem inštrumentu nismo merili, kar lahko označimo za določeno pomanjkljivost. Pri upokojitvi, kjer je precej upokojenih poročalo o tem, da jim nihče ni pomagal, in glede na opažanje, da so tu v povprečju podali najmanjšo oceno zadovoljstva, lahko sklepamo, da se tu odpira prostor in potreba za kakšne formalne intervencije.

Kolikor lahko podamo neke osnovne deskriptivne primerjave s preostalo populacijo, to je neupokojenimi, lahko opazimo, da čeprav vloga družine kot najpomembnejšega dajalca opore tudi pri njih še vedno prevladuje, se tu kot primarni dajalci pomoči pogosteje pojavljajo tudi druge kategorije. Predvsem gre za pomembne deleže prijateljev, ki so bili v primeru smrti bližnjega prijatelja najpogostejši primarni vir opore. Sicer pa so neupokojeni manj pogosto kot upokojeni poročali o sosedih kot najpomembnejšem viru prejete opore v določenih dogodkih, nasprotno pa pogosteje o sodelavcih. Posebej vidna je razlika o prejeti opori ob osebni krivici ali bolezni, kjer upokojeni poročajo o izključno družinskosorodstveni pomoči,

³⁰ Ne glede na to je zadovoljstvo dokaj visoko (4,3). To morda priča o nekem pričakovanem individualnem uspešnem shajanju s tako izgubo.

1/3 preostalih pa jih poroča, da so bili pri tem dogodku njihov najpomembnejši vir opore prijatelji.

Če bi podatki večjih numerusov dopuščali, bi bilo glede na prevladujočo vlogo družine in sorodnikov v prihodnje slednje smiselno natančneje razdeliti, da bi videli, kdo izmed njih ob določenih dogodkih nudi največ opore. Hkrati pa je treba tudi izpostaviti, da je pogosto večje število anketirancev odgovorilo na vprašanje o zadovoljstvu s prejeto oporo, kot pa podalo izbor glede kategorije članov omrežja, ki jim je nudila največ opore. Domnevamo, da se v teh primerih niso znali oz. mogli odločiti med več kategorijami ljudi, ki so jim pomagale, kar priča o tem, da gre pri prejemanju opore najverjetneje pogosto tudi za določeno mešano sestavo različnih članov, ki pomagajo na različne načine ob različnih dogodkih.

2.11 Osebne značilnosti in omrežja socialne opore

Ob merjenju omrežij in socialne opore se nam pogosto zastavi vprašanje, kateri dejavniki vplivajo na velikost in sestavo socialnega omrežja ter na zaznavo in zadovoljstvo s socialno oporo. V preteklosti se je socialna opora preučevala predvsem kot nekaj, kar je posamezniku dano od zunaj, iz socialnega okolja. Vendarle pa lahko že iz vsakdanjih izkušenj predvidevamo, da igrajo osebne značilnosti, kot je npr. družabnost (ekstravertiranost) idr., pomembno vlogo pri vzpostavljanju in vzdrževanju stikov z večjim številom ljudi v osebni omrežju; in obratno, da introvertiranost pogosto vodi v osamljenost, kar so pokazale tudi nekatere raziskave (gl. Vaux 1988). Posameznikove značilnosti, ki lahko odločilno prispevajo k oblikovanju in vzdrževanju socialnega okolja, so bile v začetku preučevanja socialne opore v mnogih raziskavah zanemarjene. Sarason in drugi (1992) ugotavljajo, da je socialna opora v veliki meri odvisna od značilnosti posameznikov. Osebne značilnosti oblikujejo tako posameznikovo družbeno okolje, predvsem pa tudi »naravo« posameznikovega omrežja socialne opore (Newcomb in Keefe 1997, 304).

V zadnjem času avtorji zagovarjajo pristope k preučevanju socialne opore in modele, ki vključujejo več dimenzij oz. kontekstov. Tako npr. Sarason in drugi (1992, 145) predlagajo, da se ob obravnavi socialne opore upošteva prepletanje osebnostnih značilnosti (osebnostni kontekst) in medosebnih odnosov (medosebni kontekst) ter situacij, ki vzpodbujajo oporno delovanje (situacijski kontekst). Podobno Gurung in Von Dras (2007, gl. tudi Gurung in drugi 2003) predlagata kontekstualni model, v katerem upoštevata tako intra- in interindividualne

ter časovne spremembe. Tudi Berkman in drugi (2000) v svoj model vključijo družbenostrukturalne pogoje, socialna omrežja in psihosocialne mehanizme.

V raziskave omrežij socialne opore na slovenskem se redko vključuje osebnostne značilnosti. Izjema je raziskava *Omrežja socialne opore Ljubljančanov 2000*, kjer je T. Kogovšek (2001) v kontekstu preučevanja veljavnosti merjenja egocentričnih omrežij merila tudi osebnostne značilnosti. V tem smislu je naša vključitev dveh merskih lestvic za najbolj temeljni osebnostni značilnosti, tj. ekstravertiranosti in emocionalne stabilnosti v vprašalnik, dodana vrednost, ki omogoča, še zlasti zunaj okvira tega poglavja, dodatne in bolj natančne analize.

Mnoge empirične raziskave po svetu kažejo (pregledno v Kogovšek 2001; Newcomb in Keefe 1997; Gurung in Von Dras 2007), da razlike v osebnostnih značilnostih vplivajo tako na velikost osebnih omrežij kot na zaznavo socialne opore. Ekstravertirani posamezniki imajo običajno večja omrežja kot introvertirani, slednji pa svoje vezi in oporo v omrežjih percipirajo kot manj zadovoljujoče v primerjavi z ekstravertiranimi posamezniki. V splošnem velja, da so ekstravertirani posamezniki bolj sproščeni in lažje navezujejo medsebojne stike, zato se je ekstravertnost v raziskavah pokazala za pozitivno povezano s percipirano socialno oporo, družbeno aktivnostjo in iskanjem opore. Raziskave kažejo, da ekstraverti nudijo in prejema več opore, hkrati pa je ekstravertnost povezana z boljšim psihološkim počutjem in občutkom sreče ter negativno povezana z depresivnostjo. Obratno pa velja za nevroticizem, ki je povezan z nižjo percepcijo socialne opore ter nižjim zadovoljstvom z življenjem in občutkom sreče (Lu v Kogovšek 2001). Druge študije so preučevale tudi druge psihološke dejavnike, ki kažejo na to, da sta percipirana opora in zadovoljstvo z njo negativno povezana z anksioznostjo, depresivnostjo, sovražnostjo in nevroticizmom. Percepcija zadostne socialne opore pa je povezana tudi z visokim samospoštovanjem, emocionalno stabilnostjo ter nizko stopnjo osamljenosti in depresije (gl. pregledno v Gurung in Von Dras 2007). Pomemben psihološki dejavnik, kot ugotavljajo nekateri avtorji (npr. Berkman in drugi 2000; Gurung in drugi 2003), je tudi samoučinkovitost, ki jo bomo posebej obravnavali v nadaljevanju.

Podobno kot T. Kogovšek (2001) smo lestvici za merjenje ekstravertnosti in emocionalne stabilnosti (nevroticizem) izbrali iz Goldbergovega nabora *International Personality Item Pool* (IPIP). Uporabljeni uveljavljeni in večkrat preizkušeni lestvici merila najbolj pogosto preučevani razsežnosti osebnosti. Anketiranci so odgovarjali na 10

zastavljenih trditev, ki merijo ekstravertiranost (npr. *Na zabavah se pomenkujem z mnogimi ljudmi vseh vrst*), in 10 trditev, ki merijo emocionalno stabilnost (nevroticizem) (npr. *Zlahka me kaj vznemiri*), in sicer z odgovori na lestvici od 1 – večinoma ne drži do 5 – večinoma drži (gl. prilogo A). Obe lestvici izkazujeta dobre merske značilnosti. Cronbachov α je znašal 0,88 za emocionalno stabilnost in 0,81 za ekstravertiranost. Da bi ugotovili, ali lestvici na našem vzorcu razločno merita ekstravertiranost in emocionalno stabilnost, smo naredili tudi faktorsko analizo z metodo glavnih osi in ugotovili jasno dvofaktorsko strukturo.

Najprej smo želeli preveriti, ali tudi na našem vzorcu drži, da je velikost osebnega omrežja povezana z osebnostnimi značilnostmi. Tudi mi lahko potrdimo teoretska predvidevanja in se pridružimo obstoječim empiričnim ugotovitvam, saj rezultati kažejo na sicer precej šibko, a pozitivno linearno statistično značilno povezanost med ekstravertiranostjo in velikostjo omrežja ($r = 0,112, P < 0,05$). Emocionalna stabilnost pa se ni izkazala za statistično značilno povezano z velikostjo omrežja. Sta pa obe razsežnosti osebnosti šibko povezani s številom članov v drugem krogu (emocionalna stabilnost $r = 0,101, P < 0,05$, ekstravertiranost $r = 0,105, P < 0,05$) (ne pa tudi s številom članov v 1. in 3. krogu). Pričakovano se je ekstravertiranost pokazala za pozitivno povezano (sicer izredno šibko) tudi s številom ljudi v omrežju, na katere se ego v komuniciranju obrne prvi ($r = 0,095, P < 0,05$).

Glede na osebnostne značilnosti bi pričakovali, da imajo različni ljudje tudi različne preference in želje, kakšna naj bi bila njihova omrežja. Z vprašanjema *Če govoriva o spremembah v tvojem omrežju, bi želel/-a, da je v tvojem omrežju več ljudi?* in *Bi želel/-a, da bi bilo v tvojem omrežju več ljudi, na katere bi se lahko zanesel/a?* smo merili njihove preference in ugotovili, da bolj ko je posameznik emocionalno stabilen, manj si želi dodatnih članov v svojem omrežju (Cramerjev $V = 0,154, P < 0,05$). Med emocionalno najbolj stabilnimi si jih 76 % ne želi dodatnih članov, obratno pa si 54 % najbolj nevrotičnih želi, da bi v svojem omrežju imeli več članov. Podobno velja tudi za željo po dodatnih zanesljivih opornih članih. Večina (71 %) emocionalno najbolj stabilnih tega ne želi, na drugi strani pa si več članov, na katere bi se lahko zanesli, želi 57 % zelo nevrotičnih (Cramerjev $V = 0,196, P < 0,01$). Nekoliko presenetljivo rezultati kažejo, da si več ekstravertiranih (81 %) ne želi dodatnih članov kot pa introvertiranih (61 %) (Cramerjev $V = 0,172, P < 0,05$). Podobna slika se kaže tudi pri povezanosti z željo po dodatnih ljudeh, na katere bi se posameznik lahko zanesel, vendar povezanost ni statistično značilna.

Na tej ravni analize lahko le ugibamo o razlogih za takšne, sicer šibke povezanosti. Očitno je, da so emocionalno stabilni bolj zadovoljni s člani omrežja in da ne čutijo potrebe po dodatnih članih. Intuitivno bi lahko predvidevali, da imajo ekstravertirani posamezniki večje potrebe po druženju in stikih z več ljudmi, kar naj bi se odrazilo tudi v želji po večjih omrežjih, vendar se je izkazalo, da ni tako. Verjetno lahko take rezultate pripišemo tudi učinku saturacije. Bolj ekstravertirani imajo v povprečju že tako nekoliko večja omrežja (15 članov v primerjavi z najbolj introvertiranimi, ki imajo 9 članov) in razumljivo (bolj kot introvertirani) ne potrebujejo dodatnih članov.

Z vprašalnikom smo merili tudi splošno zaupanje (gl. prilogo A, vprašanje 12) in ugotovili, da je zaupanje statistično značilno pozitivno povezano z emocionalno stabilnostjo ($r = 0,191$, $P < 0,01$). Emocionalno stabilni ljudje v večji meri kot nevrotični posamezniki menijo, da večini ljudi lahko zaupamo. Ekstravertiranost se v tem primeru ni pokazala za povezano s splošnim zaupanjem.

Glede na teoretske in empirične ugotovitve je zadovoljstvo z oporo povezano z osebnotnimi značilnostmi. Na našem vzorcu lahko potrdimo povezanost merjenih osebnotnih lastnosti z izmerjenim zadovoljstvom z dejansko prejeto oporo ob dveh stresnih življenjskih dogodkih. Izmerjeno zadovoljstvo s prejeto oporo ob velikih spremembah v finančnem stanju se izkaže za statistično značilno pozitivno povezano tako z emocionalno stabilnostjo ($r = 0,272$, $P < 0,05$) kot tudi z ekstravertiranostjo ($r = 0,341$, $P < 0,01$). Še močnejša je pozitivna povezanost z zadovoljstvom s prejeto oporo ob veliki osebni krivici ali bolezni, z emocionalno stabilnostjo ($r = 0,467$, $P < 0,01$) in ekstravertiranostjo ($r = 0,292$, $P < 0,01$).

Z vidika kakovosti življenja je pomembno opazovati tudi vrednotenje zdravstvenega stanja in težav, ki jih to lahko povzroča, ter zadovoljstvo z življenjem nasploh. Zanimalo nas je, ali osebnotne značilnosti pri tem igrajo kakšno vlogo. Glede samoocene zdravstvenega stanja v primerjavi z ljudmi enake starosti se je izkazalo, da je emocionalna stabilnost statistično značilno pozitivno povezana z boljšo oceno zdravstvenega stanja ($r = 0,339$, $P < 0,01$), prav tako pa tudi ekstravertiranost ($r = 0,153$, $P < 0,01$). Podobno velja za povezanost z oceno težav, zaradi katerih bi zaradi zdravstvenega stanja potrebovali pomoč pri vsakdanjih opravilih. Bolj emocionalno stabilni in ekstravertirani posamezniki ocenjujejo svoje težave za manj velike. (Emocionalna stabilnost je statistično značilno negativno povezana z velikostjo

percipiranih težav zaradi zdravja, $r = -0,204$, $P < 0,01$, prav tako ekstravertiranost, $r = -0,147$, $P < 0,01$). Podobno kot druge raziskave tudi mi ugotavljamo, da sta emocionalna stabilnost in ekstravertiranost pozitivno povezani tudi z zadovoljstvom v življenju (emocionalna stabilnost, $r = 0,304$, $P < 0,01$, ekstravertiranost, $r = 0,222$, $P < 0,01$) in občutkom sreče (emocionalna stabilnost, $r = 0,307$, $P < 0,01$, ekstravertiranost, $r = 0,250$, $P < 0,01$).

Osebnostne lastnosti kot razmeroma trajne značilnosti posameznika ostajajo stabilne skozi življenje³¹ ter vplivajo na posameznikov način odzivanja in vedenja v različnih življenjskih situacijah (Musek 1997). Iz rezultatov lahko sklepamo, da osebnostne lastnosti najverjetneje pomembno vplivajo na posameznikove odnose z družbenim okoljem, na vzpostavljanje medosebnih odnosov in formiranje osebnih omrežij, na percepcijo in zadovoljstvo z oporo, samooceno zdravstvenega stanja ter z njim pogojeno velikostjo težav v vsakdanjem življenju. Hkrati so pomembno povezane z zadovoljstvom in srečo v življenju nasploh. Vsi ti elementi pa bistveno prispevajo k posameznikovi kakovosti življenja.

Zbrani podatki ostajajo v precejšni meri neizkoriščeni in vabijo k nadaljnjim obravnavam. Vendarle pa dobljeni rezultati, ki nakazujejo pomembno vlogo psiholoških, osebnostnih dejavnikov, potrjujejo relevantnost opazovanja in vključevanja tudi teh lastnosti v raziskovanje socialne opore. Ti podatki bi vsekakor bolj prišli do veljave v kontekstu kakšnega zahtevnejšega modeliranja učinkov različnih elementov/dimenzij na socialno oporo – kar pa presega okvir v tem poglavju zastavljenih ciljev.

2.12 Samoučinkovitost in socialna opora starejših

Kako ljudje shajamo v določenih situacijah, kako se spoprijemamo z izzivi, ki nam jih prinaša življenje, in kako smo pri tem učinkoviti, je odvisno od naše zaznane samoučinkovitosti, ki bistveno vpliva na upravljanje s stresnimi situacijami in tveganjem ter posledično pogojuje posameznikovo psihofizično blagostanje in v temelju vpliva na kakovost življenja.

³¹ Tudi zato izračunov korelacij z osebnostnimi značilnostmi nismo računali posebej po skupinah upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in študentov, saj velja, da se s staranjem posameznikov osebnostne lastnosti bistveno ne spreminjajo.

Kompleksnejše raziskovanje socialne opore vselej vključuje tudi intraindividualne psihološke dejavnike, med katerimi igra pomembno vlogo samoučinkovitost (*self-efficacy*) (gl. Berkman in drugi 2000; Gurung in drugi 2003; Gurung in Von Dras 2007). Koncept zaznane samoučinkovitosti oz. prepričanja v lastno učinkovitost je tesno povezan z utemeljiteljem Albertom Banduro in njegovo socialno kognitivno teorijo (pregledno v Čot, 2004). Bandura (1997, 3) zaznana samoučinkovitost opredeljuje s »posameznikovimi prepričanji o lastni sposobnosti organizirati in izvesti dejanja, ki so potrebna za doseg določenih ciljev«. Ne gre neposredno za dejanske sposobnosti, pač pa za posameznikova prepričanja, kaj z njimi lahko doseže. Samoučinkovitost lahko razumemo kot pridobljeno sposobnost, sestavljeno iz kognitivnih, socialnih, emocionalnih in vedenjskih veščin, ki lahko generira učinkovito delovanje. Učinkovito delovanje zahteva tako dejanske sposobnosti kot prepričanje o sposobnosti njihove ustrezne uporabe za doseg ciljev. Tako zaupanje v osebno učinkovitost tvori ključni dejavnik človeškega delovanja (Bandura 2007).

Posamezniki si prepričanje o lastni učinkovitosti lahko izgradijo na podlagi štirih vrst informacij. Pretekle neposredne lastne izkušnje, ki jih ima posameznik z obvladovanjem neke situacije, lahko okrepijo njegovo prepričanje o lastni samoučinkovitosti. Tudi nadomestne izkušnje, ki jih posamezniki pridobijo posredno, npr. z opazovanjem, kako se drugi soočajo z določenimi situacijami, vodijo do sodb o lastnih zmožnostih. Tudi verbalno prepričevanje od zunaj (npr. informacije, vzpodbude, nasveti oz. kritike drugih), čeprav šibkeje, vpliva na oblikovanje ocene o lastni učinkovitosti. Pomembni pa naj bi bili tudi sami fiziološki in čustveni odzivi, ki jih posameznik doživlja v dani situaciji, ter posameznikove interpretacije teh fizioloških informacij, ki lahko potem vplivajo na njegovo oceno samoučinkovitosti (več v Bandura 1997).

Posamezniki, ki imajo višjo zaznana samoučinkovitost, so za doseg ciljev pripravljeni vložiti več navora in si postavljajo višje cilje. Trdneje verjamejo, da lahko s svojim učinkovitim delovanjem premagajo težave oz. izboljšajo svojo življenjsko situacijo. Drugi, ki ne zaupajo v lastno učinkovitost, negotove situacije bolj verjetno zaznajo za tvegane, saj predvidevajo svoj neuspeh, zato se morda s takimi situacijami sploh ne spoprimejo. Zaznava tveganja in nevarnosti v dani situaciji je pogojena predvsem z oceno lastnih sposobnosti. Posamezniki, ki ocenjujejo, da imajo dovolj velike sposobnosti, da bodo lahko določeno potencialno nevarno situacijo obvladali, se ne bodo prestrašili, ampak bodo z uporabo različnih strategij lažje in bolj samozavestno ter posledično z manj stresa premagali oviro.

Tako lahko sklenemo, da je od posameznikove samoučinkovitosti odvisno tudi, kako stresno in depresivno bo doživiljal različne tvegane situacije (Bandura 1997; Čot 2004).

Koristnost socialne opore običajno povezujemo z njeno zaščitno vlogo pred negativnimi vplivi stresa. Bandura (1997, 205–206) njeno vlogo z blažilca zunanjih pritiskov razširi še na vloge, ki jih ima socialna opora zaradi opolnomočenja posameznika (skozi vzpodbude in pomoč, ki jo posameznik dobi v osebem omrežju socialne opore), na vzpodbujanje zaznane samoučinkovitosti. Ta zveza pa naj bi bila dvosmerna. Močan občutek socialne učinkovitosti pripomore k razvoju opornih odnosov in socialne opore, ki povratno večja zaznana samoučinkovitost.

O samoučinkovitosti in staranju Bandura (ibid.) ugotavlja, da je v starosti prepričanje o lastni učinkovitosti prav tako pomembno kot v preteklih obdobjih. Tudi starejši naj bi bili kljub upadu nekaterih sposobnosti sposobni ohraniti ustrezno raven samoučinkovitosti. Če pri tem niso uspešni in se zgodi kolaps zaznane samoučinkovitosti, ki odseva dejanski upad sposobnosti, jih to lahko vodi v spiralo, ki vodi v resignacijo in občutek nepomembnosti. Vendarle pa se zaradi prilagodljive narave in različnih procesov, skozi katere si lahko tudi starejši uspešno izgradijo taka prepričanja, običajno ohrani ustrezna raven samoučinkovitosti. Med pomembnejšimi tovrstnimi mehanizmi, ki kljub morebitnemu zmanjšanju sposobnosti omogočajo ohranitev občutka samoučinkovitosti, so selektivne socialne primerjave s sovrstniki namesto z mlajšimi kohortami. Podoben učinek lahko starejši dosežejo s spremembo standardov primerjave, npr. namesto primerjave z učinkovitostjo v mladosti s primerjavami s sovrstniki. Podobno učinkovito je lahko primerjanje z nekimi družbeno sprejetimi normami delovanja za starostne skupine za tiste posameznike, ki te norme seveda presegajo. Prav tako lahko k ohranjanju samoučinkovitosti pripomore prepoznavanje heterogenosti delovanja in osredotočenje na učinkovitost na določnem področju, ne pa npr. na upad učinkovitosti na drugem. Balte in Balte (v Bandura 1997, 210) izpostavljata načela selektivne optimizacije (optimizacija delovanja zaradi večjega osredotočenja na določne aktivnosti, ki so za njih bistvene, in opustitev nerelevantnih) in kompenzacije (določene aktivnosti lahko kompenzirajo z drugimi, pri katerih so bolj uspešni), skozi katera lahko starejši ohranijo prepričanje o svoji samoučinkovitosti. Tudi spremembe v vlogah skupaj z različnimi družbenimi pričakovanji, ki se vežejo nanje, lahko pripomorejo k novim, bolj ustreznim ocenam lastne učinkovitosti.

Rezultati preteklih študij (pregledno v Bandura 1997; tudi Berkaman in drugi 2000; Gurung in drugi 2003) kažejo na to, da imajo posamezniki z višjo zaznano samoučinkovitostjo boljše socialne odnose. Bolje naj bi rekrutirali in vzdrževali socialno oporo znotraj svojih osebnih omrežij, kar lahko povratno dodatno poviša zaznano samoučinkovitost. S staranjem postaja participacija v socialnih omrežjih izredno pomembna za vzdrževanje samoučinkovitosti. Raziskave kažejo na recipročne učinke med samoučinkovitostjo in socialno oporo – saj višje prepričanje o samoučinkovitosti lahko pomaga pri vzpostavljanju ustrezne socialne opore, hkrati pa socialna opora lahko podpre prepričanje v lastno samoučinkovitost. Tudi sicer rezultati kažejo, da je zaznana samoučinkovitost eden od načinov, prek katerih se prenašajo pozitivni učinki socialne opore, povezani z različnimi zdravstvenimi izidi, predvsem prek zmanjševanja stresa in depresije. Tako naj bi samoučinkovitost posredovala v povezavi med učinki socialnih omrežij in opore na zdravje. Rezultati (Gurung in drugi 2003) so pokazali, da je samoučinkovitost negativno povezana z depresivnostjo, pozitivno pa s spretnostmi obvladovanja in številom socialnih vezi. Zarutara in drugi (v Bandura 1997, 205) ugotavljajo, da se z naraščajočimi funkcionalnimi omejitvami tisti starejši, ki imajo nizko samoučinkovitost, prenehajo truditi shajati sami, kar jim posledično občutno zniža njihovo kakovost življenja. Podobno starejši, ki imajo višjo samoučinkovitost, kljub podobni stopnji upada fizičnih sposobnosti uživajo večjo avtonomijo in psihološko blagostanje (Davis-Berman v Bandura *ibid.*). Bandura (*ibid.*) iz obstoječih raziskav povzema, da občutek lastne učinkovitosti pozitivno vpliva na zdravje in hkrati podpira okrevanje po poškodbah, ki so značilne za starejše (npr. zlom kolka *itd.*). Tisti, ki so bolj samoučinkoviti, tudi po zdravniškem posegu živijo bolj aktivno življenje. Ugotovitve celo kažejo, da so prepričanja o samoučinkovitosti pomembnejša kot dejanske fizične sposobnosti za to, kako aktivno življenje bodo starejši živeli v nadaljevanju.

V raziskavah socialnih omrežij in socialne opore pri nas do sedaj še nikoli niso bile vključene merske lestvice za zaznano samoučinkovitost. Njihova aplikacija v tej raziskavi pomeni v tem smislu dodano vrednost, ki bi lahko v nadaljevanju vodila k bolj kompleksnemu preučevanju različnih dejavnikov vpliva na socialno oporo in kakovost življenja. V vprašalnik smo vključili lestvico, ki meri splošno samoučinkovitost³² (*General*

³² GSE-lestvico smo uporabili zaradi njenih prednosti, to je širše uporabnosti, saj je najsplošnejša, hkrati pa je tudi že prevedena v slovenščino. Njene prednosti pa pogojujejo tudi nekatere pomanjkljivosti. Bandura (1997,

Self-Efficacy Scale), ki sta jo razvila Schwartz in Jerusalem (1995). Lestvica je sestavljena iz 10 trditev. Anketirance smo prosili, naj odgovorijo, koliko se strinjajo s posamezno trditvijo, in sicer na lestvici odgovorov od 1 (popolnoma neresnično) do 4 (popolnoma resnično).

1. Vedno uspem rešiti težave, če se le dovolj potrudim.
2. Tudi kadar mi kdo nasprotuje, najdem načine in poti, da dosežem to, kar želim.
3. Z lahkoto ostajam pri svojih namerah in dosegam svoje cilje.
4. Prepričan sem, da se znam učinkovito spoprijeti z nepričakovanimi dogodki.
5. Zaradi svoje iznajdljivosti se znam spoprijeti z nepredvidljivimi situacijami.
6. Lahko razrešim večino problemov, če si za to dovolj prizadevam.
7. Ko se soočam s težavami, lahko ostanem miren/a zato, ker se znam obvladati.
8. Kadar imam problem, lahko običajno poiščem več rešitev.
9. Če sem v težavah, se zmeraj lahko spomnim kakšne rešitve.
10. Karkoli mi pride naproti, obvladam brez večjih naporov.

Izmerjeni rezultat zaznane samoučinkovitosti predstavlja seštevek točk vseh odgovorov v razponu od 10 do 40, kjer višji rezultat pomeni višjo zaznano samoučinkovitost.³³ Cronbachov α na našem vzorcu znaša 0,88, povprečje na vzorcu pa je 31,1.

Tabela 2.7: Zaznana samoučinkovitost upokojenih, zaposlenih oz. nezaposlenih in študentov

SKUPINE	Splošna samoučinkovitost – povprečje
Upokojeni	30,4
Zaposleni oz. nezaposleni	31,7
Študenti	30,9
Vsi	31,1

Rezultati po skupinah kažejo, da je srednja generacija zaposlenih oz. nezaposlenih tista, ki najvišje ocenjuje lastno učinkovitost. Na drugi strani so upokojeni, ki v povprečju svojo samoučinkovitost zaznavajo najnižje ($F = 3,04$, $P < 0,05$). Omenili smo že, da s staranjem

207) opozarja, da v primerjavi s specifičnimi lestvicami, ki merijo samoučinkovitost na različnih področjih življenja (npr. specifično samoučinkovitost v povezavi z zdravjem), splošne lestvice včasih manj uspešno merijo razlike po starosti.

³³ Po priporočilih Schwartzerja (2009) smo enotam, ki so imele do vključno tri manjkajoče vrednosti, tam pripisali povprečno vrednost 7 podanih odgovorov.

obstaja nevarnost, da se z upadom nekaterih sposobnosti (in družbenim vrednotenjem le-teh) samoučinkovitost starejših lahko zmanjša, kar lahko opazimo tudi na našem vzorcu. Hkrati pa ugotavljamo, da ne gre za drastičen upad, kar je skladno z ugotovitvami Bandure (1997), da si tudi starejši s posebnimi mehanizmi lahko ohranijo ustrezno prepričanje o samoučinkovitosti. Pri tem pa je treba opozoriti, da gre v tem primeru za merjenje splošne samoučinkovitosti in da bi morda bolj specifične lestvice npr. o prepričanjih o instrumentalni učinkovitosti podale drugačne rezultate.

Rezultati kažejo, da je na celotnem vzorcu samoučinkovitost šibko, a statistično značilno pozitivno povezana z velikostjo omrežja ($r = 0,142$, $P < 0,01$). Precej močnejša pa je ta povezava pri upokojenih ($r = 0,346$, $P < 0,01$), iz česar lahko glede na predhodne teoretske in empirične ugotovitve sklepamo na pomembno vlogo samoučinkovitosti za vzpostavljanje in vzdrževanje socialnih omrežij ter obratno, na velik pomen omrežij, ki nudijo socialno oporo za ohranjanje samoučinkovitosti v starosti.

V kontingenčnih tabelah se nakazuje smer, da je med tistimi z višjo zaznano samoučinkovitostjo več takih, ki si ne želijo dodatnih članov v omrežju nasploh, obenem pa tudi ne potrebujejo dodatnih članov, na katere bi se lahko zanesli (gl. prilogo A, vprašanja A9 in A10). Vendar so razlike tako majhne, da ne moremo govoriti o poraznosti med omenjenimi spremenljivkami.

Podobno kot v drugih raziskavah smo tudi na našem vzorcu odkrili običajne povezanosti med samoučinkovitostjo in drugimi osebnostnimi značilnostmi (gl. Schwartz 2009). Samoučinkovitost je statistično značilno pozitivno povezana z emocionalno stabilnostjo ($r = 0,363$, $P < 0,01$, upokojeni $r = 0,284$, $P < 0,01$) in ekstravertiranostjo ($r = 0,382$, $P < 0,01$, upokojeni $r = 0,422$, $P < 0,01$).

Preverili smo tudi povezanost z zadovoljstvom s prejeto oporo ob stresnih življenjskih dogodkih. Na vzorcu se je pokazala statistično značilna pozitivna povezanost z zadovoljstvom s prejeto oporo ob dogodkih »velika osebna krivica ali bolezen« ($r = 0,377$, $P < 0,01$) in »velike spremembe v življenjskih razmerah« ($r = 0,348$, $P < 0,01$).

Na pomen samoučinkovitosti kažejo predvsem rezultati povezanosti s spremenljivkami, ki so pomembni indikatorji kakovosti življenja. Tako smo odkrili, da je samoučinkovitost statistično značilno pozitivno povezana z oceno zdravstvenega stanja, ko se anketiranci

primerjajo z osebami enake starosti. Posamezniki, ki imajo višjo zaznano samoučinkovitost, tudi svoje zdravje v primerjavi z osebami enake starosti ocenjujejo kot boljše ($r = 0,235$, $P < 0,01$). Pri upokojenih je korelacija nekoliko močnejša ($r = 0,322$, $P < 0,01$). Nadalje smo opazovali povezanost s težavami v vsakdanjem življenju zaradi zdravstvenega stanja. Rezultati kažejo, da tisti z višjo zaznano samoučinkovitostjo svoje težave ocenjujejo kot manjše – take, ki zahtevajo manj ali nič pomoči od drugih ($r = -0,182$, $P < 0,01$, pri upokojenih $r = -0,273$, $P < 0,05$).

Povezanosti med zaznano splošno samoučinkovitostjo in pogostostjo potrebe po pomoči zaradi težav z gibanjem pri a) vzdrževanju osebne higiene in oblačenju, b) drobnih vsakodnevnih gospodinjskih opravilih in c) urejanju različnih zadev nakazujejo predvideno smer (pogostejše so take potrebe, nižja je zaznana samoučinkovitost), vendar so tveganja nekoliko prevelika, da bi jih lahko imeli za statistično značilno povezana.

Samoučinkovitost pa je statistično značilno pozitivno povezana s splošnim zadovoljstvom in srečo v življenju. Tisti, ki imajo višjo zaznano samoučinkovitost, so tudi bolj zadovoljni s svojim življenjem ($r = 0,296$, $P < 0,01$). Slednje še bolj velja za upokojene, kjer je povezanost bistveno močnejša ($r = 0,437$, $P < 0,01$). Rezultati so podobni tudi pri povezanosti s tem, kako srečni so posamezniki. Višjo ko imajo samoučinkovitost, bolj srečne se počutijo ($r = 0,279$, $P < 0,01$), kar ponovno še močnejše velja za upokojene ($r = 0,399$, $P < 0,01$).

Nekatere izmed teh povezav so dvosmerne, zato pravzaprav ne vemo natančno, kaj bi lahko imelo večji vpliv. Podobno tudi Berkman in drugi (2000, 851) ugotavljajo, da kompleksnost teh recipročnih povezav zahteva dodatno raziskovanje.

Ne glede na nekatera odprta vprašanja smo pokazali, da je samoučinkovitost pomemben notranji dejavnik, ko preučujemo socialno oporo in njene pozitivne učinke. V kontekstu našega raziskovanja je samoučinkovitost pomembna, ker je od višine zaznane samoučinkovitosti odvisno, kako sposobnega se posameznik čuti, da se bo (ali pa ne bo) učinkovito oz. neučinkovito spoprijel z določenimi izzivi ter na koncu dosegel neke želene cilje. Kako uspešno in učinkovito se ljudje spopadajo z različnimi situacijami, pa v temelju vpliva na njihovo kakovost življenja. Odkrili smo, da je zaznana samoučinkovitost povezana s tem, kako velika omrežja socialne opore imajo posamezniki, kako ocenjujejo prejeto oporo,

kako ocenjujejo svoje zdravje in kako velike se jim zdijo težave, s katerimi se soočajo. Navsezadnje je samoučinkovitost povezana tudi z občutkom zadovoljstva in sreče v življenju. Nekatere izmed teh povezav so se pokazale za močnejše pri starejših, kar nakazuje posebno relevantnost samoučinkovitosti za starejše, na kar bi morali biti še posebej pozorni pri nadaljnjem raziskovanju opore starejših. Ob teh ugotovitvah pa se zavedamo, da obstaja še vrsta odprtih možnosti za nadaljnjo uporabo rezultatov izmerjene zaznane samoučinkovitost, zato bi si želeli, da smo s prikazanimi rezultati uspeli vzpodbuditi nadaljnje aplikacije samoučinkovitosti v raziskovanju socialne opore pri nas.

2.13 Razprava o izmerjenih omrežjih socialne opore starejših

V tem poglavju smo tako na teoretični ravni kot z empiričnimi rezultati predstavili nekatere temeljne elemente vloge omrežij socialne opore za kakovost življenja starejših. Z empiričnimi kvantitativnimi podatki smo predstavili velikost, sestavo in značilnosti socialnih omrežij in socialne opore starejših. Izhajali smo iz ogroženosti oz. tveganja in ranljivosti starejših ter glede na to opredelili vlogo omrežij socialne opore s pomenom, ki jo imajo ta pri obvladovanju tveganj in za kakovost življenja. Vloga socialnih omrežij je preko socialne opore prepoznana kot pomemben dejavnik fizičnega in mentalnega zdravja, dobrega počutja ter kakovosti življenja. V kontekstu našega raziskovanja razumemo posameznikovo omrežje socialne opore kot pridobljeno dobrino, ki z zagotavljanjem socialne opore posreduje pri obvladovanju tveganj in tako prispeva h kakovosti življenja.

V izhodišču poglavja smo zavzeli stališče, da se družbeno življenje posameznikov odvija predvsem znotraj osebnih omrežij. Znotraj teh omrežij izpostavljamo omrežja socialne opore, katerih temeljna funkcija je zagotovitev socialne opore. Pri tem opozarjamo pred posplošitvami, saj se znotraj omrežij odvijajo tudi negativne interakcije, ki jih raziskovalci v luči opore dostikrat zanemarjajo. Tudi sami v tem delu nismo posvetili posebne pozornosti konfliktom v omrežjih. Kljub temu lahko pokažemo na obstoj negativnih interakcij v osebnih omrežjih. Odgovori na vprašanje, koliko ljudi v tvojem omrežju te nervira, kažejo, da le 37 % anketiranih ne nervira nihče iz njihovega osebnega omrežja, največ (55 %) jih ocenjuje, da jih nervirajo nekateri, preostalih 9 % pa jih nervira polovica ali več ljudi iz omrežja. Seveda so pravi konflikti dosti bolj resni in tudi precej manj pogosti, vendarle pa že to nakazuje, da v osebnih omrežjih ne potekajo samo pozitivne interakcije in da je, kar pogosto, dovršen del interakcij lahko tudi negativen.

Z empiričnimi podatki, ki smo jih zbrali, lahko pokažemo, da se s starostjo tveganja za kakovostno življenje povečajo. Starejši v našem vzorcu so poročali o slabšem zdravju in o več težavah, ki jih imajo v vsakdanjem življenju zaradi zdravstvenega stanja in težav pri gibanju. Imajo tudi nižjo zaznano samoučinkovitost in so manj zadovoljni s svojim življenjem. Slednje priča o tem, da so starejši bolj ogroženi in da imajo večja tveganja, ker so bolj ranljivi. Njihova ranljivost izhaja tudi iz strukturnih značilnosti njihovih omrežij.

Izmerili smo omrežja socialne opore, ki so v povprečju pri starejših štela 12 članov. Pri tem lahko rečemo, da imajo starejši v povprečju nekoliko manjša omrežja, upad članov pa ne poteka linearno. V splošnem velja, da so večja omrežja bolj funkcionalna, ker je verjetnost, da ustrezen član ne bi bil dostopen, manjša, ker ima več članov več znanj in informacij ter ker se v večjih omrežjih tveganja in obremenitve lahko bolj enakomerno razpršijo med večje število oseb in je zato zagotavljanje opore bolj učinkovito. Pri starejših je posebej viden upad članstva v 3. krogu, ki ga običajno v večji meri sestavljajo prijatelji, člani razširjene družine in sodelavci in ki ga pogosto enačimo z informacijsko-instrumentalnim omrežjem. Ob tem pa rezultati kažejo, da se članstvo v prvem krogu celo nekoliko okrepi.

Tveganja, ki sledijo iz strukturnih značilnosti, lahko razberemo predvsem iz zmanjšanja števila bolj oddaljenih članov, npr. prijateljev in sodelavcev. Omrežja starejših so sestavljena predvsem iz družinskih članov, ki v povprečju predstavljajo več kot 70 % omrežja. Specifično strukturno ranljivost pokaže omejeno število članov, ki nudi določeno vrsto opore. Pri tem smo ugotovili pomembno distinkcijo med področji, na katerih je opora ustrezna, in področji, kjer lahko opazimo izrazito pomanjkanje opore.

Prvič, za emocionalno oporo in oporo v primeru bolezni imajo starejši v povprečju dosti članov (10 oz. 5), celo več kot drugi dve skupini. Na zadovoljivo oporo v teh primerih kaže tudi zadovoljstvo s prejeta oporo, ki smo jo izmerili ob stresnih življenjskih dogodkih. Tako solidno oporo ne glede na nekatere spremembe (celo krčenje) v omrežju ugotavljajo tudi drugi avtorji (Lang in Carstensen 1994; van Tilburg in van Groenou 2002; Gurung in drugi 2003; Shaw in drugi 2007; Gurung in Von Dras 2007). V luči obstoječih teoretskih pristopov, ki obravnavajo spremembe omrežij v starosti (gl. Thomese in drugi 2005), so ti rezultati skladni z modelom konvoja (Khan in Antonucci 1980, gl. sliko 2.1) in teorijo socioemocionalne selektivnosti (Carstensen 1992). Pristop konvoja temelji na spremembah v življenjskem poteku, v katerih avtorji vidijo razloge za spremembe v strukturi in funkcijah konvoja oz.

omrežja socialne opore. Model konvoja razlaga odpadanje oddaljenih članov iz tretjega kroga zaradi izgube določene vloge, s katero se prekinejo vezi, vzpostavljene prek te vloge, posledično pa se strukturno poveča pomen družine v omrežju. Teorija socioemocionalne selektivnosti, ki jo uvrščamo med pristope individualne izbire, pa poudarja posameznikovo aktivno delovanje. Posamezniki glede na svoje potrebe in na podlagi pričakovanih socioemocionalnih koristi selektivno izbirajo najbolj ustrezne člane. Glede na omejen čas in zmožnosti naj bi se posamezniki v starosti zaradi socioemocionalnih potreb osredotočili predvsem na najbližje, ki hkrati nudijo tudi več različnih vrst opore. Empirične raziskave, ki podpirajo ta dva pristopa, ugotavljajo, da se omrežja bistveno ne zmanjšujejo oz. če se zmanjšujejo, je to tudi posledica izbire posameznikov; v vsakem primeru pa večinoma dobijo ustrezno oporo. Strukturne spremembe pa je treba razumeti v luči spremenjenih potreb. Pri tem prepoznavamo mobilizacijski učinek. S starostjo, ko sposobnosti za avtonomno življenje upadajo, se povečujejo tveganja ter potrebe po dodatni pomoči in opori. Dejanskih neposrednih pozitivnih učinkov opore na kakovost življenja seveda nismo mogli meriti, lahko pa sklepamo posredno iz strukturnih značilnosti omrežij, opore in zadovoljstva s prejeto oporo, da so se povečane potrebe ter tveganja odrazili v spremembah v omrežju, tako da so najnujnejše in najpogostejše potrebe zadovoljene oz. najbolj resna tveganja obvladana. Ta uspešni mobilizacijski učinek smo odkrili pri emocionalni opori in opori v primeru bolezni.

Na drugi strani pa je treba poudariti, da rezultati pri drugih vrstah opore kažejo, da pozitivne ugotovitve nekaterih empiričnih raziskav, ki na podlagi omenjenih dveh teoretskih pristopov ugotavljajo ustrezno kompenzациjo strukturnih sprememb v omrežju, univerzalno ne veljajo za vse vrste opore. Naši rezultati kažejo izrazito pomanjkanje opornih članov za finančno in informacijsko oporo, druženje ter instrumentalno oporo. Tu imajo starejši na voljo le nekaj članov, ki jim lahko pomagajo, oz. bistveno manj kot preostali dve skupini. Ugotovitve podkrepljuje še pregled deležev posameznikov brez opornih članov za določeno vrsto opore. Za precejšen del starejših lahko pri finančni (39 % jih nima nikogar, 25 % jih ima samo eno osebo) in informacijski opori (21 % jih nima nikogar, 21 % jih ima samo eno osebo) ter pri druženju³⁴ ugotovimo drastično pomanjkanje opornih članov. Tudi ocena

³⁴ 4 % starejših za druženje nima nikogar, 9 % jih ima le eno osebo, 87 % pa jih ima dva ali več članov. Za druženje je potrebnih več članov, zato menimo, da v tem primeru samo dva člana že pomenita določeno pomanjkanje, ki poveča tveganje osamljenosti.

zadovoljstva s prejeto oporo je najnižja v primeru večjih finančnih sprememb in ob upokojitvi (kjer gre najverjetneje za pomanjkanje informacijske opore). Ti rezultati potrjujejo veliko ranljivost starejših. Sklepamo lahko, da potrebe na teh področjih niso zadovoljene, kar poraja velika tveganja za kakovost življenja. To so tudi področja, na katera bi želeli usmeriti pozornost družbenih in političnih akterjev, ki se ukvarjajo s problematiko kakovosti življenja starejših, saj se tu odpira prostor za formalne oblike pomoči.

Zgoraj opisani rezultati, ki kažejo na to, katere vrste opore so pomanjkljive, se skladajo z ugotovitvami, da se najbolj zmanjša prav članstvo v zunanjem tretjem krogu, ki ga predstavljajo prijatelji, člani razširjene družine in sodelavci. Slednje lahko podpremo s pregledom sestave različnih vrst opor z različnimi člani. Zanimalo nas je, kdo nudi kakšno vrsto opore. Ugotavljamo, da pri starejših v splošnem močno prevladuje delež družinskih članov. Glede na sestavo lahko sklepamo, da so člani ožje družine izredno pomemben del opore, saj so zelo pomembni pri zagotavljanju skoraj vseh različnih vrst opore; nekoliko manjši delež predstavljajo le pri druženju, kjer so najpomembnejši prijatelji. Na drugi strani je razširjena družina pomembna predvsem pri emocionalni opori, druženju in instrumentalni opori, nekaj manj pa pri informacijski opori. Za razliko od preostalih dveh skupin se pri starejših pojavi tudi določena vloga sosedov pri instrumentalni in emocionalni opori ter tudi pri druženju, praktično odsotna pa je vloga sodelavcev, ki je v določenem obsegu prisotna predvsem pri srednji generaciji, in sicer za emocionalno in informacijsko oporo ter druženje.

Glede na večfunkcijsko vlogo najbližjih članov pri zagotavljanju različnih vrst opore lahko z veliko gotovostjo trdimo, da izguba bližnjega člana močno poveča tveganje pomanjkanja ustrezne opore in je veliko bolj ogrožajoča kot pa izguba kakšnega bolj oddaljenega člana.

Dobljene deleže sestave opor z različnimi kategorijami članov smo primerjali z ugotovitvami preteklih podobnih raziskav pri nas in prišli do vsebinsko podobnih ugotovitev.

Opaziti je trend zmanjševanja vloge partnerja ter na drugi strani večjo vlogo razširjene družine in prijateljev.³⁵

Ugotovljene razlike v sestavi opore s kategorijami članov med skupinami se skladajo z modelom konvoja, ki spremembe pojasnjuje s prehodom med vlogami, ki jih posamezniki zavzemajo skozi življenje. Videti je npr., da vlogo sodelavcev v starosti prevzamejo sosodje. Ti rezultati pa hkrati pričajo tudi o določeni specializaciji članov za določene vrste opore, kar potrjujejo tudi rezultati prejete opore pri stresnih življenjskih dogodkih (gl. tabelo 2.7). Pri tem je treba poudariti, da smo odkrili statistično značilne razlike med skupinami, ki nakazujejo, da ta specializacija članov ni univerzalna in da se skozi življenje spreminja. Ko govorimo o različnih sestavah opor z različnimi člani, je treba izpostaviti, da ne vemo ničesar o njihovih preferencah. Je ugotovljena sestava opore s kategorijami opornih članov po skupinah res najbolj funkcionalna in v danih okoliščinah pomeni optimizacijo opornih virov? Ali je res, da se na stara leta ljudje za vse vrste opore raje obrnejo na najbližje člane, ker je to stvar njihove selektivne izbire oz. spremembe v vlogah, ali pa so vendarle v to kakorkoli strukturno prisiljeni in posledično izkoriščajo pač tiste člane, ki jih imajo na voljo za specifične potrebe, ki jih imajo? V določeni meri prav gotovo sestavo opore določajo strukturni dejavniki. Vprašanje seveda je, koliko so zaradi tako družbeno-kulturnih kot tudi socialno-bioloških in kronoloških prisil starejši primorani v takšne izbire in spremembe vlog oz. koliko se le-te odvijajo neodvisno od njihove volje. Nenazadnje tudi njihove spremembe vlog niso le stvar izbire (npr. upokojitev je v veliki meri pogojena tako s formalnimi in družbeno-kulturnimi kot psihofizičnimi pogoji). Nekako lahko v tem najširšem smislu priznamo tudi določeno veljavnost sistemsko-strukturnih elementov teorije družbene razbremenitve (*disengagement theory*).

V tem poglavju smo kvantitativno predstavili omrežja socialne opore starejših in ocenili njihovo vlogo. Izhajajoč iz ugotovljene večje ogroženosti starejših in povečanih tveganj zaradi odkrite omrežne strukturne ranljivosti starejših, opredeljujemo za izredno pomembno vlogo osebnih omrežji, ki skozi nudenje različnih vrst opore pripomorejo k blagostanju, dobremu počutju, zdravju in nasploh kakovosti življenja starejših. Menimo, da dodano

³⁵ Opozarjamo, da ne gre za neposredne primerjave na podatkih, pač pa za grobe primerjave z ugotovljenimi deleži iz preteklih raziskav. Te pa so v longitudinalnih pristopih ugotovile določene trende sprememb vloge določenih članov, ki jih posredno lahko podpremo tudi sami.

vrednost predstavlja osredotočenost na tveganja, kakor tudi obravnava pri nas redko merjenih osebnostnih značilnosti in sploh prvič izmerjene samoučinkovitosti v tem raziskovalnem kontekstu. Pri tem smo izvedli temeljne analize, ki so pokazale na potencial za naprej. Podatki tudi niso povsem izkoriščeni, kar kliče po natančnejših analizah, ki pa bi presegale metodološko-vsebinski okvir te študije, vsekakor pa odpirajo prostor za nadaljnje raziskovanje.

Zbrani in analizirani kvantitativni empirični podatki kažejo, da se s starostjo tveganja za kakovostno življenje povečajo. Čeprav so se osebna omrežja posameznikov v analizah izkazala za pomemben vir izmenjave socialne opore in tako kakovosti življenja, smo ugotovili tudi določeno strukturno ranljivost nekaterih skupin starejših. Z rezultati kvantitativnih analiz lahko v nadaljevanju informirano začnemo kvalitativno raziskovanje, tako da se v začetku teoretičnega vzorčenja osredotočimo na tu izpostavljene ranljive skupine (npr. na tiste, ki živijo sami, ki so revni, bolni itn.), kar je bil tudi eden od ciljev kvantitativnih analiz. Tudi druge ugotovitve, ki smo jih pridobili skozi analize ankete nas bodo dobro informirale in usmerile pozornost na določene probleme, ki bodo temeljiteje obravnavani v poglobljenih intervjujih. Nato pa bomo v končnih ugotovitvah skupaj interpretiral rezultate kvantitativnih in kvalitativnih analiz.

3 DRUŽBENA IN INDIVIDUALNA TVEGANJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA STAREJŠIH

V zadnjem obdobju je tveganje eden najbolj prisotnih konceptov v sodobnih družboslovnih obravnavah. Kljub temu pa sam koncept v tej poplavi njegove rabe dostikrat ostaja zamegljen in ohlapno definiran ter v odnosu do staranja pomanjkljivo raziskan, kar ga postavlja na pomembno mesto pri družboslovnem raziskovanju starejših (Powell in drugi 2007, 67). Tveganja starejših postajajo vedno večji in bolj relevanten družbeni problem, saj se po eni strani zaradi intenzivnega staranja prebivalstva s takimi problemi sooča vedno večji delež prebivalstva, hkrati pa tudi same demografske spremembe vzpostavljajo nova tveganja za celotno družbeno življenje.

V Sloveniji se prebivalstvo podobno kot v drugih zahodnih družbah intenzivno stara.³⁶ Zaradi takšnih demografskih sprememb jih imenujemo tudi »družbe staranja«. Trendi staranja prebivalstva skupaj z novimi socialnimi in gospodarskimi razmerami vzpostavljajo nova tveganja. Sodobne družbe pa že dalj časa opisujemo tudi kot »družbe tveganja«, ki jih zaznamujejo razpršena vseprisotna tveganja (gl. npr. Beck 1986/1998; Beck, Giddens in Lash 1994). Teoretiki »refleksivne modernizacije« tako poudarjajo porast tveganj v moderni družbi in jo, še več, opredelijo kot družbo, organizirano v odnosu do tveganj (Ekberg 2007). Čeprav naj bi bila globalno tveganja ubikvitarna in »demokratična« (Beck 1998), se zdi, da na mikroravni vendarle v večji meri prizadenejo prav starejše. Zaradi mnogih njihovih značilnosti jih zato označujemo tudi kot eno najbolj ranljivih populacij v družbi. Slednje prepozna tudi Evropska komisija v Skupnem poročilu o socialni zaščiti in socialni izključenosti (2007). S staranjem se starejši srečujejo s številnimi tveganji, med drugim s pešanjem fizičnega in mentalnega zdravja, poslabšanjem finančnega statusa, izgubo članov njihovih omrežij socialne opore ter posledično zmanjšano avtonomijo in kakovostjo življenja (Wenger 1994; Pahor in Domajnko 2007; Nagode in drugi 2004; Hlebec 2003; Grebenc in Flaker 2007).

Starejši se v vsakdanjem življenju srečujejo s številnimi tveganji. Njihova kakovost življenja je pogosto pogojena predvsem z okoliščinami, v katerih živijo. Te okoliščine

³⁶ Za podrobnejšo analizo demografskih sprememb in trendov staranja gl. Šircelj (2009).

prinašajo različne grožnje in vzpostavljajo določena tveganja, hkrati pa tudi različne priložnosti. V takih okoliščinah se starejši vedejo različno tvegano, zato je pomembno razumeti, zakaj tako ravnaajo, kaj s tem lahko pridobijo in kakšne so lahko negativne posledice ob neugodnem izidu dogodkov.

V izhodišče študije smo postavili tveganje kot temeljni koncept. Glede na naš namen, identificirati in pojasniti najbolj pereče elemente, s katerimi se v vsakdanjem življenju srečujejo starejši, razumemo tveganje kot najširši koncept, ki je osredotočen na negativne vidike in ki hkrati zajema številne druge koncepte ter ravni raziskovanja, od makro družbenih sprememb, mezoravni omrežij socialne opore do mikroravni tveganega obnašanja. Tveganje je koncept, ki povezuje sociološko preučevanje tako delovanja kot tudi strukture. S tveganjem se povezujejo še nekateri drugi koncepti, kot npr. tvegano vedenje, zaupanje, negotovost, družba tveganja, kakovost življenja, sistem blaginje, socialna ranljivost, socialna izključenost itd. V obravnavi tveganj bomo zajeli tudi elemente teh konceptov in opazovali, kako se povezujejo z različnimi vidiki tveganj.

Opozoriti želimo, da pogosto gerontološko raziskovalno osredotočenje na negativne vidike, pomanjkanje in upad sposobnosti v starosti ter na posameznike, ki težko shajajo, lahko prispeva k pristranski družbeni podobi starostnikov kot povsem nemočnih in ranljivih ljudi (Bandura 1997, 205; Gilleard in Higgs 2000). Naš namen je seveda povsem drugačen, saj želimo z ugotovitvami prispevati k prepoznavanju in reševanju najbolj perečih problemov in tako vzpodbuditi bolj učinkovita prizadevanja za kakovost življenja starejših.

V tem poglavju želimo slediti dvema pomembnima ciljema. Najprej bomo obravnavali in opredelili koncept tveganja na teoretični ravni, nato pa z empiričnimi podatki predstavili tveganja starejših. V teoretičnem uvodnem delu bomo predstavili konceptualizacijo tveganja in iz več vidikov opredelili ta zelo kompleksen koncept. Temu bomo namenili nekaj več prostora, kot je običajno, saj menimo, da zaradi pomanjkanja konsistentne rabe tveganja in njemu sorodnih konceptov v mnogih družboslovnih študijah prihaja do precej površnih obravnav, zato se nam zdi nujno jasno opredeliti in razmejiti pojme na tem področju. Na podlagi kvalitativnih podatkov in induktivnih analitičnih postopkov bomo nato predstavili različne dimenzije in značilnosti tveganj, jih umestili v širši kontekst, opredelili vzroke za njihov nastanek ter opisali različne okoliščine in pogoje, ki vplivajo na tveganja starejših. Tveganja starejših bomo torej opredelili in sistematizirali tudi induktivno – »od spodaj« z

vidika percepcij starejših. Ob tem želimo predstaviti induktivno vzpostavljeno kategorizacijo različnih tveganj starejših.

3.1 Staranje v poznomoderni »družbi tveganja«

Z modernizacijskimi spremembami se spreminja tudi staranje, ki postaja vse manj homogena kolektivna izkušnja ter vse bolj individualna izkušnja in odgovornost. Powell in drugi (2007) se sprašujejo, kako starejši ohranjajo občutek blagostanja v svetu, ki je vse manj gotov. Kako številna globalna tveganja posegajo v rutinska tveganja vsakdanjega življenja starejših? Element tveganja tako postaja vse pomembnejši dejavnik posameznikovega refleksivnega oblikovanja starosti.

Teorije o družbi tveganja in refleksivni modernizaciji (Beck in drugi 1994) so koncept tveganja z vsote verjetnosti neke nezgode in velikosti posledic razširile predvsem še na subjektivno zaznavo tveganja, subjektivno komuniciranje o tveganju in družbeno izkušnjo življenja v tveganem okolju. Pri tem opozarjajo, da ne gre za to, da bi bilo ogroženo samo naše zdravje ali pa okolje, temveč tudi temeljne družbenopolitične vrednote današnjega časa (Ekberg 2007). Teorija o »družbi tveganja« (Beck 1986/1998) ne izpostavlja zgolj kvantitativnega porasta tveganj v sodobni poznomoderni družbi, pač pa označuje vsebinsko spremembo in jo opredeljuje kot družbo, ki je organizirana v odnosu do tveganj. Znotraj splošnega koncepta tveganja razumemo družbo tveganja kot poseben teoretski konstrukt, v katerem se tveganje nanaša na sistematičen način obravnavanja negotovosti in nevarnosti, ki jih poraja sama modernizacija. Gre za epohalni prelom in paradigmatški preobrat. Refleksivna modernost oz. družba tveganja sta zaznamovani z negotovostmi, nezanesljivostmi in nevarnostmi.

Morda še pomembneje kot tehnološka tveganja pa teorija o družbi tveganja izpostavlja nova identitetna tveganja, ki izhajajo iz kolapsa tradicionalno ponotranjenih norm, vrednot, običajev in tradicij (Ekberg 2007). Osvoboditev od preteklih rigidnih tradicij zahteva po refleksivnosti posameznika, ki v okvirih visoke individualizacije in pluralizacije ruši nevprašljivo zaupanje v vsakdanje rutine in vsakdanji svet, s tem pa življenje izgublja svojo »ontološko varnost« (Giddens 1990). Družba tveganja je omniprezentna, saj poleg zunanjih, strukturnih, globalnih tehnoloških tveganj poraja tudi kolektivno zavest o individualnih negotovostih in zaskrbljenostih nad lastnim delovanjem in življenjem. Beck in Beck-

Gernsheim pravita, da »moderno življenje vse spreminja v tvegane svobode« (1996, 817). Individualizacija kot družbeno stanje posamezniku ne le omogoča alternativne življenjske poteke, pač pa od njega zahteva aktivne izbire glede življenjskih stilov in drugih vsakodnevnih delovanj. »Normalna biografija postane tako izbrana biografija, reflektivna biografija, naredi-si-sam-biografija. Do tega ne pride nujno po lastni izbiri, pa tudi uspeh ni zagotovljen. Naredi-si-sam-biografija je vedno tvegana biografija ...« (Beck in Beck-Gernsheim 1996, 818). Te spremembe relevantno vplivajo tudi na staranje, še posebej v času, ko vse bolj prihajajo do izraza teorije o »novem«, »uspešnem« oz. »pozitivnem« staranju (Torres-Gil 2002; Rowe in Kahn 1997; Katz 2001). V dobi pluralizma in individualizacije, ko do izraza prihajata izbirnost in poljubnost, so tudi starejši vse bolj razbremenjeni rigidnih družbenih norm in vse bolj aktivno upravljajo s svojo identiteto starosti. Vendarle pa je treba pri tem izpostaviti, da so te svobodne izbire vselej tudi tvegane ter da obstaja ambivalentnost med izbirnostjo in strukturnimi omejitvami.

Po mnenju omenjenih avtorjev, ki slikajo dokaj »katastrofično« podobo sodobne družbe, se v današnjem času spričo individualizacije, neoliberalnih obratov, paradigme individualizirane odgovornosti za blaginjo in reflektivnih posameznikov radij posameznikove akcije osredinja na posameznika. Vezi med posameznikom in strukturo so vedno bolj ohromljene. Upravljanje s tveganji in njihovo obvladovanje naj bi se tako z družbene ravni vse bolj premeščala na posameznika. Tako naj bi odgovornost za blaginjo vse bolj prehajala od družbe na posameznika. Vsak posameznik zase je odgovoren za upravljanje s tveganji, s katerimi se srečuje, in za lastno kakovost življenja. Vsekakor živimo v času sprememb in negotovih izidov, ki prinašajo tveganja ter grožnjo razpada sistema blaginje in socialne varnosti, kljub temu pa lahko spremembe vidimo tudi kot priložnosti za novo vzdržnost. Namen vseh preučevanj tveganj je zato usmerjen v zagotavljanje boljše kakovosti življenja v prihodnosti, zmanjševanje tveganj za zdravje, skrb za okolje, ocenjevanje netrajnostnih značilnosti novih tehnologij, zagotavljanje osebne in socialne varnosti ter v skrb za preživetje na Zemlji nasploh. V družbi tveganja oz. reflektivni moderni se s predpostavljenim razpadanjem sistemov blaginje in socialne varnosti ter porastom strahu pred negotovostmi odzivi na tveganja spreminjajo (Vogel 2003). Za razliko od modernosti, kjer so prevladovali ideološki konflikti, naj bi bili v reflektivni moderni politični naporji usmerjeni k zagotavljanju kakovosti življenja – kar pomeni k zmanjševanju tveganj oz. njihovemu obvladovanju (Ekberg 2007, 357). Ne glede na t. i. kolaps tradicionalne družbene solidarnosti se ta sedaj

osredinja na tveganja in varnost. Po Lashu (1994) je sedaj tveganje tisto družbeno vezivo, ki skupnosti integrira in jih drži skupaj.

3.2 Tveganje in država blaginje

Izhodišča disertacije so postavljena bolj na mikroraven ter preučevanje vloge omrežij pri obvladovanju vsakdanjih tveganj in zagotavljanju blaginje. Pri tem pa ne pozabljam drugih temeljnih virov blaginje, še zlasti na makroravni, tj. države blaginje kot enega pomembnejših dosežkov modernega družbenega razvoja. Tveganje razumemo kot izredno večdimenzionalen koncept, ki ga je treba razumeti kontekstualno. Individualni in kolektivni subjekti delujejo v okolju, ki vsebuje potencialno nevarne procese, ki jih ogrožajo – zato težijo k nadzoru nevarnosti in delujejo preventivno, tako da bi obvladali grozeče nevarnosti za individualne in družbeno vredne entitete, kar lahko opišemo s težnjo po zagotavljanju blaginje (d'Andrea in Quaranta 1996).

Med najbolj vplivnimi avtorji s področja in sploh eden prvih, ki je v središče produkcije blaginje postavil koncept tveganja, je Esping-Andersen. Cilj socialnih politik, pravi, je zavarovanje populacije pred družbenimi tveganji (Esping-Andersen 1999, 32). Podobno tudi Taylor-Gooby (1998 in 2000) razume razvoj države blaginje kot tradicionalen »državocentričen« odговор na tveganja, ki izhajajo iz tipičnega življenjskega poteka v modernih industrijskih družbah. Upravljanje »socialnega problema starosti« izhaja iz razvoja sistemov socialne varnosti in države blaginje ter je z njim izvorno povezano (Powell in drugi 2007). Ti sistemi sprva v svojem bistvu zgodovinsko niso bili namenjeni zavarovanju za starost, pač pa zavarovanju delavca in njegove družine za primer smrti in invalidnosti. Razvoj moderne države blaginje kot zgodovinsko specifičnega konstrukta, ki ga lahko umestimo med 30. in 60. leta 20. stoletja, je neposredno povezan s takratno zgodovinsko specifično populacijo in strukturo tveganj, ki pa sta se do danes močno spremenili (Esping-Andersen 1999).

S. Mandič (2008) koncizno sledi razvoju konceptualizacije režimov države blaginje in režimov blaginje pri Esping-Andersenu. Ugotavlja, kako je avtor v predhodnem delu s tipologijo režimov države blaginje analiziral predvsem učinke socialnih politik, nato pa se s konceptom režimov blaginje s triado država, trg in družina približal t. i. sistemom blaginje (*welfare mix*). Pri tem pa je v izhodišče delovanja režimov blaginje postavil obvladovanje

družbenih tveganj, posebej izpostavil primarno vlogo družine, kot dejavnik sprememb strukture družbenih tveganj pa omenil tudi demografske spremembe.

V nadaljevanju predstavljamo ključne ugotovitve Esping-Andersena (1999) za razpravo o vlogi režima blaginje pri obvladovanju družbenih tveganj, povezanih s starostjo. Do 20. stoletja večina tveganj ni bila prepoznana kot družbenih in kot predmet obravnave države blaginje. Individualna tveganja so postala družbena s prepoznanjem, da ima usoda posameznika/-ov kolektivne posledice. V pozni moderni se individualna tveganja vedno bolj prepoznava kot družbena, in sicer zaradi naraščajoče kompleksnosti družb in povečanja tveganj zunaj nadzora posameznika. Povojna država blaginje je bila uspešna pri zlasti zmanjševanju tveganj, povezanih s starostjo. V postindustrijski družbi pa naj bi se struktura tveganj zaradi pojava novih neenakosti ter demografskih sprememb in sprememb na trgu dela dramatično spremenila. Problematiko države blaginje tako Esping-Andersen vidi v spremenjenih družbenih tveganjih ter porazdelitvi tveganj med povezane in medsebojno odvisne državo, trg in družino. Pri tem Esping-Andersen nekako zanemari vlogo »tretjega sektorja« – prostovoljnih, neprofitnih organizacij, ki jih omenja le v opombi. Meni, da če ima ta sektor večjo težo pri zagotavljanju blaginje, je subvencioniran in kot tak tesno povezan z državo. Vsaka od naštetih sfer triade ima sebi lastno načelo upravljanja s tveganji. V družini razporeditev tveganja temelji na recipročnosti, na trgu se vzpostavi z denarnimi odnosi, v državi pa v obliki avtoritativne redistribucije. Ti stebri blaginje so delno izmenljivi, niso pa funkcionalni ekvivalenti, saj ima vsak od njih različno kapaciteto upravljanja in porazdeljevanja tveganja. Hkrati pa lahko vsakemu od njih pri opravljanju svoje vloge tudi spodleti. Avtor posebej opozarja, da bo trg sam po sebi, brez intervencije države oz. družine, najverjetneje neučinkovit pri absorbiranju tveganj.

Esping-Andersen nato opredeli tri glavne osi družbenih tveganj – »razredna tveganja«, »tveganja življenjskega poteka« in »medgeneracijska tveganja«, ki niso enako porazdeljena po populaciji. Razredna tveganja govorijo o neenaki porazdelitvi tveganj glede na družbeno stratifikacijo. Tveganja v življenjskem poteku izpostavljajo posebno, predvsem finančno ranljivost v otroštvu in po upokojitvi. Tu avtor poudarja pomembno vlogo medgeneracijske pogodbe, za starost pa tudi pomen tržnih mehanizmov (npr. možnost življenjskih zavarovanj, zasebnih pokojninskih skladov itd.). Kot posebej problematična vidi tudi medgeneracijska tveganja, s katerimi razume podedovanje tveganj predhodne generacije (npr. podedovana revščina). Glede na to, kako določen režim blaginje prevzema in absorbira tveganja, govori o

zmanjšani ali obsežnejši vlogi države. Kjer država pretežno absorbira ta tveganja, govori o defamilizaciji in dekomodifikaciji tveganja oz. režima blaginje. Procesi defamilizacije, s katerimi bi se obsežno zmanjšala odvisnost od družine pri obvladovanju tveganj, pa bi terjali radikalno prestrukturiranje države blaginje. Ti trendi k državi blaginje so družine razbremenjevali njihove vloge zagotavljanja blagostanja (Vogel 2003). Tudi pri nas so intervencije države blaginje služile absorpciji tveganj, ki so jih družine težka obvladovale. Vendar so v Sloveniji v socialističnem režimu obstajale sive cone, kjer je izredno pomembno vlogo kot vir blaginje igrala družina (Kolarič in drugi 2008; Kolarič in drugi 2009). Za nadaljnji razvoj države blaginje v pozni moderni pa se vse bolj zdi, da je šel potek v nasprotno smer od teh Esping-Andersenovih predpostavk s konca 90. let 20. stoletja. Videti je, da se je zgodilo ravno obratno in da se je prenos tveganj usmeril nazaj na posameznika.

Ob obravnavi vloge države blaginje pri obvladovanju tveganj menimo, da velja dodati naslednje opozorilo. Čeprav država blaginje v temelju varuje državljane pred družbenimi tveganji, lahko s svojimi spremembami in ukrepi socialnovarstvenih sistemov in politik tudi povzroči nova tveganja. Slednje opozarjajo nekateri drugi avtorji. Powell in drugi (2007) izpostavljajo problem krčenja države blaginje, ki se je pojavil z neoliberalnim obratom in sploh porastom negotovosti v družbah tveganja. Sistemom socialne varnosti so v danih razmerah spodletele natančne napovedi prihodnosti, kar je pod dodatnimi prisilami demografskih trendov in nedavne globalne finančno-ekonomske krize vodilo v pojav razpok v državi blaginje. V takih razmerah si nekateri sicer lahko privoščijo izbiro in optimiziranje različnih načinov varovanja in preprečevanja oz. zmanjševanja tveganj, ki bodo prišla s starostjo, drugi, predvsem iz nižjih socialnoekonomskih skupin, pa so lahko prepuščeni tveganju, da padejo v te nove razpoke države blaginje. Sklepamo lahko, da določene družbenostrukturne spremembe, med katere gotovo sodijo tudi spremembe sistemov države blaginje, lahko porajajo nova tveganja, s katerimi se morajo posamezniki individualno soočiti.

Podobno ugotavlja Taylor-Gooby (1998 in 2000), ki meni, da javne politike kot kolektivni odziv na tveganja zaradi splošnega trenda krčenja države blaginje in poudarkov na individualni odgovornosti za blaginjo vse bolj zahtevajo alternativno delovanje v obliki individualnih strategij. Zaupanje v tradicionalno vlogo države blaginje naj bi glede na predpostavke upadalo zaradi štirih povezanih družbenih procesov, značilnih za »družbe tveganja«. Porast negotovosti in vseprisotnost tveganja, nezaupanje v ekspertiska znanja in napovedi skupaj z reflektivnimi proaktivnimi posamezniki ter globalizacijo na ekonomskem

in kulturnem področju terjajo ponoven premislek o vlogi države blaginje v takšnih razmerah. Taylor-Gooby na empiričnih podatkih iz Velike Britanije o problematiki brezposelnosti, stanovanjski problematiki in tveganjih na nepremičninskih trgih ter problematiki dolgotrajne oskrbe ugotavlja, da se ljudje sicer zavedajo, da »živijo v družbi tveganja« in so soočeni s številnimi tveganji, da država blaginje v blaženju teh negotovosti in zadovoljevanju potreb prebivalcev slabi in da so za svojo blaginjo vse bolj prisiljeni poskrbeti z lastnimi strategijami. Kljub temu pa prebivalci Velike Britanije še vedno močno zagovarjajo državni sistem blaginje in njeno odgovornost, da jim pomaga do ustreznih dohodkov, da podpre tiste, ki imajo stanovanjske težave, in okrepi zavarovanja za socialno oskrbo. Slednje zavrača sicer nekoliko naivno tezo, da individualizirana odgovornost samorefleksivnih pripadnikov družbe tveganja izključuje potrebe po državi blaginje oz. da tradicionalno državousmerjene kolektivne institucije ne služijo več ustrezno skupnim družbenim interesom (1998 in 2000).

Naše nadaljnje empirično preučevanje sicer ne omogoča neposrednega opazovanja makroravni države blaginje, lahko pa nanj sklepamo posredno iz posledic, ki jih ima na mikroravni. Tako bo naše proučevanje vidika države blaginje pri analizi družbenih tveganj zavoljo temeljnih usmeritev in spoznavnometodoloških načel bolj posredno, kar pa ne pomeni, da ne bomo gojili pozornosti do strukturirajočega makrokonteksta države blaginje, v katerem se odvijajo posameznikova prizadevanja za blagostanje.

3.3 Kaj je tveganje? – teoretska opredelitev

Družboslovno preučevanje tveganj zajema več različnih teoretskih in empiričnih pristopov k obravnavi tveganja. Nekateri slonijo tudi na povsem različnih epistemoloških izhodiščih. D. Lupton (1999; podobno tudi Zinn 2006) pregledno povzema teorije tveganja, ki jih razvrsti po epistemoloških izhodiščih od realističnih do relativističnih oz. objektivističnih do poststrukturalističnih. Med realistične pristope, ki vidijo tveganja kot objektivna dejstva, ki jih lahko merimo neodvisno od družbenih in kulturnih procesov, uvršča »tehnično-znanstvene« pristope ter pristope kognitivnih znanosti predvsem psiholoških in psihometričnih študij (Slovic 2002; gl. Sjoeborg in dr. 2004). Ti pristopi temeljijo na izračunavanju tveganja po enačbi, ki zajema verjetnost in posledice škodljivega dogodka. Slonijo na predpostavljeni racionalnosti vedenja posameznikov. Običajno ločujejo med »objektivnimi« resničnimi tveganji, ki jih lahko ocenijo eksperti, in »subjektivnimi« percepcijami tveganj posameznikov (gl. tudi Đurović in Mikoš 2006). Na drugi strani

sociokulturne perspektive, ki spadajo med socialnokonstruktivistični pristop, poudarjajo pomen družbenih in kulturnih dimenzij tveganja. Mednje Luptonova uvršča kulturološko-antropološke teorije (gl. Douglas 1992), »družbo tveganja« in teorije o refleksivni modernizaciji ter Foucaultov »*governmentality*« pristop. Slednji tveganja opazuje v kontekstu nadzora in samodiscipliniranja ljudi ter pojasnjuje, kako se populacija (»samo«)obvlada prek norm tveganja. Za te pristope je značilno stališče, da tveganja objektivno ni moč spoznati, saj je odvisno od vrednostnih sistemov, prepričanja ter družbenozgodovinskih in kulturnih kontekstov. Tveganje ni statičen in objektivni pojav, pač se nenehno družbeno konstruira v interakcijah, zato je zavrnjena tudi delitev med objektivne in subjektivne ocene tveganj. Zinn (2006) ob preučevanju aktualnega razvoja na področju »sociologije tveganja« dodaja še pomembno vlogo systemskega pristopa k tveganju (Luhmann 1997) in pomen koncepta negotovosti. Ta perspektiva izpostavlja, da z racionalnimi kalkulacijami tveganja zmanjšujemo neobvladljivo kompleksnost povsem kontingenčnega in negotovega sveta. Hkrati pa avtorji vedno bolj priznavajo, da je izračunavanje tveganja negotovo samo po sebi, in se strinjajo, da je ravno negotovost temeljno izkustvo modernosti. Zinn (ibid.) še ugotavlja, da epistemološko prevladujejo predvsem šibki konstruktivistični pristopi k preučevanju tveganja, ki tveganja razumejo kot družbeno konstruirana in objektivna hkrati.

Podoben pristop bomo zavzeli tudi v tej študiji. V naslednjih odstavkih bomo zavoľo jasnosti predstavili bolj »trdo« opredelitev tveganja, hkrati pa pokazali tudi na relativnost in subjektivnost vrednot ter družbeno konstrukcijo tveganja. V nadaljevanju bomo v kvalitativnih obravnavah zavzeli povsem fenomenološko oz. interakcionistično interpretativno stališče, ko bomo induktivno analizirali tveganja starejših.

3.3.1 Konceptualizacija tveganja

Tveganje je nekaj, kar vsi intuitivno in implicitno nekako razumemo. Običajno se poizkušamo tveganju izogniti (bodisi se izogibamo grožnjam in nevarnostim v celoti) ali pa jih poizkušamo obvladati (npr. zmanjšati verjetnost oz. škodo, ki bi jo tveganje lahko imelo). Pogosto pa tveganja tudi zanemarimo ali pa se jim celo zavestno izpostavimo. Vendarle pa imamo ljudje pogosto težave, če moramo opredeliti tveganje. Opredelitev koncepta tveganja ni samoumevna, saj je pojav zelo kompleksen in pogosto neenotno razumljen. Podobne težave imajo tudi številni družboslovni avtorji, ki ob svojih obravnavah koncept tveganja pogosto puščajo neopredeljen. Presenetljivo tudi najodmevnejše družboslovno delo, ki je razmahnilo

uporabo koncepta tveganja v sodobni sociologiji, ne postreže z jasno opredelitvijo tega pojava. Beck (1986/1998) natančno ne opredeli tveganja in koncepta tudi ne uporablja povsem konsistentno (Campbell in Currie 2006; Hamilton in drugi 2007; Ekberg 2007). Beck se najbližje opredelitvi tveganja izrazi na str. 26, kjer pravi: »So *modernizacijska* tveganja. So *pavšalni proizvod* mašinerije industrijskega napredka in se z njenim nadaljnjim razvojem *sistematično* zaostrejejo« (Beck 1986/2001, 26).³⁷ Čeprav mu morda njegovo namerno zavračanje tehnicistične, verjetnostne opredelitve tveganja lahko štejemo v dobro, bi vendarle pričakovali bolj konkretno definicijo pojma tako izjemnega pomena, kot mu ga pripisuje sam.

Težave z razumevanjem tveganja verjetno izvirajo po eni strani iz samoumevnega vsakdanjega razumevanja in istočasnih neizrazitih opredelitev v nekaterih temeljnih delih. K temu nedvomno pripomore še nekonsistentna raba številnih sorodnih konceptov in izrazov, s katerimi je koncept tveganja tesno povezan, npr. riziko, nevarnost, nesreča, škoda, hazard, pa tudi ogroženost, ranljivost, tvegano vedenje, negotovost, zaupanje, družba tveganja, varnost, priložnost, korist itd. Še posebej izrazi nevarnost, grožnja in tveganje se v vsakdanjem kot tudi v strokovnem jeziku pogosto uporabljajo kot sinonimi. Hkrati pa je koncept tveganja močno zaznamovan s subjektivnostjo na različnih ravneh, kar dodatno prispeva k težavam z opredeljevanjem tega pojava.

3.3.1.1 *Izraz tveganje*

Tudi ko želimo ugotoviti, kaj pomeni tveganje v vsakdanjem jeziku, ugotavljamo, da je terminološka analiza tega izraza precej zahtevna. V semantičnih analizah in etimoloških razlagah sledijo avtorji prvimi zapisom besede in ugotavljajo, da izvor besede ni povsem jasen. V angleščini uporabljen termin *risk* je bil prevzet sredi 17. stoletja iz francoskega *risque*, ki se je tam pojavil v drugi polovici 16. stoletja ter se je uporabljal hkrati kot samostalnik in kot glagol. V francosko rabo bi lahko prišel iz latinskega izraza *rescare* oz. *risicum*, po drugi različici pa iz grškega *rhizikon*, ki naj bi izviral iz arabskega *rizq* (Hamilton in drugi 2007;

³⁷ Opredelitev v slovenščini je precej nejasna. Slovenski prevod skoraj dobesedno sledi nemškemu izvorniku: »Es sind Modernisierungsrisiken. Sie sind pauschales Produkt der industriellen Fortschrittsmaschinerie und werden systematisch mit deren Weiterentwicklung verschärft« (29). V angleškem prevodu ima formulacija veliko bolj obliko neke definicije: »They are risks of modernization. They are a wholesale product of industrialization, and are systematically intensified as it becomes global. ... Risk may be defined as a systematic way of dealing with hazards and insecurities induced and introduced by the modernity itself« (Beck 1986/1998, 21).

Luhmann 1997; Lukšič 1997; Đurović in Mikoš 2006). Luhmann (1997) ugotavlja, da se je v Evropi beseda začela uporabljati v srednjem veku, predvsem v kontekstu pomorstva in trgovine. Posebej omenja, da so bila pomorska zavarovanja zgodnji primeri načrtovanega nadzorovanja tveganja. Takrat naj bi se kljub drugim obstoječim besedam podobne vsebine pojavila dodatna potreba po besedi, ki bi označevala nov problem. Predvsem spoznanje, da je nekatere koristi moč doseči le, če nekaj drugega postavimo na kocko. Predvsem je tveganje pomembno v smislu odločitev, ki bodo vplivale na prihodnost, ki je ne moremo zadostno poznati oz. napovedati in ki lahko zavoljo naših odločitev nosi določene negativne posledice. Pojem tveganja se pogosto pojmuje kot neke vrste mera – če nevarnost opisuje grožnjo ljudem oz. temu, kar cenijo, potem tveganje pomeni mero te nevarnosti.³⁸ Operiranje s tveganjem kot merskim, racionalistično izračunljivim pojmom tako v temelju pomeni željo po ekspanziji razuma in racionalnega ravnanja, »odpovedati se riziku /pa/ bi še posebej pod današnjimi pogoji pomenilo odpovedati se racionalnosti« (Luhmann 1997, 18). Hkrati pa Luhmann opozarja, da ni delovanja brez rizika, saj je tudi neodločitev odločitev in nosi tveganje. Torej moramo opustiti upanje, da bi z več raziskovanja, natančnejšimi izračuni in več znanja od tveganja prišli k varnosti (ibid., 26).

A. A. Lukšič ob vprašanju, kako naj prevajamo Beckovo '*družbo tveganja*', sledi pomenskemu polju termina tveganje v starejših zapisih v slovarjih slovenskega jezika. Ugotavlja, da smo Slovenci termin prevzeli iz »nemške besede *entwegen* v pomenu *sich entschlagen* (znebiti se, odreči se česa), *entbehren* (biti brez česa, pogrešati) in da se je ohranil tak osnovni pomen do danes. Sinonimno je dopuščena tudi raba besede riskirati od leta 1963« (1997, 34).

Zaradi nekaterih omenjenih negotovosti o etimološkem izvoru ter nejasnih ponazoritev vsakdanje rabe in pomena tveganja v socioloških besedilih (npr. Beck 1986/2001; Lupton 1999) so se avtorji Hamilton in drugi (2007) posvetili analizi zapisov v besedilnih korpusih. Ugotavljajo, da tveganje (*risk*) v osnovi kot samostalnik in kot glagol poudarja dejanja, akterje in slabe izide, kot je npr. izguba nečesa vrednega. V angleščini je tveganje pogosteje uporabljeno kot samostalnik. Najpogosteje se uporablja v kontekstu zdravja in bolezni, v

³⁸ V besedilu je uporabljen angleški izraz *hazard*, ki ga v slovenščino običajno prevajamo kot nevarnost (z njim pa mislimo v kontekstu tveganja predvsem na potencialno nevaren in škodljiv dogodek) – za Luhmanna pa so nevarnosti (*dangers*) zunanja, od posameznika in njegovih odločitev ter nadzora neodvisna tveganja.

katerem ima negativno konotacijo, čeprav ima lahko v drugih kontekstih tudi bolj nevtralen pomen.

Lukšič ugotavlja, da v slovenščini izraz tveganje zavzema široko pomensko polje, v SSKJ pa je opredeljeno kot »ciljno usmerjena aktivnost, ki vodi v nevarnost, in sicer da doživimo nekaj nezaželenega, slabega ali pa da se kaj izgubi, na drugi strani pa označuje stanje, ki mu grozi nevarnost zmote, očitkov itd.« (1997, 32). Obravnava tudi pomen rizika, ki se uporablja na različnih področjih življenja od zavarovalništva, ekonomije, tehnologije, znanosti, medicine, športa in ravnanja posameznikov nasploh in se nanaša na nevarnost, ki grozi, oz. na tveganje. Lukšič na podlagi teh analiz zaključuje, da bi bilo za Beckovo *Risikogesellschaft* (v angl. *Risk society*) povsem ustrezno tudi v slovenščini uporabiti izraz riziko. Ne glede na to, da je »družba tveganja« že uveljavljeno poimenovanje in gre tu zgolj za hipotetičen razmislek, bi se tudi sami s strinjali predvsem z distinkcijo med običajnim pojmovanjem tveganja in tveganji, ki jih izpostavlja Beck v *Družbi tveganja*, kjer bi bilo smiselno ohraniti izraz riziko. Še posebej, ker tveganje oz. način, kako o njem razmišlja Beck, dejansko ni opredeljeno v klasičnem smislu tveganja, pač pa avtor poudarja neke druge sistemske spremembe v družbi, ko z »družbo tveganja« postavlja nov paradigmatski pristop k družbenim problemom pozne moderne.

3.3.1.2 Definicija tveganja in opredelitev sorodnih konceptov

Zaradi kompleksnosti številnih dimenzij, različnih pogledov, od kod tveganja izvirajo, različnih vrst in posledic tveganja ter različnega razumevanja pojmov, s katerimi tveganje povezujemo, obstaja vrsta opredelitev, katerim so skupni nekateri temeljni elementi.

V vsakdanji rabi se izraz tveganje uporablja sinonimno z verjetnostjo neke izgube. Sicer je tveganje koncept, ki označuje potencialno negativni vpliv nekega trenutnega ali bodočega procesa oz. dogodka na neko vredno entiteto. Kvalitativno ocenjujemo tveganje v sorazmerju s pričakovanimi negativnimi posledicami, ki jih lahko povzroči neki dogodek, in verjetnostjo tega dogodka. Večje ko so negativne posledice in bolj ko je tak dogodek verjeten, večje je tveganje. Stopnja tveganja je potem definirana kot produkt (individualno subjektivne) verjetnosti dogodka in možnih (subjektivnih) izgub (*loss*) oz. škode (*harm*), ki jo ima ta dogodek sam po sebi oz. v svojih posledicah (gl. Rohrmann 1998; Hamilton in drugi 2007; Campbell in Currie 2006; Lupton 1999; Slovic 2002; Pizam in drugi 2004; Flaker 1994; Grebec in Flaker 2007).

Pojav tveganja pogojuje nekaj pomembnih elementov. V izhodišču se tveganje vzpostavi šele v povezavi z določenim individualnim ali kolektivnim subjektom, torej bodisi posameznikom ali skupino posameznikov. V nadaljevanju na kratko opredeljujemo, kako v tej študiji razumemo pomembne elemente tveganja in njihove izraze. Pri tem se naslanjamo na lastne izpeljave, osnovane na preglednih člankih Flakerja (1994), Rohrmanna (1998 in 2006) ter Đurovića in Mikoša (2006).

- **Grožnja** je prvi korak v analizi tveganj temelji na identifikaciji groženj. Določene okoliščine vsebujejo različne grožnje. Grožnja je nekaj, kar nas spravlja v nevarnost (možnost nesreče), je nujni, ne pa tudi zadostni pogoj, da se zgodi dogodek, ki potencialno (z določeno verjetnostjo) lahko vodi do določenih neželenih izidov, tj. izgub ali škode. Značilnosti grožnje, tj. njena gostota in resnost, delno³⁹ pogojujejo tako verjetnost dogodka kot tudi resnost njegovih posledic.
- **Ranljivost** se nanaša na individualno in strukturno izpostavljenost, na značilnosti subjektov ter njihove sposobnosti predvidevanja, ravnanja, upiranja in okrevanja od učinkov nevarnosti. To pomeni, da nekatere skupine v družbi utrpijo hujše posledice in škodo oz. izgubo zaradi nezaželenega dogodka kot pa druge (Schroeder-Butterfill in Marianti 2006; Blaikie v Đurović in Mikoš 2006, 157).
- **Nevarnost**. V slovenščini imamo težave s prevodom pojma *hazard*,⁴⁰ ki ga običajno prevajamo kot nevarnost, kar lahko vodi v določene nejasnosti. *Hazard* se v angleščini nanaša na situacijo, dogodek ali pa substanco, ki lahko postane škodljiva za ljudi (Rohrmann 1998, 2). Nevarnost v slovenščini pa je v SSKJ opredeljena kot *lastnost, značilnost nevarnega, tudi možnost nesreče, škode ali česa slabega, neprijetnega sploh* ter kot *razmere, okoliščine, zaradi katerih lahko pride do nesreče, škode ali česa slabega, neprijetnega sploh*. Tudi Flaker (1994, 190) na mestu angleškega *hazarda* uporablja izraz nevarnost, ko ločuje med grožnjo in nevarnostjo. Nevarnosti pripisuje status dogodka, zaradi izvorne nejasnosti pojma v slovenščini pa bi jo mestoma lahko razumeli tudi kot verjetnost

³⁹ Drugi del pogojujejo individualne značilnosti subjekta v tveganju.

⁴⁰ Đurović in Mikoš (2006, 153) navajata, da v slovenščini v kontekstu tveganja izraz *hazard* običajno prevajamo kot nevarnost, slovenski izraz *hazard* pa se uporablja izključno v smislu igranja iger na srečo.

(kar sledi iz običajne rabe v slovenščini kot možnosti nesreče) ter škodo (izid), ki jo nosi dogodek (gl. tudi Grebenc in Flaker 2007). Menimo, da lahko bolj ločimo med pojmi, če nevarnost opredelimo kot značilnost oz. lastnost dogodka, ki se lahko zgodi in ima potencialno določene negativne posledice.⁴¹ Namesto *hazarda* lahko v obravnavi tveganja uporabimo besedno zvezo nevaren dogodek (lahko tudi nevarno stanje ali razmere), ki lahko povzroči škodo oz. izgubo. Ta izraz ni sinonimen s tveganjem, ga pa določa.

- **Dogodek.** Bolj smotrno kot o nevarnosti se nam torej zdi govoriti o dogodku ter njegovi verjetnosti in posledicah. Nevarnost nas povsem osredotoči na negativne značilnosti in posledice, medtem ko z izrazom dogodek vsaj formalno dopuščamo tudi pozitivne posledice. Udejanjenje nevarnega dogodka pomeni uresničenje grožnje. Dogodku lahko izmerimo ali ocenimo določeno verjetnost, da se bo zgodil. Subjekti dogodku samemu po sebi oz. njegovim posledicam pripisujejo neko vrednost (kadar govorimo o nevarnosti, je ta običajno negativna). Posledice dogodka običajno opisujemo s škodo (*harm*) ali izgubo (*loss*) v negativnem smislu oz. s koristmi, kadar so posledice pozitivno vrednotene.
- **Škoda** ali **izguba** je posledica uresničitve grožnje skozi nevaren dogodek. Pomen oz. velikost škode oz. izgube je vselej subjektivna.
- **Tveganje** je neke vrste mera, izračun oz. ocena verjetnosti in negativnih posledic dogodka. Tveganje se pojavi šele z vpeljavo subjekta, obstaja pa tudi, če se grožnja oz. dogodek ne uresniči, vendar mora ta imeti določeno potencialno možnost, da se uresniči, in predpostavljene negativne posledice za subjekt v tveganju.

Naj na primeru pojasnimo omenjene elemente. Situacija: starejša oseba z gibalnimi težavami živi v 2. nadstropju, do pritličja vodijo neprilagojene stopnice brez ograje. Grožnjo predstavlja hoja po stopnicah brez možnosti oprijema, ki vpelje in pogojuje nevaren dogodek, ki ga predstavlja padec. Značilnosti in resnost grožnje določajo npr. pogostost izpostavljenosti, tj. kako pogosto mora oseba po teh nevarnih stopnicah, in njene značilnosti, npr. kako strme so stopnice oz. kako globok je lahko padec. Slednje poleg same ranljivosti posameznika pogojuje verjetnost padca in velikost možnih posledic padca. Padec je slab sam

⁴¹ Nevarnost se lahko neposredno nanaša na dogodek, ni pa enaka dogodku.

po sebi oz. v svojih posledicah. Škoda, ki mu sledi, je lahko majhna npr. zgolj udarnina, ali pa večja – zlom kolka ipd. Škoda je odvisna od značilnosti grožnje, nevarnosti in posameznika, tj. njegove ranljivosti ter njegovega vrednotenja posledic dogodka. O ranljivosti starejše osebe govorimo, ker živi v okoliščinah (2. nadstropje, neprimerne stopnice), ki vpeljujejo grožnjo in tvegano vedenje (hoja po stopnicah), ker ima težave z mobilnostjo in ker ji npr. s starostjo pogojene regeneracijske sposobnosti ne omogočajo več popolnega okrevanja. Če ima starejša oseba osteoporozo, bo morebitna (po)škod(b)a večja. Tveganje je odvisno tako od verjetnosti padca kot vrednotenja njegovih posledic za starejšo osebo. Bolj ko je padeč verjeten in hujše posledice ko lahko pusti, večje je tveganje padca. Tveganje se lahko zmanjša tako, da oseba zmanjša verjetnost padca (npr. zmanjša število poti po nevarnih stopnicah oz. se na stopnice pritrudi ograja), ali pa tako, da se zmanjša škoda oz. oboje hkrati.

3.3.2 *Subjektivnost in percepcija tveganja*

Tveganje je imanentno subjektivno in družbeno konstruirano, je konstrukt ogroženih ljudi in ga ne moremo opazovati objektivno mimo posameznikov ter njihovih značilnosti in vrednot. Raziskovanje percepcij tveganj predstavlja posebno raziskovalno področje. Izraz (*risk perception*) se nanaša na ocene in presoje ljudi o nevarnostih, katerim so ali pa bi lahko bili izpostavljeni sami, oz. na stvari, ki jih ljudje cenijo. Rohrmann (1998 in 2006) pri tem razume percepcije tveganja kot neprestane presoje in interpretacije sveta, osnovane tako na posameznikovih izkušnjah in prepričanjih kot tudi na družbenih normah, vrednostnih sistemih in kulturnih idiosinkratičnostih družb. Obenem pa opozarja, da tveganj pravzaprav neposredno ne moremo zaznavati (kot npr. hitrost, vreme ipd.), saj gre pri tveganju za sklepanje o nevarnosti (sicer pa mnogih nevarnosti niti ni moč zaznati, npr. nekaterih strupenih plinov ipd.) (Rohrmann 1998, 2–3).

Čeprav ljudje v splošnem tveganje razumejo kot verjetnost, da se zgodi neki nezaželen dogodek z resno možnostjo izgube,⁴² gre pri vseh teh elementih za osebno percepcijo in vrednotenje tveganja. Zaznava tveganja je subjektivna ocena posameznika o značilnostih in resnosti tveganja. Tveganje ima kvantitativne (izračunavanje verjetnosti dogodka) in kvalitativne komponente (opredelitev pomena in velikosti škode oz. izgube). Oba elementa pa

⁴² Yates kot ključne elemente tveganja izpostavi potencialne izgube, pomembnost teh izgub in pa (ne)gotovost teh izgub (gl. Pizam in drugi 2004, 251).

sta močno odvisna od subjekta, njegovih specifičnih značilnosti, sposobnosti, okolja, v katerem deluje, in vrednotnega sistema. Kar za nekoga pomeni zelo malo tveganje, lahko komu drugemu potencialno uniči življenje. Tako verjetnost dogodka kot velikost posledic in percepcija njihove vrednosti individualno variirajo. Padec z lestve je npr. malo verjeten za mlajšo agilno osebo in precej bolj verjeten za starejšo osebo z gibalnimi težavami. Tudi škoda, ki bi jo tak dogodek imel, individualno variira. Pomembno je tudi subjektivno vrednotenje posledic. Najverjetneje mlajši človek posledic padca ne bi imel za posebno resne. Tudi zlom verjetno ne bi bistveno omejil njegove kakovosti življenja. Na drugi strani pa bi starejša oseba najverjetneje utrpela resnejši zlom s hujšimi posledicami za njeno neodvisnost in kakovost življenja. Če predpostavljamo, da ta oseba visoko vrednoti svoje zdravje in neodvisnost,⁴³ hkrati pa je tudi verjetnost padca z lestve zanjo večja, lahko ocenimo, da je tveganje zanjo izredno veliko.

3.3.3 Vrste tveganj – družbena in individualna

Pri preučevanju tveganj se raziskovalci pogosto osredotočijo na določeno vrsto oz. področje družbenega življenja, na katerem preučujejo tveganja. Po področjih lahko ločimo npr. vsakdanja, okoljska, življenjskostilna, zdravstvena, medosebna, ekonomska in tveganja, povezana s kriminalom. Vrste tveganj pogosto opisujemo tudi z binarnimi opozicijami: lokalna/globalna, individualna/kolektivna, naravna/tehnološka, realna/konstruirana, izračunljiva/nepreračunljiva, vidna/nevidna, prostovoljna/neprostovoljna, zaznana/nezaznana oz. pričakovana/nepričakovana.

Tveganja lahko glede na vir oz. oprijemališče na mikro- ali makroravni delimo na **individualna** in **družbena**. Delitev izhaja iz temeljne sociološke debate o razmerju med posameznikom in njegovim delovanjem ter družbeno strukturo. V tem delu razumemo družbena tveganja kot posamezniku zunanja strukturalna tveganja, ki ga presegajo, posameznikova individualna tveganja pa so rezultat njegovih osebnih stanj, aktivnosti, življenjskega sloga in prostovoljnih ravnanj. Najširše lahko vsa tveganja v določeni meri razumemo kot družbeno pogojena (navsezadnje tveganje zunaj družbe, brez človeka v svetu,

⁴³ Slednje ni vedno nujno. Posamezniki imamo lahko zelo različne poglede; morda je za nekoga racionalno sprejeti tveganje za zdravje ob morebitnih koristih, ki jih tako vedenje lahko prinaša. Morda za nekoga prav tveganje zdravja hkrati paradoksalno omogoča tudi večjo neodvisnost.

ne obstaja). Ožje pa kot družbena razumemo tista kolektivna tveganja, ki izvirajo iz makroravni in so povezana tako z družbeno organizacijo in institucijami – državo (in režimi) blaginje kakor tudi z globalnimi družbeno-kulturnimi trendi današnjega časa (npr. potrošniška kultura, tehnološki razvoj, hiter tempo življenja) ter negotovimi spremembami v naravnem okolju itd., na katera ima posameznik zgolj omejen vpliv.

3.3.4 Tvegano vedenje, prostovoljno tveganje in tveganje kot priložnost

V nekatera tveganja se ljudje podajamo zavestno zaradi svojih osebnih obnašanj, ki jih do določene mere tudi obvladujemo; druga tveganja pa so od nas neodvisna. Družbena strukturna tveganja so za posameznika obligatorna tveganja, ki ga predhajajo ter so inherentna in nerazdružljiva z družbenimi procesi. Na drugi strani so individualna prostovoljna tveganja plod posameznikovih aktivnosti in življenjskega sloga. Starr (1969) je že davno ugotovil, da bodo ljudje sprejeli 1000-krat večja tveganja, če so ta prostovoljna, kot če so neprostovoljna. Tako s tveganim vedenjem razumemo prostovoljno dejavnost, ki vsebuje pomembno stopnjo tveganja oz. nevarnosti. Ob tem ne moremo spregledati, da lahko na tveganje v primeru tveganega vedenja gledamo tudi z vidika priložnosti. Pogosto določena aktivnost, ki se je lotimo z namenom doseči določene cilje, vsebuje tudi določena tveganja, katerih se lahko v večji ali manjši meri zavedamo. V določeni aktivnosti npr. tvegamo A, da bi dosegli B. Poznamo tudi koncept inteligentnega tveganja, ki izhaja predvsem iz ekonomskih sfer in se nanaša na izbiro tveganega vedenja, ki nosi možnost večjih dobičkov ob razmeroma omejeni možnosti škode. Skozi tveganje pa si ljudje tudi izgrajujemo smisel in se samouresničujemo. Brez tveganja oz. tveganega vedenja tako družba kot posamezniki ne bi napredovali (več gl. v Flaker 1994; Lupton 1999; Le Breton 2000, 2004; Lyng 1990, 2005; Grebec in Flaker 2007; Mali in Milošević Arnold 2007; Flaker in drugi 2008; Kavčič 2008).

3.3.5 Upravljanje s tveganji

Omenili smo že, da je običajno cilj posameznikov in kolektivnih akterjev obvladovanje tveganja. V tem primeru govorimo o upravljanju s tveganji (*risk management*), ki se običajno nanaša na manipuliranje z vzroki in/ali posledicami potencialno nevarnih dogodkov ter vplivanje nanje, in sicer tako, da se jih ublaži, zmanjša ali prepreči. Upravljanje s tveganji je bistveno področje aplikacije raziskovanja tveganja, ki temelji na rezultatih analiz oz. ocen tveganja in na odločitvah o sprejemljivosti tveganj. Zajema interakcije med tveganju izpostavljenimi ljudmi in institucijami (Rohrmann 1998, 7). Upravljanje s tveganji je po

Slovicu (2002, 2) osredotočeno na procese komuniciranja, blaženja in sprejemanja odločitev o tveganjih.

Ob predpostavki, da poznamo najbolj pereča tveganja starejših in tudi tiste pozitivne vidike tveganj, se nato lahko vprašamo tudi, kako zmanjšati tveganja starejših. Pri tem imajo pomembno vlogo različni akterji – posameznik, družina, država, trg.⁴⁴ Na makroravni gre za družbeno vprašanje redistribucije tveganj, preventive, zavarovanja ter podporne funkcije sistemov in programov države blaginje, na mezomedosebni ravni za solidarnost v skupnosti in med člani v socialnem omrežju ter na individualni ravni za posameznikovo zaščitniško ravnanje in uporabo strategij shajanja na individualni ravni, o čemer bomo več govorili v nadaljevanju.

V splošnem lahko govorimo o treh možnostih intervencije: a) pustiti starostnika, da sam upravlja s tveganji, b) ga prepričati o potrebi preprečevanja določenih tveganj in mu ponuditi pomoč ter tako zmanjšati tveganja, c) prevzeti nadzor nad njegovimi tveganji in s tem nad posameznikom (Gilmour in drugi 2003, 406).

3.3.6 Komuniciranje o tveganjih

Tako pri individualnem kot pri kolektivnem obvladovanju tveganj so pomembni procesi izmenjave informacij o tveganjih. Komuniciranje o tveganjih (*risk communication*)⁴⁵ je družbeni proces, v katerem so ljudje obveščeni o grožnjah in nevarnostih, na podlagi katerih si lahko ustvarijo sliko o tveganjih, se odločijo za potencialno vedenje in hkrati lahko pri odločitvah o tveganjih tudi sodelujejo (Rohrmann 1998, 7). Ne glede na to, ali gre za ozaveščanje o pomenu določenih tveganj ali pa za zmanjševanje zaskrbljenosti, je komuniciranje o tveganjih pomemben dejavnik nadzora tveganja (ibid.).

⁴⁴ Trg sicer res nudi določene storitve za blagostanje, a zanj bi hitro lahko rekli, da bolj povečuje neka tveganja, sploh če ga ne nadzoruje država. Vendar za vse akterje velja, da lahko tveganja povečujejo ali pa zmanjšujejo.

⁴⁵ Na tem mestu se v praksi, ko gre bolj za enosmeren proces, uporablja tudi izraz obveščanje o tveganjih. Ker želimo upoštevati tudi posameznikov prispevek pri sporočanju tveganj »navzgor«, bomo raje uporabljali širši izraz – komuniciranje kot večsmerna aktivnost.

3.3.7 *Sprejemljiva raven tveganja*

Sprejemljiva raven tveganja se nanaša na ocene in odločitve akterjev, katera tveganja se tolerira, katera pa niso sprejemljiva in jih je treba zmanjševati oz. se jim odpovedati. Odločitev o sprejemljivosti temelji na tehtanju med škodo in koristmi (Rohrmann 1998, 5). O sprejemljivosti tveganja se lahko odloča posameznik (in sicer o lastnih tveganjih in tistih za družbo). Prav tako pa se tudi različne institucije odločajo o sprejemljivosti kolektivnih (npr. obvezno pokojninsko zavarovanje za starost) in tudi individualnih tveganj (npr. kdaj je treba določeno starejšo osebo zaradi tveganja institucionalizirati). Diskurz o sprejemljivosti tveganj je posebej relevanten za starejšo populacijo. Tu se lahko navežemo na »*governmentality*« pristop (kako se preko tveganja določena populacija obvlada) in na družbene norme, kako naj bi se starejši z ozirom na tveganja obnašali. Razlikovati je treba, katera tveganja so zanje osebno sprejemljiva oz. nesprejemljiva in kako se sprejemljivost tveganj starejših družbeno prepozna. V določeni meri se tu odraža funkcionalističen pogled, a hkrati bolj kritični opazovalci prepoznajo tudi znake starizma (*ageisma*) – diskriminatornega odnosa do starejših z vidika, katera tveganja so starejšim družbeno-kulturno dopuščena (Grebenc in Flaker 2007).

3.4 **Tveganja starejših – empirični rezultati**

V nadaljevanju želimo pozornost usmeriti na starejše in na empiričnih podatkih identificirati značilna tveganja, s katerimi se srečujejo v vsakdanjem življenju. V preliminarni kvantitativni analizi lahko sklepamo tudi na razlike med različnimi tveganji med starostnimi skupinami. Že na začetku želimo poudariti, da so tveganja starejših precej heterogena, vsaj toliko, kolikor so heterogeni njihovi življenjski stili, sposobnosti ter druge strukturne in družbene okoliščine, v katerih živijo. Kot smo nakazali že uvodoma, so zaradi upada psihofizičnih sposobnosti, zmanjšanja finančnih in drugih resursov ter razpada socialnega omrežja starejši t. i. ranljiva populacija, ki se dnevno sooča s številnimi tveganji.

Bralcu se bo morda zdelo, da v besedilu o težavah (strahovih) starejših pogosto govorimo sinonimno s tveganji. Težave so lahko po eni strani že nezaželeni izidi določenih

dogodkov, s katerimi se je treba spopasti, lahko pa so tudi stiske posameznikov, ko percipirajo določena potencialna tveganja in nezaželene dogodke, ki bi se lahko zgodili v prihodnje.⁴⁶

3.4.1 Analiza odprtih anketnih odgovorov

V vprašalnik, s katerim smo merili omrežja socialne opore in druge elemente kakovosti življenja starejših,⁴⁷ smo vključili tudi odprta vprašanja, s katerimi smo želeli preliminarno izvedeti, katera tveganja bodo starejši izpostavili. Anketa, izvedena na kvotnem vzorcu 558 anketirancev, med katerimi je bilo 97 (17,4 %) upokojenih,⁴⁸ je vsebovala štiri odprta vprašanja, s katerimi smo ugotavljali tveganja, ki so se realizirala in trenutno povzročajo težave, ter anticipirana tveganja za prihodnost. Približno 1/5 anketirancev ni odgovorila na zastavljena odprta vprašanja. Odgovori so nam podali osnovno orientacijo, kam naj usmerimo prve poglobljene intervjuje. S tem smo dosegli bolj informiran začetek kvalitativnega raziskovanja.

Težavno je neposredno spraševati po tveganjih, zato smo se odločili vprašanja oblikovati tako, da smo v poznejši analizi dobljenih odgovorov lahko posredno identificirali glavne grožnje in področja tveganja. Zato smo zastavili naslednja vprašanja:

Prosim, opišite, kaj vas trenutno najbolj bremeni v vsakdanjem življenju. Opišite, zakaj je za vas to najbolj obremenjujoče.

Prosim, opišite, česa se v vsakdanjem življenju v prihodnosti najbolj bojite. Opišite, zakaj se tega v prihodnje najbolj bojite.

Odprte odgovore smo temeljito pregledali in jih glede na pojavnost kodirali v nekaj splošnih skupin. Prvo skupino predstavlja *finančna varnost oz. skrb za existenco*. Sem smo uvrstili odgovore, kot so denar, davki, podražitve, zaposlitev oz. služba (ohranitev, iskanje,

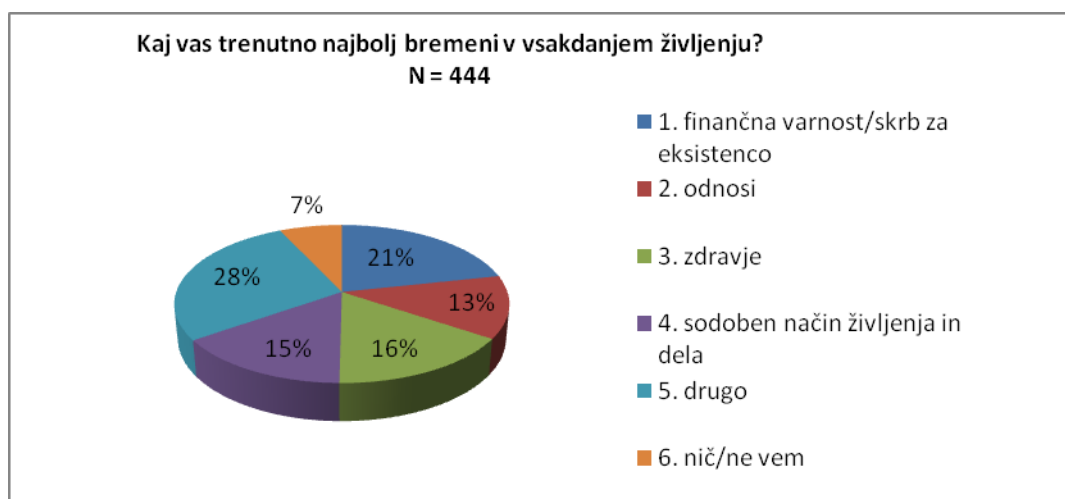
⁴⁶ Izraza smo uporabljali tudi, ko smo z anketo in intervjuji zbirali empirične podatke; starejše smo v pogovornem jeziku spraševali o tveganjih.

⁴⁷ Rezultati bodo predstavljeni v drugih delih.

⁴⁸ Druge skupine sestavlja 162 (29 %) študentov in srednja generacija, ki je sestavljena večinoma iz zaposlenih (279 – 50 %) in 12 nezaposlenih (2,2 %).

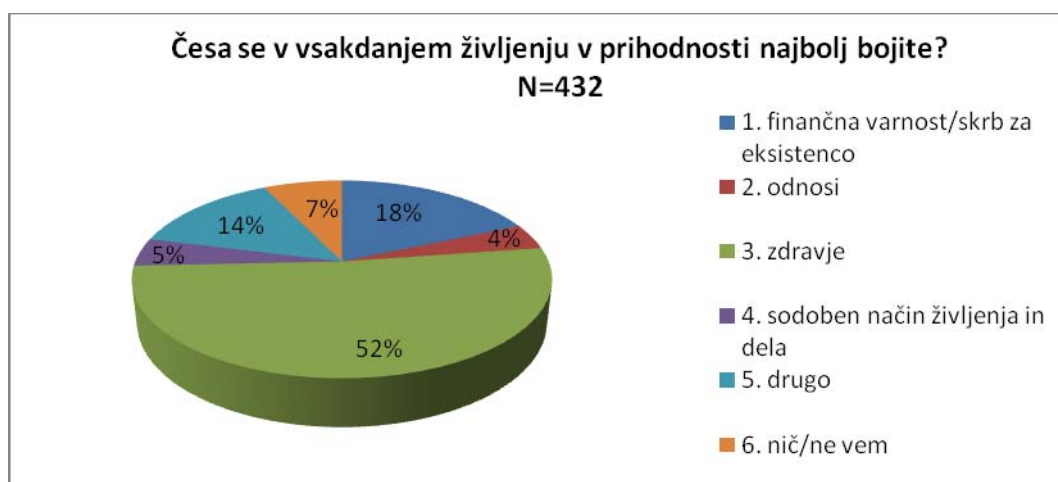
izguba), pokojnina, stroški, inflacija itn. Drugo skupino predstavljajo *odnosi*. Sem smo uvrstili odgovore, kot so odnosi pri delu, dolgčas, osamljenost, partnerstvo, družina, sorodniki. Tretja velika skupina je *zdravje*. Zajema bolezen, smrt, onemoglost, lastno zdravje in zdravje drugih, izguba partnerja, otrok itn. Četrto skupino predstavljajo bremena zaradi *sodobnega načina življenja in dela*. Sem smo uvrstili odgovore, kot so prehitro tempo življenja, družbene razmere, premalo časa, družbeno zahtevana uspešnost oz. neuspeh itn. Peta skupina je *drugo* in zajema predvsem težave z izobraževanjem – svojim ali otrok, življenjske oz. stanovanjske razmere ter druge globalne zadeve, kot so vojna, mir, ekologija, prometne nesreče itn. V zadnjo, šesto skupino smo uvrstili odgovore *nič* oz. *ne vem*.

Graf 3.1: Kaj vas trenutno najbolj bremeni v vsakdanjem življenju?

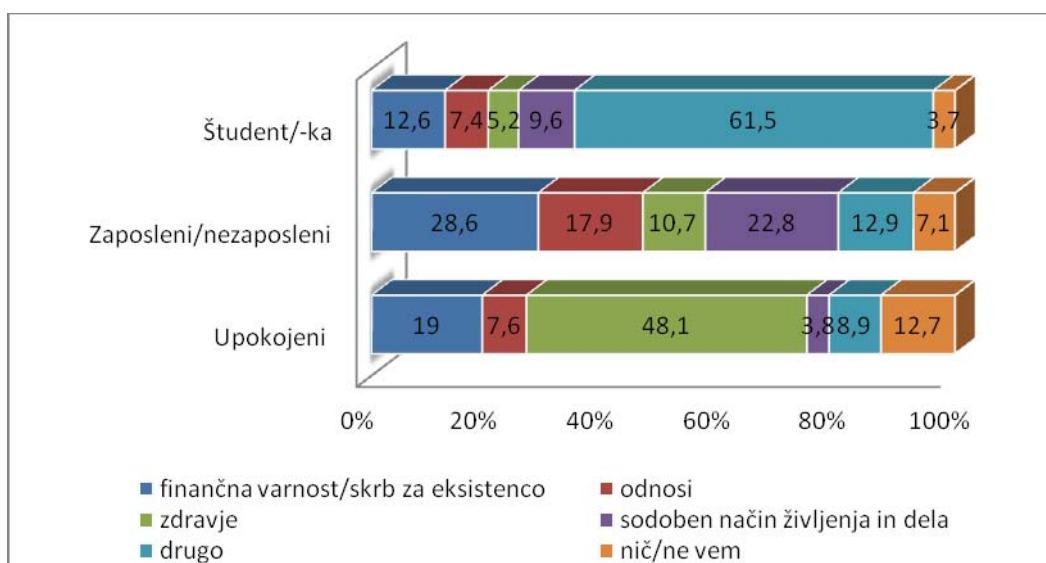
Na splošno lahko ugotovimo, da ljudi v vsakdanjem življenju bremenijo različne težave. Poleg različnih mešanih odgovorov pod *drugo* jih najbolj bremenijo težave, povezane s finančno varnostjo in skrbjo za existenco (21 %). Sledijo težave, ki smo jih povezali z zdravjem (16 %) in sodobnim načinom življenja (15 %), ter težave, ki izhajajo iz medosebnih odnosov (13 %). Le 7 % anketiranih ne bremeni nič oz. niso znali navesti, kaj bi jih trenutno najbolj bremenilo v vsakdanjem življenju.

Graf 3.2: Česa se v vsakdanjem življenju v prihodnosti najbolj bojite?

Z drugim, zaostrenim vprašanjem, usmerjenim v prihodnost, se pokažejo bistvene razlike. Gre za pričakovana tveganja in njihovo resnost. Močno na prvem mestu je strah pred težavami, povezanimi z zdravjem. Pomemben delež ima tudi finančna varnost. Rezultati odražajo pomen glavnih vrednot. Že dalj časa se v slovenski družbi zdravje (poleg družine) prepozna kot ena najpomembnejših vrednot današnjega časa. Rezultati kažejo tudi na percepcijo in pričakovanje, da se bodo v prihodnosti s staranjem pojavile težave z zdravjem. Glede na formulacijo vprašanja (»bojite«) rezultati govorijo tudi o resnosti – torej potencialnih negativnih posledicah teh groženj. Drugi, manjši del anketirancev pa z bojznijo pričakuje največja tveganja na finančnem področju. Zanimivo bi bilo vedeti, ali se ti posamezniki v sedanjosti kaj pripravljajo za zaznana prihodnja tveganja, saj so tako zdravstvene kot finančne težave v prihodnosti v veliki meri odvisne od delovanja v sedanjosti. Pomembno pa je upoštevati tudi razlike med različnimi starostnimi skupinami, ki jih predstavljamo v nadaljevanju.

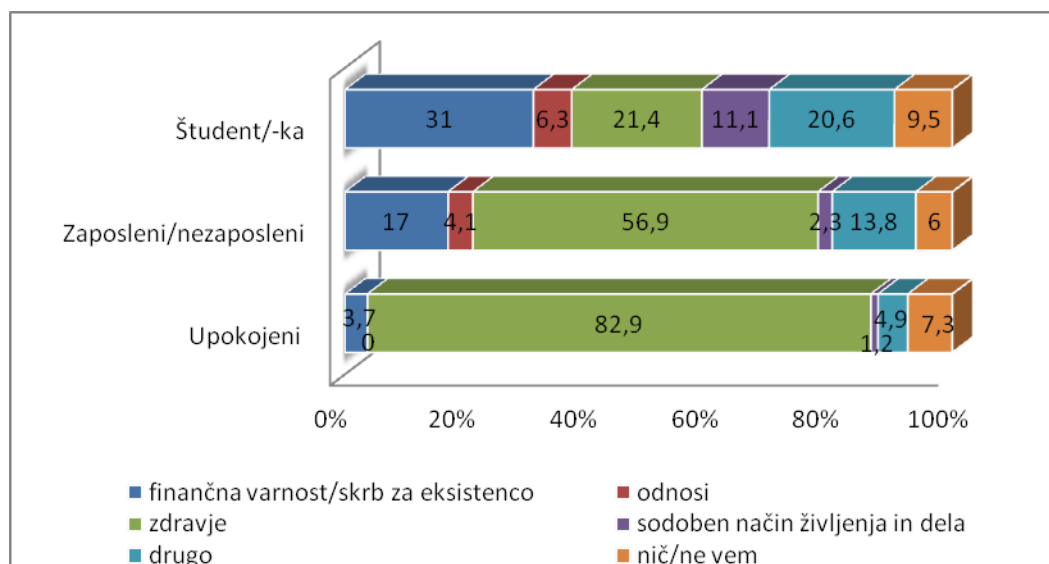
Graf 3.3: Kaj vas trenutno najbolj bremeni v vsakdanjem življenju? (N = 438)

Mlade oz. študente trenutno najbolj (in precej več kot preostali skupini) bremenijo stvari, ki smo jih uvrstili pod *drugo* – kot smo že omenili, gre predvsem za težave, povezane z izobraževanjem. Drugi večji delež (13 %) predstavljajo tisti, ki jih bremenijo težave, povezane s finančno varnostjo oz. eksistenco, in (10 %) tisti, za katere breme predstavljajo sodoben način življenja in njegove obremenitve. Manjši delež je takih, ki jih bremenijo težave v medosebnih odnosih (7 %), še manj (5 %) (in precej manj kot preostali skupini) pa jih bremeni zdravje. Razmeroma malo in najmanj v primerjavi z drugima skupinama jih ne bremeni nič (4 %). Pri srednji generaciji, tj. zaposlenih oz. nezaposlenih, so glavne stvari, ki jih trenutno v življenju najbolj bremenijo, najbolj razporejene. Največ (29 %) (tudi v primerjavi z drugima skupinama) jih bremenijo težave, povezane s finančno varnostjo, in (23 %) sodoben način življenja. Tudi tistih, ki so odgovorili, da jih najbolj bremenijo težave v odnosih, je kar nekaj (18 %) (več kot pri preostalih skupinah). Manj (11 %) jih bremeni zdravje, 7 % pa jih ne navaja nikakršnih obremenjujočih stvari. Največ (48 %) upokojenih bremenijo težave, povezane z zdravjem, kar je pričakovano tudi največji delež med skupinami. Precej (19 %) pa jih je kot glavno breme navedlo še težave, povezane s finančno varnostjo oz. eksistenco. Drugi deleži so manjši, zanimivo pa je v primerjavi z drugima skupinama precej več takih, ki jih trenutno ne bremeni nič. Morda lahko to pripišemo njihovim zmanjšanim pričakovanjem, odpornosti in sprijaznjenosti. Hkrati pa je k temu – ob kopici težav, s katerimi se srečujejo – lahko prispevala tudi težja odločitev za posamezno najbolj obremenjujočo stvar.

Testirali smo povezanost med spremenljivkama in ugotovili kar presenetljivo močno statistično značilno povezanost (Cramerjev $V = 0,470$, $P < 0,01$). Rezultati torej kažejo, da se posamezniki v različnih življenjskih obdobjih srečujejo z značilno različnimi težavami, ki jih bremenijo v vsakdanjem življenju.

Graf 3.4: Česa se najbolj bojite za prihodnost? (N = 426)

Tudi tu je povezanost med spremenljivkama kar srednje močna in statistično značilna (Cramerjev $V = 0,326$, $P < 0,01$). Glede težav in strahov za prihodnost rezultati že grafično nazorno pokažejo smer, v katero gredo skrbi in pričakovana tveganja. Predvsem je opazno, da se v vseh skupinah izrazito povečajo deleži tistih, ki se v prihodnje bojijo težav z zdravjem; pri študentih 21 %, pri zaposlenih oz. nezaposlenih 57 % in pri upokojenih 83 %. Videti je, kot da anketiranci dobro poznajo težave ene generacije pred njimi (oz. družbene vloge, v katero prehajajo v naslednjem življenjskem obdobju) in jih pričakujejo tudi zase v prihodnosti. Največ mladih (31 %) pričakuje finančne težave, ki so jih prej zaposleni oz. nezaposleni navedli kot največji vir sedanjih težav. Predstavniki srednje generacije pa se za v prihodnje najbolj bojijo zdravstvenih težav, ki jih je prej kot največje breme v njihovem vsakdanjem življenju navajalo največ upokojenih. Rezultati kažejo, da se s staranjem pričakovane težave in bojazni osredotočijo predvsem na zdravje. Glede na dobljene rezultate lahko rečemo, da percepcijo težav in prihodnjih tveganj dominira diskurz o zdravju in boleznih.

3.4.2 *Kvalitativne analize tveganj starejših*

V tem prispevku tveganja starejših proučujemo empirično iz treh smeri oz. s tremi vrstami podatkov. S kvantificiranimi podatki, pridobljenimi z anketo neposredno od starejših v poglobljenih intervjujih z njimi in od ekspertov, ki delujejo na tem področju, s katerimi smo opravili t. i. ekspertne intervjuje (gl. priloga C). Osnovni kvantitativni vpogled v značilna tveganja starejših smo nadgradili v poglobljenih intervjujih s starejšimi. V naši kvalitativni obravnavi smo z namenskim, t. i. teoretičnim vzorčenjem zajeli predvsem tiste najbolj ogrožene (bodisi socialno, finančno, zdravstveno), zato so tu predstavljena tveganja starejših do določene mere potencirana glede na celo generacijo upokoјencev. Vendarle pa menimo, da je pomembno identificirati tipična prevladujoča tveganja, ki so za starejše vseeno nekako simptomatična. Pridobljene podatke v obliki poglobljenih intervjujev z ranljivimi starejšimi osebami smo analizirali po načelih utemeljene teorije.

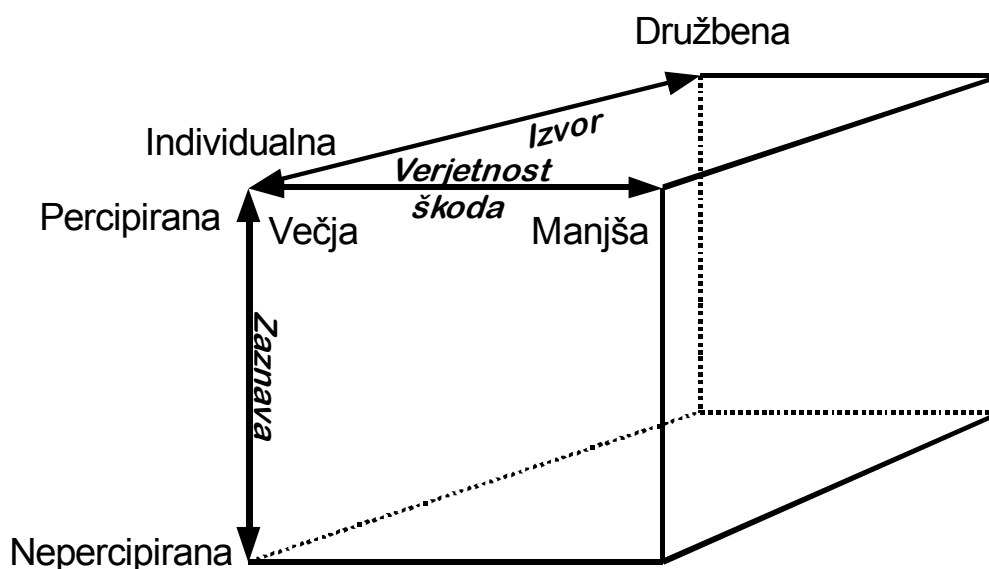
Potek raziskave in način zbiranja podatkov sta podrobneje opisana že v uvodnem poglavju. Sedaj želimo predstaviti še dolgotrajen in analitično zahteven način analize kvalitativnih podatkov, tj. poglobljenih intervjujev. Skladno z GT pristopom in teoretičnim vzorčenjem se faze zbiranja podatkov prepletajo s fazami analiziranja. Tako smo že v začetku začeli pregledovati in analizirati prve poglobljene intervjuje. Pri analizah podatkov smo si pomagali s programom Atlas.ti⁴⁹. Zbiranje kvalitativnih podatkov se je začelo februarja 2009, ravno tako njihovo postopno analiziranje. Zadnjo fazo teoretičnega vzorčenja in intervjuvanje smo zaključili oktobra 2009, analiziranje pa je potekalo po principih GT vse do oktobra 2010. Analize smo izvedli rigorozno v skladu s temeljnimi postopki v GT. Slednje bomo prikazali tudi z namenom predstavitve siceršnjega poteka analitičnih postopkov, ki smo jih uporabljali za analiziranje intervjujev, tj. opredeljevanje in povezovanje konceptov ter tvorjenje kategorij in vzročnih razlag. Gre za premišljeno, dolgotrajno, natančno analiziranje s kodiranjem tekstovnih zapisov in nato interpretiranje na podlagi induktivnega sklepanja, z vmesnim

⁴⁹ Program Atlas.ti, ki smo ga uporabili za pomoč pri analiziranju, omogoča različne postopke na celotni »hermenevtični enoti« (*hermeneutic unit*) oz. skupini primarnih dokumentov (v našem primeru poglobljenih intervjujev). Določene dele teksta lahko označimo kot citate in jim pripišemo kode. Z njimi tvorimo koncepte, ki jih z orodjem »omrežja« (*networks*) povezujemo med seboj in združujemo v kategorije. V program zapisujemo tudi analitične zanamke (*memos*), ki nam kasneje pomagajo pri pisanju končnih interpretacij in poročila. Vsi omenjeni elementi in njihove povezave so priročno shranjeni znotraj hermenevtične enote na ustreznih mestih, kar omogoča lažji, hitrejši in bolj fleksibilen potek analitičnih in interpretativnih postopkov.

vračanjem nazaj na podatke, iskanjem potrditev ad-hoc hipotez in sestavljanjem konceptov in kategorij. Sprva smo najbolj pomenske dele prepisov intervjujev analizirali po vrsticah (*line by line analysis*). Analizirali smo preko 1200 strani prepisov intervjujev. Gradivo smo analizirali z odprtim kodiranjem (*open coding*) – izbranim povednim izsekom teksta (citatom) smo pripisali kodo. V začetnih postopkih odprtega kodiranja smo v intervjuju odkrili nek pomensko zanimiv del, pripisali smo mu kodo in hkrati ustvarili citat. Ob nadaljnjem prebiranju smo, kadar smo zasledili takšno tematiko, to kodo pripisali še drugim citatom. Prav tako smo poimenovali podobne primere s sorodnimi kodami. V celotnem procesu analiziranja smo uporabili več kot 2100 kod in citatov. Število kod smo reducirali, tako da smo jih združevali. Z abstraktnejšimi kodami smo poimenovali različne koncepte, ki smo jih razvili, opredelili njihove značilnosti in dimenzije ter jih umestili v kontekst, pri tem smo uporabili osno kodiranje (*axial coding*) in metodo konstantnih primerjav. Koncepte smo nato združili v kategorije. Na podlagi povezav z drugimi kategorijami in koncepti smo se odločili za osrednjo kategorijo, ki strukturira celotno preučevano problematiko (več o tem v nadaljevanju). Kategorije smo nato dopolnjevali in preverjali še s selektivnim kodiranjem (*selective coding*). Pri analiziranju smo si pomagali s pisanjem sprotih analitičnih zaznamkov (*memos*), ki smo jih na koncu povezali v pričujoče besedilo (za primer gl. prilogo D). Na ta način smo prišli do ugotovitev, ki jih predstavljamo v nadaljevanju.

V obravnavi določenega koncepta običajno najprej opredelimo njegove različne razsežnosti. Glede na teoretske obravnave in iz predstavljene definicije koncepta izvira, da tveganje sestavljata dimenziji verjetnosti in škode. Nas je nadalje zanimalo, katere so še dodatne bistvene dimenzije tveganja, ki jih je treba upoštevati pri obravnavi soočanja starejših z različnimi tveganji. V tem kontekstu smo za takšno proučevanje induktivno identificirali tri pomembne dimenzije, znotraj katerih lahko umestimo tveganja starejših.

Shema 3.1: »Škatla tveganj« – tri dimenzije tveganja

Menimo, da je pri obravnavi npr. določenega tveganja starostnika pomembno upoštevati tri dimenzije. Poiskati je treba odgovore na vprašanja: Od kod tveganje izvira? Koliko je to tveganje širše družbeno oz. strukturno in koliko individualno pogojeno? Tveganja, ki zadevajo starejše oz. s katerimi se soočajo starejši, lahko po izvoru obravnavamo kot tveganja, ki prihajajo od zunaj, to so družbena oz. strukturna tveganja, in kot individualna tveganja, ki so plod posameznikovih stanj in ravnanj. Pri tem je ta delitev do določene mere tudi idealnotipska. Določena tveganja izvirajo oz. so pogojena tako individualno kot strukturno. Npr. poslabšanje zdravja je lahko strukturno pogojeno z npr. neustreznimi zdravstvenimi storitvami kakor tudi z individualnimi značilnostmi in lastnimi ravnanji posameznika. Naslednje vprašanje, na katerega moramo odgovoriti, je, kako veliko je tveganje, pri čemer je nujno ločiti med verjetnostjo in škodo tveganja. Omenjeni sestavini tveganja določata samo velikost tveganja in s tem njegov pomen. Tveganja lahko starejši percipirajo v večji ali manjši meri ter jim pripisujejo tudi večji ali manjši pomen oz. resnost. Zato je pomembno ugotoviti, kako določeno tveganje percipira sam starostnik. Ga sploh zaznava, kakšen pomen mu pripisuje, je ta pomen oz. resnost tveganja v skladu z ocenami ekspertov? Glede na zaznavo lahko torej ločimo med percipiranimi in nepercipiranimi tveganji.

V analizah intervjujev smo zasledili tudi različno »realne« ocene tveganj posameznikov, ki bolj ali manj odstopajo ne le od ekspertskih ocen, ampak tudi od prepričanj širše populacije. Nekajkrat zasledena primera sta npr. dejanski strah pred popolno izgubo

pokojnine in s tem finančnih sredstev zaradi svetovne finančne krize ter strah pred 3. svetovno vojno ipd. Nekatero tovrstno oceno tveganj bi lahko s strokovnega vidika oz. z vidika širše družbe opredelili kot »prenapihnjene«. Pri tem ne želimo zavzeti neke objektivistične, pozitivistične ali superiorne pozicije, temveč poudariti diskrepanco med njihovimi ocenami in delovanjem ter ekspertnimi mnenji in občim prepričanjem. Videti je, da so nekatera tveganja in strahovi, povezani z njimi, potencirani, nekatera druga tveganja pa podcenjena. Slednje v določeni meri velja za vse, in tega ne gre pripisovati zgolj starejšim.

Pri percepciji tveganja ima pomembno vlogo že opredeljeno »komuniciranje o tveganjih«. Zlasti je pri starejših vidna vloga televizije. Opazili smo, da je senzacionalistično in »katastrofično« poročanje medijev pri manj kritičnih gledalcih pogosto močan vir stresa in občutka ogroženosti. Čeprav ne smemo zanemariti pozitivnih vidikov televizije pri informiranju, izobraževanju, zabavi in kratkočasenju, želimo tu izpostaviti tudi vlogo televizije kot vira stresa. Intervjuvanka eksplicitno pove, da ji je sedaj, ko ima televizijo, težje. Močno sočustvuje z ljudmi, o katerih nesrečah poročajo, in tudi socialne težave mladih jo skrbijo. Nasploh je moč v intervjujih opaziti, kako pri starejših televizija s svojim pompoznim stilom poročanja ter izpostavljanjem kriz, nesreč, usod in negativnih stvari tako vzdušje prenese na njihova občutja o današnji družbi, kar povzroča določeno zaskrbljenost in slabo vzdušje.

Ne glede na »nerealno« potencirano percepcijo nekaterih tveganj pri tem ne smemo zanemariti dejanskega učinka, ki ga lahko imajo taki strahovi. Ta tveganja so lahko, če upoštevamo Thomasov teorem oz. Mertonov učinek samoizpolnjujočih se napovedi, potem »realna« v svojih posledicah.

P10 Tatjana 90: Ja. Veliko lažje sem živela prej, ko televizije nisem imela, kot pa zdaj.

P10 I: Preveč takih zgodb se sliši? Tatjana 90: Preveč se jih vidi in sliši!! Pa so resnične, pa teh avtomobilov, to je nekaj neznosnega, tle včasih pravim, dajte še tle tole požagajte, predno se še kakšen avto tle gor nadene.

P30 Patricija 79: Ampak se jezim, ko televizijo gledam, sem malo huda. To nič ne nuca.

Tatjana 90: ... sem rekla, jaz moram imeti gladek račun, pa tri pokojnine moram imeti na banki, noter. Če tri mesece ne bom imela pokojnine, kaj naj naredim? Prosim vas, da mi ne morete nikogar. I: Vas skrbi, da bi nehala pokojnina prihajati? Tatjana 90: Tudi to lahko, čisto vse je možno. Saj pravijo, da je prazna blagajna. Veste, jaz jim nič ne zaupam, res ne.

3.4.2.1 Razvrstitev tveganj starejših na zdravstveni, finančni, socialni in strukturni ravni

Da bi identificirali glavna tveganja starejših, moramo poznati predvsem tiste entitete, ki so njim najbolj vredne in za katere se najbolj bojijo, da bi jih izgubili, ter nato identificirati dogodke, ki lahko ogrozijo te vrednote. Saj šele izguba nečesa, kar je posamezniku vredno, kar ceni in potrebuje, vzpostavlja škodo, ki je temeljni element tveganja. Če izhajamo iz vrednot starejših in njihovih potreb, nam pri identifikaciji tveganja pomaga tudi katalog potreb starejših (Grebenc 2005). Avtorica navaja: socialne in čustvene potrebe starejših, zaupanje, bližino, vključenost, druženje, potrebo po ustreznih finančnih sredstvih, ustrezne stanovanjske razmere, potrebe po samostojnosti in lastni izbiri, po aktivnem delovanju, zdravju in ustreznih zdravstvenih obravnavah, potrebe po varnosti ter potrebe po podpornih storitvah in informiranosti. Sklepamo lahko, da vse, kar ogroža te potrebe, vzpostavlja tveganje. Tudi sami smo ugotavljali, kaj je starejšim vredno in kaj potrebujejo, ter prišli do podobnih ugotovitev. V nadaljevanju predstavljamo tveganja, ki smo jih izpeljali iz poročanj starejših kakor tudi ekspertov s tega področja. Njihova mnenja bodo na različnih mestih še posebej izpostavljena.

Z opravljenimi analizami smo identificirali štiri področja oz. kategorije, ki združujejo individualno in družbeno dimenzijo tveganj. Med omenjenimi področji tveganja so starejši sami še posebej izpostavili dve. V poglobljenih intervjujih so najbolj neposredno poročali, da se najbolj bojijo izgube zdravja in finančnih sredstev. Taka izguba je zanje zelo pereča, saj lahko vodi v temeljno tveganje, to je v izgubo lastne samostojnosti in neodvisnosti oz. v odvisnost. Ohranitev lastne samostojnosti in avtonomije jim pomeni zelo veliko, zelo prisoten pa je tudi strah, da bi postali odvisni od drugih.

P26 I: Kaj vam recimo v zadnjem času v življenju predstavlja največji problem, kaj vas omejuje?

Marijana 74: Bolezen je še najhujša. Tudi denar, a bolezen je še hujša kot denar. Ker ne morem hodit, ne morem delat, pa si ne morem nič prineset več, do dva kilograma, če grem samo po eni palici, že težko nesem, na hrbtu nesem. Jaz imam veselje do življenja, samo pri denarju se pa vse neha. /.../ No, jaz se bojim zdaj tudi, da bi padla kje, če nimam palce, po dvorišču imam vedno palico dol, pa pozabljam tudi, zelo.

P19 Tadeja 77: Sem že rekla, denar in zdravje.

P1 Mateja 77: ... edin me je strah, kok cajta se m lohk še s svojim dnarjem vzdržvala.

P21 Katja 83: Skrbi te samo to, recimo, da bi bl ne zboleu, a ne, to. To te skrbi, a ne. Al pa zdej dnarja za v dom nimam (Premor.) ... Morm lih tle umret, lih tle. V dom me ne bo noben vzal, k nimam tok pokojnine. To ga ni.

P10 I: Kaj pa vas tako pri vsakdanjih opravilih kaj ovira, imate kakšne težave, z leti kaj težje delate?
Tatjana 90: Ja, težje delam, veste, če se dol pripognem ali pa če poklekнем, potem imam pa težave, da vstanem, se težko, se moram nekako splaziti. Al pa kolikokrat padem, padem zelo velikrat, zato jaz s palco zunaj hodim, ker se mi zavrti v glavi, tukaj je zidovja veliko, takoj se primem ali pa se usedem, da se mi to neha. Veste, zunaj je pa težko, tam se pa bojim sama it. Pa bojim se čez cesto, ker ne vidim, moram it čez prehod, saj grem, pa ne vidim luč, ker je tako visoko gor, kdaj je zelena, kdaj je rdeča.

Tatjana 90: Pa imam, sej imam jih, da mi pomagajo, ampak raje vidim, pa tudi dlje časa bom jaz sama delala, pa sama skuhala, da ne bom od drugih odvisna, do takrat bo še šlo. I: A to vam največ pomeni?
Tatjana 90: Ja to mi največ pomeni! I: Zakaj pa je to tako pomembno? Tatjana 90: Zakaj? Zato, da jaz po svoji volji delam, si po svoji volji skuham, po svoji volji.

P8 Irena 69: Zdravje. Zdravje, mislm, da je to najbl. Dokler se lahko sama ... Se mi zdi, da to je največ, da mi to največ pomeni, no. /.../ I: Fino. Pol se počutite povsem samostojna? Irena 69: Ja, to pa. Hvala bogu! I: Vam to velik pomeni? Irena 69: Zelo. To bi blo pa težko, mislm, da bi bla od enga odvisna. Zame bi blo to hudo. Tega se bojim, da bi rekla, da bi pršlo tok deleč, da se neb mogla sama. Pol bi šla sigurno v dom.

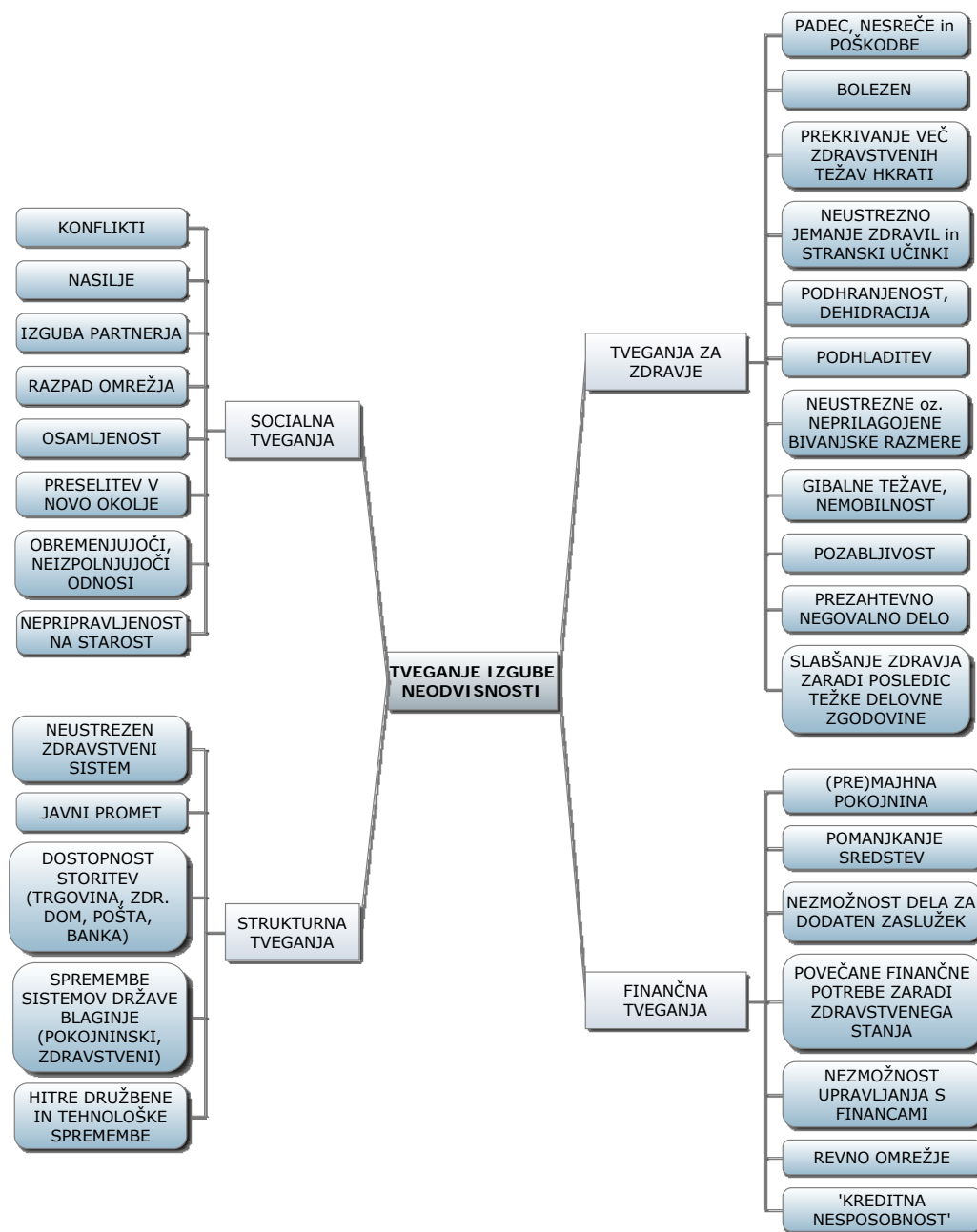
P32 Nina 72: Čim dlje, čim dlje, da bi bila sposobna še bit samostojna. To mi je želja največja. In zdej, kukrkoli bo. Tako. Ker če si enkrat invalid, tist pa potem ne morš bit nikomur v breme.

P19 Tadeja 76: Kaj vse me omejuje. Ko ne vidim. Ker ne morem niti svoje penzije pogledat, niti računov pogledat. Odvisna sm vse od drugih. To mi je najtežje. Ta drugo je pa, ker nimam ravnotežja. Ja, ker nimam ravnotežja, pa nikamor ne morem.

P33I: Kaj so recimo, kaj opažate, da predstavlja starejšim največje težave ali pa tveganja? Ekspert CSD Škofja Loka: Takrat, ko postajajo odvisni. Takrat, ko postajajo odvisni od otrok za kakšno pomoč.

Naslednji pomembni kategoriji tveganj, ki jih lahko identificiramo, so socialna in strukturna tveganja. Z zdravstvenimi, finančnimi, socialnimi in strukturnimi tveganji so povezana številna druga podrejena tveganja, ki se med seboj povezujejo in lahko prav tako vodijo v odvisnost, ki pomeni nekakšno »metatveganje« in ji pripisujemo osrednjo vlogo. Sicer pa se mnoga tveganja med seboj povezujejo in prepletajo. Njihovi učinki imajo posledice na več področjih hkrati. Tako imajo npr. določena strukturna tveganja pogosto svoje posledice na finančni, socialni in zdravstveni ravni. V graf smo jih razvrstili tako, da so v osnovi tam, od koder pretežno izvirajo oz. kjer imajo prevladujoče posledice.

Shema 3.2: Kategorizacija tveganj glede na osrednjo vlogo neodvisnosti

Izgubo neodvisnosti smo opredelili kot temeljno »metatveganje« starejših in osrednjo kategorijo oz. rdečo nit študije. V nadaljevanju predstavljamo zakaj in na kakšen način smo prišli do take odločitve. Ob prvih analizah podatkov se tveganje izgube neodvisnosti sicer ni neposredno izrazilo. Prvi kodirni zapisi so zabeležili odvisnost kot neko negativno stanje zaradi posledic nekaterih konkretnih pojavov (tveganj) o katerih so starejši bolj izčrpno poročali. Identificirali smo tudi strah in bojazen pred odvisnostjo zaradi izgube določenih sposobnosti. Neodvisnost sicer ni bila, niti najpogosteje omenjena potreba niti ni bilo tveganje izgube

neodvisnosti neposredno prepoznano kot najbolj pogosto tveganje starejših. Pomen neodvisnosti na ravni poročanja o tveganjih ostaja dokaj nereflektiran. Ugotovili smo, da gre za precej abstraktno kategorijo, ki pa več kot očitno v ozadju povezuje in strukturira celoten diskurz o tveganjih starejših. Odločitev za izbor izgube neodvisnosti za osrednjo kategorijo je prišla, ko se je ta iz analiz empiričnih podatkov pojavila kot temeljno tveganje do katerega vodijo tveganja različnih področji (tveganja za zdravje, finančna, socialna in strukturna tveganja). Neodvisnost ima več dimenzij - prva je operativna neodvisnost, ki se navezuje na fizično samostojnost - da lahko sam delaš brez pomoči drugih oz. nisi od te pomoči odvisen (fizično, finančno, socialno). Drug vidik pa je psihološki. Gre za ohranjanje avtonomne osebnosti in prizadevanje po potrjevanju in ohranjanju lastne identitete, dostojanstva in samopodobe. V nadaljnjih analizah smo z dodatnim preverjanjem ugotovili, da je izguba neodvisnosti vendarle dobro utemeljena v podatkih (poročanja samih starejših in ekspertov) ter, da se to tveganje gosto povezuje z drugimi koncepti, ki so bili predmet analiz starejših. Neodvisnost je temeljna kategorija, ker strukturira njihove potrebe, tveganja in strategije shajanja. Starejši si pogosto močno prizadevajo, da ne bi postali odvisni, včasih pa jim v teh prizadevanjih ostaja le upanje.

3.4.2.1.1 Tveganja za zdravje

V izhodišču se tveganja za zdravje nanašajo na s staranjem pogojeno zmanjšanje fizičnih in mentalnih sposobnosti ter pojav različnih bolezni. Tveganja za zdravje pa segajo še vse od nesreč in poškodb (še posebej padcev), neprimerne prehranjevanja, prekrivanja različnih zdravstvenih težav, neželenih stranskih učinkov jemanja zdravil do neustreznih bivanjskih pogojev itd. Močno pa se povezujejo tudi s sistemskimi tveganji (kot so npr. dolge čakalne vrste za zdravstvene preiskave v sistemu javnega zdravstva) ipd. Eno temeljnih tveganj na področju zdravja so **gibalne težave**, ki v najbolj zaostreni obliki pomenijo popolno **nemobilnost**, ko človek obleži. Tega se večina najbolj boji, saj to povzroči popolno odvisnost od drugih. Večkrat se je v intervjujih izkazalo, da je sedanje zdravstveno stanje oz. njegovo hitro slabšanje posledica preteklih poškodb in težke **delovne zgodovine**. Veliko intervjuvank se je tudi predčasno invalidsko upokojilo.

P30 Patricija 79: V Kartonažni sm bla, zato sm pa dons vsa polomlena. Veš, kako smo včasih, kartonaža, to smo kartone delal, mislm take papirje za škatlice, recimo za piškote al pa za zdravila. In to so bli taki stroji, k so se odpiral pa zapiral. In to sm osem ur tkole delala, s tole not, s to roko pa vn. To se je delal tkole. Ni čudn, da sm dons vsa polomlena. To je blo trpljenje, to si garal, da si kej zaslužu.

Zdravje starejših močno ogrožajo **padci**, saj ob neugodnem izidu močno spremenijo nadaljnjo kakovost življenja posameznika. Padci se dogajajo doma, v stanovanju, kjer je še posebej problematična kopalnica. Izredno kritične so stopnice, še posebej, če nimajo ustrezne ograje oz. oprijemališč. Hoja po stopnicah terja dodatno moč, ravnotežje in koordinacijo gibov, kar lahko presega sposobnosti starejših z gibalnimi težavami. Padci se dogajajo tudi zunaj, ob sprehodih ali hobijih, npr. na vrtu ali pa v prometu. Razlogi zanje so lahko različni, od nenadne izgube ravnotežja ali pa moči do napada in ropa. Tudi psi in mačke lahko povzročijo padec, kot smo slišali iz izkušenj intervjuvancev. Zlasti eksperti opozarjajo, da se da v nekaterih primerih padce preprečiti z odstranitvijo določenih groženj, npr. ovir, ob katere se je moč spotakniti, kot so preproge, in odstranitvijo neprimernih copat oz. obuval.

P11: I: Ali mi lahko opišete najprej še ta dva pripetljaja, ko ste tukaj padla? Kako je vse skupaj to izgledalo?

Katarina 86: Ta prve sm bla tlele do okna. Sm se še ... sm še tele očala sm se mal ob tole nogo ... To se kr zrušiš. To je ... kot da ... To je neki neverjetnga! Sj sm rekla, da če bi se spotaknila al pa kej tazga. /.../ Zdej ta zadnjokrat je blo pa glih 24. decembra. /.../ V hipu! Vse. Ja, kaj pa zdej, kaj pa zdej, sm vpila. Potem sm se pa tolk prvlekla, da sm pršla do vrat, da sm ... da sm ... k sreč ključ ... ker so tako neznosne bolečine. To se ne moreš, ne morš opisat ... da sm ključ in sm zavpila na pomoč, prosm, pomagajte mi. V hiš je pa k sreč ta spodn bil doma, k so bli prazniki. /.../ je mogu čez mene stopt, kr sm tmle pr vratih ležala. Sm bla čist nepokretna ... pa tud ... vsaj, da sm lahko odklenila. Ker enkrat pred tem so mi pa mogl vrata snet. I: Kako ste pa takrat na pomoč poklicala? Katarina 86: (Premor.) Uf, takrat sm bla pa js v sob ... v sob ... V sobi sm se prvlekla, po hrbtu ... pa tlele spet pr oknu prvlekla sm, da sm čez tepih, da sm se zganila, pa vse in sm mela telefon na nizkem stolu h sreč. Mam pa, mam pa ... v takmu notesu mam številke, ne. Neki jih pa tud vem na pamet. Bratovo pa od tega, k mi pospravlat hodjo pa k me voz ... d sm js hitr poklicala. Podplat se mi je tkole obrnu. Tlele. Sm rekla ... pol sm jih pa še vseli enkrat imela, k so ble tko lepe pa tud tko fajn. /.../ Sm jih pa res kr stran vrgla. I: Aha, se pravi, ste takrat zaradi čevljev tudi padla? Katarina 86: Pol pa zdele sm tud zard enih natikačov ... zdej sm pa tele, zdj mam takele. Zard tega, ker emm ... da me držijo, ker ... emm ... Tko de, da se ne zvrnem. Takrt sm pa res mela natikače pa še tist, k je pomagu, je reku: »Gospa, tole stran!« In jih res nimam več. Sploh ne. /.../ No, tko, da je blo dvakrat zard čevlov ...

P30: Patricija 79: Šter leta je že, kar sm na berglah, k so mi ... pes me je podrl. K sm si zlomila kolen, pa kolk, pa roka, zapestje. Vse hkrat!

P35 I: Katera tveganja obstajajo, pa se jih sami niti ne zavedajo?

Eksp ZOD Lj R2: Tveganje, o kom govorimo? A veste, te gospe, tepihi. Nevarnost padcev.

Eksp ZOD Lj R: Ampak tle recimo tist, kar ne bi znal, pa ne priznajo, so ti padci. Tepih. Tepih je ena od stvari, k če jst vsaki družini vsaj enkrat zatežim, da se jih znebijo. Stvari prouzaprou bi velik boljše delovale, če bi, če jih ne bi blo, ne. ...

Eksp ZOD Lj R2: Ja, to so, bom rekla, so mejhne stvari, k jih počneš ceu življenje in k v bistvu sploh ne registriraš, da bi ti ble loh nevarne, potem lahko grozn zagrenijo življenje, ne. In to se vid, so dejansko se zgodi padec, ne.

Eksp ZOD Lj R: Ampak ta padec prouzaprou povzroč nekaj, kar si se v življenju nekaj navadu.

Padci so izredno kritični, saj ob njih z veliko verjetnostjo pride do večji poškodb, npr. zloma okončin, kolkov, kar vodi v večje medicinske posege in možnost dodatnih zdravstvenih zapletov, po katerih se starejši lahko nikoli več ne poberejo v celoti. Med našimi intervjuvanci, pa tudi med eksperti, so znani tudi primeri smrti ob padcih. Predvsem pri starejših, ki živijo sami; ko tak človek ob padcu obleži, lahko zaradi poškodb, podhladitve ipd. tudi umre.

P7 Janja 81: To je. Ko je bil tam gor en človek nad tisto vasjo tudi sam, je bil več dni noter na hodniku na tleh. Potem je pa šla ena ženska gobe nabirat in je videla, da ima pošto, je imel zaprto vse na onem. Poštar je kar vrgel čez časopise in tako. /.../ Potem je pa šla tja pogledat in so ga tam dobili, potem je bil še nekaj časa v domu, potem je pa umrl. Je bil tak, da sploh ni bil z ljudmi. Tega se človek boji, so enkrat pravili, je bila ena tu iz Ajdovščine, v Trstu so bili, jih je bilo več, so rekli, da je padla dol s kavča, štiri dni, da je tam ležala, da ni bilo nobenega, in potem da je prišla ena na obisk in je bila še živa, tako da se je oglasila, da so potem odprli in prišli do nje. To ne. Saj če padeš dol in da si mrtev je konec, ne, ma če pa je to in da čakaš za dobit en kozarec vode, to je pa najhujše, ne. I: Mislite, da bi se vam lahko kaj podobnega zgodilo? R: Ja, vsakemu se lahko.

Padci so pri starejših zelo pogosti in jih je precej naših intervjuvancev tudi že večkrat doživelo. Tudi tisti, ki še niso padli, se dobro zavedajo tveganja padca. Lahko pa rečemo, da so percepcije tveganja padca zelo različne. Predvsem je veliko odvisno od preteklih izkušenj. Posamezniki, ki so se pri padcu v preteklosti težje poškodovali, imajo strah in zelo pazijo, da ne bi ponovno padli. Pri nekaterih, ki so večkratne padce preživeli brez resnejših posledic, pa se zdi, da jim kljub zavedanju o precejšnji verjetnosti padca ta ne predstavlja takega tveganja in niti ne povzroča pretiranega strahu.

I: Kaj pa se kaj bojite kakšnega padca ali pa kaj podobnega? Katja 83: Se ja bojiš! Sej si tako nerodn, takoj padš. I: A se vam je že kdaj zgodilo? Katja 83: O, že. I: In kako ste se potem ... ste se sami pobrali?

Katja 83: Takrt se nism polomiva, a ne. Če se pa polomiš, a ne, je pa ... Pa obležiš, al kako bi člouk povedu. Velik se jih je najdljo mrtvih čez en teden. Velik. I: Pa vam, tako realno mislite, da se vam lahko to zgodi? Katja 83: Lahko. To pa ... To samo mejhn ... Ni treba velik. I: Imate ta strah, da bi se vam to zgodilo? Katja 83: Ja, ja imam. To pa mam strah, a ne. Pa, a veste, enkrat k si tok star ... sj kar padeš ... sej, tako je.

P10I: Kaj pa to, ste omenila, da kdaj se vam tudi zvrtil in da padete? Tatjana 90: Ojej, ojej! (Smeh.) To sem pa že tolikokrat, da imam že vso bučo stolčeno! Tudi na cesti. Sem imela natikač, naprej je skoču, jaz pa brcnla vanga, sem bila pa na tleh, k sreči, da avtomobila ni bilo, je ena priletela čez cesto, da me je pripeljala. To se je že večkrat naredil, zdaj pa bolj malo hodim tam, raje tle okrog, tle v bližini, k je skož ker, da ker bi bil, bi me ujel. I: Kako, bi vas pobral, pa vam pomagal? Tatjana 90: To ja, saj bi, saj tlele noter smo v takem koncu, med bloki in je stalno kakšen človek kje. I: Pa vas pol ni strah, da bi se kaj naredilo? Tatjana 90: Ne, pol me ni, zvečer pa ne hodim ven veste. I: Kaj pa tukaj doma, če padete? Tatjana 90: O, to pa je že velikrat bilo, samo gledam, da ne polijem kej po tleh, takoj pobrišem, če ne, potem pozabim, jaz pozabim prehitro.

Tudi eksperti so posebej izpostavili resnost posledic, ki jih imajo padci za starejše.

P33 I: Kako je s temi padci? Ekspert CSD: To je pa, najbolj kritična zadeva pri starih. Res. To so najhujše ... Ena ta ... ta prva al pa ta druga vseh smrti so padci, a ne. Ponavad padejo, zlomjo si kšn kolk, operacija, ležijo tam. Tiste narkoze in jih ... emm, narkoze za stare ljudi niso prijazne ... in pol jih ... pol jih kr nekej podleže. Pa ne sam direktno zaradi operacije. Ampak zato, k morjo pol tok časa ležat. Pa še kakšna pljučnica vmes pa pol kakšna kap kdaj ... kakšen strdek. Karkoli. Padec je ena bl problematičnih stvari pr starejših.

Ugotovimo torej lahko, da je tveganje padca močno prepoznano kot eno pomembnejših tveganj tako s strani ekspertov kot starejših samih. Pomembna je tudi ugotovitev, da ima padec potencialno velika tveganja za dodatne zdravstvene zaplete ter da ljudje sami zaradi rutin in navad včasih težko prepoznajo grožnje za padec.

Druge **nesreče in poškodbe** se lahko pripetijo pri delu v gospodinjstvu, npr. pri kuhanju obstaja ob nepravilnem ravnanju ali **pozabljivosti** določena možnost požara, zastrupitve s plinom ali eksplozije. Pa tudi zunaj, npr. pri raznih opravkih, hobijih, rekreaciji, vrtnarjenju ali obdelovanju zemlje in rokovanju z orodji. Za podeželje je značilno tvegano upravljanje traktorja. Še posebej pa so starejši izpostavljeni v prometu. Razlog za nesreče je v splošnem naključje, k njim pa lahko prispeva vsaka zmanjšana sposobnost, npr. onemoglost, slabovidnost, pozabljivost, izguba ravnotežja, orientacije itd.

P10 I: Vas je kaj strah, da bi kaj zaradi tega kaj pozabila na štedilniku? Tatjana 90: O, to pa še, to zaenkrat še ne, zato ker me je mož tako naučil. Recimo jaz imam plin. Sem rekla, dokler časa bom jaz plin zapirala, bo dobro. Mož me je naučil tako, ko ne boš več rabila, taprvo flašo zapri, potem pa pusti, da bo tle pogorelo, potem pa še tle zapri.

P21 Katja 83: Pol si pa mau zapišem, a ne. Takole. I: Emm, kaj pa če bi kakšna voda ali pa na štedilniku kaj takega, da bi pozabili to zapret? Katja 83: Takole grem zvečer šporget pogledat, preden grem ležat. (Smeh.) I: Aha, preverite, če je ... ? Katja 83: Ja. Ja, pogledat morm ... takole, a ne. Zato, k ga ... preverim. Pa včasih grem še enkrat pogledat, pol rečem, a ne, da preverjam, a ne.

Zavedanje o nevarnosti požara je prisotno med starejšimi pa tudi eksperti izpostavljajo ta problem. Še najbolj problematična naj bi bila uporaba plina.

P35: Ekspert ZOD Lj R: Je že tveganje. Mene je res kdaj strah, da se kakšen požar zgodi pr starih ljudeh ... in samo čakam, kdaj se bo komu zanetil. Kljub temu kokr smo se mi pogovarjal tle, se da, smo en kup enih varovalk naštimal. Ekspert ZOD Lj R2: Ja sej, pa jih nimajo, da se, pa jih nimajo. Sm vidla, jih nimajo. I: Majo take različne strategije, smo mi odkril, da si kakšne listke pišejo. Ekspert ZOD Lj R2: Tudi ta timer na centralni električni plošči, mislim, na unem smo se tudi že velikrat pogovarjal. Da enostavno, če tok pa tok časa gori štedilnik, da je naštiman tko, plin pa takoj proč. Plin je najbolj nevaren.

P3 I: Pa še imate vozniško? Igor 78: Ja mam, še dve let! I: Pa vozte še kej avto? Igor 78: O ja, vozm ... oh pa kuko, čeb jz znal tko s traktorjem k z auto ... u vsako ulco pridm ... Sam parkirat pa ... za parkirat sm pa nerodn ... (Se zasmeje.). Si upam kamorkol it, ni problema. (Se zadovoljno zasmeje.) Kamor češ, kamor češ ... hehehe!

P9 Zala 76: Sestro je pa avto do smrti ... lani.

Tudi eksperti opozarjajo na nevarnosti v prometu, ki pretijo na starejše in na nekakšen starizem (*ageisem*) – družbeno diskriminatorno delovanja oz. potek prometa.

P35 Ekspert ZOD Lj: Zlo nevarn, ampak jst mislm, da je promet za starejše ljudi, ki so vedno upočasnjeni, zmiri bolj nevarn. Zmiri bolj nevarn je. Prehitri preklopi so, ljudje ne uspejo pridet čez cesto, vozniki so neobzorni. Isto je z avtobusi, ne. Sam sistem vožnje avtobusov ni namenjen ljudem, k niso čist stabilni na nogah, ne. Vse je v bistvu pa posledica padec, ne.

Pomembno pa je izpostaviti, da so mnogi starejši tudi veliko bolj izpostavljeni npr. v nekih naravnih nesrečah oz. požarih, potresih, poplavih. Predvsem tisti z gibalnimi težavami, ki težko utečejo preteči nevarnosti. Pogovarjali smo se s kar nekaj intervjuvanci, ki zaradi gibalnih težav ostajajo »priklenjeni« v stanovanje in niso bili zunaj že več kot leto.

V starosti **bolezni** predstavljajo še posebno tveganje. Nekatere so značilno starostno pogojene, npr. senzorično popuščanje – pešanje vida, sluha, vonja, okusa, dotika (Margrain in Boulton 2005) in tudi pešanje fizične moči, druge oblike so kronična bolezenska stanja ipd. Te bolezni lahko nosijo poleg povečanih zdravstvenih težav še psihosocialne posledice – depresijo, slabo samopodobo, socialno izolacijo. V intervjujih so starejši pogosto poročali o naslednjih boleznih oz. zdravstvenih težavah: vrtočlavinca, slabovidnost, tresenje rok, težave s srcem, sladkorna bolezen, gibalne težave, okvare hrbtenice in kolkov, pozabljivost, pritisk, inkontinenca, pljučna obolenja, rak itd. Težave z zdravjem oz. bolezni so že same po sebi negativne a) zaradi bolečine, ki je moteča nasploh, in b) ker onemogočajo normalno, samostojno funkcioniranje in delo ter tako posredno in neposredno vodijo v odvisnost.

Ekspertni intervjuji s predstavnicami Centra za socialno delo Škofja Loka, Socialno službo Univerzitetnega Kliničnega centra v Ljubljani in Zavoda za oskrbo na domu so potrdili naše ugotovitve. Zdravstvene težave in bolezni, pri katerih je potrebna zdravniška intervencija, je izpostavila socialna delavka Kliničnega centra v Ljubljani:

P34 Ekspert Soc. KC Lj R: Padci so. Pri starejših ljudeh se kosti prelomijo. Veliko je poškodb kolkov. Potem so te možganskožilne bolezni. Potem internistične, recimo infarkt, ne. Tuki je problem, pa odpovedi ledvic. Potem pljučnice starejših, takrat oslabijo, ne ... Pa recimo nevroloških, ne. Mislim, da nevrološke bolezni so tle na tretjem mestu, ne. Recimo v naši ustanovi, ne. Tudi število obravnav je na tretjem mestu. Demence recimo. Možganska kap, demenca. Parkinsonova bolezen, to so tiste. Potem internistične, kakšna sladkorna bolezen. Ja, pa to je vse povezan, sladkorna bolezen, srčne bolezni, možganske bolezni, to je vse povezano, ne.

Posebne zdravstvene težave pri starejših predstavlja tudi hkratno **prekrivanje več zdravstvenih težav**. To v veliko večji meri povečuje tveganja in negativno vpliva na kakovost življenja nasploh. Predvsem pa je oteženo učinkovito zdravljenje.

P10 Angelika 72: Živim sama, imam svoj penzijon, edino bolna sem, to pa priznam, sem pa zgarana, pa bolna, bolna sem pa zelo. I: Kako vas pa to zdaj ovira? Angelika 72: Za nobeno rabo nisem, malo se diete držim, delat ne morem, imam, sem bila na dojki operirana, imam invazivnega raka, zgleda, da se kar, tudi če je maligne stopnje, da ga dobro obvladam, da ga kr obvladam, ker sem bila 28. januarja na pregledu, na hormonski terapiji, prej sem imela amizareks terapijo, dobivam močno osteoporozo, saj mogoče sem že prej kaj imela, so mi kosti, potem so mi zamenjali lansko leto, da imam nolvadeks, zdaj imam nolvadeks, to mi pa ... tudi kri imam bolj tako, kako bi rekla, krvnih ploščic nimam, potem sem bila pred dvema leti na trebuhu operirana, se mi je v trebuhu bula naredila, na jajčniku naredila, sem bila sedem tednov v bolnici, nazadnje sem bila šest tednov, prej sem bila dva tedna ali pet, od 26. januarja do 26. februarja, toliko sem bila, pa 14 dni sem bila novembra pa decembra. No, drugače imam pa kop, žile imam, od 17. leta že hodim k zdravniku za ožilje za nogo. Imela sem zdaj v tem desetletju pet čir na nogi, potem imam, z nogo imam skoz težave, vse kosti zanič, vse sklepe. I: Revmo? Angelika 72: Znucano, izrabljeno. Pa kaj imam še? Pa vode ne držim nič, posebno po tej operaciji, kr teče iz mene.

P 19 I: Saj to mi morate še povedati, a to ste imeli raka? Tadeja 76: Raka. Tri. I: Tri rake? Vse na prsiah? Tadeja 76: Ne. Ginekološko, na debelem črevesju pa na prsiah. I: Vse naenkrat ali eden za drugim? Tadeja 76: Ta prvo ginekološko, pol na prsiah. 2000 na prsiah, 2005 pa na debelem črevesju. Js sm mela že 10 operacij. Pa med te ne računam tele, k jo mam kle. To je blo v mlajših letih. Ko se je pa ta mala rodila, je bla pa dve let pa pol stara, so mi pa jajčnik vzel ta desen. Je bla bula gor. No, in tistokrat bi js že mogla dobit invalidnino. Ja, in tistokrat ... Ampak člouk ne ve. I: In zato bi vi mogli invalidnino dobiti zaradi rakov ali zaradi hrbtenice tudi? Ker ste imeli že tako hrbtenico izdelano. Tadeja 76: Ja sevede, k pa se člouk nima kam obrnit. /.../ I: Dajte mi še to povedat ... Kakšne vse zdravstvene težave imate na splošno? Se pravi, veva za hrbet, za oči. Tadeja 76: Za oči, imam parkinsonovo. Mam ta spodbujevalc noter. I: Spodbujevalec za srce? Tadeja 76: Ker sm bla na srcu operirana 2006. So mi popravljat zaklopke pa tri bypassse. I: O marija pomagaj! Vi ste pa pravi heroj. Tadeja 76: Veste kaj ... veste, kaj rečejo, da sem iz železa. Vsak mi reče, k pravm, no, zdej bom pa spet mogla it. »Ah, prav. Si že tok prestala, boš pa še to.« Ja, enkrat bo pa konc. I: A je še kaj drugega? Holesterol, pritisk, sladkorna ... Karkoli? Tadeja 76: Sladkorno mam že 40 let, inzulin mam 27 let. I: O marija pomagaj, vi imate pa res veliko. Vse na kupu. Tadeja 76: Ja, velik stvari.

Na tako vrsto zdravstvenih težav in boleznih se navezuje tudi **jemanje zdravil**, ki skriva nekatera tveganja. Predvsem gre tu za morebitne stranske učinke in součinkovanje učinkovin, pa tudi za pravilno rabo oz. jemanje predpisanih zdravil, na kar opozarjajo tudi eksperti. Pozabljivost oz. upad določenih kognitivnih sposobnosti tu lahko poveča tveganja za resne zdravstvene zaplete.

P16 Tereza 74 I: Pa imate kakšna posebna zdravila tudi za vse te vaše težave? Tereza 74: Ja, sj jih je dala en kup tmle zdravil ... No, mi je dala močnejše, še enkrat močnejše, kokr sm jih mela prej. Ampak tok piše stranskih učinkov, da jih ne upam. Moram splošnega zdravnika povprašat, a sploh lohka vzamem al ne.

P35 Ekspert ZOD Lj R2: Al pa nepravilno jemanje zdravil al pa prekomerna doza se jo vzame, ne.

Tudi sicer imajo starejši pogosto predpisane kakšne diete oz. se sami na podlagi svojih izkušenj držijo določene prakse prehranjevanja. Te niso vselej ustrezne in lahko vodijo v debelost ali pa v **podhranjenost, dehidracijo**. Večina intervjuvanih starejših se prehranjuje izredno skromno. Naši intervjuvanci so se za tak skromen tip prehranjevanja odločili

predvsem iz finančnih razlogov, saj vidijo pri nakupovanju hrane edini prostor, kjer lahko prihranijo nekaj denarja.

P10 Tatjana 90: ... takole šparam, samo lačna pa nisem bila, pa mi je prav vseeno, kaj jem. Včasih imam pa dober apetit, takrat bi pa več pojedla. Ja, ampak ne gre. I: Kaj nimate doma toliko? Tatjana 90: Ne, ni doma, moram potem kupiti, ampak predrago pride. I: Aha morate tudi malo na to gledati pri hrani? Tatjana 90: Moram jaz pri hrani, ker se pri hrani da prišparati!

P 17 I: Pa se morda kdaj zaradi tega, k vam zmanjka denarja, čemu tko odrečt? Kaki stvari, recimo kšnemu dodatnemu pripomočku al pa hrani al pa zdravilom? Nada 76: Ja, hrani se morm že odpovedat. To se že moram. Pa kašnem, pa kašnem, emm, dragem zdravilam.

P29 Špela 89: Prej z tolarji je kar šlo, je kar šlo, zdaj pa polovico gre za kosilo. I: 200 € samo za kosilo, imate za vsak dan naročenega? Špela 89: Vsak dan. Saj sem rekla, če ne bom več mogla, da bi vsaki drugi dan, saj ne bo šlo.

S potrebo po varčevanju se pojavi tudi tveganje **podhladitve** in s tem povezanih bolezni, kot je npr. pljučnica, saj so mnogi starejši primorani k varčevanju pri stroških za kurjavo. Kar pomeni, da večinoma ogrevajo zgolj osrednji prostor, v katerem prebivajo – običajno kuhinjo, drugod pa imajo hladno.

P21 Katja 83: Pozim me je še zebvo, k nism povsod meva toplo. /.../ Ja, mam pa šporget, a ne. Ja, veste kaj, z to kurjavo vso hišo ne morm pregret. Kje nej pa jst tok dnarja dobim? /.../ No, sej šparam. Sm šparava, pa nism dost zakuriva. Hčerka me je zdej zmerjava, k je sm pršva, je rekva, maš mejhn šporget ...

P 19 I: Pojdiva še malo naprej. Kako ste s svojo pokojnino zadovoljni? Tadeja 76: Ja, nisem. Lahko bi se kej več ... sj veste, kok je plina, kok elektriko mormo. Ko me pride una kopat, ne morem bit v mrazu.

V mnogih pogledih živijo intervjuvani starejši v **neustreznih oz. neprilagojenih bivalnih razmerah**. Omenili smo že skromno ogrevanje, ki mu lahko v nekaterih, pri nas sicer redko opaženih primerih dodamo tudi vlago. Še bolj pomembna pa je prilagoditev stanovanja njihovim upadlim sposobnostim. Izrazito pomembna je ureditev kopalnice z ustreznimi držali in pripomočki, odstranitev raznih ovir, ob katere bi se lahko spotaknili, in olajšanje hoje po stopnicah ali celo izogibanje temu itd. Funkcionalna prilagoditev doma bi v veliki meri zmanjšala nekatera tveganja za zdravje, vendar vsak tak poseg zahteva določeno vsoto denarja, ki pa jo socialno ranljivi starejši težko zagotovijo. Starejši se takih potreb, ko se te pojavijo, sicer zavedajo, vendar le redki načrtujejo takšne stroške že vnaprej. Nekaterih potrebnih sprememb zaradi novih potreb, ki so nastale zaradi zmanjšanih sposobnosti, se starejši tudi ne zavedajo, kot smo že omenili, npr. preproge, na kar opozarjajo eksperti.

P35 Ekspert ZOD Lj R2: Tveganje je tud ... neprilagojene bivanjske razmere. To je kompletno katastrofa, to je kopalnice, to je stopnice, to je, ne. Vse te stvari. Podi, vsak korak je, pa banje majo, ne. Brez da so prilagojene.

P35 Ekspert ZOD Lj R: Kaj pa vem, pa mogoče odzadi je tud gradnja teh nizkih stolpičev štirnadstropnih, a veste, brez dvigala, k so. Teh stolpičev je kar nekeje. Recimo, predstavljajte si, vsa ta nadstropja človeka s srčnim popuščanjem. On ne more do trgovine. On ne bi rabu nikogar, če bi mu dal stanovanje v pritličju.

P1 I: Zaenkrat nimaš nobenih problemov z hišo, na primer z vlago, al pa arhitekturni problemi, al pa kr kol takega? Mateja 77: Ne, to smo sprot uredl. I: A ti česa primanjkuje, v hiši, recimo da bi kakšno prenovo rada al pa preurejanje? Ja, kopalnico bi rada novo. Kopalnica je zdej stara preko 44 let, tko k sin. In so notr še svinčene cevi, odtočne, in to bo slej k prej prežrl. Pa bana, k lug notr teče ... jst je ne morm več lepo pomit. Je taka rjava, vsak tedn jo pomivam, pa mam občutk, da če b kdo not pršu, bi reku, baba lena, vsaj pomij jo, ampak je ne morm, k je tista ta bela glazura že šla preč. To bi mogla prenovt, sam tok pa nimam dnarja.

P11 I: A imate kar nekaj stopnic tu? Katarina 86: Ja. I: Vas to kaj ovira? Katarina 86: Iz družga nadstropja do dol, ne, je kr velik, ne. Pa grem s ta bolno dol skos, z zdravo zraven. To strašn pazm.

P19 Tadeja 76: A veste, kako grem. Po stopnicah tle se držim, tle dve palce držim, pa po vsako stopnico. Sej zanč /.../ komaj sm se ujela. Nism vedla, da je že fertik, pa je bla še ena stopnica. Na ovinku sm se spotaknila. Zdej morm tko pazit.

P5 Bojana 70: Zame so stopnice, mož je ograjo naredu za prijet, pa zame je to tudi razgibavanje gor dol hodim, jst hodim na dan neštetokrat, ne morem rečt številke, ampak to je ene vrste razgibavanje, da skoz migaš.

P16 Tereza 74: Ja, edin to. Stol sm kupila mu, un stol za kopat.

P19 Tadeja 76: Ne, ona [negovalka] me pride stuširat. Js nimam ravnotežja, se ne morem prestavit nikamor. Po stanovanju že, k se prijemam, pa vse mam tko bliz, drugač pa brez palice js nikamor ne morem več. In js nism mogla več v banjo hodit in zato ... I: ... pride ona ... /.../ Tadeja 76: Da mi pomaga in js mam tm je še mož naredu, ker je tud mož rabu za, da se je prijemal, ne? Nad pipo tak ročaj, pa mi ena pomaga notr dat in pol se pa js fajn primem pa se dvignem, da pol noter stopim, ne? Pol me ona tušira.

Hude posledice za zdravje lahko pusti tudi dolgotrajna **(pre)zahtevna nega** partnerja ali kakšnega drugega sorodnika. Med intervjuvanci smo imeli nekaj takih primerov. V primeru invalidnosti je nega zelo zahtevna in je izraz največje afektivne in normativne solidarnosti med partnerjema. Težave za zdravje predstavljajo psihofizične obremenitve, predvsem pa obremenitev za hrbtenico pri dvigovanju in premikanju invalidne osebe.

P32 Nina72: Tko bi moja mamo, kako je ona bla močna osebnost, ampak, ko je pa blo treba, je pa mene to celo hrbtenico stalo, veste. Ker sm jo dvigavala pa rihtala, ker je nimaš tiste izobrazbe, medicinske sestre so naučene negovat človeka, ne. Vejo že, kako ga je treba, ne. Tko pa, moja mama ni sprejela tega, je stara in da bi pleničke mogla nosit, je pa vse stran potrgala. Tko, da je blo vihanja.

P16 Tereza 74: V stranišče ga pa pelem za roko pa ga dol naštimam na školjko in potem ga dvignem, ga obrišem, oblečem. /.../ Zdele bo mal dremal, zavisi, ja. Zvečer ga potem pa, zvečer ga moram pa do vrat na vozičku pelat, s tem da potem mu morm pa tko noge podpret, da vam pokažm, tkole, da se mu ne spodrsne, pa ga vzdvignem ...

P34: Eksp soc KC Lj: Veste, kaj je problem. Problem je pri nas, da imajo ljudje pokvarjene hrbtenice. Problem je, no. In če imaš recimo sam okvarjeno hrbtenico, potem je problem z dvigovanjem, ne. Tudi to je problem.

3.4.2.1.2 *Finančna tveganja*

Druga večja skupina se nanaša na finančna tveganja oz. pravzaprav na tveganje revščine. Predvsem zaradi nizkih pokojnin, pomanjkanja dodatnih sredstev, nezmožnosti za delo, ki bi prineslo dodaten prihodek, povečanih stroškov, zaradi povečanih potreb po pomoči in negi (npr. nega in oskrba na domu oz. stroški domskega varstva), izguba prihodka preminulega partnerja v gospodinjstvu, izguba premoženja (npr. zaradi prevare, tatvine, nasilja nad starejšimi) do sistemskih tveganj, ki jih prinašajo nove manj varne oblike pokojninskega varčevanja oz. sama vzdržnost pokojninskega sistema.

V prvi vrsti se finančno tvegana situacija pojavi z upokojitvijo, ko posameznik preide s prihodkov iz plače na prejemanje bistveno manjše oz. **(pre)majhne pokojnine**. Pri tem je treba poudariti, da v preteklosti ta prehod za intervjuvance na samem začetku večinoma ni bil tako drastičen, nato pa se je njihovo finančno stanje poslabševalo. Nizki prihodki so povezani z delovno zgodovino, ki je pri naših najbolj ranljivih starejših zaznamovana z nizko plačanimi manualnimi poklici. Njihova delovna kariera izvira iz njihove življenjske zgodovine in takratnih družbenih razmera ter je z njimi povezana. Večina jih je bila že rojenih v velikih, revnih, nizko izobraženih družinah. Njihovo šolanje in začetek delovne kariere sta v tej generaciji prekinila in zaznamovala 2. svetovna vojna in kriza po njej. S tem je povezano tudi drugo **pomanjkanje sredstev**, kot so npr. prihranki, druge oblike lastnine, kapitala, vrtička za lastno pridelavo hrane ipd. Izjema je lastništvo stanovanja, ki je pri nas nasploh in tudi med intervjuvanci nadpovprečno visoko. Lastništvo nepremičnine je v tem oziru videno kot varovalka za finančna tveganja v starosti, vendarle pa posamezniki po njej posegajo le v izredno ekstremnih in redkih primerih, saj velja, da želijo, kar so ustvarili, zapustiti potomcem. Dostikrat pa kakšna nepremičnina s potrebnimi »obratovalnimi stroški« in vzdrževanjem pomeni tudi veliko finančno breme. Za najbolj finančno ranljive lahko potem identificiramo tiste, ki niso lastniki, ampak živijo v najemniških stanovanjih, kar pride do izraza zlasti ob potrebi odhoda v dom za ostarele, kjer bi si z nepremičnino lahko dodatno financirali to storitev.

P1 I: A se je tvoje finančno stanje zlo spremenilo po upokojitvi?

Mateja 77: Ja, precej. Zato tud, k pokojnino nikol nism mela ne vem kakšno, sej pravm ...

P10 I: Kaj pa za vas osebno predstavlja zdaj največje probleme, težave? Tatjana 90: Drugače ne bi rekla, da imam težave, samo da plačam vse. To me skrbi. Tudi z bratom sem se zadnjič pogovarjala, je

rekel, ne šparaj tako! Sej imaš! Saj vendar ne nucaš tako veliko, ampak vsaj kerkrat si kej privošči! Slavko, sem rekla, jaz moram imeti gladek račun, pa tri pokojnine moram imeti na banki, noter.

P2 I: Pa verjetno kar se strahu pred moževo smrtjo tiče, je verjetno tudi povezano s finančnim stanjem? Helena 72: Ja, seveda! Tudi finančno! Bojim se tega, ker ne vem, kako bom preživela, kaj se bo z mano, s to hišo ... minimalno baje sicer lahko vzamem njegov penzjon, ampak tist je pol tud še tolk mnj ... ne vem, mislim da 30 % manj, ampak je še vseen večji k moj! I: Se pravi, po moževi smrti lahko vzameš njegov penzjon namesto svojega? In to do konca tvojga življenja ali je časovno kako omejeno? Helena 72: Ja, tako je. Se pravi, bi mela okrog 700 evrou penzjona trenutno, ne?! Ampak to vseen še ne pomeni, da bi lahko naprej živela u tej hiši ... strah me je, kako jo prodat, pa najdt dva stanvajna ... da bi bla tud hčerka preskrblena, pa jst ... eno majčkeno stanovanjce, k ne bi mel velik stroškov ... Kakor je po eni strani tale hiša dar in luksuz dans, je po drugi strani mora ...

Običajno je tudi njihovo neposredno **socialno omrežje revno**, zato ne morejo črpati dodatnih sredstev iz njega. Opazili smo, da je narava dela skupaj z izobrazbo in drugimi dejavniki očitno prispevala tudi k vzpostavitvi določenega habitusa, ki podoben življenjski slog (izobrazbo, delo, zaslužek) pogosto reproducira tudi pri njihovih otrocih. Slednje bi lahko opredelili za neko generacijsko »podedovanje revščine«. V nekaterih primerih se to kaže zelo izrazito, saj npr. njihovi odrasli otroci opravljajo nizko plačana dela oz. so celo brezposelni in živijo skupaj s to majhno pokojnino. Slednje pomeni, da tudi otroci starejši revnejši osebi ne bodo mogli finančno dosti pomagati. Med intervjuvanci pa smo imeli tudi nekaj primerov, ko otroci lahko bistveno finančno pomagajo, kar vidno izboljša kakovost življenja.

P18 I: A pa vam kdo, recimo hčerka, pa kdo kej tud finančno pomaga? Monika 61: Ah kje, ah kje! Nimajo, še sama nima.

P26 I: Povejte mi zdaj, kako recimo zdaj živite? Živite sami ali skupaj z sinom? Marijana 74: Sin je zdaj samo začasno pri meni, bom čisto tako povedala, če ga ne bi imela, ne vem, kako bi, saj si ne bi mogla iz trgovine prinesiti. To je nekako pomoč. Pri denarju mi ne more pomagati, ker je zdaj brez službe, fizično pa vse. Recimo, jaz kurim na kurjavo, mi polena prinese.

P19 I: A pa je ona [hčerka] zaradi tega službo pustila? Ali kako, da je sem prišla? Tadeja 76: Ja ... Veste, kako je blo, ona je tud na črno delala. Kot kuharica. Ampak sevede, eni so jo prjavl, drugi jo spet niso. Sj veste, kako je to. Zdej pozim ni prometa, polet je in je delala na črno, ne. I: Se pravi, koliko časa potem živi tukaj? Tadeja 76: Zdele bo maja ... to se prav ... konc ... en dan, dva pred 1. majem bo tri leta. I: Pa ona tukaj dobiva kakšno socialno podporo ali karkoli? Tadeja 76: Neki dobi od socialne, ampak kok, pa js ne vem. Velik ne. Tok dobi, no. Druzga pa živi na moji penziji, ne?

P20 Romana: Prej sva imela z možem stanovanje, ampak ker so bile take razmere, pa je hčerka videla, da tam težko živim pa to, pa je to stanovanje kupila in je meni ga dala, da sem zdaj v tem stanovanju. In ona skrbi zame, karkoli je, ona poskrbi zame. /.../ Ne, to mi pa vse hčerka plačuje. Ta Rdeči gumb, to pomoč mi plačuje, časopis mi plačuje, pa mobitel, vse mi ona pomaga, zaradi tega, da si jaz lahko kaj privoščim.

Mnogi med intervjuvanci so si po upokojitvi pomagali z delom za dodatni neformalni zaslužek. Pri tem je pogoj zadovoljivo zdravje in ustreznost poklica, katerega storitve je moč ponuditi za zaslužek ali izmenjavo storitev oz. dobrin. Ko pa se pojavijo zdravstvene težave, postanejo **nezmožni za delo za dodatni zaslužek**, hkrati pa **se povečajo še potrebe po**

dodatnih sredstvih zaradi povečane potrebe po pomoči in negi na domu, nakupa zdravil, pripomočkov in drugih storitev. Poslabšanje zdravja tako lahko v temelju poveča tveganje revščine. V takih primerih (pa tudi za kakšno prenovo, prilagoditev stanovanja, nakup zdravstvenih pripomočkov itd.) bi začasno potrebovali več denarja, vendar so v večinoma »**kreditno nesposobni**«, saj banke le težka odobrijo večje kredite. Ostane jim sposojanje od neformalnih virov – članov njihovega socialnega omrežja opore, pa tudi v tem primeru poročajo, da se zavedajo težav, ki bi jih imeli z vračanjem sposojenega, zato se temu tveganju praviloma želijo izogniti.

P8 I: Kje ste pa takrat potem šival, čist tako? Irena 69: Kr doma I: Privat? Irena 69: Ja. Privat, tko za sprot, pač na črno. I: Ja, ja. Irena 69: K sm bla doma, upokojena, pol sm mela čas in ... I: Za dodaten zaslužek k pokojnini? Irena 69: Ja, ja, k drgač ne bi mogla niti pol leta prežvet, pokojnina. Tud zdej mam tisto lih, tok da mam.

P22 Polona 84: I: Zdele še kako drugač tkole kšn dinar kej zaslužl, na kšn drug način še? Polona 84: Ne edin to, sej pravm, če sm šla kšn kmet pomagat, da je dau mau hrane, ne, da sm tist dobila notr. Mi ni blo treba tok kupt, ne. Drugač pa tle na vrh, tle gor sm si pa pomagala /.../ delala še mau, zdej k sm že upokojena bla. Pa na tle gor, banko sm pospravljala. Še potlej ... I: Aha za pospravljat? Polona 84: Ja, pospravljala, ja. Drgač pa pol družga nč več. Nism mogla tud več zarad hrbtenice, me je tok dajala, de ...

P31: I: Kaj ste pa delu? Igor 78: Ja malarijo ... k sm belu! Lohk še zmerej ... brez skrbi ... gor na lojtro ... I: Pa to zato, da ste se s tem lahko preživeli? Igor 78: Ja no, jah tku, da še mau zraven dobim, ne?! (Se zasmeje.) Pa tud zarad vesela ... no, sej mam še zdej vesele, sam me tok križ buli, da ne morm več ... kumi ustanm zdej ... tok me hrbet buli ...

P1 Na koga bi se pa obrnila, če bi rabla finančno pomoč? Mateja 77: Eventuelno bi mogoče lahko prosila sestrično, ampak tko za kratkoročno, ne vem, recimo, da ti zmanka en teden pred penzjomom, k tud ona nima tolk, da bi mi lahko zalagala ... ampak če bi blo res neki strašno nujnega, bi verjetn tko že nabrala ... pa mogoče bi eno staro prijateljico prosila al pa mogoče (sina od moža) ... čeprav še nikol nism ... tko, da ne vem ... nikol nismo tko živel, da bi živel prek svojih zmožnosti ... sploh se ne maram sposojat pa kogarkoli kakorkoli bremenit ... I: Pa bi probala posojilo dobit? Mateja 77: No, če bi se šlo za večje vsote ... čeprav blazno nerada ... ne maram pufou ... pa tud mislim, da bi težko, zato ker sm že stara 72 let in se samo do 75. lahko vzame kredit ... in če bi bla to več vsota, bi blo to tko velik za odplačvat, da bi blo čist nemogoče.

Tudi eksperti dobro poznajo finančne stiske najranljivejših starejših, hkrati pa so dodatno izpostavili nekatera finančna tveganja, katerim so podvrženi starejši. Posameznikova **(ne)zmožnost upravljanja s svojimi financami** je videna kot pomembno tveganje, ki ogroža posameznikovo avtonomnost in lahko vodi v revščino. Eksperti opozarjajo še na razne vsiljive akviziterske prodaje, goljufije in kraje ter njihove tako finančne kot psihološke posledice.

P34 Ekspert Soc. KC Lj: Potem problem je pa tud recimo prenizke, prenizki dohodki, ne, prenizke pokojnine.

P 33 Ekspert CSD Šk. Loka: In če sam žvi, tak si ne more prvoščit sam žvet. I: Kaj v tem primeru v bistvu potem ... Ekspert CSD Šk. Loka: V bistvu, k ne več, kaj bo skuhal, pa kako bo zaspal pa tko ... Ko ne zna več z dnarjem razpolagat, pa ne zna ... pa zgubi vse skupaj pa založi. Ta spomin se krha, a

ne. Te ljudje rabjo 24-urno nego in te nujno rabjo zavodsko varstvo ... in živijo sami. Pa tud če ne živijo sami, v določenih stadijih je tok deleč, de tud svoji odpovejo, in to je problem.

P35: Ekspert ZOD Lj R: Druga stvar je pol ta, v kateri sm že govorila, tolk kr je teh prodaj, ne. K zdej je pa spet tist ne, k jst, če sam pomislm na eno gospo z moje ulce, k je krasno šibala tu okrog k ... Spomlad se ji je zgodil, so vdrl v stanovanje. Od tega vdora naprej se mi sploh ne pobere. In dejansko bi mogla zdravstveni met nadzor ...

3.4.2.1.3 *Socialna tveganja*

Naslednje področje oz. kategorija tveganj so socialna tveganja. Temeljijo na odnosih z drugimi ljudmi. Z drugimi ljudmi smo lahko v dobrih, opornih odnosih ali pa v **konfliktih**. Pretekli konflikti lahko negativno zaznamujejo sedanje oporne odnose ter potek skrbi in negovanja starejše osebe. Zlasti so problematični konflikti z družinskimi člani in pa sosedi, saj so to v starosti najbolj neposredni člani socialnega omrežja, ki lahko nudijo socialno oporo in tako preprečujejo ali zmanjšujejo številna tveganja. Pomen vzdrževanja dobrih odnosov je velik, na kar opozarjajo sami intervjuvanci. Večinoma imajo dobre odnose z družinskimi člani in tudi s sosedi. Le nekaj primerov konfliktov smo zasledili v intervjujih. Predvsem pa na pomen vzdrževanja dobrih opornih odnosov opozarjajo eksperti, ki v njih vidijo bistveni potencial za preprečevanje številnih tveganj, ki bi pahnili starostnika v popolno odvisnost od formalne pomoči. V nasprotnem primeru opozarjajo tudi na primere, ko lahko kakšni pretekli konflikti s partnerjem ali z otroki v sedanjosti rezultirajo v neopornih odnosih ali celo v kazensko opredeljeni opustitvi nege.

P4: I: Kako se pa razumete pol s sosedi? Luka 74: V redu, v redu! I: Si pomagate? Luka 74: To, če je treba. To, pa zaenkrat nimamo prepirov ... z nobenmu. Pa tud jaz se ne maram kregat, raj se stokrat v jezik ugriznem, po domače povedan.

P3 I: Zdej živite sami? Igor 78: Ja, sam, ja! Ta mlade mam gor, sam nič ne ... dubr dan pa dubr jutr ... tok, pa nč več (zagrenjeno zabrunda). /.../ I: In vi ste lastnik hiše? Igor 78: Ja, sm ja. I: Ste mogoče že kak del, na primer zgorno polovico, prepisal na sina? Igor 78: Nč! Nč, hvala bogu, da nism! Oh, dej, dej ... tob bil že na cesti ... ne sin, njena žlahta ... bi me prec vn pustavl. /.../ I: Se prav vam nikol ne pumaga? Igor 78: Ne! Nikol! Nič! I: Pa vam tud nikol nč ne skuhalo al pa da bi vas kamorkol pelal? Igor 78: Uh, kje pa, kje pa!!! /.../ I: Kaj pa vam u zadnem času u živleju predstavla največje probleme, al pa težave, al pa vas ovira, povzroča skrbi, ogroža, omejuje? Igor 78: Nesporazumi, ne! To! I: Mislite z otroci oziroma s sinom? Igor 78: Jah, seveda! Če nuben sploh noče spreguvort ... niti besede ne ... kadar pride, pride upt nad menoju ... niti besede ne, »ati, a kej rabš al aumo km šl, greš z nam, gremo ke ...«, ... ne ... dobim »te nč ne briga, kam gremo« ... No, to je to. K sm uprašu ... mi to reče »te nč ne briga«, k so šli na morje. /.../ I: Kaj bi za vas pomenilo, če bi imeli bolši odnos z sinom? Igor 78: Ja čist drgač bi blo! Jst ne bi tok ukrog letou, pa bi bil bl duma, to je sigurn! Pa vesele bi meu kakšno stvar nardt, ne. /.../ I: In to [leta trajajoč konflikt s sinom] vas najbolj teži? Igor 78: Ja, to me najbl muri! Zato me pa skos želodc buli ... kr skp grem ... kp me tkole grabu (pokaže kot bi ga nekdo stiskal za vrat). /.../ I: Koliko dnarja bi še rabil na mesec, da bi imel občutek, da bi lahko dobr živel? Igor 78: Oh, sploh ne vem ... sploh ne študeram jst o tem ... nč ... k ni bistven dnar ... ampak odnosi!

P33 I: Se pravi, nekje država nima dovolj nekih storitev, resursov, da bi poskrbela za te ljudi? Ekspert CSD Šk. Loka: Zato je pa treba delat na odnosih pa na domačih pa na sosedih pa na teh. K država ne bo imela nikol dost denarja za te ljudi.

P35: Ekspert ZOD Lj: Ja. So, so zlo dobri odnosi, so slabi odnosi, ne. Vse je odvisno, kaj se je prej dogajalo, ne.

P35: Ekspert ZOD Lj: ... to si je pa dobr zapomnt, so pa možje, k so žene varal. Precej ogrožena vrsta je to tokrat, bom rekla. /.../, da je mož varu ženo in žena je mogla takrat, ko je bil bolan pa nepokreten in je ona znala tok dobr vrnt, tok dobr vrnt, na ta način, da so bili čist vsi navdušeni nad nego in skrbjo, tut patrnonažna je bla zlo navdušena nad nego in skrbjo, človk je bil ubogi, res. Kle je blo recimo, ene gospe se spomnem. Smo skušal ustavn, pa nam ni ratal, ne. Ona je bila recimo sposobna tud eno uro čistit s krtačko za nohte, a veste, zato, da bo ja tist ona ...

P35: Ekspert ZOD Lj: ... v družinah pa, kjer se ti neki dogodki iz preteklosti že nekak tko zlo zaznamujejo celo življenje, pa takrat, ko nekdo potrebuje pomoč, takrat zlo vn udari. In takrat /.../ recimo starši, ko so meli en poseben odnos do otrok, ne. Pa da so bli otroci nekak nemočni, odvisni od njih, tako se potem to prestavi na starost, ne. Takrat te stvari, mi mam eno šestindevetdeset let staro gospo, k smo se striktno pogovarjal s centrom za socialno delo, al gremo v prijavo zlorabe al ne, ker od petka do ponedelka nihče ne zamenja plenice. In to je zanemarjanje, ne.

Nasilje kot najhujša oblika medosebnih odnosov je še posebej pereče pri starejših, ki so še veliko bolj ranljivi za tako tveganje. Opaženi primeri segajo od blagih do bolj resnih oblik nasilja in se pogosto nanašajo na razne vsiljive, goljufive, izsiljevalske »prodajalce« na domu, ki si starejše vzamejo za lahke tarče. Poleg tega so prisotni še pravi ropi, vlomi, kraje in napadi, kar pušča, kot smo že omenili, izredno negativne posledice za nadaljnjo kakovost življenja starejše osebe, ki je bila žrtev nasilja.

Med socialna tveganja uvrščamo tudi s staranjem pogojen **razpad socialnega omrežja** oz. njegove spremembe. Najbolj izrazito je tu **tveganje izgube partnerja**. Partnerji si izmenjujejo različne vrste socialne opore, predvsem pa emocionalno naklonjenost, zato izguba partnerja običajno pomeni velik stres in izgubo za starejšo osebo. Ostati sam oz. **živeti sam** brez neposredne domače pomoči je izredno tvegano. To ne predstavlja le pomembnega socialnega tveganja, ampak je okoliščina, ki bistveno poveča tudi zdravstvena in finančna tveganja, pa tudi shajanje s strukturnimi tveganji je lažje, če oseba ne živi povsem sama. Z razpadom socialnih omrežij je povezano tudi **tveganje osamljenosti**. Tu ugotavljamo, da je občutenje osamljenosti precej heterogeno in kompleksno. Nekateri se počutijo zelo osamljene. Vendar je videti, da je to občutek, ki se pojavi za določen čas, potem pa mine. Čeprav so včasih osamljeni, pa to še ne pomeni, da bi si vselej želeli družbe. Kot pravijo, potrebujejo tudi svoj mir in počitek.

P 10 I: A se kaj počutite kaj osamljeno? Tatjana 90: O ja, včasih pa fejest! Prej, ko sem knjigo imela pa križanke, je bilo popoldne tako hitro konec. Zdaj pa sem včasih res osamljena, da mi solze tečejo. Otroci, boste rekli, da je baba stara nora, pa jih gledam vse, ki jih nobenega več nimam. Imam otroke

pa moža pa mamo pa sestro pa vse. Pa si mislim, oh marija, Mica, nikar ne bodi tako otročja! (Smeh.) boste rekli, da sem mal. I: Pa pogrešate, da vas pride kdo tako pogledat, na obisk, bi si želela, da bi še kdo prišel? Tatjana 90: Lahko pride, samo nimam rada dolgo. I: Tako malo za družbo? Tatjana 90: Pa poštenega! Zato ker tlele ena sosedja je tudi stara žena, je 84 let stara, pa tudi bolna, midve sva tako prijate, ona pride vsak večer za pol ure, čez dan se še vidive ne, pa je ona tudi čist sama tam, ampak ona ima otroke, pa otroci vse naredijo, veliko naredijo, je pa res bolna, pa rada pride pa malo poklepetava pa to, kar pogovoriva, se ostane med nama, in to je tisto, ...

Zanimivo poročajo o osamljenosti starejših tudi sami eksperti. V enem ekspertnem intervjuju smo zasledili potrditev stereotipnega opažanja o veliki osamljenosti starejših ter razliki med odtujenostjo v mestih in solidarnostjo na podeželju. V drugih dveh ekspertnih intervjujih pa so nas sogovornice opozorile na večjo kompleksnost osamljenosti, na različne potrebe in želje ter percepcije osamljenosti pri starejših.

P34 I: Kaj pa recimo tako, ko se pogovarjate, predstavlja starejšim največje v bistvu težave? /.../ Ne vem, ali lahko kaj rečete, kaj bi bila za njih največja tveganja? Ekspert Soc. KC Lj: Jah, po moje osamljenost, jst mislim, da osamljenost. Recimo je problem pri starejših. Tko rabili bi več družabniških. Potem pomoč pri tem, da jih nekdo spremlja k zdravniku. V lekarno, v trgovino, ne. Seveda, to je ta pomoč, a ne. Ta osamljenost. Večina ljudi živi recimo ne samih. /.../ Se pravi, da večinoma so sami, ja osamljenost je problem. I: Verjetno so s tem povezane tudi kakšne nevarnosti, če so sami? Ekspert Soc. KC Lj: Seveda, predvsem pa tudi način življenja. Če so bili bolj družabni po moje v mlajših letih, se to nadaljuje tudi, da si neke, ne vem, neke hobije poiščejo potem, ne. Al pa neke dejavnosti, a ne. Če so pa odvisni od navad, kako so živeli, a ne. I: Opažate kakšno razliko med temi, ki živijo recimo v bloku, ali tisti, ki so v hišah? Če to slučajno kaj? Ekspert Soc. KC Lj: Ja, to je tisto značilnost za mestno življenje, a ne, da se ljudje med seboj manj družijo in manj poznajo, ne. Imajo manj socialnih stikov v naseljih, v večjih mestih, ne. V ruralnih območjih pa več, a ne. No, jest recimo mam zlo dolg staž tukaj, ne. Ko sem jaz recimo opazila, da ljudje s podeželja, ne, nekak bolj poskrbijo za svoje domače, a ne.

P33 Ekspert CSD Šk. Loka: Socialni stiki, »da ne bom pozabu govort pa da ne bom ...«, a ne. V tem stilu včasih kšn reče. »Če te ceu teden noben ne obišče, še govort ne znam več.« /.../ Samo te socialni stiki so dost za eno uro, pol pa konc. Te stari ljudje ne marajo, da bi bil en ves čas okol njih. Mislml, jim tud gre na živce, pa televizija jim začne na živce hodt, pa radio začne na živce hodt, a nem pač ... neki poslušajo pol pa konc. Mir. Radi majo mir, ampak ne čist tak mir, da bojo po cele dneve sami. Najprej socialne stike, pol pa mir.

P35: Eksp ZOD Lj R: ... pravjo včasih, da so starejši zlo osamljeni, men se zdi včasih mal pretiran, ne. Nekateri starejši ljudje enostavno hočjo met mir. Sej ne gre za osamljenost. Te ljudje bi sicer lahko imeli stik, ampak ga ne želijo, ne. Oni živijo, bom rekla v nekem svojem urejenem svetu, k ga dopolnjujejo točno na ta način, k jim je všeč. To, da ne prenesejo, da jim nekdo kar naprej teži, sosed, pa svojci al pa ne vem kva, a veste, njihova pravica. Zdej je, to je včasih mogoče mal težje sprejet, te stvari, ne. Če vidš nekoga takšnega, maš občutk, da morš za njega skrbet, un pa tega noče, to je mal čudn. Je pa osamljen al ne vem kaj. Ja sam, sam ne, ne. Ponekod je to dejansko izbira.

Med socialna tveganja lahko uvrstimo tudi različne posebej **obremenjujoče odnose**, kot je npr. nega ostarele, npr. invalidne ali dementne osebe ali pa prizadetih otrok. Sem lahko uvrstimo tudi primere obsežne skrbi za majhne vnuke/-inje, za katere dedki in babice prevzamejo nadomestno starševsko vlogo. Posebej so lahko obremenjujoči odnosi, kjer starejši nudijo obsežno finančno oporo svojim odraslim otrokom, ki so se znašli v stiski.

P25 I: Kako pa o teh odnosih razmišljate, o otrocih pa to, medsebojna pomoč? Drago 72: To pa bolj šepa, to pa bolj šepa. I: Bi si želeli, da bi bilo drugače? Drago 72: Ja, zdaj hoče sin, da bi centralno jim naštimal pa ne vem kuga, ja sem rekel, sam financiraj! A, to pa ne. I: Na vajine stroške. Drago 72: Veste koliko, sestra je plačevala 800 000 samo, k je na plin šla, razne tiste reči, prej je centralno imela. Jaz imam pa tle na butare, peč zakurimo, uni ta mladi imajo pa gor električen radiator oljen, račun pa nam pride. I: Se pravi, vse račune vidva plačujeta, komunalne, elektrika, voda? Drago 72: Ja, vse, vse pride, a ne midva sva dva, uni so pa štirje. To bi tudi moral razdeliti, pa ne moreš, pa sem na socialno šel, kaj bom jaz s sinom uredil, to moraš sam imeti, ne moreš ti izkoriščati starše. Sin ima pa tudi, bi rekel, tale igralništvo, tam vse zagoni, po domače povedano!

P16 I: Kaj vam v zadnjem času v življenju predstavlja največje probleme? Predstavlja oviro, skrb? Tereza 74: Skrb. I: Za gospoda? Tereza 74: Ja, kaj pa družga. I: Bolj za gospoda kot pa za vas? Tereza 74: Ja. Pa je rekla dohtarca: »Boste tolik časa vztrajal, da bo prej vas pobral.« Sam js ga neb dala v dom. Je težko. I: Je vaša zadnja oseba, ki jo imate? Tereza 74: Ja, seveda. Sj bo 52 let, 53 let bo. To ni tako lahko.

Med socialna tveganja uvrščamo tudi **nepripravljenost na starost** in njene izzive. Tu mislimo na odsotnost nekega tehtnega premisleka oz. dogovora o tem, kdo, kako in kje bo lahko skrbel zame ter mi pomagal, ko bodo moje sposobnosti in zdravje pešali. Poleg te socialne dimenzije je potreben še premislek o bodočih finančnih zahtevah in zmožnostih ter primernosti bivalnih prostorov. Pripravljenost se doseže z nekim načrtovanjem in predhodnim dogovorom o željah, potrebah in zmožnostih nege v starosti. Takega načrtovanja je med starejšimi zelo malo.⁵⁰ Delno je to presenetljivo, saj – kot smo ugotovili z anketami – generacije zelo dobro prepoznavajo prihodnja tveganja in anticipirajo, zlasti za starost, določene težave, predvsem zdravstvene narave. Še več, že v prvih intervjujih smo opazili značilno naravnost, da se razmišljanju o prihodnosti ter morebitnih težavah in načinih njihovega reševanja izogibajo. Tako nenačrtovanje in izogibanje razmišljanju vidimo kot strategijo shajanja v tako stresni situaciji, kar bomo natančneje predstavili pri pasivnih strategijah varovanja zdravja.

P4 I: Se s kom še pogovarjate o prihodnosti, kaj planirate z ženo, da morta kaj posebnega ... Luka 74: Nč. I: Kakšne plane imet? Luka 74: Nč. I: Kej privarčevat? Luka 74: Nč posebnega! Po pravic povem, za sprot. /.../

P3 I: Kaj pa bi naredil, če bi kasneje fejest zbolu? Bi šel v kak dom? Al pa imel pomoč na domu? Bi sploh želel to? Igor 78: Jah ... bi, čeb mogu ... čem mogu u dom, bom pa šu, ka pa nej ... če bo treba jet, bo pač treba ... ka pa čm družga ... sam zaenkrat nč ne razmišlam o tem. Za zdej razmišlam sam, kuko b še iz Šmarne gore les vozu (se smeje)!

P34 I: Kaj bi lahko rekli, da je glavni vzrok, da morate vi kot socialna služba pri posamezniku posredovati? Recimo kaj je razlika med tistimi ljudmi, ki ne potrebujejo vaše pomoči, pa tisti, katerega pač obravnava sociala? Ekspert Soc. KC Lj: Po moje, če se mi ne pripravimo na starost. I:

⁵⁰ Običajno obstaja le neka individualna bodisi pozitivna bodisi negativna ideja oz. opredelitev glede institucionalne domske oskrbe.

Aha zanimivo. Kako bi se pa morali po vaše? Ekspert Soc. KC Lj: To se je potrebno v družini dogovarjat, ne. Pomembna so finančna sredstva, a ne. Pa potem mogoče spremenit mišljenje, ker potem recimo, poglejte jst sm mal razmišljala o tem, kadar se pripravljajo kakšne volitve, a ne. Nihče o tem ne govori. I: Res je, ja. Ekspert Soc. KC Lj: A ni, a ste opazil? Nihče o tem ne govori ..., da je recimo teh mest v domovih premalo, ne. Enostavno, večina ljudi tudi ne želi it v institucije, ne. I: Zakaj mislite? Ekspert Soc. KC Lj: Je recimo, če se oni v družini, ne vem, zakaj. Sej, sej je prav, da človek živi doma, ne. Dokler lahko. Tud jst sm za to, ne. Samo ko pa enkrat več ne more, ko potrebuje tok pomoči, pa recimo zdravniško in oskrbe in potrebe po negi, a ne. Potem pa res ne more doma, sploh pa če so njegovi svojci zaposleni. Recimo včasih so take dileme, da otroci, težko povedo svojim, da bo potrebno it. To bi se mogli vse prej dogovorit, sej pravi, ko je človek še, ne vem, v srednjih letih mogoče, ne. Da se pač mau izjasni, kaj si želi potem, ko bo star in onemogel, ne. Ne, to bi blo. Potem seveda so tudi oni na to pripravljeni in mogoče prej že uložil te prošnje, pa bi mogoče že prej pršli na vrsto, a ne. V dom recimo, ne. Potem problem je pa tud recimo prenizke, prenizki dohodki, ne, prenizke pokojnine. Sploh pa recimo kmečki upokojenci ne morejo tega dodatka za pomoč in postrežbo uveljavljat. Nekateri pa sploh ne želijo institucij. Tko da je potrebno več našga dela, da delamo po korakih, da se pogovarjamo. Pa pripravljamo, a ne, če ne mormo nekoga na cesto dat al pa pustit domov, če nima nobenga pa je nepokreten. I: Verjetno so te težave tudi večje, če je starostnik sam ali pa če ima neke sorodnike. Ekspert Soc. KC Lj: Ja. Če je sam, potem pa, ko je enkrat obnemogel, ne. In bolan, potem je prepuščen pač socialni službi. Mormo v celoti poskrbet za njega, a ne. Če ma svojce, potem pač so svojci dolžni v okviru svojih zmožnosti seveda, a ne, poskrbet za svojega ostarelega. Seveda ob pomoči pristojnih služb, a ne. Ob pomoči socialne mreže.

3.4.2.1.4 Strukturna tveganja

Pomemben delež tveganj, ki izrazito izvira iz družbene ureditve, smo razvrstili v kategorijo strukturnih tveganj. Ta so posamezniku zunanja tveganja, ki bistveno vplivajo na njegovo kakovost življenja. Družbeni razvoj sicer teži k opolnomočenju vseh kategorij prebivalcev, tudi starejših, vendar pa pogosto poraja neka nova tveganja za starejše. Ta tveganja je bilo težje neposredno razbrati iz poročanj starejših. Pri tem so nam dodatno pomagali ekspertni intervjuji, s katerimi smo lahko osvetlili določena področja te problematike. V prvi vrsti gre predvsem za **neustrezen zdravstveni sistem**, saj mnogih osnovnih potreb starejših ne zadovoljuje, obenem pa bistveno povečuje nekatera tveganja za zdravje starejših. Tu bodejo v oči predvsem dolge čakalne vrste na različne posege, pomanjkanje prostora in hitro odpuščanje starejših, odsotnost negovalne bolnišnice v Ljubljani oz. pomanjkanje paliativne oskrbe, (pre)zapletenost sistema za starejše, ki bi potrebovali spremljevalce, zagovornike oz. nekakšne osebne asistente in predvsem več informacij o njihovih pravicah, pomanjkanje možnosti obiskov zdravnika na domu in ustreznih oblik transportnih storitev itd. Sem lahko priključimo tudi **pomanjkanje institucionalne domske oskrbe**, saj domov, predvsem v nekaterih regijah, močno primanjkuje, da bi zadovoljili vse želje starejših. **Preselitev v novo okolje** pa pomeni veliko tveganje, kot poročajo tako starejši kot eksperti. Med strukturna tveganja uvrščamo tudi potrebam starejših **neprilagojen javni promet** in transport nasploh. Ob gibalnih težavah je marsikdaj povsem neuporaben, zato so starejši primorani prevoz organizirati individualno oz.

najemati taksi, kar pa pomeni tudi velike stroške. Nakazuje se potreba po nekem subvencioniranem prevozu s spremstvom od vrat do vrat, vsaj za tiste nujne zdravstvene, bančne ipd. opravke. Med strukturalna tveganja uvrščamo tudi (ne)**dostopnost** nekaterih javnih storitev, ki je manjša predvsem na podeželju. Vse manjša je tudi dostopnost nekaterih tržnih storitev v mestih. Izginjanje vogalnih trgovin in umikanje vrste storitev v trgovinska središča na obrobju mest je za mnoge dodatna težava oz. tveganje. Tudi marsikatero nove **tehnološke rešitve**, kot je npr. *Urbana*, pogosto niso prilagojene starejšim uporabnikom, ki na tehnološkem področju ne morejo iti tako hitro v korak s časom. Vsa ta različna strukturalna tveganja večinoma manjšajo avtonomnost starejših in jih silijo v odvisnost.

Tudi eksperti prepoznavajo odvisnost kot glavno grožnjo za kvaliteto kakovosti življenja starejših. Pri svojem delu se srečujejo s številnimi tveganji starejših. Izpostavljajo npr. nasploh **neustrezno stanovanjsko infrastrukturo**, težave s transportom in **tveganja v prometu**, pa tudi **nasilje**. Ta tveganja se povečajo pri starejših, ki živijo sami. Vloga družine je tu ključnega pomena. Eksperti poudarjajo, da bi družine, ki negujejo starejšo osebo, potrebovale ustrezno **formalno podporo**, saj obstaja veliko **tveganje izgorevanja družinskih članov** zaradi dvojne obremenitve. Pomembno je poudariti, da so eksperti izpostavili tudi strukturalna sistemska tveganja. Vsi so omenili **pomanjkljiv zdravstveni sistem** v Sloveniji in neustrezno razvite storitve za starejše ljudi.

P1 I: Kaj ti zdaj, v zadnjem času, predstavlja največje probleme, težave, te ovira al pa povzroča skrbi, te ogroža, al pa omejuje ... ? Mateja 77: Hoja! Hoja, morm jet, za kolk morm jt na operacijo. I: Kdaj jo boš pa imela? Mateja 77: To še ne vem, ker bom šele aprila dohtrja vidla! Pol pa ne vem, kdaj bom na vrst. I: Se pravi lahko tudi šele čez kako leto? Mateja 77: Ja, če bo čez en let, bo še kmal! Mislm hoja me res ovira, u hribe ne morm, tud na Šmarno gor ne morm, k leva noga ne dela.

P34 Ekspert soc KC Lj: Čakalna doba ... minister obljublja, da se bo skrajšala, še vedno so te čakalne dobe. Seveda so. Tudi sama moram čakati več al manj za kako preiskavo. Sploh, ko so te čakalne. Če je nujno, je takoj. Drgač pa tko, recimo za te magnetne resonance so dolge čakalne dobe. Če pa je nujno seveda, se pa opravi takoj, ne. Ampak mogoče bi se kej preprečlo, če bi, če ne bi blo take dolge čakalne dobe ne, kljub temu, ne. Ne recimo, verjetno bi se velik, ne.

P33 Ekspert CSD Šk. Loka: Ja, zdej, odkar so te ta novi zavodi, k se odpirajo novi zavodi. Samo problem je pa Gorenjska. To je podhranjena sto na uro. Ljubljansko območje pa Gorenjska sta najbl podhranjena, pol pride Primorska. Je pa v Ljubljani, nekaj je pa na Štajerskem odprtih blo, 5 al 6 socialnih zavodov. In to vseh od Maribora naprej. Razen Štore. Štore so ble tle gor. Vse ostale, razen kraji Lenart, Gornja Radgona, Radenci, Beltinci pa Kuzma. Teh pet. In zdej jih vozmo tja. Žal.

P33 Ekspert CSD Šk. Loka: [o preselitvah in namestitvi v dom v drugi regiji] Ja. Pa, da ostaneš doma pa da je znano okolje. Tud to, ker mal slabše vidjo al pa majo te stvari ... oni vse otipajo, a ne. Pa tud ... domačno je tm. Prilagajanje na novo okolje je za njih zlo kruto. In da pol človeka spelješ 200 kilometrov stran od domačih ... to je pa zame skor smrten greh. Ampak tak je. Realnost je pa taka. Ampak vsaj kontakt z domačim, da maš še kej, a ne. Tuki tm maš neki ... majo drug narečje niti

zastopjo ne, ker so oni pač žvel v drugmu narečju. Pa pač drugače slišjo, pa mal ... To je izhod v sili, nič drugza ni. To je ene vrste tud nasilje. Sam ... maš recimo tak občutek..

P35: Ekspert ZOD Lj R: ... mobilna pomoč bi bla pravzaprav zdravnik in medicinska sestra. Ne, ki bi pravzaprav opravljala te druge storitve, kot jih zdej recimo delno opravlja patronažna, delno jih ne, k bi recimo lahko potem morda še z nekaterimi drugimi v skupini se peljala v bolnico. Počakala s človekom tm, da opravi pregled, te stvari, ne. Ena takšna. Vidte, človk je bolan, je ekstremno ranljiv, ne. In zdej, če si sam star in bolan in da te pošljejo v en tak aparatski klinični center, da se zlo velikrat zgubiš, da se ne znaš prouzaprout niti zares pozanimat, kaj vse lahko dobiš, kakšne so pravzaprav tvoje pravice kot pacient v bolnici. Ne znaš uprašat, kar bi blo mogoč fajm v tem smislu, bom rekla, zagovornika, nekoga, ki je s tabo, te spremlja, prouzaprout ti pomaga glede teh stvari mau.

P35: Ekspert ZOD Lj R: ... em, urbana je sicer podano, da je za vesoljno Ljubljano zlo prijazna in zlo sprejemljiva, pa da uporabniku ... se mi je zdel čist nesprejemljivo. Čist nesprejemljivo. Dejansko so ti prisiljeni it na nek strošek, prej so recimo kupil dva žetona, so enkrat polet šli v mest al v špar. A veste. Vse te spremembe so grozne.

3.5 Razprava o tveganjih starejših

Zaradi mnogih sprememb, ki značilno spremljajo staranje posameznika tako na individualni ravni kot širše v družbi, starejše pogosto označujemo kot eno najbolj ranljivih populacij v družbi. V poglavju smo obravnavali tveganja, s katerimi se srečujejo starejši v svojem vsakdanjem življenju. Želeli smo zavzeti bolj emski zorni kot, zato je bila posebna pozornost namenjena njihovem pogledu »od spodaj«. V razpravi želimo izpostaviti nekatere stvari, ki jih še nismo omenili, povzeti in interpretirati svoje ugotovitve ter jih prikazati v odnosu do ugotovitev nekaterih drugih avtorjev.

Tveganja v temelju vplivajo na kakovost življenja starejših, zato jih je treba identificirati in odkriti pomen, ki ga imajo ta tveganja za starejše. Tako lahko bolje razumemo njihove življenjske izkušnje in učinkoviteje prispevamo h kakovosti življenja starejših. Če želimo izboljšati kakovost življenja starejših, je treba ugotoviti, katera tveganja starejše najbolj ogrožajo, kako jih omejujejo, od kod izvirajo, katera tveganja so še sprejemljiva, katera pa so pozitivna in jim omogočajo interakcijo z okoljem, ohranjanje pozitivne samopodobe in neodvisnost. Na vsa vprašanja tu v celoti tudi nismo odgovorili, vendarle pa menimo, da smo v tem poglavju postavili neki temeljni okvir za tako preučevanje.

Uvodoma smo teoretično opredelili koncept tveganja. Pri tem se nam zdi pomembno, da smo razjasnili nekatere konceptualne zadrege in ga razmejili do sorodnih konceptov. Izhajajoč iz kvalitativnih analiz smo razvili »škatlo tveganj«, ki izpostavlja pomen treh dimenzij pri analizi tveganj starejših. Izvor tveganja, velikost tveganja, pri kateri moramo posebej proučevati verjetnost in škodo, ter percepcijo tveganja. Ob tem želimo poudariti, da je tveganje izrazito subjektivno, saj individualno variira. Verjetnost, škoda in percepcija so

močno odvisne od posameznika, njegove ranljivosti, groženj, ki ga obdajajo, predvsem pa njegovih individualnih potreb in vrednot. Ena temeljnih ugotovitev, ki izhaja iz kvalitativnega preučevanja, sta izreden pomen in potreba po holističnem pristopu. Preučevati tveganja starejših pomeni kompleksno, večdimenzionalno opazovanje pojava, ki se začne z vrednotami in potrebami starejših, identifikacijo groženj (na individualni in družbenostrukturalni ravni) ter preučevanjem verjetnosti tveganj in škode oz. negativnih posledic. Pri tem je treba zavzeti subjektivni pogled ter upoštevati individualno ranljivost, individualne percepcije in preference ter težiti k razumevanju individualnega tveganega vedenja in priložnosti, ki jih to lahko prinaša.

Pomemben vidik tveganj starejših, o katerem še nismo razpravljali, je **tvegano vedenje**. S tveganim vedenjem mislimo na prostovoljno namerno delovanje, ki vsebuje pomembno veliko stopnjo tveganja. Samo po sebi se zastavlja vprašanje, zakaj starejši – kljub temu da so že tako podvrženi številnim resnim tveganjem, da se zavedajo⁵¹ svoje ranljivosti in velikosti tveganj – v svojem delovanju še dodatno tvegajo. Zakaj se npr. pri svojih vsakdanjih aktivnostih dodatno izpostavljajo nesreči, ko se lotijo kakšnega dela, aktivnosti, za katerega vedo, da je na mejah njihovih sposobnosti? Iz intervjujev lahko sklepamo na nekaj tipičnih razlogov (gl. tudi opombo).⁵² Na primer, nimajo druge izbire, »življenje je tveganje«. Očitno

⁵¹ Gre seveda za osebno subjektivno percepcijo, ki je za posameznika resnična in realna v svojih posledicah, vprašanje pa je, do katere mere se velikosti tveganja zaveda posameznik in kolikšno velikost bi tveganju pripisali drugi oz. eksperti. Vseeno govorimo tu o primerih, ko je prisotna določena zavestna odločitev o sprejetju tveganja.

⁵² Pri tem smo si pomagali s t. i. konstantnimi, tudi zelo oddaljenimi primerjavami. Gre za tipičen postopek v GT. Corbin in Strauss prevzameta primer E. C. Hughesa s terenskega raziskovanja in njegovo vprašanje – v čem je duhovnik enak prostitutki? (Struebing 2008). Ko preučujemo tvegano vedenje starejših, se lahko vprašamo, v čem si je podobno in v čem različno od tveganega vedenja ekstremnih športnikov (gl. Kavčič 2006 in 2008). S takim hevrističnim generativnim vprašanjem smo prišli do novih zanimivih spoznanj te problematike. Slednje so navedene v besedilu, tu pa želimo navesti še nekaj ilustrativnih primerjav z ekstremnimi športniki. Kljub nekaterim očitnim razlikam, kot so različne fizične sposobnosti, lahko najdemo tudi vrsto zanimivejših podobnosti. Pri obeh skupinah lahko opazimo delno okrnjeno družbeno participacijo, določeno socialno izključenost in delovanje na družbenem robu. Gre nekako za družbeno marginalizirani skupini, ki imata določene težave z običajnim delovanjem v prevladujočem družbenem dogajanju. S tveganim vedenjem lahko posamezniki presegajo to izključenost, pri tem pa je videti, da so starejši v to bolj strukturno primorani kot ekstremni športniki, pri katerih gre, vsaj na videz, v večji meri za lastno izbiro. Obojim se zdi njihovo tvegano

pa so s tveganjem povezane tudi neke koristi oz. povratni pozitivni učinki. Če želijo nekaj samostojno opraviti, morajo tvegati. Na ta način ohranijo svojo neodvisnost. S takim ravnanjem, ki zahteva, da pokažejo in izrabijo vse svoje sposobnosti, si lahko dokažejo, da še zmorejo. Tako se nekako testirajo in potrjujejo prepričanje o svojih sposobnostih za nadaljnje neodvisno, avtonomno življenje pod lastnim nadzorom. Z določenimi, v teh letih že tveganimi aktivnostmi si potrjujejo pozitivno samopodobo in ohranjajo lastno identiteto.⁵³ Pri odločitvi za tvegano vedenje igra pomembno vlogo percepcija samoučinkovitosti – zaupanje v to, da so (še) dovolj sposobni, da bodo določeno težavo ali nalogo, tveganjem navkljub, uspešno rešili.

Glede na zgoraj ugotovljeno moramo poudariti, da je sprejemanje tveganj v življenju nujno potrebno. Pomaga nam pri doseganju naših ciljev. Tako individualno kot družbeno je nekatera tveganja treba sprejeti, da bi dosegli določene koristi, ki bi bile sicer nedosegljive. Slednje pojasnjuje koncept sprejemljive ravni tveganja, ki temelji na tehtanju tveganja in koristi (gl. Hansson 2004) Več o koristih tvegane vedenja gl. Flaker (1994), Lupton (1999), Le Breton (2000 in 2004), Lyng (1990 in 2005), Grebec in Flaker (2007), Mali in Milošević Arnold (2007), Flaker in drugi (2008) ter Kavčič (2008).

Nadalje želimo predstaviti na empiričnih podatkih utemeljeni **konceptualni premislek**. Pri analizi tveganj smo namreč naleteli na nekatere zanimive, a nejasne vidike tveganja. V določenih primerih je videti, da za posameznika iz njegove perspektive tveganje, čeprav s stališča zunanjega opazovalca objektivno obstaja, izgine. Opazili smo, da se, zanimivo, nekateri padcev pretirano ne bojijo, pa tudi o negotovi prihodnosti, ki ne prinaša nič dobrega, ne želijo razmišljati.⁵⁴ Ugotavljamo, da je v vsakdanjem življenju kakšna tveganja treba tudi

vedenje, npr. plezanje (po gorski steni/doma po lestvi), nujno za ohranitev lastne osebnosti in normalno funkcioniranje, saj so takšne aktivnosti pomemben del njihovega normalnega sloga življenja. Soočenje z izzivom prinaša potrditev, da se niso predali usodi, da pred težavo niso pokleknili, kar daje povratne informacije o sposobnostih in značaju. Tu igra pomembno vlogo samoučinkovitost. Pri preizkušanju lastnih sposobnosti v tvegane vedenju gre pri starejših za samopotrditev in ohranjanje identitete, pri ekstremnih športnikih pa bolj za izgradnjo identitete in nadaljnjo osebno rast.

⁵³ Tako dobijo potrditev odgovora na vprašanje, kdo sem jaz. Odgovor je npr.: ta, ki že vse življenje počne reči na določen način, ki mi veliko pomeni in mi govori tudi o tem, kdo sem jaz.

⁵⁴ Tu je prav tako poveden primer iz študije o ekstremnih športih, ko je nedavno v prometni nesreči preminuli ekstremni kolesar Jure Robič razlagal, da je funkcionalno določena tveganja odmisлити. Citat je poveden in ga objavljamo tudi v spomin na izjemnega športnika. Robič: *Promet je tudi zelo velika nevarnost. In računaj da ...*

prezreti oz. zanemariti. Tako lahko bolje funkcioniramo, saj se ni funkcionalno ukvarjati z obremenjujočimi stvarmi, sploh tistimi, na katere nimamo vpliva. Na ta način starejši npr. obvladujejo različne strahove pred nesrečami in morebitnimi stiskami v prihodnosti. Zanemariti nekatera tveganja je nujno, ker sicer določenih stvari, ki jih želimo početi v življenju, ne bi mogli, saj sta za posameznika njegov življenjski slog in način življenja samoumevna ter nujno povezana z določenimi tveganji. V takih primerih korist delovanja prevlada nad pomenom tveganja.

Tudi naslednji zanimiv vidik tveganja, ki smo ga zasledili, priča o relativnosti oz. ukinitvi tveganja. Opazili smo, da npr. nekatere pričakovane starostne spremembe, kot so pešanje vida, sluha ipd., niso dojete kot tveganja, ampak kot pričakovana »škoda« – težave, ki pač pridejo (neodvisno od našega ravnanja – nič ne moremo zoper to storiti) in povečujejo druga tveganja. Videti je, da določenih pojavov posamezniki v vsakdanjem življenju ne percipiramo kot tveganja, če se zagotovo pojavijo. Campbell in Currie (2006, 164) v očitkih Becku⁵⁵ (1986/2001), da napačno razume postopke analize tveganja izpostavita, da preveč poudarja katastrofalno škodo in da zanemarja pomen verjetnosti.⁵⁶ Avtorja pravita, da je povsem razumno, da ljudje nismo zaskrbljeni zaradi tveganj dogodkov, ki imajo ekstremno majhno verjetnost, da bi se zgodili, čeprav bi bile posledice lahko zelo hude. Glede na zgornje ugotovitve pa lahko to izpeljavo tudi obrnemo in ugotovimo, da je razumno tudi ne biti

mimo mene gre, če sem sedem, osem ur na dan na kolesu, koliko avtomobilov gre mimo mene. Samo en je treba, da zaspi, da karkoli ... Dobro, saj tudi tako imaš nevarnosti, ko se ti z avtom pelješ ali pa jaz, ampak na kolesu si le ... Nisi toliko zaščiten, si izpostavljen. I: Kakšno je pa potem zavedanje te nevarnosti? Jaz odmislim. Jaz se nevarnosti zavedam, vnaprej že vem, da je to pa to, da me vse to čaka. Ampak nočem se s tem obremenjevati, ker če se z nevarnostmi obremenjeval, bi bila to samo ena cokla, ena bremza. Odmislim te stvari. Odmislim. A priori jaz nočem niti ... Ker to so zame negativne stvari. Če bi zdaj razmišljal, me bo tovornjak povozil ... in šlišal nekaj ropotat tam, pogledal nazaj pa o... To je že stres za telo. Sploh me ne, se ne obremenjujem s tem (Kavčič 2008, 124).

⁵⁵ Storil naj bi bodisi napako, da pri njem »velika škoda nadomesti tveganje« oz. »velika škoda prevlada nad verjetnostjo«. V prvem primeru naj bi ignoriral tveganje in sledil samo škodi, v drugem pa naj bi imeli nekateri dogodki z velikimi škodami ne glede na majhno verjetnost pojavitve velik končen produkt tveganja (Campbell in Currie 2006, 164).

⁵⁶ Nasprotno Beck (1986/2001) očita upravljavcem s tveganji, da so preveč računsko osredotočeni na verjetnost dogodka, posebej pa naj bi nekako bolj upoštevali škodo, ki pomeni anihilacijo oz. pusti posledice naslednjim rodovom.

zaskrbljen nad tveganji, ki imajo tako veliko verjetnost, da so glede na percepcijo posameznika povsem gotova. Vprašanje je, kaj se zgodi s tveganjem, če se nevaren dogodek nujno uresniči. Ali sploh še lahko govorimo o tveganju, če se neki dogodek zagotovo zgodi? Izničili smo komponento verjetnosti, ostale so neizogibne posledice, ki jih ne gre enačiti s tveganjem. Temeljno vprašanje je, ali lahko govorimo o tveganjih neizogibnih dogodkov, ki nosijo določeno škodo. Znanstveno-tehnicistično gledano bi verjetno lahko rekli, da nič ni povsem gotovo, a če zavzamemo povsem konstruktivistični pristop in gledamo, kaj tveganja pomenijo za posameznike, je jasno, da imamo ljudje številne procese in dogodke za gotove in samoumevne.

Naslednji primer, kjer se pomen tveganja relativizira, je povezan s tem, da se nekemu tveganju v svojem ravnanju nikakor ne moremo izogniti. Če je šlo prej za izpostavljenost zunanjemu »gotovemu tveganju«, gre sedaj za »nujno« tvegano vedenje.⁵⁷ Nekaterih svojih delovanj v življenju ne percipiramo kot »tvegana«, ker so nujna. Za nas je obvezno, da se z nekaterimi tveganji soočimo, saj nimamo prave alternative – »življenje je tveganje«. Ne glede na to, da ni izbire, posameznik mora nekaj narediti, če hoče (pre)živeti. Potem tveganje sicer obstaja, ne gre pa tega tveganja, ki izvira iz »prisiljenega« tvegane vedenja, enačiti s klasičnim tveganjem oz. namernim izbirnim tveganim vedenjem. Tu gre pač za nujo. Na podlagi tega lahko sklenemo, da je pravo tvegano vedenje tisto, ki ni nujno nujno. Kaj se torej zgodi s pomenom tveganja, ko enkrat ni možnosti izbire za neko delovanje (bodisi je odstranjena dejanska možnost ali pa posameznik glede na svoje vrednote in prepričanja ne more sprejeti alternativne izbire)? Podajmo zgled: npr. vrnitev mame v gorečo stavbo, da bi rešila otroka, je lahko samoumevna norma, vrnitev po denarnico pa bi bilo močno obsojano tvegano vedenje (Hansson 2004).

Ta razmišljanja izhajajo iz naših opažanj v intervjujih, da je podvrženje nekaterim tveganjem neizogibno za normalno življenje starejših. Neko vedenje, ki se jim glede na njihove vrednote zdi nujno za njihovo funkcioniranje in ohranjanje neodvisnosti, ni percipirano kot tveganje, čeprav lahko za posameznika, ki vztraja pri tako želenem neodvisnem bivanju doma (npr. kuhanje, hoja po stopnicah, kopanje itd.), že pomeni določeno

⁵⁷ Tu mislimo na zunanje tveganje, ki obstaja kvaziobjektivno in je neodvisno od posameznikovega delovanja, ter tveganje, ki se pojavi kot posledica akterjevega zavestnega delovanja.

večje tveganje – v takem primeru je sprejetje tovrstnih tveganj pač nujno. Morda nujno zlo, pogosto pa zgolj normalno stanje oz. sprejemljiva raven tveganja. Menimo, da se v takih primerih, ko posameznik dejansko nima izbire oz. so vrednote tako močne, da je določena izbira zanj nujna, tveganje relativizira. Koncept tveganega vedenja se torej povezuje z možnostjo izbire in odločitev, temelji pa na tehtanju koristi in tveganja. Določeno delovanje postane nujno in opravičljivo, ker koristi – po percepciji posameznika – odtehtajo morebitno škodo (Hansson 2004). Podobno lahko tudi tu z analogijo na očitke Campbella in Curriejeve (2006, 164) Becku (1986/2001), da pri njem »velika škoda zamenja tveganje«, rečemo, obratno, da lahko posamezniki tveganje tudi ignoriramo in da nas vodi samo možna korist, torej »velika korist prevlada nad tveganjem«.

Tveganje v zgoraj opisanih primerih sicer obstaja, a je lahko za posameznika povsem nerelavantno, če v njem ne vzpodbudi zaskrbljenosti. Če zavzamemo povsem socialno konstruktivistično pozicijo, je tu poglavitna zaskrbljenost, saj šele zaskrbljenost povzroči (re)akcijo oz. delovanje (npr. v smeri preprečevanja). Zaskrbljenost je odvisna od vrednot in konteksta. Kdaj tveganje ne vzpodbudi zaskrbljenosti? Kadar posameznik zazna, da zanj ni druge možnosti – starejša oseba npr. meni, da »mora poskrbeti sama zase«, si skuhati, hoditi ven po nevarnih stopnicah, ker ni druge – »kar bo, pa bo« – oz. manj intenzivno – mora razvajati vnučke, ne sme obremenjevati otrok, mora imeti poravnane račune ob smrti itd. Pogosto se tveganju zares ne »da« izogniti oz. bi bil izogib tveganju nesprejemljiv. V drugih primerih pa nas ne vodi toliko težnja po izogibanju, pač pa po koristi – tu gre potem v osnovi za tehtanje škode in koristi, kar je ponovno odvisno od percepcij in subjektivnega vrednotenja.

Sklenemo lahko z odgovorom na vprašanje, kdaj posameznik ni zaskrbljen nad tveganjem. Kadar je zanj določeno tveganje bodisi »popolnoma neverjetno« bodisi »popolnoma verjetno«, kadar na tveganje nima nikakršnega vpliva oz. kadar z osebnega stališča nima izbire za alternativno delovanje. To pomen tveganja za posameznika relativizira (tveganje zanj nekako izgine) oz. ga najmanj postavi na sprejemljivo raven tveganja (ob koristih glede na preference).

Ob teh interpretacijah in izpeljavah, za katere menimo, da nakazujejo neke pomembne nove nastavke za razumevanje koncepta tveganja (kot ga v vsakdanjem življenju razumejo starejši) in prispevek k formalni teoriji oz. sociologiji tveganja, je nujno poudariti, da bi bilo

treba napraviti še več analiz in premislekov o tem. To je le nekaj izsledkov, do katerih nas je pripeljalo induktivno preučevanje pojava tveganj v vsakdanjem življenju starejših.

Temeljne empirične ugotovitve kažejo, da so tveganja treh generacij statistično značilno drugačna. Študente najbolj bremenijo študijske pa tudi stanovanjske in nekoliko finančne težave. Srednja generacija se sooča predvsem s tveganji finančne varnosti in obremenitvami na področju dela ter nasploh bremeni sodobnega načina življenja in dela. Starejše pa bistveno bolj obremenjujejo zdravstvene težave, katerim se pridružujejo še finančne. Glede percepcije prihodnjih tveganj lahko ugotovimo, da se generacije dobro zavedajo bistvenih tveganj, s katerimi se bodo soočili v prihodnje, saj se ujemajo s poročanji generacije pred njimi. Sicer pa lahko ugotovimo, da so še nekoliko bolj potencirana zdravstvena tveganja, ki dominirajo pri bojaznih za prihodnost.

V kvalitativnih obravnavah nato neposredno nismo opazovali razlik pri tveganjih med različnimi generacijami. Kot pomembno zanimivost želimo dodati nekaj, kar značilno različno vpliva na tveganja med generacijami. **Zima** je nekaj, kar se je pojavilo pri večini intervjujev in se nam zdi, da je tudi sicer premalo prepoznano, saj tega do sedaj nismo zasledili v literaturi.⁵⁸ Zima sama po sebi ni tveganje, je pa okoliščina, ki izredno poveča tveganja starejše generacije. Stari veliko bolj kot mladi opazijo razlike v letnih časih.⁵⁹ Mlajši generaciji letni časi ne pomenijo spremembe načina življenja, pri starejših pa je to pomemben dejavnik tveganja in kakovosti življenja. Pozimi se močno povečajo tveganja – mraz, nezadostno ogrevanje lahko povzroči podhladitev, bolezen, smrt. Padec v hladnem stanovanju je bolj usoden (pljučnica). Močno je razlika med letnimi časi opazna pri stroških. Predvsem poraba denarja za ogrevanje je precej večja. Povečajo se stroški kurjave (drva, nafta, plin, pa tudi obseg dela – treba je iti po drva in zakuriti), poveča se revščina. Pozimi so veliko bolj problematični izhodi iz stanovanja, sprehodi zunaj, zato se starejši zadržujejo bolj doma. Še

⁵⁸ Problem zime je verjetno nekaj, česar na primer ne bi odkrili s teoretskim oz. deduktivnim kvantitativnim pristopom.

⁵⁹ Včasih so bile opazne spremembe zaradi letnih časov vezane predvsem na spremembe za kmetovalce – sezonska kmečka opravila. Veliko intervjuvancev je še sedaj bolj vezanih na naravne cikle, ker so v preteklosti veliko delali z zemljo. Sedaj, ko v vsakdanjem družbenem življenju letni časi pomenijo vse manj, največje spremembe zaradi njih občutijo ravno starejši. Mlajše generacije si ne predstavljajo, kakšna je ta razlika za starejše.

bolj izrazite postanejo njihove težave z mobilnostjo, otežen je dostop do javnega prevoza in posredno do določenih nujno potrebnih storitev, npr. obisk zdravnika.⁶⁰ Potrebujemo spremstvo oz. storitve prevoza, kar ponovno poveča stroške. Če gredo po nujnih opravkih oz. na sprehod sami, je pozimi (sneg, poledica) velika nevarnost izgube ravnotežja na drseči podlagi in veliko tveganje padca. Po drugi strani je tvegano tudi opustiti gibanje (sprehode). Z odpovedjo rekreaciji pozimi se močno zmanjšajo tudi socialni stiki (druženje) zunaj v okolici. Poveča se osamljenost, saj v slabšem vremenu oz. slabših zimskih razmerah tudi drugi ne pridejo na obisk.

P2 Helena 72: ... s temi majhnimi penzjoni je postalo bivanje v taki hiši, posebi pozimi, ker pa zdej kurmo že kr sedem, osem mescev, kr velikanski strošek.

P21 Katja 83: Pozim me je še zebvo, k nism povsod meva toplo.

P10 Tatjana 90: Tako je, k zdravniku grem sama, pa vse to, k zdravniku pa enkrat ven, samo toliko, da se sprehodim, če je lepo vreme, zdaj pozimi nisem hodila, poleti bom več, če bom mogla, vsaj okrog bloka malo, vsaj toliko, da se malo shodim.

P30 Patricija 79: ... pozimi pa nisem hodila ven, k je sneg pa to.

P25 I: Kaj pa opazate takole z leti, kje se najbolj pozna? Drago 72: Ja, pozimi te kakšna bolezen napade, si bolj podvržen takim stvarim, nisi tako odporen. /.../ Drago 72: Zdaj pozimi sem bil en mesec zanič, prehlajen.

P4 Luka 74: Zdej pozimi je bolj dolgčas. (Smehljaj.)

P24 Nevenka 69 R: Ne. Ne morm rečt, da sm tko osamljena. Zima je bl takšna, a ne? (Smeh.)

Zaradi neprepoznanih izrazitih tveganj, povezanih z zimskim obdobjem, bi veljalo izpostaviti nekaj priporočil za organizacije socialne pomoči, civilnodružbene organizacije in negovalno osebje oz. širše za javne politike. Potrebe starejših v zimskem času so specifične in še bolj izrazite. Videti je, da bi pozimi potrebovali več finančne pomoči, spremstev, primernih storitev prevoza in tudi obiskov za druženje. Smiselna bi bila upravičenost do večjega števila ur subvencionirane pomoči pozimi kot poleti ipd.

Tveganja starejših smo proučevali iz treh smeri – anketno, s kvalitativnimi podatki iz intervjujev s samimi starejšimi in z eksperti, ki delujejo na tem področju. Induktivno smo identificirali temeljna tveganja starejših, ki smo jih kategorizirali v štiri skupine. Temeljno tveganje, ki smo ga zaradi njegove osrednje in nadrejene vloge poimenovali kar

⁶⁰ Morda gre nekdo čez leto še lahko peš po opravkih, k zdravniku, pozimi pa tega ne (z)more.

»metatveganje«, je **izguba neodvisnosti**. Tega se starejši najbolj bojijo. V odvisnost vodijo predvsem različna zdravstvena in finančna tveganja. Pri tem imajo pomembno vlogo tudi odnosi z drugimi ljudmi in funkcionalno omrežje socialne opore, ki starejšim pogosto omogoča avtonomno življenje na domu. Prav zato lahko izguba vsake osebe iz omrežja, še posebej partnerja, zelo poveča tveganje institucionalizacije oz. popolne odvisnosti od formalne pomoči. Nasploh živeti sam poveča številna tveganja. Tudi strukturne družbene okoliščine lahko avtonomijo posameznika povečujejo ali pa ga silijo v odvisnost. Izredno problematičen je tu zdravstveni sistem s pomanjkljivimi storitvami za starejše, čemur se pridružujejo še omejene transportne možnosti za starejše, na kar še posebej opozarjajo eksperti.

Po opravljenih analizah smo naše empirične rezultate primerjali tudi z nekaterimi ugotovitvami drugih avtorjev. Večina študij je ozko osredotočenih na posamezno vrsto tveganja. Pomen neodvisnosti in samostojnosti je v literaturi pogosto omenjen in v splošnem prepoznan kot pomemben. Manj pa je konkretnih obravnav. Neodvisnost izpostavljajo predvsem tiste širše, pogosto kvalitativno zasnovane študije, ki obravnavajo potrebe starejših oz. izhajajo iz prakse in težav s področja nege oz. oskrbe (Davies in drugi 1997; Roe in drugi 2001a in 2001b; Grebenc 2005; Duner in Nordstroem 2005; Borglin in drugi 2005; Commission for Social Care Inspection 2006). Naše ugotovite dopolnjujejo omenjene študije v tem, da smo izgubo neodvisnosti postavili v središče kot »metatveganje« in pokazali, kako lahko do odvisnosti vodijo tveganja z različnih področij.

Precej študij podobno kot mi ugotavlja, da so **padci** eno pomembnejših tveganj starejših. Padci so povezani s povečano morbidnostjo in mortaliteto, zmanjšanjem samostojnega funkcioniranja in zgodnjo institucionalizacijo. Naj tukaj navedemo nekaj števil, za katere ni bilo prostora v kvalitativnem delu. Padci so med petimi najpogostejšimi vzroki smrti in predstavljajo kar 2/3 nezgodnih smrti starejših (Kenny 2005). Tinetti in drugi (2006) poročajo, da 30 % doma živečih starejših od 65 let pade vsako leto (starejših od 80 pa že 50 %), približno 10 % padcev se konča s hujšimi poškodbami. Kenny (2005) poudarja, da je bolj kot pogostost padca pomembna dovzetnost za poškodbe (pri doma živečih starejših se 50 % padcev niti ne konča s hujšo poškodbo, 5–10 % pa z zlomom, poškodbami glave oz. večjo rano). Omenjeni avtorji navajajo naslednje pogoste razloge za padce: motnje ravnotežja, pešanje sposobnosti za hojo, poslabšanje vida, mišične moči, kognicije, jemanje nekaterih zdravil, ovire v okolju in tvegano vedenje. Ugotavljajo, da sopojava prekrivajočih se in

povezanih dejavnikov močno poveča tveganje padca. Posledice padca so tako fizične kot socialnopsihološke. Padci imajo močan vpliv na fizično zdravje, aktivnosti, samozavest in kakovost življenja ter sposobnost neodvisnega življenja (ibid.). Faulkner in drugi (2003) v obsežni kvantitativni longitudinalni študiji ugotavljajo, da je močno družinsko omrežje pomemben dejavnik preprečevanja padcev. Člani omrežja zmanjšujejo tveganje padca z opozarjanjem na nevarnosti ter s pomočjo pri prilagoditvah bivalnega okolja, vsakdanjih opravilih in posebnih težjih nalogah. Naše ugotovitve se skladajo z ugotovitvami teh obsežnejših študij, dodatno pa jih dopolnjujejo z nekaterimi idiosinkratičnimi izsledki, kot npr., da lahko domače živali povzročijo hud padeč, da zaradi navad in rutin posamezniki ne prepoznajo groženj za padeč, da nekateri starejši kljub pogostim padcem niso zaskrbljeni, drugi pa izgubijo zaupanje in živijo v strahu, kar lahko vodi v izolacijo in dodatno funkcionalno pešanje.

Pomemben del literature, ki preučuje tveganja starejših, se navezuje na **socialno izolacijo**, pomen družbenih vezi in vlogo omrežij, kar smo že predstavili v prejšnjem poglavju (gl. Wenger 1994 in 1997; Rowe in Kahn 1997; Berkman in drugi 2000; Cattell 2001; Eng in drugi 2002; Hlebec 2003; Hlebec in Pahor 2006; Litwin in Shiovitz-Ezra 2006; Gurung in Von Dras 2007; Lund in drugi 2010). Tudi mi tukaj s kvalitativnimi podatki potrjujemo izreden pomen in vlogo omrežij socialne opore pri preprečevanju različnih tveganj starejših. Izrazito opazna je različna situacija glede tveganj, kadar starejša oseba živi popolnoma sama. Slednje ob odsotnosti neposredne opore in pomoči doma močno poveča tveganja na vseh področjih. Vendar opazamo tudi zelo različne situacije. Med intervjuvanci smo srečali nekaj povsem izoliranih močno ogroženih starejših, pa tudi take, ki živijo sami doma, a so dobro, celo odlično integrirani v sosedsko skupnost, ki dobro preprečuje mnoga tveganja. Ob tem pa še opozarjamo, da ne smemo a priori idealizirati skupnega družinskega življenja, saj smo poleg pogostih primerov družinskega sožitja naleteli tudi na primere družin, ki jih zaznamujejo konflikti. Ti povečujejo mnoga tveganja, kot so npr. tveganje zanemarjanja oz. opustitve skrbi in celo tveganje nasilja.

Če lahko iz naših kvalitativnih poročanj starejših o vsakdanjih tveganjih vsaj nekoliko komentiramo ustreznost tez »**družbe tveganja**« in reflektivne moderne ter vlogo **države blaginje** v takih razmerah, potem se lahko pridružimo ugotovitvam Luptonove in Tullocha (2002) ter Taylor-Goobbyja (2000). Ugotovitve teh avtorjev le delno podpirajo Beckove in Giddensove teze. Posamezniki se sicer zavedajo, da so tveganja vseprisoten del življenja, a pri

tem za tveganja, ki jih zadevajo neposredno v vsakdanjem življenju, niso navedli zunanjih, globalnih ekološko-industrijskih modernizacijskih tveganj, ki jih izpostavlja »družba tveganja«. Pri analizi družbenih tveganj se je izkazalo, da so kritični do neoliberalnih modelov in da se bolj zavzemajo za močno državo blaginje, ki naj obvladuje določena temeljna tveganja.

Tveganja, ki so jih v naši raziskavi izpostavili starejši, so večinoma izredno kontekstualizirana na njihovo vsakdanje življenje in težave, ki jih spremljajo. Vendarle pa smo zasledili tudi nekaj posameznih primerov, ko so starejši izpostavili nekatera okoljska tveganja, ki lahko vodijo do svetovnih katastrof. Izbirnosti identitete kot značilne poznomoderne lastnosti pri našem vzorcu najbolj ranljivih starejših nismo zasledili. Lahko bi rekli, da gre pravzaprav bolj za boj za ohranjanje pretekle identitete. Tu se pridružujemo ugotovitvam G. Borglin in drugih (2005), da kakovost življenja starejšim predstavlja ohranjano sebstvo in smisel obstoja.

Tudi starejši pri nas na svoji koži opažajo, da z neoliberalnim obratom država blaginje vse bolj slabi. Skozi komunikacijo tveganj prek televizije starejši ponotranjijo ta diskurz in del odgovornosti prevzamejo nase. Menimo, da je s tem povezano tudi opaženo neko temeljno nezaupanje v institucije socialne pomoči in hkratno močno naslanjanje na družino. Starejši čutijo prenos odgovornosti za blagostanje na same sebe; pravijo, da »si moraš sam pomagati, ker drugi ti ne bo«. Tako tudi sami aktivno izboljšujejo svojo blagostanje, hkrati pa so mnogokrat zelo kritični do države in stanja, ki vlada. Državo imajo za odgovorno za tako stanje, zato od nje pričakujejo določeno zaščito in podporo za izboljšanje minimalnega standarda. Tudi eksperti opozarjajo, da je koristno, če je posameznik vnaprej pripravljen na to, da bo moral sam poskrbeti zase, ker država za vse večjo populacijo starejših ne bo mogla ustrezno poskrbeti. Istočasno pa kritično opažajo, da so se nekatere socialne pravice skrčile, in apelirajo na to, da bi bile socialne storitve države blaginje bolj obsežne, saj menijo, da bi morala država bolje poskrbeti za svoje najranljivejše prebivalce.

Na tem mestu želimo izpostaviti še nekatera druga strukturna tveganja, povezana s širšimi družbenimi trendi. Nekateri **družbene spremembe in trendi razvoja** na prostorskem in tehnološkem področju prinašajo neka nova tveganja za starejše. Ponekod se kaže za problematično nova lokacijska ločenost trgovskih in upravnih formalnih prostorov, ki zmanjšuje njihovo dostopnost za starejše. Včasih je bilo vse v mestnem središču. Večje

trgovine, trg, banka, občina oz. upravna enota, zdravstveni dom, glavna železniška in avtobusna postaja. Mestna središča se tudi na podeželju praznijo. Predvsem trgovinska dejavnost se iz središča mesta seli v večje velectre (kar sicer omogoča boljšo dostopnost z avtomobilom za mlajše generacije, pogosto pa težavo ustreznega javnega prevoza za starejše). To jim povzroča več poti, pa že tako imajo težave pri mobilnosti. Pogosto ne vozijo osebnega avtomobila, tako da so potem odvisni od neprilagojenega javnega prevoza, taksi storitev (stroški) ali pa od drugih članov socialnega omrežja, ki jim lahko nudijo prevoz (»če imajo čas«). Finančne in formalne storitve se da vse bolj opraviti preko nekih novih tehnologij in na daljavo (npr. bančne – plačevanje s kartico, razpršena mreža bankomatov, spletno bančništvo idr.; uradniške storitve – informatizacija delovanja občin, elektronska davčna napoved itd.). Vendar pa mnogi starejši še vedno hodijo po pokojnino na banko, ne uporabljajo bankomatov, niso vešči uporabe računalnikov. Omenjene storitve so pogojene z obvladovanjem novih tehnologij, ki jih starejši ne uporabljajo. To jim povzroča stres in jih sili v odvisnost od pomoči drugih. Te spremembe vodijo v določene vrste prostorsko in informacijsko, pozneje pa tudi socialno izključenost. V tem smislu so starejši diskriminirani v primerjavi z mlajšo populacijo.

Glede na številna različna tveganja, pogojena z različnimi okoliščinami, grožnjami, resursi in individualnimi sposobnostmi, lahko glede tveganj kar pritrdimo »tezi heterogenosti« (Nelson in Dannefer 1992), ki pravi, da naj bi se s staranjem razlike med posamezniki na številnih področjih vsakdanjega življenja povečevale. Sicer pa lahko ugotovimo, da je mnogim skupno to, da jim vsakdanje, čeprav pogosto različne težave pomenijo pravzaprav normalno stanje. Tu se lahko navežemo na Becka, ki pravi: »Družba tveganja je *katastrofična* družba. V njej grozi, da bo izredno stanje postalo normalno stanje« (Beck 1986/2001, 29). Vsaj na mikroravni se lahko strinjamo, da za nekatere starejše z velikimi težavami v vsakdanjem življenju, sodeč po njihovih izjavah, kot je npr. »se je treba sprijazniti«, to res drži.

Na podlagi analiz lahko sklenemo, da je za posameznika najbolj kritična situacija, ko se začnejo omenjena tveganja med seboj prekrivati in prepletati. Pomembno je poudariti, da se tveganja med seboj povezujejo in vzajemno krepijo. Tako lahko npr. nenadno poslabšanje zdravstvenega stanja poveča tudi finančna tveganja in vzpostavi situacijo, v kateri so na preizkušnji tudi medsebojni odnosi. V takem primeru pridejo veliko bolj do izraza tudi strukturna tveganja in pomanjkljivosti določenih sistemov države blaginje. Pot je hkrati lahko

seveda tudi obratna, strukturni in finančni pogoji lahko bistveno povečujejo zdravstvena tveganja itn. Običajno lahko le neki dogodek, ki realizira določeno tveganje, zažene ta krog, ki poganja kolesje naprej ter povečuje ranljivost in tveganja. V teh procesih pa ljudje nismo v enakem položaju; starejši, bolni, revnejši so še posebej ranljivi tudi zaradi pomanjkanja določene družbene moči. Ugotavljamo, da je treba in pomembno izenačevati tveganja vseh članov družbe ter, kot pravita Grebenc in Flaker (2007), dopustiti tudi starejšim enake pravice do tveganega vedenja. Ne pa da se jim tveganja nekje močno omejuje in s tem odvzema njihovo avtonomnost, drugič pa jih družbeni pogoji silijo v še večja tveganja.

Na koncu želimo še opozoriti, da v naši kategorizaciji predstavljena tveganja gotovo ne zajemajo vseh tveganj starejših, kakor tudi ne moremo trditi, da so našeta tveganja reprezentativna za celo populacijo starejših. Zaradi uporabe namenskega, teoretičnega vzorčenja je možno zgolj vsebinsko posploševanje na tveganja najbolj ranljivih starejših. Kljub temu menimo, da smo uspeli prikazati tista najbolj tipična tveganja, ki v danih zaostrenih okoliščinah ogrožajo pomemben del starejše populacije.

V tem poglavju smo odkrili in obravnavali značilna tveganja starejših. V nadaljevanju pa se bomo osredotočili na to, kako si starejši pomagajo, kako se tveganj ubranijo oz. kako tveganja obvladujejo. Prehajamo na strategije shajanja (*coping strategies*).

4 STRATEGIJE SHAJANJA STAREJŠIH

V predhodnem poglavju smo opisali tveganja, ki bistveno vplivajo na neodvisnost in kakovost življenja starejših. V tem poglavju pa želimo opisati, kako starejši delujejo, ko prepoznajo ta tveganja. Pogosto se posamezniki odzovejo, ko se soočijo s težavami po razvoju dogodkov, ki imajo zanje negativne posledice, ki jih poizkušajo nato omiliti in preprečiti še hujša tveganja, ki izhajajo iz dane situacije. Pri tem je treba opozoriti, da niso vsa tveganja v enaki meri zaznana ter da tudi vsa zaznana tveganja ne izzovejo vselej odzivov in delovanja. Še več, nekatere percepcije tveganj lahko celo zahtevajo ali izzovejo določno dodatno tvegano vedenje. Način delovanja je odvisen od osebnih vrednot, prepričanj in osebnih zmožnosti oz. resursov, kot tudi strukturnih omejitev in priložnosti. Običajno posamezniki pri zaznanih tveganjih prepoznajo potrebo po ustreznem delovanju, s katerim bi ta tveganja obvladali, zmanjšali, spremenili, se jim izognili ali pa jih obrnili v svojo korist. Ta različna delovanja posameznikov bomo združili pod izraz strategije shajanja.

V tem poglavju želimo opredeliti in klasificirati različne načine, na katere si starejši pomagajo, ko se spopadajo z zdravstvenimi, finančnimi, socialnimi in strukturnimi tveganji. Predvsem gre za strategije shajanja z vsakodnevnimi težavami, ki izhajajo iz finančnega in materialnega pomanjkanja ter zdravstvenih in socialnih omejitev in ovir.⁶¹ Prav tako želimo ugotoviti, katere vire opore uporabljajo starejši pri spopadanju s temi težavami. Ali si skušajo pomagati predvsem sami ali se obračajo po pomoč na družino, sorodnike, skupnost, ali uporabljajo različne plačljive formalne in neformalne storitve ter oblike pomoči. Cilj poglavja je torej pokazati, kako starejši ljudje sami ali pa v solidarnosti z drugimi shajajo s vsakdanjimi težavami. Opisali bomo tudi intervenirajoče dejavnike, ki lajšajo oz. otežujejo te strategije. Na ta način bomo pridobili znanje, ki naj bi pripomoglo k bolj informiranim odločitvam usmerjenih politik o tem, na kakšen način bi bilo možno najbolj ogroženim skupinam starejših pomagati pri izboljšanju kakovosti njihovega življenja. Hkrati s tem, ko preučujemo strategije shajanja starejših, prepoznavamo starejše kot aktivne družbene akterje in presegamo pogoste oznake starejših kot odvisne skupine pasivnih žrtev procesov staranja (Tanner 2007, 8).

⁶¹ Mnoge v nadaljevanju predstavljene strategije shajanja smo objavili že v knjigi *Samo da bo denar in zdravje: življenje starih revnih ljudi* (Hlebec in drugi 2010), ko smo preučevali predvsem strategije shajanja z revščino in socialno izključenostjo.

4.1 Izhodišča in opredelitev strategij shajanja

Pomembno velik delež tveganj izhaja iz razmer na makro družbeni ravni in je z njimi tudi strukturno pogojen.⁶² Vendarle pa so skozi paradigmo individualizirane odgovornosti za osebno blagostanje individualne strategije shajanja vse pomembnejši dejavnik upravljanja s tveganji in zagotavljanja kakovosti življenja. Vsekakor pa so najpomembnejši element zagotavljanja blaginje, na katerega lahko posamezniki sami neposredno vplivajo. Zato se bomo posebej osredotočili na mikroraven in preučili odzive starejših posameznikov ter njihove strategije shajanja, ko se soočijo težavami v vsakdanjem življenju.

S strategijami shajanja se naslanjamo na psihološki koncept, ki ga v angleščini opisuje termin *coping*. Predvsem na področju psihologije ga v slovenščino običajno prevajamo kot »spoprijemanje s stresom«. Pojem so razvili psihologi v 1970. letih, da bi z njim lažje opisali načine, na katere se posamezniki znajdejo v stiski, ko so soočeni s stresnimi dogodki. Ko posamezniki občutijo nelagodje zaradi stresa, lahko v želji, da bi zmanjšali grožnjo svojemu blagostanju (*well-being*), ravnajo tako, da se osredotočijo bodisi aktivno in neposredno na obstoječi problem ali pa se mentalno in emocionalno prilagodijo nastalemu stanju (Lazarus in Folkman 1984). Lazarus in Folkman sta koncept spoprijemanja opredelila kot »konstantno spreminjajoče se kognitivne in vedenjske napore, da bi obvladali specifične zunanje in/ali notranje zahteve, ki presegajo posameznikove resurse« (1984, 141). Kasneje je koncept z uporabo v drugih disciplinah prevzel vrsto širših pomenov, ki niso izključno vezani na shajanje s stresom. Ko govorimo o strategijah, se v psihologiji uporabljata tudi izraza spoprijemalne strategije oz. strategije soočanja s stresom. Ker strategij v neposredni povezavi s konceptom stresa ne bomo obravnavali s psihološkega vidika, bomo za opisovanje splošnejših načinov spoprijemanja s težavami v vsakdanjem življenju uporabili izraza shajanje in strategije shajanja. Izraz shajati, menimo, tudi bolje izrazi tisti neaktivni del, ko je treba v določeni situaciji potrpeti, se ji prilagoditi oz. z njo nekako shajati. V tej študiji strategije shajanja v najširšem pomenu razumemo preprosto kot različne kognitivne in vedenjske načine delovanja, ki starejšim ljudem pomagajo v določeni situaciji funkcionirati bolje.

⁶² Pri tem mislimo tako na globalne družbeno-kulturne trende zahodnega kapitalizma kot na različne režime blaginje s svojimi socialnimi politikami.

4.2 Različni ljudje uporabljajo različne strategije: značilnosti intervjuvancev

Populacija, ki smo jo preučevali in na kateri smo osnovali tipologijo strategij shajanja, ima nekatere specifične lastnosti, od katerih je odvisno, katere strategije uporabljajo. Tudi kontekst, v katerem je potekalo raziskovanje, igra pomembno vlogo, saj je intervjuvanje potekalo v času razmaha globalne finančne krize. Slednje je gotovo prispevalo k izrazitejšemu zavedanju in senzibilnosti o finančnih tveganjih ter možnih načinih reševanja finančnih težav. Populacijo, na kateri smo osnovali tipologijo, predstavljajo različne skupine socialno ranljivih upokojenih (gl. uvodni metodološki del). Med njimi so zastopane skupine, ki so bile definirane kot posebej ranljive (gl. Stropnik in drugi 2010), to so: vdove/vdovci, osebe brez otrok, osebe z zdravstvenimi težavami, osebe, ki živijo same, osebe, ki imajo nizko izobrazbo, osebe, ki živijo v gospodinjstvih, kjer ni delovno aktivnih oseb, osebe, ki so bile delovno aktivne le manjše število let, in najemniki stanovanj.

Treba je opozoriti tudi na posebne generacijske značilnosti preučevane upokojske populacije, ki so povezane s posebnimi zgodovinskimi razmerami in širšimi družbenostrukturalnimi dejavniki. Gre za populacijo, ki deli izkušnjo druge svetovne vojne in ki je odraščala v težkih socialnih razmerah v času pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej. Za naše intervjuvanke/-ce je značilno, da imajo bodisi nedokončano osnovnošolsko bodisi dokončano osnovnošolsko ali, redkeje, poklicno ali univerzitetno izobrazbo. Večino predstavljajo ženske, predvsem bivše industrijske oz. proizvodne delavke. V mladosti intervjuvanci/-ke pogosto niso imeli možnosti za šolanje, ker so bili primorani – običajno zaradi slabih finančnih razmer v družini – k zgodnjemu iskanju zaslužka, kar npr. ponazarja naslednji citat. »Šole nisem mogla več narediti kok'r osnovno šolo, potem je pa bilo treba doma pomagati.« Posledično so na trg dela vstopili z nizko stopnjo izobrazbe, zaradi katere so v času delovne dobe zasedali težja in slabše plačana delovna mesta, v sedanjosti pa nosijo posledice v obliki posrednih in neposrednih negativnih učinkov na zdravje in nizke pokojnine. Še posebej je to izrazito pri ženskah, ki so imele pogosto prekinjene in krajše delovne dobe, ko so izstopile iz zaposlitve zaradi starševstva in vzgoje otrok, saj so bile zaradi pomanjkanja institucionalnih oblik otroškega varstva primorane ostati doma, kot poroča ena od intervjuvank: »T'krt ni blo nobenih vrtcev, ni blo nč. Sm bla tri leta doma.«

Pomembna značilnost preučevanega vzorca populacije so tudi številne zdravstvene težave. V veliki meri gre tudi za močno prisotne posledice težke delovne zgodovine. Kot

pravijo, od težaškega dela v »fabrikah«: »Nimamo drugega kot bolezen!« Zdravstvene posledice in invalidnosti močno znižujejo njihovo kakovost življenja ter znatno otežujejo aktivne strategije.

V splošnem je za preučevano generacijo značilno, da je vse življenje živela bolj ali manj skromno ter da je zaradi življenjskih izkušenj vajena določenega pomanjkanja in shajanja z omejenimi možnostmi. Sami kot svojevrstno vrednoto navajajo, da so vajeni živeti skromno z minimalnimi potrebami in da so se sposobni odreči nekaterim manj nujnim stvarem. Njihov način življenje lahko morda opišemo kot svojevrstno »kulturo skromnosti in odrekovanja«. V določeni meri jih zaznamuje tudi bodisi nekakšna sprijaznjenost (kot nekakšna funkcionalna drža) kakor tudi bolj negativna resignacija s trenutnim zdravstvenim in finančnim stanjem, kar ponazarjata naslednja citata. »Samo, kaj bo, pa ne vem, kar bo, pa bo, vse bom morala prestat in tudi bom.« »Ja, to se morš pa že prej uzgajat, k se ne bo dau delat, pa nouš mogu sam, sev pač treba sprjaznt s tism, kr boš dubil ...« Podobno ugotavljajo npr. Roe in druge (2001b), da starejši bodisi pozitivno, pasivno ali resignirano percipirajo situacijo in sprejemanje pomoči, ko se prilagajajo novim okoliščinam v visoki starosti.

Prav tako kakor tveganja so tudi obravnavane strategije pridobljene iz preučevanja tistih starejših, ki najtežje shajajo (zdravstveno, finančno, socialno). Slednje je za raziskovanje po eni strani prednost, saj imajo tisti najbolj ogroženi običajno precej bolj jasno izoblikovane strategije, o katerih lažje poročajo in jih raziskovalci lahko bolj natančno obravnavamo. Po drugi strani pa se moramo zavedati, da teh strategij ne moremo neposredno posplošiti na celo populacijo, predvsem pa ne na tiste premožnejše upokojence višjega sloja, ki imajo prav gotovo tudi povsem drugačen habitus, socialni kapital in kompetence, pa tudi strukturne ovire in priložnosti, da pomembno vplivajo na svoje blagostanje z uporabo različnih strategij. Za omenjene elemente so študije namreč pokazale, da močno vplivajo na uporabo različnih, običajno aktivnih in bolj učinkovitih strategij (gl. npr. Soerensen in Pinguart 2000; Cattell 2001; Dercon 2002; Palomar Lever 2008). Kolikor se lahko zanesemo le na monetarni vidik⁶³ in na statistične podatke (SURS), ki kažejo, da pod pragom revščine živi približno dvakrat več

⁶³ Na tem mestu opozarjamo, da je monetarni dohodkovni vidik le eden od možnih intervenirajočih dejavnikov kakovosti življenja v starosti.

starejših kot pripadnikov mlajših generacij (približno 20 %),⁶⁴ ter ob dejstvu, da se v intervjujih namenoma nismo omejili le na tiste, ki so pod pragom revščine in finančno najtežje shajajo, oz. tiste, ki težko shajajo izključno zaradi hudih zdravstvenih težav, menimo, da smo zajeli pomembno velik delež različnih vrst strategij, ki dobro orisujejo načine spoprijemanja starejših s težavami v vsakdanjem življenju.⁶⁵

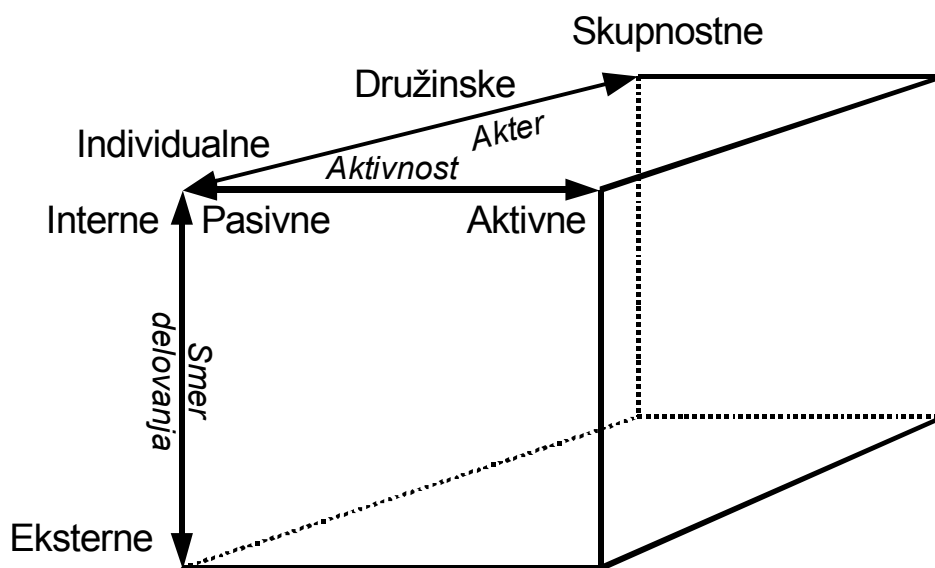
4.3 Predstavitev dimenzij strategij shajanja in škatle kot heviorističnega pripomočka

Med analiziranjem intervjujev smo hitro ugotovili, da se starejši s težavami spoprijemajo na različne načine. V nekaterih primerih zavzamejo aktivno vlogo in težave razrešijo, v drugih delujejo na način, da v dani situaciji kar se da dobro shajajo. V postopkih kvalitativne, induktivno usmerjene obravnave intervjujev smo pri analiziranju podatkov za koncept strategij odkrili tri pomembne dimenzije, ki analitično ločujejo različne tipe strategij shajanja starejših. Grafično vrste in dimenzije strategij prikazujemo s skico škatle, v katero lahko umestimo raznolike strategije shajanja različnih družbenih akterjev.

⁶⁴ Stopnja tveganja revščine je opredeljena kot odstotek oseb, ki živijo v gospodinjstvih z razpoložljivim ekvivalentnim dohodkom pod pragom tveganja revščine, ki je določen s 60 % mediane ekvivalentnega razpoložljivega dohodka vseh gospodinjstev ob upoštevanju OCED-jeve prilagojene ekvivalenčne lestvice. Stopnja tveganja revščine v Sloveniji je tako v letu 2008 znašala 12,3 % za celo populacijo, za skupino starejših od 65 let pa 21,3 %. Še bolj problematična situacija se kaže pri enočlanskih gospodinjstvih starejših žensk, kjer je stopnja tveganja revščine znašala 51,4 %. Podobno situacijo večje ranljivosti starejših kažejo tudi kazalniki materialne prikrajšanosti (SURs 2010; Hlebec in drugi 2010).

⁶⁵ Nenazadnje je delež premožnejših starejših (npr. delež tistih, ki imajo pokojnine večje, kot znaša trenutna povprečna neto plača v Sloveniji, le 8 % – izračunano s pomočjo podatkov ZPIZ in SURs), kar je tako malo, da lahko rečemo, da predstavlja pravzaprav manjšinski delež. Ob tem pa opozarjamo, da smo tu omenili le finančni vidik – med teoretičnim vzorčenjem pa smo se osredotočili predvsem na tiste, ki težje shajajo tudi zaradi zdravstvenih ali socialnih težav.

Shema 4.1: Škatla dimenzij in tipov strategij shajanja⁶⁶

Ta delitev na tri dimenzije je rezultat naših lastnih analiz empiričnih podatkov »od spodaj«, izpeljanih s pomočjo že opisanih induktivno usmerjenih raziskovalnih postopkov in tehnik v GT. Glede na skladnost s konceptom spoprijemanja (Lazarus in Folkman 1984) pa njihovo veljavnost potrjuje tudi teorija. Model škatle skupaj z analitičnimi premisleki stremi k v praksi uporabni delitvi, ki lahko služi za nadaljnje preučevanje in sistematiziranje strategij, in to ne le starejših, pač pa tudi strategij posameznikov drugih starostnih skupin kakor tudi kolektivnih družbenih akterjev. Menimo, da smo s škatlo strategij na osnovi opredeljenih dimenzij in lastnosti razvili pomemben hevristični pripomoček.

Škatla ponazarja tri dimenzije. Glede na akterje ločimo med individualnimi, družinskimi in skupnostnimi strategijami. Individualne strategije uporabljajo posamezniki, da bi lažje shajali v določeni situaciji. Družinske strategije so prisotne v primeru, ko posamezniki živijo v istem gospodinjstvu z drugimi člani družine in kjer cela družina, kot enota, uporablja različne strategije shajanja. Analitično lahko opredelimo tudi skupnostne strategije, v katerih je akter bolj ali manj tesno neformalno ali formalno povezana skupina, npr. sosedska

⁶⁶ Škatla dimenzij in tipov strategij shajanja je bila že predhodno objavljena v knjigi *Samo da bo denar in zdravje: življenje starih revnih ljudi* (Hlebec in drugi 2010, 46)

skupnost, društvo upokojencev, skupina za samopomoč, športno društvo (npr. planinsko), gasilsko društvo, cerkev oz. lokalna izpostava Karitasa ali Rdečega križa.

Glede na stopnjo aktivnosti lahko strategije razvrstimo na aktivne in pasivne. Pri aktivnih strategijah akterji neposredno z dejanji v praksi delujejo v smeri razrešitve težave. Z različnimi aktivnostmi težijo k preprečevanju tveganj oz. zmanjševanju posledic finančnih, zdravstvenih, socialnih in vsakdanjih tveganj. Pasivne strategije pa se nanašajo na kognitivne prilagoditve obremenjujočim razmeram, ko se akterji miselno prilagodijo določenim situacijam. V našem primeru gre pogosto za strategije samoomejevanja, zmanjševanja pričakovanj in potreb, spoznanje o potrebi in pripravljenost za pasivno sprejemanje pomoči.

Glede na usmerjenost strategij, tj. smer delovanja akterja, ločimo interne in eksterne strategije. Pri internih strategijah akterji delujejo navznoter in pri sebi iščejo potrebne resurse oz. načine delovanja, ki jim pomagajo shajati v določeni situaciji. Eksterne strategije pa uporabljajo akterji, ko iščejo rešitve zunaj sebe, v interakciji z družbenim okoljem oz. drugimi akterji v družbi (gl. shema 4.1).

Intervjuji so nakazali vse možne kombinacije, dejansko pa nekatere niso v popolnosti zastopane v gradivu. Sploh skupnostnim, ki so se zaradi narave raziskovalnega pristopa »od spodaj« v gradivu zgolj nakazovale, na tem mestu nismo posvetili toliko raziskovalne pozornosti. V pričujoči analizi smo kot temeljnega akterja opredelili posameznika in zato posebno pozornost posvetili strategijam, ki jih uporabljajo posamezniki, in sicer bodisi v navezavi na družino bodisi na skupnost. Idealnotipsko lahko predstavimo primere različnih kombinacij oz. analitičnih vrst individualnih strategij shajanja:

- individualne, aktivne, eksterne (npr. vzdrževanje socialnega omrežja, izmenjava uslug);
- individualne, aktivne, interne (npr. premišljeno, skrbno gospodarjenje z viri);
- individualne, pasivne, interne (npr. zmanjševanje pričakovanj in potreb);
- individualne, pasivne, eksterne (npr. prejemanje pomoči humanitarnih organizacij).

Na osnovi te dimenzionalizacije, prikazane s škatlo, smo lahko razvili osnovno tipologijo strategij shajanja starejših, v katero smo razvrstili vse v izkustvenem gradivu odkrite strategije. V nadaljevanju bomo najprej predstavili tipologijo strategij za obvladovanje tveganj in prizadevanj za kakovost življenja starejših, ki predstavlja najširšo raven razvrščanja strategij starejših v najsplošnejše kategorije različnih vrst strategij. Ob tem bomo na kratko predstavili to abstraktno raven individualnih strategij, ki jo bomo glede na področja tveganj

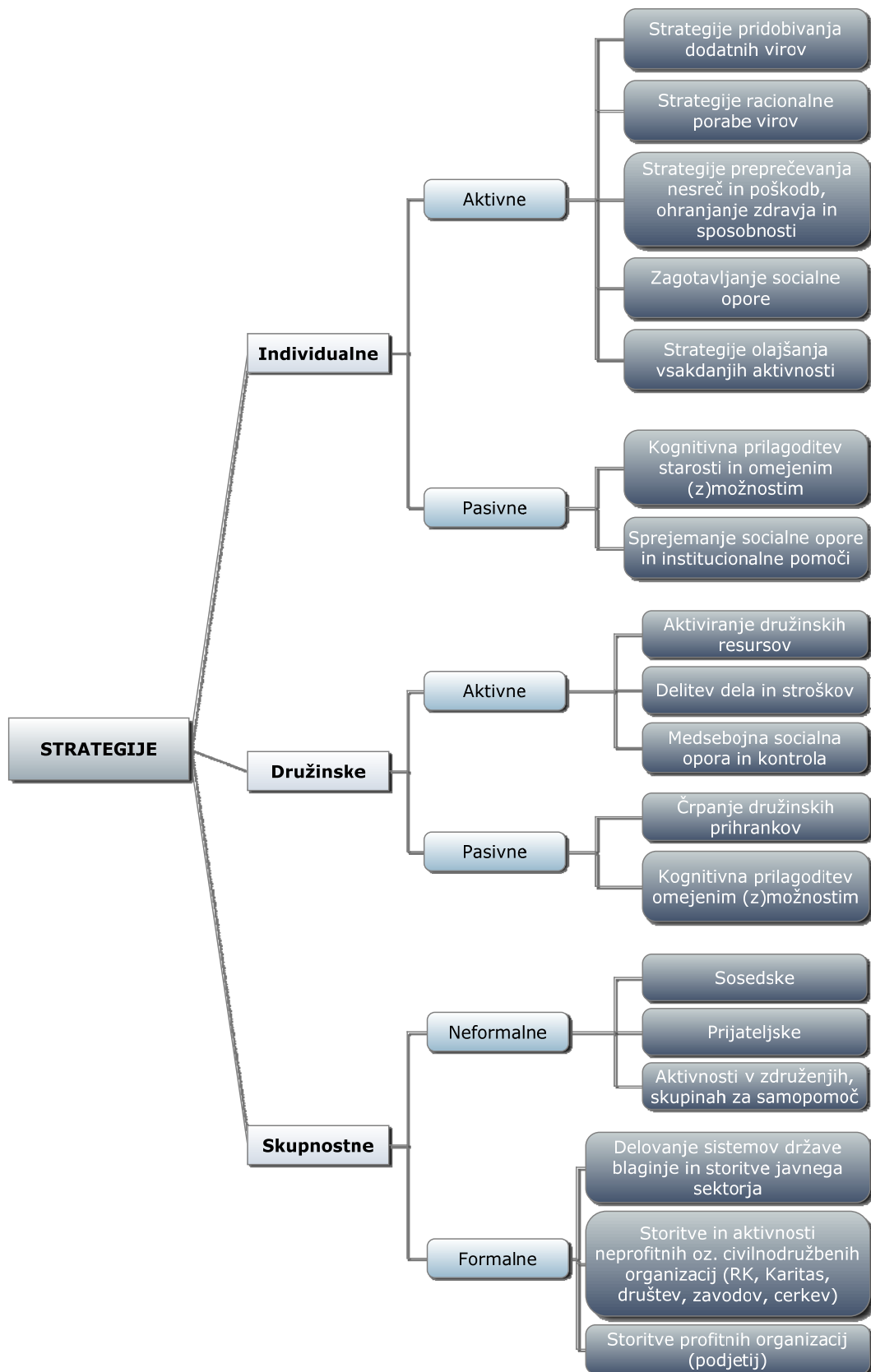
veliko podrobneje razdelali kasneje. Nadaljevali bomo s predstavitvijo družinskih in skupnostnih strategij. Obsežno podpoglavje individualnih strategij shajanja bomo začeli s shemo 4.3, v katero so glede na aktivnost in usmerjenost razvrščene vse individualne strategije. Te bodo kasneje razvrščene po sklopih obvladovanja določene vrste tveganj. V razpravi bodo še podrobneje predstavljeni ključni intervenirajoči dejavniki in nekateri rezultati drugih študij.

4.4 Tipologija strategij za obvladovanje tveganj in prizadevanj za kakovost življenja starejših

S tipologijo, ki smo jo izluščili iz intervjujev s starejšimi, želimo na organiziran način prikazati raznovrstno strukturo različnih strategij, ki skušajo na različnih področjih vsakdanjega življenja zagotoviti bolj kakovostno preživljanje starosti. Glede na odkrite številne strategije pritrjujemo ugotovitvam, da življenje v pokoju ni le pasivno preživljanje »prostega« časa po delovno aktivnem življenjskem obdobju, pač pa dejansko obdobje, v katerem se za mnoge starejše nadaljuje »borba za preživetje«.

Vse klasifikacije strategij so rezultat naših induktivnih analitičnih postopkov preučevanja izkustvenega gradiva. Podatke, ki smo jih dobili »od spodaj«, sedaj predstavljamo v obratni smeri, od abstraktnih splošnih kategorij strategij k posamičnim konkretnim načinom delovanja starejših.

Shema 4.2: Tipologija strategij za obvladovanje tveganj in prizadevanj za kakovost življenja

4.5 Individualne strategije shajanja starejših – uvodna opredelitev

V osnovi strategije glede na akterja delimo na omenjene **individualne, družinske in skupnostne strategije**. V naših analizah velja posebna pozornost predvsem **individualnim strategijam**, to je strategijam, po katerih sega posameznik, pri čemer njegovo delovanje neposredno ne vključuje družine ali skupnosti (ne izvaja določene strategije enotno skupaj z drugimi kot del večje skupine). Te strategije so še posebej pomembne in močno prisotne pri socialno bolj izoliranih posameznikih, to je tistih, ki živijo sami, oz. tistih, ki imajo nefunkcionalno socialno omrežje. Tu predstavljamo le osnovno razvrstitev kategorij individualnih strategij, podrobneje pa jih bomo obravnavali kasneje.

Aktivne strategije smo razvrstili v pet splošnih skupin:

- strategije pridobivanja dodatnih virov, s katerimi premagujejo finančno in materialno pomanjkanje oz. si izboljšujejo gmotni položaj ter ohranjajo finančno neodvisnost;
- strategije racionalne porabe virov imajo podobno funkcijo: zmanjšujejo stroške in s tem prispevajo k zagotavljanju finančne neodvisnosti;
- strategije preprečevanja nesreč in poškodb ter ohranjanja zdravja in sposobnosti preprečujejo oz. zmanjšujejo tveganja za zdravje in s tem ohranjajo fizično avtonomijo oz. neodvisnost;
- zagotavljanje socialne opore: z vzdrževanjem omrežja si starejši zagotavljajo pomoč, ki zmanjšuje številna tveganja in odločilno pripomore h kakovosti življenja;
- strategije lajšanja vsakdanjih aktivnosti: različne manjše praktične prakse, s katerimi si olajšajo vsakdanje aktivnosti.

Pasivne strategije lahko razdelimo v dve večji skupini:

- kognitivna prilagoditev starosti in omejenim (z)možnostim pomaga prek miselnih socialno-emocionalnih procesov bolje shajati v dani situaciji;
- Sprejemanje socialne opore in institucionalne pomoči – se nanaša na pasivno sprejemanje pomoči od zunaj ter socialnoemocionalno pripravljenost na to.

Treba je tudi poudariti, da se mnoge posamezne strategije v svojih ciljih prekrivajo ter hkrati prispevajo k zmanjševanju tveganj in zagotavljanju kakovosti življenja na več

področjih (finančnem, zdravstvenem, socialnem) hkrati. Pri tem pa ugotavljamo, da se v temelju navezujejo na ohranjanje neodvisnosti. Glede na njihove cilje bodo posamezne strategije še natančneje predstavljene v nadaljevanju. Tu pa bomo v krajši obliki predstavili še odkrite družinske in skupnostne strategije, za katere smo v izkustvenem gradivu imeli na voljo manj podatkov.

4.6 Družinske strategije shajanja

V nekaterih primerih lahko kot enoto, ki uporablja različne strategije, opazujemo tudi družino. Prav tako se veliko strategij, ki smo jih opredelili kot individualne, pogosto navezuje na družinske strategije oz. so z njimi podprte. Družinske strategije smo pogosto opazili v primerih, ko je šlo za sobivanje družinskih članov različnih generacij v različnih medgeneracijskih stanovanjskih oblikah. Posamezni primeri, na katere smo naleteli, zajemajo različne oblike sobivanja, od individualnih hiš, v katerih živijo odrasli člani vseh treh generacij, do manjših blokovskih stanovanj, v katerih se je starejši osebi pridružil odrasli otrok, da bi lažje shajala v dani situaciji.⁶⁷ Družinske strategije pa niso omejene zgolj na sobivanje v istem gospodinjstvu. Pogosto so prisotne tudi v primerih, ko družinski člani bivajo v neposredni bližini, npr. v sosednjem stanovanju, nadstropju, hiši oz. v soseski. Nekateri primeri nakazujejo, da so si otroci hišo pogosto zgradili v neposredni bližini (npr. na isti oz. sosednji parceli, tako da so sedaj sosedje s starši). Tudi tako lahko prihaja do veliko medgeneracijskega sodelovanja med družinskimi člani, kar je nujni pogoj za družinske strategije. Sicer pa so naši intervjuvanci najpogosteje bivali sami.

P14 I: Se pravi, pa vsi [hčerka z družino] tukaj skupaj živite? Angelika 72: O, vsi smo tukaj skupaj! I: Se pravi, vsi v tej hiši? R: Ja, vsi v tej! Ampak do polnoči hodimo noter, od polnoči naprej pa ven! (Smeh.)

P 26 I: Povejte mi zdaj, kako recimo zdaj živite? Živite sami ali skupaj z sinom? Marijana 74: Sin je zdaj samo začasno pri meni, bom čisto tako povedala, če ga ne bi imela, ne vem, kako bi, saj si ne bi mogla iz trgovine prinesiti. To je nekako pomoč. Pri denarju mi ne more pomagati, ker je zdaj brez službe, fizično pa vse. Recimo jaz kurim na kurjavo, mi polena prinese ...

Družina kot akter lahko uporablja naslednje **aktivne strategije**:

⁶⁷ Namen takšne priselitve in sobivanja pogosto leži v potrebi po obsežnejši pomoči starejši osebi za bivanje na domu. Hkrati pa je sobivanje tudi vzajemno funkcionalno, saj se na ta način lahko reši npr. stanovanjski ali pa gmotni položaj odraslega otroka. V naših primerih je šlo za brezposelne osebe, ki so tako delno živele tudi s pomočjo pokojnine in socialnovarstvenih dodatkov ostarelega starša.

– **aktiviranje družinskih resursov:** v temelju gre za prepoznanje potrebe po skupnem delovanju in prednosti, ki jih to prinaša (gl. začetek spodnjega citata). Različne družine različno spretno in iznajdljivo uporabljajo svoje resurse. Tu se posebej izkaže pomembna vloga omrežja družinskih opornih članov in tudi širših omrežnih povezav, ki jih ima družina navzven, ko želi obvladati nekatera tveganja (npr. tudi doseči kaj »po vezah«). Hkrati imajo družine tudi različne možnosti in zmožnosti uporabe svojih družinskih resursov – ti so tako materialni kot tudi predvsem nematerialni, npr. človeški viri, socialni in človeški kapital družinskih članov. Pri teh strategijah gre za način organizacije izrabe različnih sposobnosti družinskih članov. Drugi citat prikazuje, kako je lahko izobrazena in premožna hčerka z nakupom ustrežnejšega stanovanja bistveno izboljšala kakovost življenja svoji mami. Drugih primerov, kjer bi bili odrasli otroci ostarele osebe tako premožni, da bi finančno lahko bistveno pomagali, med našimi intervjuvanci ni bilo.

P22 I: Si pol pomagate? [Sin] Ja, sej drgač ne gre. Polona 84: Drgač pa ne gre, drgač pa ne gre. I: Kako pa si običajno med sabo pomagate en drugmu? Kako to gre? Pr kakšnih stvareh? [Sin] A vete, kako je. Polona 84: Jst zuni ne morm nč. [Sin]: Gospodinjstvo ma bl ona čez. Polona 84: Skuham pa to. [Sin]: Prevoz, to kar se tiče po trgovinah, to mam jst, to grem v glavnm vse jst nabavljam, pa to. Poba pa tle pomaga zravn pr delu, tud posprav. Uzuni, k mam tist mau vrta, pa tist vrt poštimava skupej. Vzajemno vse skupi, tko da nben ... nobenga direktno določenega dela nima noben, ampak tist, kar lahko vsak nardi, tist nardi. Pob lih za vrtnarjenje ni, sm jest bl, a ne. Za, za, za kakšna druga dela, za pomoč pa tko, to pa on nardi, posprav on use to tle noter, pa to. To ma pa on. Skp smo kr si usi razdelil, tok da. Ni, ni težav. I: Nimate težav, da se dopolnjujete. Polona 84: Ja. To je pa res. Otroke mam dobre, lahko jih res, morm pohvalt. Kregamo se ne. Če se pa skregamo *br br br*, dobr use.

P20 Romana 75: Prej sva imela z možem stanovanje, ampak ker so bile take razmere, pa je hčerka videla, da tam težko živim pa to, pa je to stanovanje kupila in je meni ga dala, da sem zdaj v tem stanovanju. In ona skrbi zame, karkoli je, ona poskrbi zame.

– **delitev dela, nalog in opravil** je temeljno načelo, s katerim družinske strategije dosežejo večjo učinkovitost shajanja in svojo prednost pred individualnimi strategijami pri obvladovanju tveganj ter zagotavljanju blaginje in kakovosti življenja. Prav tako delitev dela omogoči, da oseba opravlja svojim sposobnostim primerna dela, s čimer prispeva k manjši obremenjenosti in posledično manjšim tveganjem, ki bi iz tega izhajala. Ugotavljamo, da so starejši znotraj družinskih strategij posebno pomemben vir, ki opravi nujno potrebna vsakdanja dela. Družini pomagajo predvsem pri gospodinjskih opravilih, npr. kuhanje kosila in pazenje majhnih otrok.

Zala 76: I: Pa vi pomagate po svojih močeh ta mladim? Zala 76: Ma, recimo, pogledjte ... jim skuham kosilo, pridejo domov, je tudi ta urnik je grozn. Kdaj nej kaj nardi zdaj, zjutri gre za osmo, pol pa hodi, točno hodi v Sežano, ta sin, ki je elektronik, hodi večkrat v Ljubljano, un zdaj hodi v Izolo ... Veste, promet, ki je, te zastoji ... do šterih dela, ob petih prihaja domov. Sm doma, zakaj mu ne bi skuhal? I: A to je vsak dan al ...? Zala 76: Vsaki dan. Kadar pač kej vmes pride, če kam greš, k

zdravniku ali kaj, ne. Dobro, mi kupijo, se reče, neki tud men tisto ostane, ne. Mi kupijo bonbolo ali mi plačajo luč ali karkoli. Njim pa tud je fajn, da pridejo na gotovo. Če ne ... kam nej gre potem? Nima kosila, nima večerje. Da pride domov, da bo še kuhal. I: Ja, ja, ja. Zala 76: Recimo ... dam sušit jim perilo, poberem ... Kar morem, tisto še nardim. Je tud za mene lepše, kot za sam sebe. Če ne, kam gre s tem pole. Pol emm ... ta mlajš gre s ta malo v šolo ... je pr meni pole ... Konča šolo ob dvanajstih ... plačajo varstvo do štere, delajo do šterih in pou. Pol takrat ni več nobenga otroka, pol mora met čistilka. Če jih je pa več, pa morajo plačat plus petdeset na mesec za varstvo. No, pol jo grem iskat, je pa pr meni, dok pridejo domov.

– **delitev stroškov:** izredno pomemben element finančnega shajanja je možnost delitve stroškov med družinskimi člani v gospodinjstvu. Finančno breme se porazdeli med večje število članov, kar bistveno zmanjšuje s tem povezana tveganja. Podatki iz intervjujev kažejo tako primere, kjer – z medgeneracijskega vidika – glavni delež finančnega bremena nosijo odrasli otroci, kakor tudi primere, kjer k pokrivanju stroškov v večji meri prispevajo starejši.

Polona 84: Sej pršparat ne morm velik, dam jim za hrano zravn, pa mau, če kej, pr telefonu morm tud mau u pomoč, ne. Kr, ne, najbolj potelefonarm jst, ni drug, ne. [Sin]: No, direkt obveznosti nima, tko da bi reku. Ampak da sama od sebe. Polona 84: Ja, sevede. [Sin]: Da zravn, da bi pa ... /.../ I: Potem te stroške si tud delite voda, elektriika al date zravn, pač? Polona 84: Jst dam ta dnar ke, pa tole mate, pol dejte skup. [Sin]: Da nekej zravn, pa to ogrevanje, ogrevanje ma ta mau čez, ostalo mam pa jest, ostale položnce mam pa jest. Pr hrani pa vsak kej pomaga, pa da recimo okol dvejst evrov, pa ta mau neki da, pa jest u glavnem v glavnem pa jest ... mal si vse nekaj v eni slogi, recimo. Ne bi reku, da bi blo kakšne obveznosti, vsak se neki en del si je vsak uzel. Elektriiko, to ma u glavnem da ona zravn, plin ogrevanje ma poba, ostalo mam pa jest. Pr hran pa večino jest, pomagajo pa tud zravn, tok da ni, da ni nobenga prepira, kar se tega tiče, da bi se kej kregal, a ne. Nekak kar dokej, dokej umirjen glede na kakšne družine, k se za evro kregajo.

P14 Angelika 72: Tako bom povedala. Jaz imam zdravnika, to se pravi, dam 150 za položnice, ampak tok, ampak z temu, jaz to plačam, ne plačam pa kurjave, pa nič vzdrževanje hiše na plačam jaz. To imajo pa ta mladi. Imamo tako, pa še tukaj, kadar je poračun, mi potem dajo. Mesečno tekoče vzdrževanje. I: Aha, imate razdeljeno, vi imate elektriiko pa tako? R: Kar plačam, mi poba da 50 evrov, drugo pa jaz plačam. Ampak potem me ne skrbi čisto nič, to vedo, da bom rjula, če ne bom na gorkem!

– **medsebojna socialna opora in kontrola** - poleg instrumentalne, tj. praktične pomoči, katere del sta tudi zgoraj posebej izpostavljeni strategiji, gre tu še za druge vrste opore, predvsem za socialno-emocionalne vidike, med katerimi izpostavljamo tudi nadzor kot svojstven pozitiven družbeni nadzor, s katerim se obvladujejo določena, predvsem zdravstvena tveganja in tako prispeva k varnosti. Ob tem pa se skozi nadzor zadovoljujejo tudi določene druge potrebe, npr. pri varstvu majhnih otrok, ki ga običajno izvajajo starejši in tako pomagajo svojim odraslim otrokom.

P14 Angelika 72: Sem tudi tamle imela, na Golniku sem bila tako slaba 2004, nogo odprto, pa virusno pljučnico, pa 40 vročine, je gor, vse to je gor prišlo [vsi družinski člani], je vse cmeralo. Sem rekla, kaj se pa cmerate! I: So vas prišli gor obiskat ta mladi? Angelika 72: Ja, ko sem bila v bolnici, čisto vsak dan me je prišla hčera pogledat, kar je res, je res. I: So vam potem še kaj dodatno pomagal ta

mladi? Angelika 72: A veste, ko domov prideš, saj ne moreš skuhati. Dost je, če ti skuha, pa lepo besedo da, pa da ti cunje opere, pa umije. Saj drugega ne nučaš, kaj nučaš drugega!?

P 26 I: Koliko pa se vnuki oglasijo kaj? Marijana 74 Koker kerem pride, una, k je v Rižani, bolj malo pride, najstarejša, [ime hčerke], je pa v Bohinju, tudi pride, ko pride v Ljubljano, no, ta dva sta pa na Zaloški pa kr prideta, ta mala še največkrat, če kaj rabim, prileti, ona je pa taka dobričina in pridna, vsi so pridni.

P30 I: Mate še kakšne druge sorodnike? Patricija 79: Mam sestro, mam v Škofji Lok. Pa dve nečakinji mam, ena je v Logatcu, ena pa u Ptuju. Tudi pridejo vsake tok časa, pa če jih kej rabm, jih pa tud pokličem, če bi slučajno ... ker ta, ki je v Logatcu, je v Ljublan v službi, pa večkrat pokliče pa pride pogledat, kako sm. Drgač je pa tud sama je invalid, je težko. Ne morš nč kej dost pričakvat, da bi kej pomagala, pa kej nardila.

Nekatere družine pa v danih razmerah uporabljajo tudi **pasivne strategije**, med njimi:

– **črpanje družinskih prihrankov**, ki so jih sami oz. z družinskimi člani ustvarili v preteklosti. Prihranki izvirajo bodisi še iz časov delovno aktivnega življenja oz. gre za kakšno vsoto, ki so jo prejeli za povrnitev zaradi vojne škode, različne oblike zapuščin, kot tudi za občasne prispevke družinskih članov v skupni fond »za vsak primer«.

P2 Helena 72: ... tko da bi blo treba vsak mesec na stran dajat za te stvari, k veš, da pridejo vsako leto, pa ne mormo, ampak še štukamo iz tistih skromnih prihrankov, k so u banki, k jih pa kmal nov več ... mislm ... res ne vem, kako bomo pol ... I: Od kje pa so prihranki? Helena 72: Ja, še iz tistih časov, ko je mož pridno delal, vsake tolk časa je izdal kakšne koldarje s karikaturam al pa kako smučarsko knjigo al pa kej tazga ...

P30 Patricija 79: Ja, pa še zmeri imam našparan denar. Ja, tole k imam dva milijona, pa še nekaj sem imela, dva milijona dvesto, k imam na vezani vlogi, to ni moj prihranek, to sem dobila, ko sem, kako bi rekla, to mi je država dala, ker sem dva brata in sestro izgubila po vojni. Nič ne vem, kje jih imam, pa ne vem, kje jih imam pokopane, takrat sva dobili s sestro dva milijona tristo.

P10 Tatjana 90: Seveda, veste, kako je bilo, to smo dobili za tista leta, ko smo bili v koncentracijskem taborišču, nekaj malega, saj ni bilo veliko, za 42 mesecev je bilo vse skupaj je bilo 15.000 mark, veste, in to pred tolikimi leti!

– **kognitivna prilagoditev omejenim (z)možnostim**: tudi družine se podobno kot posamezniki razmeram prilagodijo kognitivno z »zmanjšanjem pričakovanj« in »zmanjšanjem potreb« ter »samooomejevanjem z odrekanjem« in nasploh s »practiciranjem kulture skromnosti in odrekanja«. ⁶⁸ Te strategije delujejo skozi nekakšno kolektivno družinsko zavest, ki je pridobljena skozi socializacijo in ponotranjena ob izkušnjah soočanja z razmerami, ki so presegale njihove zmožnosti. Tudi te strategije zmanjšujejo tveganja pomanjkanja in negativne stresne občutke ob tem.

⁶⁸ Te strategije bodo natančneje predstavljene pri individualnih strategijah shajanja starejših.

P4 I: A vam mogoče za kakšno stvar trenutno zmanjka, se čemu odrečete za to? Luka 74: Ja no, lih ja tud se kej morš, no. Tud za kakšno stvar morš se. I: Kaj pa, recimo? Luka 74: Ja, zdej pa ne vem, včasih smo na morje hodil, zdej ne več, no, še z [ime vnuka] smo hodil skp dol na morje. No, pa tud s sinem še prej ... Zdej pa žena se ne sme kopat, pa ena pa druga reč, pol pa ne greva. No, pol pa ona velik za tole zdravstvo da, da rezerviram za zdravstvo, da dam, to je tud velik strošek, čist odkrit vam povem.

Družinske strategije seveda v prvi vrsti pogojuje obstoj samega družinskega omrežja, odvisne pa so tudi od pomembnih intervenirajočih dejavnikov. Izjemno pomembna je kakovost odnosov med družinskimi člani. V omenjenih medgeneracijskih stanovanjskih oblikah bivanja je bila vloga medgeneracijske solidarnosti še posebej vidna. Medgeneracijska solidarnost je v takih primerih temeljni pogoj za zagotavljanje ustrezne socialne opore, s katero družine premagujejo številna tveganja ter si zagotavljajo določeno blaginjo in kakovost življenja. Vendarle pa niso vsi (medgeneracijski) družinski odnosi samo pozitivni. Prepoznali smo tudi primere, ki jih lahko označimo kot **konfliktne odnose** med družinskimi člani. Ti seveda močno omejujejo socialno oporo in delovanje družine kot enote. Tudi Luescher in Pilmer (1998) poudarjata, da zanemarjanje konfliktov lahko vodi do idealizirane slike solidarnih medgeneracijskih družinskih odnosov, zato predlagata, da se večji pomen pri preučevanju družinskih odnosov posveti tako konfliktom kakor tudi ambivalentnosti družinskih odnosov. To je občasnih konfliktov kot tudi naklonjenosti in solidarnosti. Slednje je npr. vidno na koncu zgoraj predstavljenega citata iz intervjuja P22 Polona 84, ko gospa kljub izjemnemu sožitju v družini kot samoumevne omeni tudi posamezne konflikte, ki pa se jih z lahkoto prebrodi. Naslednji citati pa prikazujejo tiste bolj problematične konfliktne odnose med družinskimi člani.

P25 I: Kako pa o teh odnosih razmišljate, o otrocih pa to, medsebojna pomoč? Drago 72: To pa bolj šepa, to pa bolj šepa. I: Bi si želeli, da bi bilo drugače? Drago 72: Ja, zdaj hoče sin, da bi centralno jim naštimal pa ne vem kuga, ja, sem rekel, sam financiraj! A, to pa ne. /.../ Sin ima pa tudi, bi rekel, tale igralništvo, tam vse zagoni, po domače povedano!

P3 I: Zdej živite sami? Igor 78: Ja, sam, ja! Ta mlade mam gor, sam nič ne ... dubr dan pa dubr jutr ... tok, pa nč več. (Zagrenjeno zabruna.) /.../ I: In vi ste lastnik hiše? Igor 78: Ja, sm ja. I: Ste mogoče že kak del, na primer zgornjo polovico, prepisal na sina? Igor 78: Nč! Nč, hvala bogu, da nism! Oh, dej, dej ... tob bil že na cesti ... ne, sin, njena žlahta ... bi me prec vn pustavl. /.../ I: Kaj pa vam u zadnjem času u živlejnu predstavlja največje probleme al pa težave al pa vas ovira, povzroča skrbi, ogroža, omejuje? Igor 78: Nesporazumi, ne! To! /.../ I: Kaj bi za vas pomenilo, če bi imeli boljši odnos z sinom? Igor 78: Ja, čist drgač bi blo! Jst ne bi tok ukrog letou, pa bi bil bl duma, to je sigurn! Pa vesele bi meu kakšno stvar nardt, ne. I: Koliko dnarja bi še rabil na mesec, da bi imel občutek, da bi lahko dobr živel? Igor 78: Oh, sploh ne vem ... sploh ne študeram jst o tem ... nč ... k ni bistven dnar ... ampak odnosi!

P27 I: Kaj pa vnukinja, a vas vnukinja kaj pride pogledat? Tadeja 77: Sploh ne pride, ker nisem kupila avto, nisem vzela kredita za njo za avto.

Posebej želimo izpostaviti še dva intervenirajoča dejavnika. Odkrili smo, da socialno okolje močno zaznamuje družinske strategije shajanja. Ugotavljamo, da se družinski habitus prenaša iz generacije na generacijo in tako zaznamuje socialni položaj potomcev. Ker smo preučevali tiste, ki najtežje shajajo, smo iz njihovih življenjskih zgodb in poročanja o socialnem položaju njihovih potomcev ugotovili, da gre v veliko primerih za primere »podedovane revščine« oz. »kulture revščine«. Sami so bili pogosto rojeni v revnih družinah, kar jim ni omogočilo ustreznega šolanja. Podobno smo zasledili pri naslednji generaciji v tistih družinah, ki najtežje shajajo, saj imajo tudi njihovi otroci nižjo izobrazbo oz. delajo na slabše plačanih delovnih mestih ali pa so celo brezposelni. To dejstvo vpliva na načine družinskega shajanja, na strategije, ki so pogojene s sposobnostmi za oporno delovanje vseh družinskih članov. Pri tem igrata pomembno vlogo t. i. človeški kapital, tj. vsota znanj, sposobnosti in kompetenc posameznika, in tudi socialni kapital, ki se naša na potencialne koristi, ki izhajajo iz članstva v socialnih omrežjih.

Odkritje teh intervenirajočih dejavnikov je pomembno tudi za različne poskuse institucionalnih intervencij, ki morajo upoštevati različne kontekste in možnost uporabe družinskih strategij.

4.7 Skupnostne strategije shajanja

Glede na opredeljene dimenzije, s katerimi lahko določimo različne tipe strategije shajanja, smo pri akterjih za najširšo entiteto opredelili skupnost. Skupnostne strategije shajanja so v najširšem smislu tisto delovanje delov družbe, ki prispeva k zmanjševanju tveganj posameznikov in skupnosti kot celote. Glede na izbrano tematiko smo posebej osredotočeni na tveganja, povezana s staranjem – izstopom iz trga dela ter drugimi socialnimi in zdravstvenimi tveganji, s katerimi se soočajo starejši. S skupnostnimi strategijami imamo v mislih tako neformalno delovanje prizadevanj soseske ter prijateljskih in interesnih skupin oz. skupin za samopomoč kakor tudi prizadevanja formalnih javnih, neprofitnih, civilnodružbenih ter profitnih organizacij za blaginjo in kakovost življenja starejših.

Sistem države blaginje s svojimi socialnovarstvenimi ukrepi je temeljni družbeni mehanizem, ki zmanjšuje tveganja v starosti (Esping-Andersen 1999; Taylor-Gooby 1998 in 2000; Powell in drugi 2007), kar smo podrobneje predstavili v prejšnjem poglavju o tveganjih starejših. Sicer pa se ljudje v svojih razmišljanjih, ko smo jih vprašali po načinih

zmanjševanja tveganj v starosti, niso neposredno spomnili na tako abstraktno in predvsem samoumevno delovanje družbe. Delovanje socialnovarstvenih sistemov države blaginje je za starejše samoumevno in pride v zavest šele takrat, ko pride do strahu, da bi bila določena pravica oz. storitev onemogočena oz. da bi ostala neizpolnjena, oz. kadar gre za neustreznost ali neučinkovitost določenih (npr. zdravstvenih, javnopr prometnih) storitev javnega sektorja. V izkustvenem gradivu zaradi narave raziskovanja in raziskovalnih ciljev nimamo dovolj podatkov za temeljitejšo obravnavo skupnostnih načinov shajanja s tveganji na makroravni. Vendarle pa smo zaznali nekatere **neformalne** in **formalne strategije** ožje skupnosti. Tako npr. sosedska skupnost z notranjo izmenjavo pomoči premaguje določena tveganja. Opazno je tudi delovanje različnih neformalnih skupin (za samopomoč) in formalnih društev (društva upokojencev, planinsko društvo itn.), v katerih si starejši zadovoljujejo določene potrebe po druženju, preživljanju prostega časa, rekreiranju, pa tudi po izmenjavi pomembnih informacij itd. Za tiste, ki najtežje shajajo, je posebej pomembna vloga neprofitnih humanitarnih civilnodružbenih organizacij, zlasti Rdečega križa in Karitasa. Med intervjuvanci je bilo kar nekaj takih, ki so prostovoljno pomagali oz. aktivno sodelovali v Karitasu ali Rdečem križu.

P19 Tadeja 76: Ko sem še lahko hodila, ko sem še tok videla ... s sladkornimi bolniki smo šli za vikend. Spomlad, jesen enkrat v toplice, enkrat na morje, na izlete pa vsepovsod. Ampak malkdaj sm šla, ker je bil pol že mož bolan. Nism mogla več it. Enkrat sm še šla, je reku mož: »Kar pejt.« Sm šla na svoje stroške, smo šli samoplačniki v Rogaško. Drugač, tko na izlet ... zdej pa še to ne morem. Zdej pa ne morem. Ene dvakrat sm še šla s parkinsono. Smo šli tko pred novim letom. Je šla ona gospa z mano, k je pospravljala mi. Smo se v Šenčur peljal gor v eno dvorano, da smo mel tam zabavo. No, in sm še pol tolk prosila ... dol smo mel v ... emm, kje je ta dvorana, no ... Tam avtobusi stojijo v Ljubljani. V Šiški. Veste, včasih pride tko, da vem, pa ne morem tist izreč ... Pr Hali Tivoli, ne? Tm smo mel odhod, potem sm pa js prosila, če bi tle ovink naredu, in sta me obkrat tle pustila. So drugi rekl: »O, a vas pa kr pr hiši doma pustijo?« No, zdej pa še to ne morem. Enkrat sva šle s hčerko naokrog, sva šle k mami slabovidni.

P26 Marijana 74: ... mačka nafutram, jaz grem k zajtrku, potem pa, če je treba, grem ven, se oblečem, pa grem v društvo. Enkrat v enega, enkrat v enega. I: Katera dva društva pa sta to? Marijana 74: Društvo upokojencev, pa društvo sladkorne. Imamo pa telovadbo noter, v ponedeljek imam svoj dan, v torek imam v društvu od 10h do 12h, grem na to društvo, v sredo od 9h do 10h imam telovadbo, no, potem sem pa doma, ali kuham ali še kam grem ali pa nikamor. V četrtek popoldne imam telovadbo sladkornih, v petek pa spet telovadbo v društvu upokojencev pa ob pol devetih in cel teden mi mine.

P4 A se kje z drugimi ... pravte, v društvu upokojencev, da ste tud? Luka 74: Joj, joj sm. I: Hodte okol? Luka 74: To pa glih tko hodm ke v Sodražco, potem naše planinsko društvo, k sem pa že tolk let notr, hodmo vsak mesec dvakrat, po hribh. Potem mam v Radoulškem planin ... upokojencev, hodm kot v gorstvo, da se z avtobusem peljem, da se bl samo overjena kakšni kar kol že al kakšno plavanje. Kar kol že. Druga skupina, k jaz hodm, smo pa pohodniki. I: Ahm. Luka 74: No ... I: A pa si recimo tukaj, okoliški upokojenci al pa iz društva, si kej pomagata med sabo? Kakšne druge nasvete al sam za druženje bolj? Luka 74: Bolj za druženje. I: Bolj za druženje. Se dobivate ... Luka 74: Bolj druženje.

Tadeja 77 I: Kaj pa od Karitasa ali pa od Rdečega križa? Tadeja 77 Sem bila na Rdeči križ, pa sem dobila eno flašo olja, en riž, en sladkor, zdaj pa dva meseca nič. I: Kolikokrat pa boste to dobili v celem letu, samo enkrat ali je to enkrat na dva meseca ali kako? Tadeja 77 Sem dobila, meni se zdi, da eno leto, nisem niti eno leto, ker se nisem vpisala, ker nisem vedela, sem dobila na mesec, tako kot

sem rekla. Zdaj pa pravijo, da je en mesec, nisem nič, ta mesec sem dobila vodo, uno Zalo vodo, pa eno kilo riža pa eno sladkorja, to je bilo vse.

P32 Nina 72: R: Ja, tako. Sm pa velik pomagala, em kako prostovoljno. Pri Rdečmu križu delam.

P9 Zala 76: Pol smo ble zdej za Rdeči križ, kr smo nosile tem starim hrano. I: Aha, pomagate, tudi pri Rdečem križu ste zraven? Zala 76: Pa pri Karitasu. I: Pa pri Karitasu? Zala 76: Pa pri Karitasu. I: Potem hodite tudi okoli po teh ...? Zala 76: Ja. Smo nesle v domu jim za dan žena čestitke, pa bl malo ... mamo avto, ki je pri Rdečem križu, da smo se potem odpeljali. Se da zgubit, veste, se da. In pole vidiš vse sorte in nimaš cajta mislit za sebe, da bi blo slabo. Ne? Če pa si res sam doma, pa sam tuhtaš tisto, to moraš zbolet. To pa vidiš, kok so drugi, pa se ti še smilijo in ... mene se da zgubit. O, pa gre ponedeljek, pa je že sobota. Tist je pa res.

P8 Irena 69: Pol ulce smo v tej skupini Karitas. Te gospe mi pridejo tud, če bi blo slučajno. Ker kadr se jst slabo počutm, me tud kličejo. /.../ I: ... da vam kej pomagajo? Irena 69:Ja, da pridejo pomagat, ja. I: Aha. Morda pa kej pomagate drugim, ste rekla v Karitasu? Irena 69:V Karitasu, ja. I: Kako to delujete? Irena 69:Ja, hodmo gor k stari ljudi, pol tud to pomoč, materialno, take stvari. To dost, če se le da. Tud enkrat na tedn, po dva, tri dni, tri ure, ne. K mamo to, sam hodm.

4.8 Individualne strategije shajanja starejših – podrobne opredelitve

Večina načinov shajanja, ki smo jih induktivno izluščili iz izkustvenega gradiva, pripada individualnim strategijam, ki jih starejši vsakodnevno uporabljajo. Posamezne strategije starejših so predstavljene v shemi 4.3. Razvrščene so glede na aktivnost in usmerjenost. Aktivne strategije so tiste, ki zahtevajo od posameznika določeno konkretno, k problemu usmerjeno delovanje z namenom preprečevanja oz. zmanjšanja tveganj ter izboljšanja kakovosti življenja. Pasivne strategije na drugi strani ne zahtevajo konkretnega aktivnega delovanja za doseg želenih učinkov. Običajno gre za kognitivne socialno-emocionalne prilagoditve obremenjujočim razmeram. Interno usmerjene strategije so tiste, v katerih posameznik cilje dosega z lastnim delovanjem, brez neposrednega vključevanja drugih. Eksterne pa vključujejo druge člane socialnega omrežja ali širše družbe.

Shema 4.3: Strategije shajanja starejših glede na aktivnost in usmerjenost

Interne	<ul style="list-style-type: none"> ● Samooskrba ● Previdnost, pazljivost ● Uporaba pripomočkov in podpornih tehnologij ● Funkcionalna prilagoditev stanovanja ● Pisanje opomnih lističev ● Premišljeno in skrbno gospodarjenje z viri ● Namensko varčevanje ● Prehranske strategije ● Življenje s hišnimi ljubljenci - socialno-emocionalni nadomestki ● Ohranjanje aktivnega življenjskega stila in drže (vztrajnost, trma, pogum, itd.) 	<ul style="list-style-type: none"> ● Zmanjševanje pričakovanj ● Zmanjševanje potreb ● Samoomejevanje z odrekanjem ● Prakticiranje kulture skromnosti in odrekanja ● Črpanje preteklih prihrankov ● Biti sposoben potrpeti ● Nerazmišljanje o prihodnosti ● Sprijaznjenje z odvisnostjo od pomoči drugih ● Sprijaznjenje z zdravstvenimi težavami ● Biti sposoben ne obremenjevati se s stvarmi, ki se jih ne da spremeniti
	Eksterne	<ul style="list-style-type: none"> ● Iskanje dodatnih virov dohodka ● Vzdrževanje socialnega omrežja, stikov in dobrih odnosov ● Izmenjava pomoči in uslug ● Plačevanje uslug in storitev ● Prošenje za pomoč in organiziranje pomoči drugih (prevozi, obiski zdravnika, nakupi, opravki) ● Priselitev odraslih otrok za oporo in pomoč ● Delitev dela in stroškov med družinskimi člani ● Iskanje in zagotavljanje neformalne socialne opore in formalne institucionalne pomoči
Aktivne		Pasivne

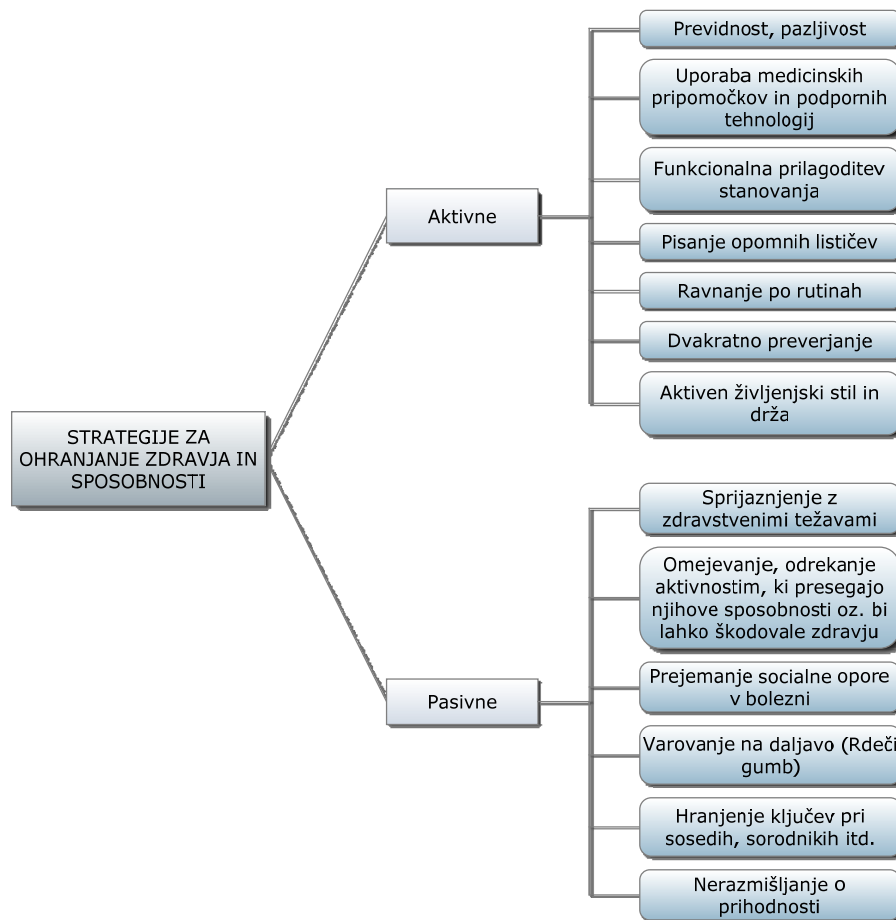
Vsebinsko smo nadaljnjo obravnavo strategij razdelili na tri podpoglavja. Vsako podpoglavje predstavlja sklop strategij, ki se vežejo na določeno področje tveganj. V prvem podpoglavju bomo obravnavali strategije, ki izhajajo iz tveganj za zdravje oz. so z njimi povezane in želijo zdravje bodisi izboljšati, ga ohraniti oz. preprečiti njegovo poslabšanje. Sledile bodo strategije, ki ohranjajo finančno neodvisnost, na koncu pa bodo predstavljene še strategije, ki preprečujejo tveganja izgube socialnih stikov in opore. Ob tem pa moramo že sedaj izpostaviti, da se mnoge strategije prekrivajo, saj igrajo pomembno vlogo na različnih področjih obvladovanja tveganj in zagotavljanja kakovosti življenja.

4.8.1 Strategije ohranjanja zdravja – preprečevanje nesreč in poškodb

V nadaljevanju predstavljene strategije se nanašajo predvsem na zdravstvena tveganja. Opazimo lahko, da je med starejšimi malo preventivnih strategij za splošno izboljšanje zdravja. Gre bolj za preprečevanje poslabšanja zdravja oz. povrnitev zdravja na prejšnjo raven. V vzorcu je sicer nekaj starejših, ki izboljševanje zdravja dosegajo s hobiji in rekreacijo, kot sta npr. kolesarjenje in pohodništvo, za druge pa so tske aktivnosti bolj dejavnik ohranjanja kot izboljševanja zdravstvenega stanja. Pogosto je prepričanje, da jih »delo gor drži«.⁶⁹ Kot aktivnosti za izboljšanje zdravja smo zasledili tudi različne »zdrave« prehranjevalne navade in diete, ki naj bi ustrezno njihovim potrebam izboljšale njihovo stanje. Podobno tudi različne medicinske storitve. Vendar menimo, da gre v večini teh primerov bolj za trud po doseganju preteklega »zdravega« stanja in povrnitev preteklih sposobnosti, zato menimo, da je ustrezneje govoriti o ohranjanju zdravja in sposobnosti.

⁶⁹ Obenem pa je treba povedati, kar smo tudi že obravnavali, da je težaško delo tudi dejavnik hujših fizičnih posledic in slabšega zdravja v starosti.

Shema 4.4: Strategije ohranjanja zdravja in sposobnosti

4.8.1.1 Aktivne strategije ohranjanja zdravja

Prevladujoča aktivna strategija, ki jo uporabljajo, je **previdnost oz. pazljivost**. Starejši pravijo, da se različnim tveganjem, kot sta npr. padec ali požar v kuhinji, izogibajo predvsem tako, da so še posebej previdni in da pazijo npr. na vsak korak, kako ga naredijo. Ker menimo, da gre pri takem pazenju za konkretno aktivnost in dejanski napor pri aktivnosti, smo ga uvrstili med aktivne strategije. Takšno pazenje na vsakem koraku gotovo terja tudi določeno koncentracijo, pozornost in čas. Starejši zato delujejo po določenih **rutinah**, **dvakratno preverjajo** določene pomembnejše stvari (npr. ali so zaprli plin na štedilniku). V primeru težav s pozabljivostjo uporabljajo strategijo **pisanja opomnih lističev**, ki jih opominjajo bodisi na določena tveganja ali pa jih spominjajo na stvari, ki jih morajo še postoriti.

Če jim finančne zmožnosti dopuščajo, se odločijo za bolj ali manj **funkcionalno prenavo oz. prilagoditev stanovanja** svojim novim potrebam in zmožnostim. Običajno gre za prenavo kopalnic, namestitev ograj in oprijemališč na stopniščih ipd. Težava tako v hišah

kot v blokih so pogosto stopnice. Običajno so klančine ali druge še bolj sofisticirane rešitve, ki bi jim bistveno zmanjšale tveganje padca in olajšale mobilnost, predrage, da bi bile starejšim dosegljive. **Uporaba medicinskih pripomočkov in podpornih tehnologij** neposredno pripomore k preprečevanju nesreč in poškodb ter tako zmanjšuje tveganja za zdravje. Ti pripomočki zajemajo palice, bergle, hojce, invalidske vozičke, slušne in optične pripomočke, različne oblike alarmov za **varovanje na daljavo** (npr. Rdeči gumb).

Ne nazadnje je izredno pomembna tudi **socialna opora**, ki posredno preprečuje mnoga tveganja za zdravje. Med drugim lahko že minimalna praktična pomoč, ki jo dobi starejša oseba pri določenem zanj tveganem opravilu, prepreči morebitno nesrečo in poslabšanje zdravstvenega stanja. Predvsem pa so družinski člani osebnega omrežja, kot smo ugotovili že v prvem delu in potrjujemo sedaj še s poglobljenimi intervjuji, tisti, ki primarno nudijo pomoč starejšim v primeru bolezni. Starejši so pogosto sami izpostavili tudi pomen **aktivnega življenjskega stila oz. drže**, ki se kaže tako v aktivnostih – trdem, vztrajnem delu – kot v življenjski drži, ki jo zaznamujejo pogum, vztrajnost, žilavost, celo trma in ki prispeva k lažjemu shajanju v starosti.

P11 I: A imate kar nekaj stopnic tu? Katarina 86: Ja. I: Vas to kaj ovira? Katarina 86: Iz družga nadstropja do dol, ne, je kr velik, ne. Pa grem s ta bolno dol skos, z zdravo zraven. To strašn pazm. Zdej k grem k zdravniku, zdej mam ... obe dve, zlo pazm.

P19 Tadeja 76: A veste, kako grem. Po stopnicah tle se držim, tle dve palce držim, pa po vsako stopnico. Sej zanč /.../ komaj sm se ujela. Nism vedla, da je že fertik, pa je bla še ena stopnica. Na ovinku sm se spotaknila. Zdej morm tko pazit.

P12 Milena 96: Se hudo prjemam, veste. Se hudo pazm.

P5 Bojana 70 Zame so stopnice ..., mož je ograjo naredu za prijet ...

P10 I: Vas je kaj strah, da bi kaj zaradi tega kaj pozabila na štedilniku? Tatjana 90: O, to pa še, to zaenkrat še ne, zato ker me je mož tako naučil. Recimo jaz imam plin. Sem rekla, dokler časa bom jaz plin zapirala, bo dobro. Mož me je naučil tako, ko ne boš več rabila, taprvo flašo zapri, potem pa pusti, da bo tle pogorelo, potem pa še tle zapri.

P21 Katja 83: Pol si pa mau zapišem, a ne. Takole. I: Emm, kaj pa če bi kakšna voda ali pa na štedilniku kaj takega, da bi pozabili to zapret? Katja 83: Takole grem zvečer šporget pogledat, preden grem ležat. (Smeh.) I: Aha, preverite, če je ...? Katja 83: Ja. Ja pogledat morm ... takole, a ne. Zato k ga ... preverim. Pa včasih grem še enkrat pogledat, pol rečem, a ne, da preverjam, a ne.

P16 Tereza 74: Ja, edin to. Stol sm kupila mu, un stol za kopat. Tist, k se da na bano, in sm kupila stol. Dnarja sm dala 75, polovico je dala pa socialna. Ja, to sm kupila. Voziček mam v posoji iz Tabora. Kar je še kej tazga, se pa že kup.

P10 Tatjana 90: Jaz sem hobi imela prej križanke pa branje, ... to je pa lupa, ki je pa ta zadnji izdelek, kar so jih naredili, ker ne vidim. Čakajte, bom pokazala. I: Aha, vidim, kar digitalna, to se pa res fino vidi. Tatjana 90: Ja, to velike črke so, jaz drugače ne vidim prebrati nobene reči, berem jaz strašno rada in tudi tlele, tale je pa pravzaprav tako, eno uro bereš, pol ga moraš pa spet nafilati, k so baterije. To stane 680 evrov.

P20: I: Omenili ste tale Rdeči gumb, da imate? Romana 75: Ja, ja tale Rdeči gumb imam, ja, in sem zelo, zelo zadovoljna z njim. Enkrat mi je že rešil življenje, ko nisem prišla do zraka in so oni poklical hčerko, da je hčerka prišla, in obenem tudi rešilca, ker me je rešilec odpeljal, da so ugotovili, kaj je.

4.8.1.2 Pasivne strategije ohranjanja zdravja

Starejši za shajanje z zdravstvenimi tveganji uporabljajo tudi **pasivne strategije**. Poudarjajo, da se je v določenih situacijah za lažje shajanje treba tudi **sprijazniti z zdravstvenimi težavami**. To razumemo kot funkcionalen način obvladovanja stresa in prilagoditev novim zmožnostim v vsakdanjem življenju. Slednje kot pomembno izpostavljajo tudi eksperti, ki se pogosto srečajo s situacijo, v kateri se starejši težko sprijaznijo z omejenimi možnostmi. S tem je povezano tudi **odpovedovanje določenim aktivnostim**, ki sedaj presegajo njihove sposobnosti in bi lahko vodile v poslabšanje zdravstvenega stanja

P5 Bojana 70: Nč, ne počutim se staro, pa prav če mam tok polhno težav včasih, da jih ne znam prešteti. I: ... zaradi zdravja ... Bojana 70: ... ja zaradi zdravja ... I: Kdo vam jih pomaga še kaj lajšati, na kakšen način? Bojana 70: Ah, veste kaj, jst sem se kar tako navadla, me takole kakšna kolegica pokliče, reče: »Kako si?« Pravim: »Bo, bo.« Ne govorim o težavah, veste, sej ma vsak svoje, vsak ma svoje. En ma take, en ma take. In se morš, družga ti ne kaže, sprjaznt se morš s situacijo, pač karšna je. Bojana 70: Kako ste se to sprijaznili, je bilo težko, kako je to potekalo? Bojana 70: Težko, težko, zelo težko! Zelo težko! Taprvo sem rekla, zakaj sem jst tako prizadeta, da ne morem delat, ker jst zelo rada delam, dolg se nisem mogla. /.../ Drugače pa sem čisto samostojna, jst mu [soprogu] nč ne tratim njegovega prostega časa, kadar dobi družbo, gredo v hribe, na izlet hodi, zelo rada bi pa tudi jst šla, ampak če ne moreš, ne moreš. I: Zaradi kolka? Bojana 70: Ja, zaradi tega, veste. Mož hodi na take izlete, na take planinske pohode, da gredo. I: Pa vam to veliko pomeni, da ne morete? Bojana 70: Ja, to pa zelo veliko. /.../ Je rekel, da gresta [žensko ime] in mož smučat, sem rekla, kako bi bla jst vesela, da bi sam lahko šla pešačit s teboj. Nisem nobenmu nevoščljiva, sploh ne, je pa to se težko sprijaznit s temu, k ne morem nč več delat, to ni nobena taka zahteva, če človek rad dela, pa mi ni to dano. Pa se morš z vsem sprijaznit, veste, nč ne pomaga, tako je, tako je življenje.

P1 I: Se pravi, v bistvu je denar ključni pri teh storitvah in pri odločitvi za tako pomoč, ne? Ni, da bi mela občutk, da ne bi hotla al pa da bi hotla sama, da bi ti bilo zoprno al pa nerodno ... ? Mateja 77: Ja, to se morš pa že prej vzgajat, k se ne bo dau delat, pa nouš mogu sam, sev pač treba sprjaznt s tism, kr boš dubil ... kaj boš sitnaru ... čevš preveč tečn, ga drug dan ne bo, bo spet drug pršu ... bo treba potrpet pa vzet, kr dubiš ...

P25 I: Drugače, če bi bilo po vaših željah, bi bilo pa kako, recimo? Drago 72: Ja, se moraš pa sprijazniti z domom.

P26 I: Vi bi še vseeno radi kam šli, samo je problem tale zdravstveni, ko ne morete hodit. Marijana 74: Zdaj za izlete je že tri leta, odkar nisem šla, prvič pri denarju, ne, drugič pa hodit ne morem, kaj čem v avtobusu. Vsak izlet pa je, da greš malo okrog pogledat. Maja bom šla, če bom le lahko. Gremo pa v Avstrijo na Vrbsko jezero, pa čez Celovec domov.

Ekspert ZOD Lj: Torej zaradi tega, ker se je izredno težko sprijaznt, da sploh rabš pomoč. Vsak pacient, ne. Potem ko so ugotovil, da jo res rabš, ne, so prva pričakovanja prouzaprrou obrnjena

nasproti družini. In potem družina odigra, kolkor lahko odigra. In potem enkrat tud družina ne more več, ne. Al pa, če družine ni, ne. Takrat smo prouzaprou mi v špilu, ne. Da se nas pokliče, ne.

Tudi **prejemanje socialne opore v bolezn**i ima precejšen pomen. Treba pa je to oporo znati tudi sprejeti in se prilagoditi situaciji, v kateri sam nisi več povsem avtonomen, ampak si odvisen od pomoči drugih. Večina se ob bolezn i v največji meri zanaša na pomoč družine. V intervjujih pa se je pokazala tudi zelo pomembna vloga sosedov, ki pomagajo v urgentnih situacijah, saj se ti lahko najhitreje odzovejo. Pomembno vlogo imajo sosede tudi pri manjši praktični pomoči, zlasti tam, kjer je družina odsotna ali pa živi daleč stran.

P4 I: Zdej, če si zmislna na primer, da bi, če bi huje zboleli, ne, kaj bi storili, kdo bi vam pomagal? A ste razmišljal o kakšni pomoči od sorodnikov? Al bi kakšno formalno pomoč si najel? Ste kej razmišljal o tem? Luka 74: Kaj pa vem. Ne vem. Če bi zbolu, ta pru žena, pol pa ne vem, sin al pa dokler časa so še vnuk, vnuk. Ja, za družga pa ne vem. I: Kaj pa kakšne te institucionalne pomoči? Kej poznate to? Luka 74: Poznam. I: Ahm? Luka 74: Če bi bla pa sila, bi pa tam probu. I: To bi blo pol, se prav, druga varianta. Luka 74: Ja, seveda.

P32 I: Se pravi, dobite veliko pomoči od družine, ne? Tone 90: O ja, js ne vem. Js si ne morm predstavljat, da bi blo brez.

P6 I: Kaj pa, če si zamislite, da bi si kaj naredila, kdo bi vam pomagal, kdo bi vam pomagal, kako bi pol? Simona 87: Saj bi poklicala, pa bi mi pomagal. I: Koga bi pa poklicala? Simona 87: Ja, sosede taprvo, mam take sosede, oh ja ja ja, otroc me zmerm kličejo. Zadnjič je blo enkrat, sem šla pa k sosed tlele, me pa otroc kličejo, kje sem, kje sem, tak jih je skrbel. Jezos, pol so pa prišli pogledat. I: Aja, so kr sm prišli? Simona 87: Ja, sevede, tak se bojijo. Ja.

Med pasivne strategije varovanja zdravja smo uvrstili tudi t. i. **varovanje na daljavo** (npr. Rdeči gumb), ki s pomočjo alarmnega klica omogoča hitro in ustrezno intervencijo ter tako prepreči najhujše posledice. Ena bolj praktičnih ter precej razširjenih in pomembnih strategij, na katero so opozorili tudi eksperti, je **hranjenje ključev pri sosedih, sorodnikih**. To omogoča možnost hitrejše in enostavnejše intervencije v primeru potrebe ter tako povečuje varnost. Slednje izpostavljajo tudi eksperti na Zavodu za oskrbo Ljubljana, ki bi si želeli ključe od vhodnih vrat svojih varovancev, saj bi jim bilo tako po eni strani olajšano delo, hkrati pa bi to povečalo tudi varnost njihovih varovancev.

P10 I: Kaj pa, če se vam kaj takole zgodi, kdo bi vam prišel pomagat? Tatjana 90: Nč drugega ne bi naredila, če bi že glih tako daleč prišlo, bi pa tale gumbek prtisnla. I: Aha, to je ta za pomoč na daljavo? Tatjana 90: Ja, gumbek, ja, na 24 ur. I: To imate kar okoli vratu? Tatjana 90: Skoz ga imam, spim zraven s temu, zato če bi mi bilo slabo, ker se gre tudi včasih malo zaradi srca, ker se mi je že to naredilo, da me je napadlo, če bi tako bilo, jaz potem samo tale gumbek pritisnem, pa bo sam povedal, sam se bo vklopil telefon in dol se bodo oglasili pa bodo vedeli kaj, če bom mogla povedat, bom povedala, če ne bodo pa sami ukrepali naprej, da bodo takoj zdravnika poklicali, pa taprvo tiste, ki imajo napisane, sosede, ki imajo ključe. Dve sosede imate ključe, tista, ki mi nosi, od vhodnih vrat in stanovanja. Ta, koker pa pripovedujem, pa ne zaupa nobenem ključev, nobenem ne da, to je še pa bolj nevarno. Tako da so morali dati že nova vrata, k so jih stolkli. Vse mogoče je.

P6 Simona 87: Ja. Zvečer, ko grem ležat, ključ zmeri ven potegnem, ko otroc imajo pa vsi ključe moje, da lahko pridejo noter.

P30 I: Drugače imajo tudi sosedi kakšen ključ vaš, za rezervo? Patricija 79: Ja, to ga pa ima ona tale. Za rezervo, za pošto pa za tole ima pa ta fant, če bi slučajno v bolnico šla, da mi prazne kasele, da ne bi bil polhen. Ljudje včasih pravijo, da kasele prazneš, da ne se ne bi videlo, da si odsoten.

Nerazmišljanje o prihodnosti je zelo izrazita značilnost, ki smo jo odkrili pri naših intervjuvanih starejših. Ta odnos do težav prihodnosti se nam zdi še posebej zanimiv in tudi problematičen. Izogibanje razmišljanju se v temelju nanaša na reševanje težav prihodnosti, predvsem zdravstvenih težav, podobno pa tudi finančnih težav in drugih tveganj. Starejši o težavah, ki jih čakajo, izrazito ne želijo razmišljati vnaprej; pravijo »kar bo, pa bo« in se raje sprijaznijo s sedanostjo. Videti je, da se s težavami raje spoprimejo ad-hoc, takrat, ko se te pojavijo. Za pojasnitev lahko ponudimo nekaj razlogov. Prvi razlog bi lahko bil v tem, da se tako zmanjša predhodno nepotrebno stresno razmišljanje o zadevah, ki se morda potem niti ne bi pojavile. Drug razlog za to je verjetno tudi, da imajo dovolj težav že sedaj, tako da nimajo časa razmišljati za daleč naprej – treba je reševati trenutne težave, katerim je namenjen ves trenutni napor. Najbolj pomemben razlog pa se zdi dejavnik stresa in strahu glede negotove prihodnosti. Očitno je, da prihodnost iz njihove perspektive skriva precej črn scenarij. Razmišljanje o možnih črnih scenarijih pa povzroča velik stres. Menimo, da tako izogibanje razmišljanju o tistih neprijetnih, perečih situacijah pomeni pomembno strategijo shajanja s psihološko stisko, zaradi stresa, ki bi ga prineslo že samo razmišljanje o teh potencialnih in verjetnih situacijah prihodnosti. Če se posameznik čuti povsem nemočnega v luči prihodnjih tveganj in je prepričan, da ne more narediti nič, da bi se tem tveganjem izognil oz. jih zmanjšal, potem je lahko samo sprijaznjenje oz. namerno ignoriranje tistega, kar se ne da obvladati, učinkovit pristop redukcije stresa (Lazarus in Folkman 1984, 137, 140). Tako interpretacijo podpirajo tudi ugotovitve Soerensenove in Pinguarta (2000, 376), ki poročata, da pomanjkanje finančnih in socialnih resursov zmanjšuje načrtovanje za nego v prihodnosti. Tudi intervjuvani eksperti so potrdili naša opažanja in še posebej izpostavili negativne učinke takega delovanja. Odsotnost razmišljanja o prihodnosti in s tem povezana odsotnost načrtovanja se potem nanašata tudi na nepripravljenost na starostne težave, ki prihajajo (gl. poglavje o tveganjih, kjer smo tako nepripravljenost uvrstili med socialna tveganja).

P10 Tatjana 90: Samo, kaj bo, pa ne vem, kar bo, pa bo, vse bom morala prestati in tudi bom ...

P4 I: Se s kom še pogovarjate o prihodnosti, kaj planirate z ženo, da morta kaj posebnega ... Luka 74: Nč. I: Kakšne plane imet? Luka 74: Nč. I: Kej privarčevat? Luka 74: Nč posebnega! Po pravic povem, za sprot. /.../

P4 Luka 74: [o institucionalni negi zaradi bolezni] To pa jaz raj ne razmišljam, k to pa prehitro samo pride!

P21 I: Vas nič ne zanima za prihodnost, nič ne razmišljate o tem? Katja 83: Kaj naj razmišljam, kaj naj razmišljam? I: Kaj pa bi potem morda, kakšno oskrbo na domu si poskusili uredit? Da bi kakšne negovalke prišle tudi sem? Katja 83: To mam js premal pokojnine, da še negovalko plačujem. Js mam premal.

P32 I: Pri osemdesetih, kako mislite, da bo vaše življenje potekalo? Želite morda, ali kako pač, kaj bi si želela? Nina 72: Veste kako, da jst o tem ne razmišljam. I: Aha, to pogosto pravijo. Zakaj pa mislite, da je tako? Nina 72: Zato mogoče, ker se bojimo. Prihodnosti. Ne. In raj ne razmišljamo o tem, kaj bo. Mislim pa, da če bi se mi kej zgodilo, jst sm pripravljena v dom in to, ker zdravstvu zaupam jst še zmiri. /.../ I: Aja, kako bi, o prihodnosti ne razmišljate kaj preveč? Nina 72: Ne, tist ne, a ne. Ker ko se ti pa nekaj nardi, pa ko se slabo počutiš, takrat pa začneš razmišljat, a veste. Prej pa ne. (Smeh.)

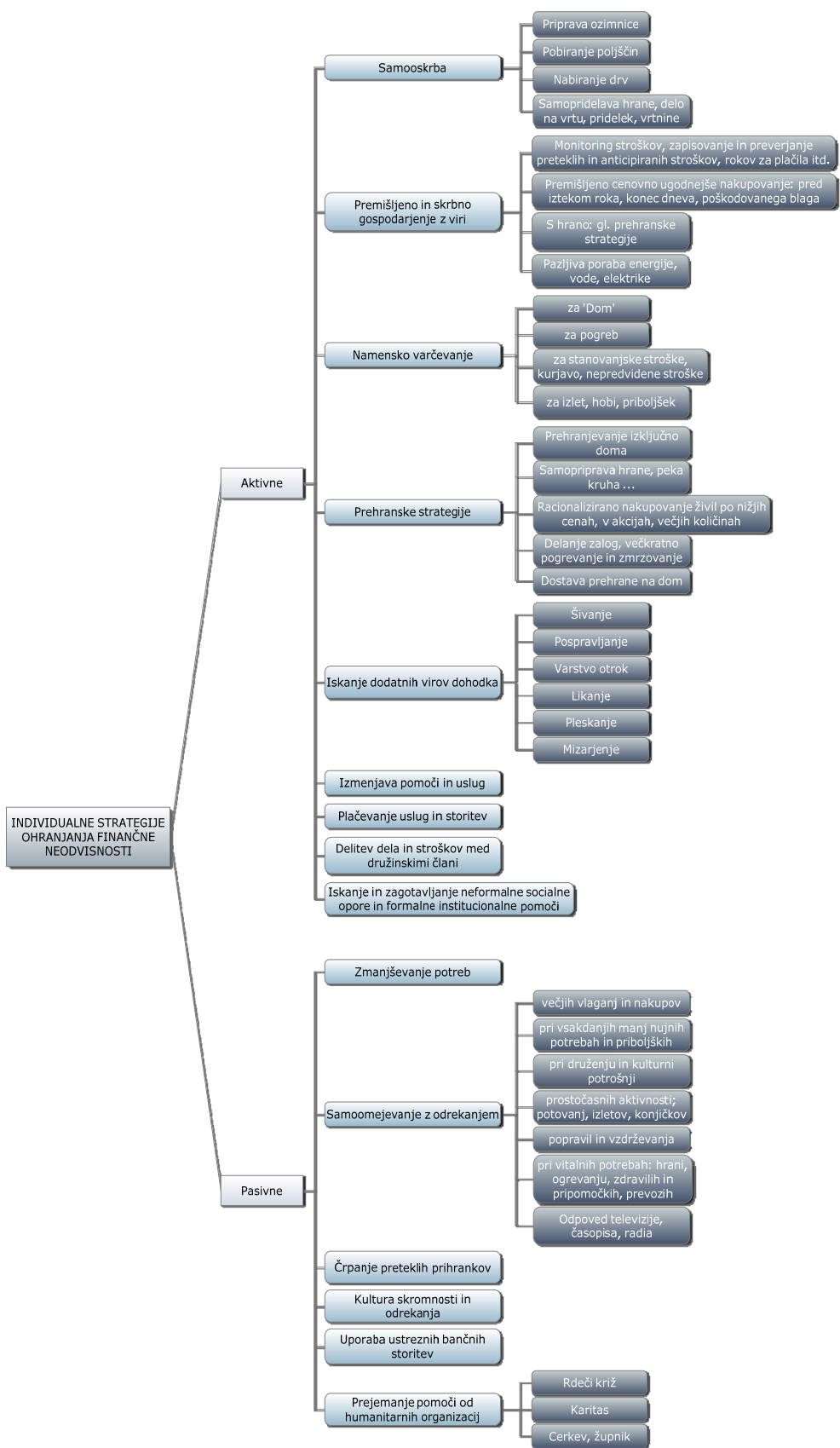
P33 Ekspert CSD Šk. Loka: To sm js mogla vprašat njega, kam pa vi mislite, ko boste potreboval pomoč? Sploh ne razmišljajo o tem. Ta mi je reku, gospod je reku: »Nej me pa pobijejo.« Kar tako se pa lih ne pobije, a ne. I: Aha, imate tudi vi potem tako izkušnjo, da večinoma ljudje ne razmišljajo, kaj bo? Ekspert CSD Šk. Loka: Nočejo razmišljat. I: Aha, zakaj pa mislite, da nočejo? Ekspert CSD Šk. Loka: Bojijo se. Odvisnosti. Bojijo se odvisnosti, bojijo se samga sebe v bistvu ...

P34: Mi imamo zelo to, ko te intervjuje delamo, pa jih sprašujemo, ali kaj mislite na prihodnost pa tako, pa pravijo, tipičen odgovor na to je: o tem pa raje ne razmišljat, kaj šele bo. Zakaj mislite, da je temu tako? Ekspert Soc. KC Lj: To je strah pred neznanim al pred ne vem. Človk je navajen živet v svojem stanovanju, a ne. Potem pa misli, da bo tam, ne vem, ne vem, zanemarjen mogoče, a ne. Al pa se boji bolečin.

4.8.2 Strategije ohranjanja finančne neodvisnosti ter shajanja s finančnim in materialnim pomanjkanjem – »šparanje in pridobivanje«

Tu bomo predstavili strategije, ki izhajajo iz finančnih težav oz. skušajo zmanjšati finančna tveganja in revščino. Neposredno ali posredno ciljajo na zagotavljanje dodatnih prihodkov v gospodinjstvo ter zmanjševanje stroškov, varčevanje denarja in sredstev. Tudi tu je pomembna delitev na aktivne in pasivne strategije.

Shema 4.5: Individualne strategije ohranjanja finančne neodvisnosti

4.8.2.1 *Aktivne strategije ohranjanja finančne neodvisnosti*

Med **aktivne strategije** ohranjanja finančne neodvisnosti smo uvrstili:

4.8.2.1.1 *Iskanje dodatnih virov dohodka, izmenjava pomoči in uslug*

V to skupino strategij smo uvrstili različne vrste aktivnosti oz. storitev, ki so jih intervjuvani starejši izvajali pretežno za denarno plačilo. V nekaterih primerih pa nudijo svojo pomoč tudi v izmenjavo za dobrine (npr. poljske pridelke, ozimnico). Uporaba teh strategij je značilna predvsem za mlajše upokoјence, pogosto izurjene v določenih obrtniških poklicih. Če jim zdravje dovoljuje, nadaljujejo neformalno z delom in nudijo svoje storitve. Ženske kakšen dodaten denar zasluųijo predvsem s šivanjem, pospravljanjem, varstvom otrok in likanjem, moški pa npr. s pleskanjem, mizarjenjem ipd. Pomembni dejavniki oz. predpogoji za tako delovanje so zdravje, ki pogoјuje fizično sposobnost za delo, in vrsta poklica oz. dela, ki ga lahko ponudijo. Imeti pa morajo tudi dovolj časa – kar pogosto pomeni, da niso zasedeni z drugimi obveznostmi, kot je npr. skrb za partnerja, otroke ali vnuke.

P22 I: Zdele še kako drugač tkole kšn dinar kej zasluųite, na kšn drug način še? Polona 84: Ne, edin to, sej pravm, če sm šla kšn kmet pomagat, da je dau mau hrane, ne, da sm tist dobila notr. Mi ni blo treba tok kupt, ne. Drugač pa tle na vrh, tle gor sm si pa pomagala, ker sm mela tele dva otroka, vnuka pa vnučko. Emm, da sm še potlej tamle pri [ime podjetja] delala še mau, zdeј k sm že upokoјena bla. Pa tle gor, banko sm pospravala še potlej ... Drgač pa pol družga nč več. Nism mogla tud več zarad hrbtnice, me je tok dajala, ne.

P3 I: In do lanskega leta ste delu ... ? Igor 78: In po lojtrah letu ... ja! I: Kaj ste pa delu? Igor 78: Ja malarijo ... k sm belu! Lohk še zmereј ... brez skrbi ... gor na lojtro ... I: Pa to zato, da ste se s tem lahko preųiveli? Igor 78: Ja no, jah tku, da še mau zraven dobim, ne?! (Se zasmeje.) Pa tud zarad vesela ... no, sej mam še zdeј vesele, sam me tok krių buli, da ne morm več ... kumi ustanm zdeј ... tok me hrbet buli ...

P26 I: Pa še kaj delata, tisto, kar ste rekla, da kdaj kaj operete ali pa komu kaj zašijete? Mariјana 74: No, tole, pa zdaj še malenkosti? I: Pa se da s tem kaj notri prinesti? [Sin]: Ona to naredi iz dobre volje. Mariјana 74: Malo računam, recimo, če zadręo menjam, to je 2 evra, to je za kilo kruha. Za dobro voljo. Tle en gostilničar me pokliče: »Mariјa, a bi srajco mi zlikala?« »Prinesi, pa ti bom!« Če mi štiri prinese 4 evre, 3 evre, 2 evra, toliko, da dobim za elektriko, ker ne znam računati.

P8 I: Kje ste pa takrat potem šival, čist tako? Irena 69: Kr doma I: Privat? Irena 69: Ja. Privat, tko za sprot, pač na črno. I: Ja, ja. Irena 69: K sm bla doma upokoјena, pol sm mela čas in ... I: Za dodaten zasluųek k pokojnini? Irena 69: Ja, ja, k drgač ne bi mogla niti pol leta preųvet, pokojnina. Tud zdeј mam tisto lih, tok, da mam. /.../ Aha. Bi rabla še to mal, ja [šivanje za protiusluge, op. a.]. Ker majhen se pa le pozna. Pa mi včas kakršn kej prnese, če je, kakšna jajca, kakšna solata al, mislm, mal kakšne hrane, pa se mi tud pozna, mi ni treba kupt. I: Si pač izmenjate Irena 69: Ja. I: Take dobrine? Irena 69: Ja, tako ja. Da mi da v zameno. Jst kej nardim, oni pa kej prnesejo. I: Ja fino. Irena 69: Pa se to poravna.

P1 Mateja 77: Za hrano je pa tko, mejhn mam enga vrta, tok, da mam tisto osnovno ... Pol mam pa tmle dol eno kmetico, k ji grem dostkrat kej pomagat, tista je pa enmu vrtnarju dala v najem in pol tist vrtnar prodaja na plac, pol pa ostane, pa prpele nazaj za žvali, ona pa prav, sej toj še dobr, kr mau zbermo in zberemo. Pa dobim papriko, paradjz, buče, fižol, ... I: Super! Aha, se prav, ti njej pomagaš, ona ti pa zato da zelenjavo? Mateja 77: Ja, ja. Ona me vsake tok pokliče, vsak tedn pa dobi tist boks, a ne, za zbrt, prav prid zbrat, pa kakšno solato ... tko da gre. Sam morš bit pa skos u gibanju. Pol sm hodila orehe poberat, sm jih dobila tko, da za putico ni treba nč kupt. Krompir hodm pomagat pobirat, pa mi ga dajo eno gajbo ... (1, 5–6)

P26 Sin: Predobra je. Marijana_74: Cela družina ne znamo računat, od moža naprej. Zdaj mi je ena prinesla bundo, zadrgo zamenjat, ne morem, hrbet me tako boli, ne morem pritiskat in sem odklonila, čakam, da bo klicala, da ji rečem, ne morem ti več, jaz bom zabila več truda in ur, da cela bunda ni vredna. 20 evrov ji pa ne morem računati, ker ne bo dala. Pa bi rada naredila, pa bi imela solato pa kruh pa še kakšen sok, kateri je ceneje. I: Koliko pa računate za zarobljenje hlač? Marijana_74: Koker za kerega. No, to je pa tako, recimo, če je kakšen poznan, do pet evrov, so pa tudi dražji. Ker zadrgo računajo 20 evrov. Pa kakšne kavbojke, to je hitro, to ni problem, če je kaj boljšega, je pa malo bolj zakomplicirano, ampak tako pa tudi ne jemljem, ker mašina ni več tako dobra, pa jaz tudi ne. Glih toliko, da je.

P6 Simona 87: Nč, tule mal pospravim, pa štrikam, pa kvačkam, pa kej zašijem, če kdo kej prnese za zašit. I: A od družine, kej pomagata zašit? Simona 87: Ja, to zmeri kej zašijem, ja, zmeri kej. Tak zmeri kej, brez dela ne morem bit, moram neki delat. Roke so me včasih bolele, zdej je pa v redu, zdej je boljš, sej bo, ta cajt, k bom umrla. (Se smeje.)

Delo za dodatni zaslužek pa nima samo pozitivnih finančnih učinkov. Pogosto je tudi v funkciji vzdrževanja socialnega omrežja, ohranjanja vitalnosti in pozitivne samopodobe oz. osebne vrednosti. Iz intervjujev je razvidno, kako močno vrednoto jim pomeni delo. Menimo, da gre po eni strani povsem za praktičen pomen, saj si le z delom lahko ohranjajo neodvisnost, po drugi strani pa tudi ideološki (v preteklem sistemu je bilo delo še posebej visoko vrednoteno), predvsem pa tudi psihosocialni pomen, saj daje občutek družbene koristnosti in sposobnosti prispevati k družini oz. skupnosti, s čimer kompenzirajo svoj strah pred tem, da bi bili družini oz. skupnosti le v breme. Pogosto je finančni vidik drugotnega pomena in gre bolj za utrjevanje opornih odnosov med člani razširjene družine, sosedi, prijatelji, znanci. Iz tega sledi, da je veliko teh storitev opravljenih za simbolične zneske oz. simbolne izmenjave pomoči in uslug.

P6 Simona87: Skoz sem še delala ... I: ... do zdej? ... Simona87: (Smeh.) Skoz do zdej, še lani sem hodla delat. Rada delam, še zdej bi šla kej. Še zdej grem rada kej okopavat al eno al drugo, to se mi zdi, da mi nič ni. Glih tako bi še delala, kot da bi bila še mlada. I: Kakšen je bil pa pol zaslužek? Ste ga kej prehranili, shranjevali? Simona87: Da ti odkrito povem, da zaslužek je pa taki bil, da kar sem dobila, sem dala ... tak mi ni blo treba kupt nikol za dnar, nikol, zmeri sem kej dobila pr kmetih, za dnar nikol nisem šla. Pomagal smo delat, tok da si jemu za jest pa za pit, sej smo mel skuz za jest pa za pit, ni blo tak hudo, nismo stradal.

P 30 Patricija 79: Jaz sem bila zmeraj dobra, mislim si pa danes, kaj bi lahko jaz malo zraven penzije zaslužila, k sem bila v penziji, ko sem bila jaz tle. Kok otrok sem jaz premerkala, svojih nisem imela. Jaz sem grozna ljubiteljica otrok. I: Potem ste tako zraven, ko ste bila v pokoju, ste še drugim kaj pomagala? Patricija 79: Ja, vam bom nekaj pokazala. (Nekaj išče po predalih.) Poglejte, tale, tole musko poslušate. I: Za rojstni dan? Patricija 79: Za rojstni dan, to mi je pisala moja, k sem jo od majčkene merkala, in to je danes stara že 18 let in ne bo name nikoli pozabila. Saj veste, kaj so mlade,

gredo malo živ-žav, pa ji pravim, spet te nič ni bilo! Pa pravi, saj sem te poklicala teta, me kliče teta. Ona mene ne bo nikoli pozabila, ona se meni oglasi enkrat do dvakrat na teden, če ne pride, pa pokliče.

P1 Mateja 77: Tmle dol mam enga gospoda, k je čist ... no, mal je zaostal, nobene stvari ne more, žena mu je umrla, pol mu je še svakinja umrla, tko da mu skuham pa operem ga. Skuham mu ne vsak dan, trikat na tedn, mu skuham, drgač mu pa gor iz menze prpelejo, k ne maram met kr naprej obveznost. I: A pa za to dobiš kej denarja? Mateja 77: Ja, pet evrov mi da za kosil, pa prašk mi prnese za prat. Tok mu pomagam iz stiske, mu pravm, dej si eno dobot, pa kr menca, pa ne bi.

Drug način, na katerega lahko dobijo določeno dobrino oz. opravijo kakšno delo, ki presega njihove sposobnosti, ne da bi morali zanj plačati, je z **»izmenjavo pomoči in uslug«**. Veliko dela se ne opravi z namenom neposrednega zaslužka, pač pa z namenom funkcionalnih vzajemnih solidarnostnih odnosov.

P24 I: Pa vam tud kdaj sosedje pomagajo, če kaj rabite, recimo? Nevenka 69: Zdej ni treba. I: Kaj pa, če bi bilo kdaj treba, recimo? Nevenka 69: Takrat pa, k smo mel ... res dobre sosede. Pri kravah, k smo kej ... Tud ponoč smo jih lahko poklical. Mi pa njim, a ne. Roka roko umije.

P28 Alojz 58: Čist ceu cajt smo nekako ... I: Zasedeni, a ne? Alojz 58: A kej pomagat, tlele recimo, pa en tak hecn problem je, je še neki kmetov, ne. In dopoudne, ne, zdej, k so krave v glavnem v hlevih, je pri teličku, ne, so kr velike sitnosti in je zlo težko dobt ljudi, a ne. Prav, pejte pomagat. E, to, sej obvladamo, smo na kmetih, pa si pomagamo. Pridjo prost, nimaš kej, a ne. Do nedavnega smo še en drugmu tudi jamo kopal, ne, pa britof, ne. To je tud ena znamenitost vasi, a ne. Pa ljudje, sosedje, kk si tu pomagajo. In k si enkrat v temu krogu, ja, so stvari, k jih ne morš rečt, ne.

4.8.2.1.2 Plačevanje uslug in storitev

Ne glede na to, da starejši izmenjajo veliko uslug, je za nekatere »potrebno« tudi plačilo. Predvsem pri večjih uslugah ali bolj oddaljenih omrežnih članih. Pogosto gre za povrnitev stroškov, kar še posebej velja za usluge družinskih članov, kjer gre poleg tega tudi za plačilo kot zahvalo oz. nagrado. Tudi plačevanje uslug oz. dajanje daril je v določenih primerih strategija vzdrževanja pozitivnih opornih odnosov. Pri plačevanju storitev in uslug moramo ločevati med plačevanjem formalnih in neformalnih storitev. Formalne storitve so praviloma plačljive. Uporabljajo jih tisti starejši, ki določenih potreb ne morejo zadovoljiti z neformalnimi odnosi oz. iz različnih razlogov nočejo ali ne morejo črpati iz svojega socialnega omrežja opore in se zato poslužujejo formalnih ponudnikov storitev. Pogosto gre za posameznike, ki so odvisni od pomoči drugih, ker ne zmorejo poskrbeti zase, ali pa so zaradi slabih oz. oddaljenih medosebnih odnosov, predvsem v družini, primorani pomoč poiskati drugje. V naših intervjujih je šlo predvsem za plačevanje negovalke in dostavo kosila na dom.

Patricija 79: Tudi skuhat ne morem, če ne morem skuhat, pokličem v dom, pa mi prinesejo, plačam, pride malo dražje, kot če sam skuhaš, ampak če ne morem, ne morem. Sem taka malo stresena, potem pa kaj stresem, pa kaj prevrnem, pa prevre, a veste, so tle leta.

Igor 78: Jah ... kuko ... vsak drug dan hodm sm jest (pokaže na gospo Matejo, ki mi je predhodno razložila, da mu vsak drugi dan skuha kosilo in on ji za eno kosilo plača pet evrov), vsak drug dan iz Medvod vozjo ... sam sm se odloču, dam udpuvedu ...

P18 I: Kaj pa gospod, kako ste pa vi? A se lahko sami rihtate? Ne. Monika 61: Oblečt ga morš, k ne more roke dvignt. I: Leva roka? Monika 61: Noga tud. Prej sm ga hodila, k je bi u Soči, frizirat ke. Zdej se pa je. Zato smo tud to nego na domu naročl, jst nekako prejela. K ne morm več iz banje ga dvigvat vn, ne. Em, pa tud kopat. I: Vsaj enkrat na tedn, recimo, al pa dvakrat na tedn, recimo, nekdo? A pa morte to plačvat? Ne dobite to brezplačno? Monika 61: Ne, ne sploh. Kaj pa. Položncu pošljejo.

Na drugi strani tudi tisti, ki črpajo usluge iz neformalnega socialnega omrežja, pogosto v zameno za usluge plačajo določen znesek v zahvalo, npr. za stroške, bencin, prevoz, ker jim je nekdo nekaj prinesel, naredil.

P25 I: Kako se pa tukaj v okolici z sosedi, v kakšni odnosih ste? Drago 72: Ja no, kar v redu, mislim, en drugemu pomagamo, če moremo. I: Si pomagata takole, pri kakšnih opravilih pa to, pri vsakdanjih? Drago 72: Ljudje imajo stroje take, pa ga najameš, pa to naredi, uno naredi, ga plačaš, pa tebi ni treba.

P11 I: Pa vam takole pomaga včasih pri opravilih kakšnih? Katarina 86: Ja, tale, ta me voz. I: Ja, ja, mhm. Katarina 86: Ja, ampk, pred gospo Fani, d mi je hodu v štrcuno dvakrat na tedn, sm dala po 20 evrov. Enkrnt sm mu dala ... takrt je čudn neki potegnu. Sm rekla, morm dat več, če ne pa ne bom dobila. Drgač oni so strašn ... mi smo tuki prjatl pa to eno pa ta drugo. Ampak čisto nč, tud ene pike ne zastonj. I: Potem mislite, da vas kaj izkorišča? Katarina 86: Sestra mi prav, ... da se nje tko zdi. Ampak sm rekla ... pa mi tud ona reče: »Kr dej mu, kr dej mu. Kr dej, sam da dobiš.« Vid, d morm, ne. Morm, morm. I: Rabite pač, pa ga morate plačat? Katarina 86: Je rekla žena njegova zdej, ne ... k js pokličem, pa poli oni vidjo gor, ne, na telefonu, d js kličem, prav: »Ste klical?« Sm rekla ja, ja, kokr zard srede, sm rekla ... »Sj sm rekla, d tud ponoč ga lahko pokličete!« No, tko, d ... D maš vsaj to ... Drgač pa grozn pridn! I: Ampak to ni sorodnik, ne? Smo rekli, da je to čist tko nek ... Katarina 86: Ne, ne ... I: Je samo znanec? Katarina 86: Ja, samo tok let se že poznamo, 40 let, ja.

P29 I: Pokojnino pa poštar vam prinese? Špela 89: Ja, pa poštar. Zdaj poštarju pa dam pet evrov, pa mi vsi pravijo, a si neumna?! Ja everček, dva everčka, to mu ne morem dat, pol mu pa pet everčkov dam. (Smeh.) Pa pravijo, ne smeš toliko dat! Zdaj pa, če bom manj dala, pa saj dinarčke prinesejo ... pa mu kr tistih pet everčkov dam. I: Pa je potem vesel, vam še kaj drugega drugič naredi? Špela 89: Gor mi prinese, drugače nič. I: Ga boste pa drugič lahko kaj prosila? Špela 89: Saj bi mi pomagal, če bi ga prosila, mogoče.

Bojana 70: Pa včasih takole, če naju peljeta, tud zmeri damo [vnuku oz. vnukinji].

P6 I: Kakšno žepnino jim date? Simona 87: Zmeri jim kej dam, zmeri gledam na otroke. Jst mam tak rada otroke. I: Vnukom al prav vašim otrokom? Simona 87: Ja, vnukom, pa tud vsem. I: V kakšni obliki to? Simona 87: Ja, kaj jst vem, rada jih mam, otroc so do mene zelo dobri, pa moram jst tud bit, ne. I: Pa jim kej prispevate pol za tako? Simona 87: Ja, zmeri, zmeri. Jst ne nucam, jst mam vsega dost. Res, ne rabim, no. I: In pol si lahko sami kej kupijo vnuki ali tako? Simona 87: Ja, oni si tako kupujejo. Pa vnukinja pride zmeri k meni, pa gre v trgovino kej kupit: »Mama, kej rabiš?« No, sej so dobri.

4.8.2.1.3 Samooskrba

Samooskrba se je izkazala za pomembno strategijo, s katero se da privarčevati denar za druge namene. Posebej značilna je za tiste, ki živijo na ruralnih območjih. Samooskrba tako zajema lastno pridelavo hrane (vrtnin z obdelavo zemlje in vrtnarjenjem na lastnem vrtu oz.

polju, tudi gojenje manjših živali za zakol), pobiranje poljščin na njivah (npr. krompirja in zelenjave), pripravljanje ozimnice in tudi lastno nabiranje drv za kurjavo. Predpogoj sta ponovno zdravje in delovna sposobnost. Te strategije so bolj prisotne na podeželju kot v mestnem okolju, kjer gre le bolj za lastno pripravo hrane iz osnovnih surovin (npr. peko kruha) ter pripravo večjih zalog in ozimnice.

P5 Bojana 70: Drgač bi rekla, k takole poslušam, včasih, kako eni težko živijo, si mislim, o jezusmarija, če pomislite mestnega človeka, vsak korenček, vsak peteršilček morš vse na tržnco jt iskat, vem, kako je tam drago. Pa tisti, k pravjo, k živijo v bloku, pa tist stanovanje še ni njihov, ja, kako oni se sploh preživljajo, jst si tega ne znam predstavljat. Tle mammo le vrt, si ozimnico nardimo ... I: ... si s tem malo pomagata ... Bojana 70: ... mi mammo vse noter v takih kantah, ves korenje, ves petršilj, to midva skoz ven jemljemo, kot bi jst na vrt hodila. Pa smo meli svoje jabolka, k drgač jih kupiva, pa mošt sam, mož gre, ma tiste preše, pa gre, gledava, da je čim bolj vse naravno. To je velik, kako pa ljudje v mestu živijo, jst si ne znam to predstavljat, tam v bloku.

P9 Zala 76: ... smo si neki pomagal, mammo vrt, ki je zelenjava doma, je krompir, smo delali v trti, dokler je bil mož, je blo vino, karkoli. /.../ I: ... in kako pol to ... Vam zmanjka za kakšno od teh stvari al kako pol to rešujete? Zala 76: Jah, js sm se že, k sm pršparala, kr sm imela poprej, kr je blo dnarja. Sj pravim, zelenjava je doma, velik je hrane, doma zaseješ in to predelaš. Če nečeš ... Hvala bogu ... recimo, mammo šterno, mi zalivamo cel vrt, vse tle rože, to je tud pršparana voda. Je ne rabiš plačat, ne? In amm ... mammo drva zastonj, ki kurimo, je tud centralna, tko da si lahko zamene. Ki sam na drva kurimo.

P3 Igor 78: ... zanč sm devetkrat iz Šmarne gore prpelu z garam drva ... vsak dan sm jih trikrat prpelu ... da jih zdej mammo.

P24 I: Se pravi, skozi malo šparate? Nevenka 69: Ja, recimo tlele kupm ... tlele, k zakoljejo kšnga bika, mal mesa, ne. Pa dam v skrinjo. Potem piščance mammo doma. Potem sem tud zajčke imela. Zdej jih pa ni. So mi pocrkal. Okužil so se. Pa kakšen košček mesa za v juhco, malo zelenjave tud. Pa taka stvar.

P26 I: Ali s tem vrtičkom uspete kaj pridelati, da bi vam se vsaj poznalo? Marijana 74: Vsaj solate mi ni treba kupiti pa fižola. [Sin]: Lani smo imeli stročji fižol, še zdaj je v skrinji.

4.8.2.1.4 Prehranske strategije

Poleg samooskrbe s hrano starejši, ki smo jih intervjuvali, uporabljajo tudi druge, posebne načine preskrbe in ravnanja s hrano. Obroke si pripravljajo izključno sami doma iz osnovnih surovin. Nekateri npr. sami pečejo kruh oz. pridelajo mošt, kis, sok itd. Nakupovanje hrane prav tako sledi v nadaljevanju opisanim strategijam racionalnega, cenejšega nakupovanja. Prehranjujejo se izključno doma, delajo si zaloge, pripravljeno hrano pa večkrat zamrzujejo in jo pogrevajo. Prihranijo lahko tako, da kupijo večjo količino hrane v sezonski ponudbi, ko je cenejša, jo nato ustrezno predelajo ali shranijo in jo pozneje uživajo daljše obdobje. Tisti, ki sami ne zmorejo več priprave hrane, pa imajo tudi urejeno dostavo

prehrane na dom, ki je za mnoge kar draga⁷⁰ in jo strateško naročijo le npr. vsak drugi dan, vmes pa prehranjevanje kombinirajo s kašnimi polizdelki. Prehranskim strategijam posvečajo precej pozornosti tudi zato, ker so mnenja, da se da ravno pri hrani največ 'prišparati'. Prehranske strategije se zato navezujejo tudi na strategije samoomejevanja in odrekovanja. Praviloma starejši zelo dobro poznajo cene živil in aktualne ponudbe ter akcije in popuste v trgovinah in nižjecenovnih diskontih (Hofer, Lidl). Kupujejo cenejše izdelke v akcijah in so zato pripravljeni obiskati različne trgovine za nakup posameznih izdelkov v akciji.

P10 Tatjana 90: I: Pa si sama potem vse skuhate? Tatjana 90: Ja, pa tudi tako si naredim, veste, je težko za enega kuhati, zaradi tega, ker se zmeraj preveč skuha. Za preč metat pa jaz nisem, nekateri mečejo preč kak drobiž, tale kontejner je greha vreden. Jaz pa tega ne, pa skuham recimo, prosim, da prinese en kilogram kislega zelja, pa tistega vsega skuham, potem, ko kuham, nekaj ga pustim posebi, nekaj pa ga spravim v take škatlice spravim pa zmrznit, pa imam zelje, ješprenj, repo, zeleno solato, tisto sproti delam, krompir kupim v jesen, da ga tudi skuham, kadar je, pa tako naprej. /.../ Pa sadje, sadja pa pojem več, jabolka, marelice, ta je taka, da gleda, kadar je znižana cena, mi celo vrečo nanosi. Potem ja pa plin, plin pride, na tri mesece je ena flaša za kupiti, pa po tri tele cele po šest flaš Donata vzamem, da imam približno za en mesec, takole šparam.

P18 Monika 61: Pa tud osnovno kupujeva. Solato, mleč, krompir si u jesen nabavm. Meso tud zrihtam. Kje zvoham, k ga mejčken več uzamm, da ga mam pol u skrinji.

P16 Tereza_74: Meso grem iskat za Bežigrad, zmeri grem. Mam eno mesarico in zmeri dobim in tud zmeri gleda, da mi da tist, kar js rabim. Pa zmer gledam, da mi ne ostane. Js tisto za cel teden vzamem. Sj ga ne rabim velik. Tako da je vsak dan nekaj. Dobr, segedin bom mela še jutr. I: Kaj pa ostala prehrana, recimo, kar se mleka, jogurta, kruha in tega tiče? A zelo pazite na cene ali ...? Tereza_74: Moj mož kruha sploh ne je, sj ne vem, kdaj ga je nazadnje jedu. Kruha ne ... js ga tud ne jem velik. Js vzamem četr, pa ga mam za cel teden.

P9 I: V Trstu nakupujete vsakdanje potrebščine? Hrano. Zala 76: Kokr hočete. Kaj pa je zdj, k ni? Dve minute, pa smo čez. I: Mhm, mhm. Zala 76: Zdj so odprli v torek. Kar dalje pr nas je še taka otvoritev, ona pogostitev, en krožniček dajo oni ... iz salam ali s sirom, to je vse. Emm ... (razmišlja) v četrtek ... dans je tork ... ja, v četrtek je bla ena otvoritev ene trgovine. Celi ta hrib ... ne vem, če ste šou v Trst ... Je štiri tisoč trgovin odprto, ne. (Kašlja.) ... Pa imajo štiri tisoč pod zemljo parkirišče avtomobilov. Je trinadstropna, je reku, da je največja v Evropi zdj ta, a ne, k je čez štiri tisoč trgovin ... si morste mislit. Lahko rabiš tri dni za vse vidt, ne sam en dan. I: (Smeh.) Zala 76: Oni dan, kar so, so po dvajset spuščali noter, so ble po dvajset evrov bela tehnika. I: Ja. Zala 76: Bela tehnika. Sej je blo zanj, ko je bla otvoritev, šenkano vse, kar ste hoto. Pet komadov za obleč, jest, pit in ... (Pomisli.) ... Kaj je reku, čak, 2000 evrov ... si lahko kupu. In to je blo uni dan vse zastojn. Kdaj se je to zgodilo pri nas ... ali se bo? Kaj bi še prnesu kdaj kašna trgovina otvoritev? Ne, da bi dali kej. In skozi, k trobijo ... Mercator, pol pa Tuš ... (Vzdih.) .. Je poceni. Ma kako poceni?! Je Hofer, je tisti Lidl, nemška, ne, trgovina v Kopr. Tam nej grejo pogledat. Po 20 centov razlika. Od jogurtov do ... Vseskozi lažejo, skozi trobijo, skozi tiste reklame, da je tam poceni. Sami sebe za norca majo, a onedve trgovine so polne, pr njih je prazno.

P 26 Sin: Je treba it od štarcune do štarcune pogledat. I: Ja kdo ima pa čas, pa rabiš bencin, pa se moraš vozit okrog. Sin: Tle grem v Hofer, potem grem v Mercator pogledat, pa vidim, kaj je ceneje. Marijana 74: Ja, potem pa kupiva. Jaz zvečer grem po sadje k Mercatorju, k je prebrano, in banane in vse sadje dobim za dva evra za cel teden. I: Kako dobite to sadje pri Mercatorju? Marijana 74: Mercator ima obtolčeno sadje in je za 50 % ceneje. I: A to zvečer predno zaprejo? Marijana 74: 2h

⁷⁰ V času intervjuvanja na mesec za dostavo kosila vsak dan okoli 200 evrov.

predno zaprejo, Sin: Ponavadi je skoz, na primer jabolko je obtolčeno in oni, ko prebirajo, je 50 procentov ceneje. I: Kje pa je potem to sadje? Sin: Pri vagah. Zapakirano je v vrečkah, tokle je in moraš tokle vzeti. Kruh ima pa tudi Mercator, zvečer, če ga ne prodajo, je ceneje. Marijana 74: Ja ja, jaz skoz zdaj kupujem že ene tri leta. Sin: To, kar pečejo pri ta velikih, eno uro, predno zaprejo, je 50 procentov ceneje. Marijana 74: Jaz hodim take stvari kupovat. Pri Hoferju nabavimo solato, daš 50 do 60 centov in imava oba za cel teden. Nikoli nisem razkošno živela, ko so že otroci bili, ko je bilo še skladišče sadje zelenjava tukaj, pa so šli noter iskat banane, pa so domov prinesli, sem rekla, kaj ste kupili to, pa so rekli: nismo, zastonj smo dobili, jaz pa nisem mogla kupit.

P29 Špela 89: Prej z tolarji je kar šlo, je kar šlo, zdaj pa polovico gre za kosilo. I: 200 evrov samo za kosilo, imate za vsak dan naročenega? Špela 89: Vsak dan. Saj sem rekla, če ne bom več mogla, da bi vsaki drugi dan, saj ne bo šlo.

4.8.2.1.5 Premišljeno in skrbno gospodarjenje z viri

Pod tem imenom smo zbrali naslednjo skupino strategij, ki omogočijo prihraniti nekaj denarja. Z njimi maksimirajo izrabo virov in minimizirajo dodatne nepotrebne stroške. Tudi tako, da plačujejo položnice tam, kjer ni provizije. Te strategije zajemajo monitoring stroškov, ki je sestavljen iz dobrega poznavanja in nadzorovanja tako prihodkov kot stroškov, skrbnega zapisovanja in vodenja evidence stroškov, tako preteklih kakor anticipiranih, pa tudi raznih rokov za plačila, da ne bi prišlo do dodatnih nepotrebnih stroškov zaradi zamudnih obresti.

Zelo pomembna strategija, ki jo v tem okviru uporabljajo starejši, ki težje finančno shajajo, je premišljeno in cenovno ugodnejše nakupovanje. Starejši večinoma zelo dobro poznajo cene posameznih živil in surovin. Potrebno je tudi poznavanje različnih primerjalnih cenovnih prednosti določenih trgovskih verig in »prodajnih akcij«, s katerimi lahko starejši kaj »prišparajo«. Pogosto so starejši seznanjeni s temi akcijami in se jih poslužujejo, tako da npr. kupujejo cenejše večje pakete hrane in izdelkov, kupujejo cenejše blago po posebnih cenah pred iztekom roka ali konec dneva oz. kupijo poškodovano, zanje še sprejemljivo blago.

Premišljenemu in skrbnemu gospodarjenju z viri se pridružuje tudi skrbna poraba energije. Predvsem smo zasledili varčevanje pri gorivu za ogrevanje ter rabi elektrike in vode. Nasploh je eden večjih letnih stroškov gospodinjstva za starejše nakup goriva za ogrevanje oz. stroški ogrevanja. Mnogi imajo posebne načine dajanja denarja na stran za »kurjavo«.

P9 I: ... al sama vse položnice ...? Zala 76: Ne, to plača sin. To plačuje sin vse, moje in njegovo. I: A to gre v banko ali po računalniku al ...? Zala 76: Emm ... ne, on nosi direktno, da ni treba plačat položnic. Na vodovod in na elektro. I: Aja, gre kar tja? Zala 76: Ja. Gre tja plačat. Svoje in moje.

P10 Tatjana 90: Ampak tako pa imam pralni stroj, ponavad pa to takrat, ko je ta poceni tok, šparam, za mene se toliko perilo ne sprav, tolk pa gledam, tudi da merkam, da ni prevelik račun, če ne ne bom mogla plačevati.

P5 Bojana 70: Treba je zadnja leta veliko bolj gledat, ker so se nove stvari zelo podražile, a ne, plina zelo veliko porabimo, ker imamo centralno na plin, varčujeva vsak mesec, imava razpredelnico, damo za plin posebej, damo za zavarovanje posebej, damo za varčevanje take nepredvidene, če kej pride. To dajeva od zmeraj na mesec od pokojnine, obračun, vsak imava svoj denar, mož založi, jaz založim, pol mava pa obračun vsakega. Ko dobiva pokojnino, on jo gre iskat, pol pa obračunava. Pol pa vse tiste rubrike imava tako dol napisane, vse pošlihtamo, pa not v razpredelnico vpiševa, da sva dala, pa kuverte pospraviva, kot da tistega denarja ni.

P1 Mateja 77: Vsak mesec si dam 125 evrov na stran, da mam pol za nafto. Pa za kakšna tekoča popravila, če kakšna pipa kje puša, zdele bo treba verjetn gorilc zamenat, tok ropota, da se že gor sliš ... no, tkole, zdele se še s svojim prežvim, ampak ne da se pa nč pršparat ... da bi kakšne delnice kupu. (Smeh.) Al pa na banko nesu.

4.8.2.1.6 Namensko varčevanje

Starejši, ki smo jih intervjuvali, težko uspejo privarčevati denar. Če uspejo varčevati, vselej varčujejo s točno določenim namenom. Najpogosteje za odhod v dom oz. za potrebe nege, ko bodo postali odvisni. Pogosto je tudi varčevanje za pogreb, predvsem ker ne želijo, da bi imeli potomci kakršnekoli stroške z njimi, ampak želijo imeti ob smrti z vsemi »poravnane račune«. Drugi prihranki so namenjeni večjim bivalnim stroškom – že omenjenim sezonskim stroškom ogrevanja, občasnim vzdrževalnim delom in manjšim popravilom. Občasno varčujejo tudi za darila za svoje otroke oz. vnuke. Redkeje varčujejo za prosti čas, npr. izlete, hobije ali za nekaj posebnega.

4.8.2.1.7 Delitev dela in stroškov med družinskimi člani

V shemi 4.4 smo k aktivnim strategijam pripisali še **delitev dela in stroškov med družinskimi člani**, ki pomembno vpliva k zmanjševanju finančne stiske. Tu mislimo na bolj izrazito pomoč individualnemu akterju, ki mu je s tem omogočena večja kakovost življenja. Npr. hčerka prevzame določene položnice in jih plača svoji mami ipd. (gl. intervju P20 Romana 75). Delitev dela in stroškov pa je lahko tudi bolj ali manj uravnotežena (P22 Polona 84, P14 Angelika 72) ali pa je celo več napora in stroškov na strani starejših (npr. gl. P25 Drago 72). Sicer pa smo podrobnejšo delitev stroškov kot kolektivno strategijo opisali pri družinskih strategijah, kjer so predstavljeni tudi citati. V shemi je zapisano tudi **iskanje in zagotavljanje neformalne socialne opore in formalne institucionalne pomoči**, kar bomo obravnavali v nadaljevanju pri strategijah ohranjanja izmenjave socialne opore skozi medgeneracijsko solidarnost.

4.8.2.2 Pasivne strategije ohranjanja finančne neodvisnosti

Starejši pa pri svojem spopadanju s finančno stisko ne uporabljajo zgolj aktivnih, pač pa tudi različne **pasivne strategije**, med katerimi prevladuje različno zmanjševanje potreb in

pričakovanj ter odrekanje nasploh. Pasivne strategije ohranjanja finančne neodvisnosti odkrivajo pravo ekonomsko stisko, s katero se starejši in njihova gospodinjstva spopadajo v vsakdanjem življenju. Primorani so se odreči določenemu standardu in se prilagoditi skromnim finančnim razmeram, v katerih so se znašli. Omejevanje in odrekanje običajno ne zahtevata aktivnega delovanja za pridobivanje, pač pa delujeta v smeri omejevanja že obstoječih življenjsko bolj ali manj nujnih dobrin. Načelo pomoči pasivnih strategij temelji na zmanjševanju stresa ob pomanjkanju in kognitivni prilagoditvi neugodni situaciji. Načeloma velja: manj ko potrebuješ, lažje boš to dosegel s svojimi prihodki in manjši bodo stres, stiska ter socialno-emocionalne posledice tega pomanjkanja, posledično pa boš lažje shajal v dani situaciji. Strategije, s katerimi se prilagodijo dani situaciji, so opredeljene v nadaljevanju.

4.8.2.2.1 Zmanjševanje potreb

Zmanjševanje potreb se nanaša na prilagojena prepričanja starejših, česa ne potrebujejo. Starejši omejijo svoje potrebe in se odrečejo številnim stvarim. V prvi vrsti se prilagodijo, tj. zmanjšajo potrebe po večjih vlaganjih in nakupih, prostočasnih aktivnostih, izletih in hobijih, popravilih in vzdrževanju, manjših vsakodnevnih potrebah in priboljških, potrebe po druženju in kulturni potrošnji. V naslednji fazi pa se jim odrečejo. Omejujejo se celo pri nekaterih vitalnih potrebah, npr. pri prehranjevanju, ogrevanju, zdravilih in medicinskih pripomočkih ter pri mobilnosti. Posebej evidentna iz intervjujev je skromna prehrana. Glavni razlog leži v tem, da večina starejših vidi največji potencial za varčevanje ravno pri prehrani; sami poročajo, da lahko kaj prihranijo le pri hrani. Hkrati pa so od otroštva dalje navajeni uživati skromne obroke hrane in so ob tem tudi prepričani, da je taka hrana pravzaprav tudi bolj zdrava. Prav tako menijo, da ne potrebujejo novih oblek. Zaradi starosti zmanjšajo, paradoksalno, tudi potrebe po kakšnih dražjih pripomočkih, češ da se investicija ne bi povrnila. Take prilagoditve nas na žalost spomnijo na basen Lisica in kisló grozdje. Vendar pa je težko vselej presoditi, v kolikšni meri gre za zmanjšanje potreb pod neko prisilo (npr. za dražje medicinske pripomočke) in koliko se določene potrebe v visoki starosti dejansko zmanjšajo (npr. po novih oblačilih).⁷¹ Morda gre še najbolj očitno pri potrebi po novih oblačilih za »odsotno kategorijo«, saj večinoma ne kažejo želje po novejših oblačilih; prej obratno, zdi se da so zadovoljni z oblačili, ki jih dobijo od sorodnikov in znancev. Mnogi so

⁷¹ Kot vselej ugotavljamo tudi pri tem veliko heterogenost starejših; tudi pri zmanjševanju potreb so si namreč zelo različni.

mnenja, da imajo oblačil dovolj oz. preveč in da novih ne potrebujejo, saj praktično tudi ne hodijo od doma. Opaziti je tudi določeno prepričanje o tem, kako naj bi se starejši oblačili letom primerno – kar ne zahteva novih in dragih oblek.

P10: I: Aha, morate tudi malo na to gledati pri hrani? Tatjana 90: Moram jaz pri hrani, ker se pri hrani da prišparati! Zato pa pravim, da so trgovine krasne, ko gledaš, reklama že, pa vsega mogočega dobiš, pa vse probajo, pa eno, pa drugo, pa kaj nuca, ko je vsak dan dražji. Jaz pa samo to vzamem, to vzamem pa kašen to jogurt pa take stvari, to si privoščim pa skuto, to kar je zdravo, in tudi sem pri polenti in krompirju in zelju gor zrasla, bom pa še zdaj.

P10 Tatjana 90: To stane 680 evrov [digitalna lupa – gospa je skoraj slepa]. I: To je pa kr strošek, kako ste pa to financirala? Tatjana 90: Nisem si ga upala privoščiti, prestara sem in tudi vsakem povem zdaj, ne bom kupila, jaz sem prestara, nima smisla, jaz sem od danes do jutri, saj ne vem, kaj bo jutri, pa mrbiti boste vi šli ... kaj pa več ... če ena kap pride, pa je narejeno, no, vzemiva tako, jaz si zdaj ne privoščim nič kaj takega.

P1 Mateja 77: ... obleke v glavnem ne kupujem, k sm jo dost dobila, pa še jo dobim, zberčn ne smeš bit, je vse dobr ...

P14 Angelika 72: Sej za oblečt si pa ne kupiš nič, kakšno malenkost, saj ne nucaš. A veste, ko si star, rabiš lepo besedo pa gorek kot, to je največ. Največ je to, lepa beseda pa gorek kot! Veste, spoštovanje je veliko vredno, je pol zdravja pa pol hrane.

P12: I: Pa bi si radi še kej družga tko prvoščil? Kaj bi kej kupil? Milena 96: Oh, oh nč. Za oblečt mam dost. Ja ne rabm nč. Sm mela že od prej, mam tok tud za oblčt.

P10 Tatjana 90: Takole, da bi rekla, da bi si kakšno reč odveč privoščim, si ne, za oblečt mi ni treba, ker imam dosti, pa jaz nisem, jaz sem starejša, jaz moram biti tako oblečena koker stari ljudje, ne pa tako kot pa zdej današnje. Ali pa marsikatero vidim, bo obleko kupila, bo šla na šiht z njo, ta tretji dan jo da dol in ima že drugo. Zdaj so se ljudje tudi malo razvadli. Res so se.

P4 Luka 74: Neki je pa kle kt upokojenc ne rabmo več tolk za napravrt čevlje, obleke.

4.8.2.2 Samoomejevanje z odrekanjem

Naslednji korak, ki sledi zmanjševanju potreb, je dejansko odpovedovanje. Samoomejevanje z odrekanjem je najbolj pereče pri odrekanju pri **vitalnih potrebah**, kot so prehrana, ogrevanje, zdravila in zdravstveni pripomočki, mobilnost itd. V splošnem smo odkrili, da se intervjuvanci prehranjujejo zelo skromno, tudi enolično. Razlogi za tako prehranjevanje so predvsem v prepričanju, da se pri hrani lahko največ prihrani. Pogosto se poslužujejo sezonskega nakupa sadja in zelenjave, kar je cenovno ugodnejše (nakup ozimnice jeseni). Samoomejevanje in odrekanje pri prehranjevanju utemeljujejo s tem, da so že vse življenje vajeni skromno in vse jesti, zato ni razloga, da bi to navado spremenili.

P10 Tatjana 90: ... takole šparam, samo lačna pa nisem bila, pa mi je prav vseeno, kaj jem. Včasih imam pa dober apetit, takrat bi pa več pojedla. Ja, ampak ne gre. I: Kaj nimate doma toliko? Tatjana 90: Ne, ni doma, moram potem kupiti, ampak predrago pride.

P29 Špela 89: Prej z tolarji je kar šlo, je kar šlo, zdaj pa polovico gre za kosilo. I: 200 evrov samo za kosilo, imate za vsak dan naročenega? Špela 89: Vsak dan. Saj sem rekla, če ne bom več mogla, da bi vsaki drugi dan, saj ne bo šlo.

P18 Monika 61: Midva preživiva z mesca v mesec, to, kar imava. Druzga izhoda nimava. Ni, v tej recesiji. Pa tud osnovno kupujeva. Solato, mlek, krompir si u jesen nabavm. Meso tud zrihtam. Kje zvoham, k ga mejčken več uzamm, da ga mam pol u skrinji. Za neki časa, tako. Morš kar dat sprot, kruh, mlek. Sej pravm, kakšna solata, zdele je regrat. Je sestrična zdej regrat dala.

Kot smo že omenili pri prehranskih strategijah pogosto kupujejo cenejša živila. Predvsem gre za premišljene nakupe cenejših izdelkov, ki so tik pred iztekom roka trajanja, kupovanje starega kruha ob koncu dneva, kupovanje obtolčenega sadja. Čeprav je bilo samo kupovanje že opredeljeno kot aktivna strategija, vselej pomeni tudi zniževanje kakovosti kupljenih izdelkov, zato tu lahko odpoved nakupu višje kakovosti in cene opredelimo kot pasivno strategijo samoomejevanja z odrekanjem.

P17 I: Al pa recimo v trgovini, zlo gledate na cene, kok kej stane, al gledate tist, kar mate radi, kar ste navajeni? Nada 76: Ne, jst gledam nejdal, najbolj gledam em tistle. Datume. Datumi so najbolj pomembni. Za mene so. Včer jst sm dobila slučajno u domu. Šest jogurtov. Mi, mi ženske dajo. Dajo, ker ... I: Tik pred potekom verjetn? Nada 76: Ja, in zdele pa študiram. Al bi al ne bi. A bi si upala al si ne bi. Ja. Zdele sm dala, dala sm v hladilnik. Da se ohladi. Pol bom pa, vedno, vedno pogledam. Pa, pa pogledam tud na pokrovček, je natisnjen. (Smeh.) ... Glede tistga sm pa jaz natančna. I: Pravilno. Ampak vidm, da ste skromni tko pr nakupovanju. Nada 76: Ja. Ja. I: Gledate vse na to, da ne kupte velik, pa da ne porabte velik denarja. Nada 76: Ne ne, kje pa. Sej ga ni, ne. Ne. Ga ni.

Starejši so mnenja, da tak asketski odnos do prehranjevanja pripomore k zdravju. Omejevanje pri uživanju hrane naj bi bilo tako pozitivno povezano z zmanjševanjem stopnje sladkorja. Omejevanje živil, ki dvigujejo holesterol, in živil, ki dvigujejo krvni tlak, se v praksi kaže kot omejevanje količine in uživanje zgolj osnovnih prehrabnih izdelkov, kot so kruh, mleko, jogurt, sadje in zelenjava. Svojega odrekanja tako ne povezujejo zgolj s finančnim stanjem, pač pa poročajo tudi o zdravstvenih razlogih. Tako je pogosta trditev, da si priboljškov tako ali tako ne smejo privoščiti, ker jim škodujejo, saj poslabšujejo njihovo zdravstveno stanje.

P10 Tatjana 90: Jem črni kruh, ta z zrnj, tega jem skoz, 70 dag je tisti hlebček, pa ga imam več kot en teden, saj ga ne jem, razen zjutraj, malo skute ali kar koli na kruh namažem, si tak mali sendvič naredim, to zaradi želodca.

P19 I: Kaj pa pri hrani – ali ste zelo varčni? Zelo gledate na to, koliko kaj stane, ali bolj jeste po navadi tisto, kar ste navajeni? Tadeja 76: Če vam čist tko odkrit povem, smo zdej bolj varčni, ker sva same. Ker jst nism zbirčna, nism tko. Če je še kej preveč, mi še sladkor naraste. Če se redim, mi sploh naraste. Enkrat mi dol pade, enkrat zraste.

Naslednje področje omejevanja in odrekanja vitalnih potreb je vezano na omejevanje pri nakupu zdravil in zdravstvenih pripomočkov. Omejevanje se kaže kot odpoved nakupu oz. zniževanje kakovostnih standardov zdravil in zdravstvenih pripomočkov (npr. zobna

protetika, očala za slabovidnost, plenice za inkontinenco) ter kot časovno odlaganje nakupov. Tako odrekanje se zdi še posebej problematično, saj odpoved nekaterim zdravilom in pripomočkom lahko bistveno poveča nekatera tveganja za zdravje. Tako se lahko zažene krog, ki vodi v še hujše težave, ki dodatno zmanjšujejo tako fizično kot (zaradi povečanih stroškov) finančno neodvisnost posameznika.

P17 I: Pa se morda kdaj zaradi tega, k vam zmanjka denarja, čemu tko odrečt? Kaki stvari, recimo kšnemu dodatnemu pripomočku al pa hrani al pa zdravilom? Nada 76: Ja, hrani se morm že odpovedat. To se že moram. Pa kašnem, pa kašnem emm dragem zdravilam. Tud se morm odpovedat. Ampak tist, tist pa u glavnem, no, sej u glavnem recepte dobim.

P9 Zala 76 R: In potem, amm ... če nimaš dnarja za privat za zobe, hodiš brez njih, če si gluha, hodiš brez aparata, če si za očala, kdo ti jih bo dal? Tist je treba plačat vse. /.../ Pole neki dajo, neki dajo drugi in tako se poriva naprej. Ma, če ne ... Aparat sm morala plačat tristo za ušesa, očala sm morala plačat ... amm ... dvesto ... stekla so pa bla za okvir. Ampak jih ne rabim, samo za brat pole, ki sm bla operirana, ki so leče, ne. In amm ... zobje, sm dala šesto evrov. I: Se prav, se kar naberejo ti stroški? Zala 76: Če nimaš tega v rezervi, da daš, si pa brez vsega.

P10 Tatjana 90: Jaz sem hobi prej imela križanke pa branje ... to je pa lupa, ki je pa ta zadnji izdelek, kar so jih naredili, ker ne vidim. /.../ To stane 680 evrov. /.../ No, vzemiva tako, jaz si zdaj, nič si ne privoščim kaj takega. [V nadaljevanju pove, da je pripomoček dobila zastonj v uporabo od donatorjev, op. a.].

P2 Helena_72: No ... vedno so še stvari, ki bi jih človek želel, pa jih ne moreš takoj uresničit ... recimo, od novih očal za branje, k jih rabim, k pa so dons že kr velik strošek ...

Samoomejevanje in odrekanje pri vitalnih potrebah smo odkrili tudi pri **zmanjševanju stanovanjskih stroškov**. Nekateri intervjuvanci so ogrevali samo en prostor v stanovanju, običajno kuhinjo, medtem ko so druge prostore pustili neogrevane. Kot strategijo varčevanja jih je kar nekaj uporabljalo tudi kurjenje na drva. Takšno ogrevanje je cenejše, predvsem ker so drva ceneje dostopna (tudi zunaj trga; gl. samooskrba), terja pa tak način več dodatnega dela, ki včasih presega sposobnosti ostarelega posameznika.

P21 I: Dajte mi povedat, kako pravite potem, da se ogrevate? Katja 83: Ja, tole so mal ogreval ... I: Elektro? Katja 83: Ja, mam pa šporget, a ne. Ja veste kaj, za to kurjavo vso hišo ne morm pregret. Kje nej pa jst tok dnarja dobim? Tako da si jst drva ... A ne, to je treba velik dnarja dat, da js spomlad drva kupim. To je treba dost dnarja ... No, sej šparam. Sm šparava, pa nism dost zakuriva. Hčerka me je zdej zmerjava, k je sm pršva, je rekva, maš mejhn šporget.

P19 I: Pojdiva še malo naprej. Kako ste s svojo pokojnino zadovoljni? Tadeja 76: Ja, nisem. Lahko bi se kej več ... sj veste, kok je plina, kok elektriko mormo. Ko me pride una kopat, ne morem bit v mrazu. [Šele takrat si kopalnico ogreje.]

Med nujnimi vitalnimi potrebami, pri katerih se omejujejo, je tudi mobilnost. Biti mobilen je nujno potrebno za obisk zdravnika in drugih pomembnih opravkov (trgovina, pošta, banka itd.), zato je na tem mestu je nujno izpostaviti omejevanje pri stroških prevoza oz. lastništvu prevoznega sredstva. Med vsemi intervjuvanci sta imela le dva v lasti svoj

avtomobil, medtem ko so bili preostali odvisni od družinskih članov ali javnih prevoznih sredstev. Pogosto je avtomobil družinski vir in v zameno za prevoze intervjuvanci prispevajo družini za gorivo ali popravila.

P 24 I: A pa na splošno imate občutek, da pridete s to pokojnino čez mesec ali se vam zgodi, da vam zmanjka denarja na koncu meseca? Nevenka 69: Se da. (Smeh.) Da kar pridem. Pa ... če si ne morem privoščiti, si pa ne. Če je recimo, da ne gre ... ne grem tud natankat, ne. Grem raj peš. Sej veste, avto tud nekaj košta. Če se pokvari, pa da je treba na tehničnega ga pelat ...

P7 I: No, pa mi povejte še kaj o tem, se zdaj počutite samostojni, neodvisni ali se vam zdi, da ste od koga odvisni, kakšne pomoči? Janja 81: Ja, zaradi tega pridejo, da me kam peljejo, to odvisno od otrok, dokler so otroci, ne bom drugih vprašala. I: Vam to kaj pomeni, vam to kakšen problem predstavlja? Janja 81: Nič mi ne dela problema, če kaj imam, sej veste, da moram nekaj. Ne da bi oni vprašali, nekaj moram dati zaradi ... vseglah bencin gre, ne, mora biti človek vsaj toliko uvideven, saj dam.

Omejevanje popravil in vzdrževanja. V to kategorijo spada predvsem različno odlašanje in odpovedovanje bolj ali manj nujnim popravilom stanovanja. Primeri, na katere smo naleteli, so npr. popokan strop zaradi poplave v zgornjem stanovanju, obnova oz. menjava oken, plesen v bivalnih prostorih, dotrajanost infrastrukture ipd. Običajno gre za večletno odlaganje takih investicij oz. zgolj za zasilno krpanje težav, ki vodi v kopičenje prepotrebni popravil in še dodatno povečuje kasnejše finančno breme saniranja.

P4 I: Obnavljata? Luka 74: Obnavljat je pa treba, ko do konca prideš, pa drugod začneš, to je bajta, to je en velik strošek, ti imaš, v bloku živiš, nekej je dobr, nekej pa kle, pa vsaj prideš vn pa zelenico maš (smeh), pa svoj dvoriše, čist tako. I: A pa vam to predstavlja velike probleme, to obnavljanje, prenavljanje? Luka 74: Ja, ja. I: Kako se tega lotite? Luka 74: Kako no, to pa za silo! No, zdej, k je kriza, no, tud ne morva ... aam ... ta prvo morm ... Človk bi rad še kaj obnavlu, pa ne more. Ne moreš. I: Ker fizično ne ali finančno ne? Luka 74: Ne, ne, ne, finančno.

P1 Mateja 77: Ja, kopalnico bi rada novo. Kopalnca je zdej stara preko 44 let, tko k sin. In so notr še svinčene cevi, odtočne, in to bo slej k prej prežrl. Pa bana, k lug notr teče ... jst je ne morm več lepo pomit. Je taka rjava, vsak tedn jo pomivam, pa mam občutk, da če b kdo not pršu, bi reku, baba lena, vsaj pomij jo, ampak je ne morm, k je tista ta bela glazura že šla preč. To bi mogla prenovt, sam tok pa nimam dnarja.

P27 Tadeja_76: Popravit bi blo dobr. Poden bi blo za zamenjat. Ker je že tolk star. In v predsobi bi mogla zamenjat. Kuhno bi mogla ... nikdar nism mela js tolk let, pa sm tud zato kuhala, pa nism mela plesen v kuhni. In sm bla tko razočarana ... js nism vidla. Ampak tista gospa je enkrat pršla k men, k mi je pospravljala, je rekla: »Kaj maš pa tm v kuhn?« Ja kje? »Ja, tm v kotu.« Plesen. In sm bla tko jezna, da sm obadva nahrulila. Sm rekla, kako to, tok let sm noter ...

Starejši se bojijo tudi, da se utegne pokvariti kateri izmed gospodinjskih aparatov, brez katerega bi težko shajali. Zato nekateri tudi varčujejo za take primere, tako da dajejo določena sredstva »na stran«.

P30 I: Kaj pa za kakšne te večje pripomočke ali v stanovanju, da bi se kaj prenovilo? Patricija 79: Ja, to tudi šparam, sem rekla, da če bom še dolgo taka, da bom lahko hodila, pa to, bo treba vse prebelit, že ni bilo beljeno ziher 10 let. Bo treba, pa bojim se, šparam, kaj če mi televizor gre, je že tako star,

brez televizorja pa skoraj ne morem biti, ali pa hladilnik, pa pralni stroj, to imam že vse staro, se bojim, se bo začelo kvarit.

P13 Vera 88: Drgač pa. Sam bojim se, da nau televizija. I: Da bi crknila. Vera 88: Crknila, ja. I: Kaj bi pa pol nardil? Vera 88: Ja nč, novo bi blo treba. I: Kako bi jo pa pol si sfinanciral? Vera 88: Ja, mal mam še kšne dinarje, pa še tist mal. Tist tle naše, kva j blo. Delnice.

Odrekanje večjih vlaganj in nakupov. Starejši se zaradi finančne stiske odpovedo investicijam oz. nakupu stvari, ki bi zahtevale visoke finančne stroške. V to kategorijo sodijo dobrine, ki sicer niso nujno potrebne za preživetje, a jih intervjuvanci zaznavajo kot zanje pomembne (npr. avtomobil, ki zagotavlja mobilnost), oz. večji projekti, kot so prenova kopalnice, vgradnja novih oken, obnova hiše ali stanovanja. Pri nekaterih pa tudi nakup nekaterih manjših stvari, npr. novega televizorja itd. Mnogi si kljub želji po takih investicijah nakupa zaradi finančne stiske ne morejo privoščiti.

P1 Mateja 77: No, tkole, zdele se še s svojim prežvim, ampak ne da se pa nč pršparat ... da bi kakšne delnice kupu (smeh) al pa na banko nesu.

P4 Luka 74: To sva zdej, to pa, enkrat bo pa tut kopalnico bo enkrat treba, tam bo pa tut velik strošek. I: Kako si boste pa pol pomagal, ta strošek ... že zdej kej šparate za to? Luka 74: Ne vem, ne vem, bomo vidl, kako bo, bomo vidl, nč ne morem rečt, človk kakšen evro prišpara, drugač pa ne morš.

P8 I: In kaj potem, bi predvsem avto rada zamenjala al bi še kej družga? Irena 69: Za čist novga. Nč druhga. To tak starga ne, pol bi zamenjala za novga, če bi mela dnar. (Sme.) To bi rada. Pa zdej dolg plačam to. Edin te stvari, pol pa ne rabm nč več.

Samooomejevanje in odrekanje pri prostočasnih aktivnostih – potovanjih, izletih, konjičkih je zelo prisotno. Običajno se najprej odpovedo oblikam, ki jim pomenijo večji finančni zalogaj, npr. sezonskemu dopustovanju. Nato sledijo krajša potovanja, obiski zdravilišč, izleti in druge prostočasne aktivnosti, ki so del vsakdanjega življenja. Poleg tu izpostavljenih finančnih razlogov pa je treba dodati, da se pogosto prekrivajo še z zdravstvenimi razlogi oz. pešanjem osebnih sposobnosti, ki so potrebne za določen način preživljanja prostočasnih aktivnosti. Zaradi teh omenjenih razlogov so intervjuvanci tudi manj mobilni in težje prilagodljivi, kar sta dva dodatna relevantna pogoja za aktivno preživljanje prostega časa. Običajno si želijo več možnosti za izlete, potovanja (gl. P24 Nevenka 69), hkrati pa se zavedajo lastnih finančnih in zdravstvenih omejitev, kar nekatere vodi v malodušje (gl. P19 Tadeja 77). Nekateri drugi pa menijo, da to ni več zanje, da so prestari ali da se jim to ne izplača (gl. P10 Tatjana 90). Glede sedanjih omejitev pri preživljanju prostega časa, zlasti dopustov, poudarjajo, kako so imeli včasih večje možnosti, sedaj pa so se te močno skrčile.

P2 Helena_72: Včasih smo hodil smučat, pa hčerka je bila po več mesecev lahko na morju v prikolici, ker smo imel pavšal ... Vse to je danes popolnoma nemogoče in neizvedljivo. To danes odpade. Marsikdaj zatajim pred svojimi znanci, s kako mal denarja ... mislim kakšno penzijo mam, ker oni so le še vedno mau bolj situirani, pa se pogovarjajo, kam bi šli za vikend. »A bi šli sem al bi šli tja ...« Pa se vedno neki spomnem, zakaj jaz al pa mi ne mormo zravn, pa ne povem, da ne grem zato, k je to zame predrago.

P24 I: Ali imate občutek, da vam sedaj za kakšne takšne potrebne stvari zmanjka denarja? Ali pa za kaj, kar si zelo želite? Nevenka 69: Ja, želje so velike. (Smeh.) Če ne gre, ne gre, a ne. I: Kaj bi si pa recimo želeli? Nevenka 69: Želela bi si na kakšno potovanje. K nism še nikol kje bla.

P19 Tadeja 77: Grem samo enkrat na leto, pa smo imeli 10 dni na leto, smo imeli v maju mesecu na morje, smo šli z upokojenci na morje v Izolo. Zdaj sem vprašala, pa pravijo, da ne pripadam zdaj, zato ker nimajo dinarja, da plačajo, katerim imajo majhna pokojnina. Če bi plačala za 10 dni sama, jaz pa bi šla. Če imam, da oni plačajo, ker lani so mi plačali na polovico, predlani glih tako, letos pa ne. I: Vi bi šli z veseljem malo na morje, pa ne gre? Tadeja 77: Seveda ne morem it. Če bom dobila tisto, če je tisti regres, sem mislila, da grem dol v Srbijo. Če ne pa konc, fertig, samo za na Žale, nič drugega.

P10 I: Kaj pa kakšne zdravstvene storitve, toplice? Tatjana 90: Ja, tudi v toplice sem že tudi bila, ampak da pa bi rekla, da moram imeti denar, da bom šla poleti na morje na dopust, to pa ne, se mi pa zdi škoda, to pa ne. Le verjemite, jaz bom v enem tednu ali pa 10 dneh tisto zapravila, kar bom celo leto šparala, škoda se mi zdi. Zaradi tega, ker sem stara, pa vem, da ne bom mogla več našparat, da bom imela, da me bodo vsaj pokopal.

Omejevanje pristočasnih aktivnosti ni izključno vezano samo na finančne razloge, saj pomembno vlogo igrajo tudi nekateri drugi dejavniki, kot so že omenjeno zdravstveno stanje in onemoglost, otežena mobilnost pa tudi pomanjkanje vrstniških članov v osebnem omrežju za druženje.

P9 Zala 76: Ja. Prej men je bla figa, oo, tam reku, gremo na izlet z avionom, to si že bil na avionu. Zdej me pa ne vleče, res ne. Pa tudi, veste, kako so leta, člouk je bil bolj zdrav, hvala bogu, zdravje je, ampak ... tko, telo tud opušča, bi reko ... oprostite, morš tkrt povsod lulat it, kamr je, ne zdržiš več tolko in imaš neki upor pole zard drugih. Ne? Boš šla ti al te sram in če tišči in če ti uide, kaj pa potem? Ne gre. In to vse tkole mal poštudiraš, ne gre več, kar je blo. Leta vse prnesejo, veste. To je tisto. I: Kaj recimo z leti opažate, kaj se je spremenil? Zala 76: Jah ... lejte, prenašaste zdaj recimo ... js, hvala bogu, še mehur je dober. Še zdržim, če grem kam na potovanje, kadr postoji avtobus, kadr grejo vsi, grem tudi js, ne? Ne prisiljujem ali pa koker čujem tam, majo tiste vložke, k jim dajejo, pa tako. To še zdaj ni. Lahko greš, vidiš vse boge s palcami in tako. Tudi se ne mora vsaka opret pa to. Js sicer ne bi šla, če bi mela palico. Bi mela en odpor, da nism sigurna eno ... brez palce, drugo pa, zakaj bi nekomu delala na vlogo, da me nekdo mora gledat, pa če bi lahko padla pa da majo z mano skrb. To se nekako ne bi dovolila.

P22 I: Kaj pa vas tkole še kej veseli, mate kšne hobije? Polona 84: Nč. Nč, edin televizjo, dnevnike pogledam. Drgač pa nč. Sej n morm nkamr jt. N morm. Še klele od, še klele po stanovanju n morm brz bergle jet, ne.

P26 I: Vi bi še vseeno radi kam šli, samo je problem tale zdravstveni, ko ne morete hodit. Marijana 74: Zdaj za izlete je že tri leta, odkar nisem šla, prvič pri denarju, ne, drugič pa hodit ne morem, kaj čem v avtobusu. Vsak izlet pa je, da greš malo okrog pogledat. Maja bom šla, če bom le lahko. Gremo pa v Avstrijo na Vrbsko jezero, pa čez Celovec domov.

Nekateri intervjuvanci pa so si vseeno občasno lahko privoščili potovanja, izlete, zdravilišča ali počitnice. Pogosto so jim pri tem s finančno pomočjo pomagali člani njihovega

omrežja socialne opore. Nekateri drugi pa so še dovolj delovno aktivni, da so lahko privarčevali tudi s strategijami za dodaten zaslužek. Kot pravi Luka 74: »Če pa kod kakšn penzl pomalam pa kaj, mam pa za tele izlete, k hodm, mal za, za tale hobi, tolk, da mal lažij, drgač je pa drago.«

P20 I: OK. Pa greva zdaj malo naprej, pa bi vas vprašala ... greva zdaj malo na denar. Bi vas vprašala, kako ste na splošno zadovoljni s pokojnino? Romana 75: Ja, zdajle sem vsaj dobila, da imam okrog, imam 500, da sem kar – mislim, saj je pa veliko stroškov bilo, ko nanesejo, ampak meni veliko hčerka pomaga, tako da si lahko še kaj zraven privoščim. Malo šparam, pa grem na morje, grem v toplice in tako mi je v eno veselje.

P9 I: Za te hobije najbrž tud, za potovanja al kako, če greste kam ...? Zala 76: Ja, sj to pa. Grem zdaj v Lurd maja. To je za vsak mesec sto stran. I: Aha, to greste, kako ... s kakšnim upokojenskim spremstvom al ...? Zala 76: Ne, tukaj gre, cerku gre. I: Aha! Zala 76: Cerkva gre. I: Na izlet? R: Ja. 300 evrov za en teden. I: Mhm. Zala 76: Če bi od novga leta ... 50 evrov daš lahko proč. To pa lahko.

Naslednje omejevanje prostočasnih aktivnosti se nanaša na **prilagajanje konjičkov**. Glede na večje odrekanje prostočasnim aktivnostim, ki potekajo zunaj doma, se posledično bolj posvečajo konjičkom oz. oblikam preživljanja prostega časa, ki jih lahko izvajajo doma. V tem okviru njihovih (z)možnosti (finančnih in zdravstvenih) se najbolj ukvarjajo z branjem knjig, prebiranjem časopisov, reševanjem križank, gledanjem televizije, šivanjem oz. kakšnimi ročnimi deli itd. Pri teh aktivnostih menimo, da gre – glede na dostikrat resigniran način poročanja – bolj kot za izbiro in hobi za način, kako preganjati dolgčas in v nekaterih primerih osamljenost.

P18 I: Kaj pa vas tko drgač veseli? A vas kej veseli? Mate kšne hobije, a kej radi delate? Monika 61: Zdele trenutno nimam nobenga hobija, pa nč. Pa nč, zato k po kosil grem počivat. Očala gor, pa novice berm. I: Razumem. Monika 61: On pa televizijo pržge, pa mau televizijo gleda. Pa mal zadrema. Pol pa spet naprej kej gleda.

Ne nazadnje smo odkrili, da omejevanje poteka tudi na področju **druženja in kulturne potrošnje** (npr. gledališče, koncerti, kino, plesi, radio, televizija), saj tudi participacija na tem področju zahteva mobilnost in finančni vložek.

P1 Mateja 77: Ja! Zlo rada mam govejo musko, rada mam te ansamble, pa plešm rada. U gledališe pa bi rada šla, kej tazga, k je za smejat! Finančno je res problem, sam bi še zmogla nekaj. Je pa tko, da k si sam ne morš povsod, zvečer sam hodt, sej ni fletno. Podnev pa – sej ni nič.

P2 Helena 72: Recimo tudi, veliko je takih lepih kulturnih stvari pa koncertov al pa predstav al pa oper, kjer so vstopnice tud po 30 al pa 40 evrov, in če gremo to vsi trije, je to recimo 120 evrov! Mislm, tud pri kulturnih stvareh bi se človek večkrat rad kam podal, ampak dejansko je to ratal predrago ... Vsake toliko časa si kej prvoščiš, drgač pa ne, ne!? Ne gre ... Včasih smo kupoval neizmerno enih knjig, zdej hodm samo še u knjižnico ... Včasih smo mel vse mogoče hobije, k pa jih dons ni več, ker si jih ne mormo prvoščit.

Med najbolj radikalne oblike odpovedovanja za prihranek določenih finančnih sredstev spada tudi **odpoved televiziji, časopisu, radiu.**

P14 I: Kako si pa potem pomagata pri teh stvareh, se čemu odrečete? Angelika 72: Tako je, jaz tudi televizije ne gledam, imam tudi televizijo odjavljeno, imam pa rada časopis.

Sicer pa, ko govorimo o prostočasnih aktivnostih, je treba poudariti, da starejši nimajo časa na pretek, prej obratno. Mnogi poročajo, da jim zaradi svoje počasnosti, pogojene s starostnim pešanjem in boleznimi, **primanjkuje časa**, da bi vse postorili. Že samo poskrbeti zase (umiti in obleči se, skuhati kosilo, pomiti, pospraviti, opraviti druge obveznosti) lahko v visoki starosti zapolni ves dan, tako da zmanjka časa za kakšne prave prostočasne aktivnosti.

P5 Bojana 70: Tudi ob 5h se že zbudim, pa rečem, kolk je ura, a centralna že dela, včasih tudi ob 5h vstanem, pol se pa počasi urihtam pa delam, pa kej iščem zmeri, brskam in je dan zame vsak prekratek. /.../ I: Kaj pa za vas osebno predstavlja zdej največjo nevarnost ali pa tveganje, morda nasploh v življenju ali pri vsakdanjih opravilih ... Ali obstaja kakšna nevarnost, da recimo padete, da kaj pozabite, da se vam kaj takega zgodi neprijetnega? Bojana 70: Ne, to ne, sam to, k ne morem več tako, če sem bla pozna, da sem lahko dirkala na vlak, zdej ne morem več. Časovna stiska. Časovna stiska je največji problem, ker se ne morem tako hitro obračat, pa hitro naredit, jst naredim še vse, ampak zelo, zelo počasi. Pa to sem se navadla, tud zadnji moment od doma na vlak jt, jst sama sebe nekak odvajam od te grde navade, ker so me tudi včasih ljudje spraševali: »Pa zakaj ti zmeram tako pozno prideš na vlak?« To je navada, razvada. Drugače sploh ne, ampak zdej sem tako, da dopoldne, zato zjutraj tud vstanem ob pol šestih al pa tud ob petih, če kam grem, da čist vse počasi naredim, pa to, da doma tudi vse uredim, predno grem od doma.

P30 Patricija 79: Drgač pa živim, no, sej živim. Dokler si še uhka sama kej skuham. Počasna sm pa mal, taka zamudna, pa mal pozabliva, pa mal taka. Drgač pa kr gre. Dab le slabš ne blo, dab le slabš ne blo.

Samooomejevanje pri vsakdanjih manj nujnih potrebah in priboljških. Tu je treba opozoriti, da je percepcija intervjuvancev, kaj pravzaprav so »priboljški«, zelo relativna in je močno povezana z njihovimi finančnimi zmožnostmi ter drugimi navadami in splošnim »protipotrošniškim nazorom«. Videti je, da so zanje priboljški vse tisto, kar ni nujno potrebno za preživetje. Pri prehrani gre za artikle, ki jih ne uvrščamo med osnovna živila (osnovni mlečni izdelki, sezonska zelenjava in sadje, kruh, meso enkrat tedensko). Za priboljšek imajo npr. namaze, salame, nesezonsko sadje in zelenjavo, tudi tropsko sadje, sladkarije (kot so piškoti, bomboni, pecivo in čokolada), žemlje ipd. V spodnjih citatih vidimo, da si intervjuvanci občasno sicer privoščijo to, kar zanje pomeni priboljšek, vendar o omejevanju priča predvsem redkost nakupa priboljška in tip izdelka, ki ga kupijo. Tudi tu poleg finančnih razlogov za tako odpovedovanje navajajo še zdravstvene razloge.

P1 I: Kaj si pa prvoščiš pri hrani? Zelo gledaš na cene? Mateja 77: V glavnem morš skos gledat na ceno, lih najdražiga, tiste ta fine salame, pa tiste ta fine sire, pa pečenice, pa tak ... to bl odpade.

P10 I: Kako pa potem finančno shajate? Zakaj največ porabite? Tatjana 90: Zakaj največ porabite, privoščim si samo to, kakšen bonbon, kakšen piškot ali pa kerkrat grem tamle mimo pekarnice, pa mi zadiši kakšen, sadna reč, tista reč, štrukelj za spremembo.

P10 Tatjana 90: Saj si privoščim kerkrat, prej sem bel kruh jedla, zdaj, ko je pa tale prišel zrnat, mi je bil pa tako všeč, pa paše mi in tega vzamem in ga imam več kot teden tistih 70 dek.

P30 Patricija 79: Ja, enkrat na mesec si pa privoščim, kaj drugega, kaj sladkega ob nedeljah, če ob nedeljah nimam nekaj sladkega, potem zame ni nedelja. Čeprav ne smem, ampak če en krof pojem, to ni tako veliko. No, saj zaenkrat pravi zdravnica, da sem kr ... da kar držim sladkorno, da ne raste! (30, 5) /.../ I: Kako pa merkate, kako to zgleda? Patricija 79: Ja, nikamor ne grem, pa nič ne zapravljam, kar rabim hrano, to je vse, kar je. Ne hodim nič ven, da bi šla kam na kavico, grem, kadar grem v dom, si tam kavico privoščim in tudi smetano si privoščim, čeprav je ne smem. »Aha, prav, dons si bo pa [priimek] spet privoščila.« Me poznajo v domu, imam v domu eno gospo, k smo včasih skupaj na izlete hodili, pa jo hodim obiskovat, kadar jo pač morm.

P10 Tatjana 90: Čokolado ne smem jesti, je tudi ne kupujem, kakšen bonbon dam v usta zaradi slinice, ker imam tako suha usta, to je pa vse. Pa kakšno kartico za loto, za dušo privezat, no. Tako taka stvar, nič drugega. Drugače pa jaz potratna nisem, pa kakšno žemljo si privoščim, če mi zadiši, ali pa če je kaj takega, kakšen tak kruh, ampak mora biti tak navaden, da tisto potem pohane šnite naredim.

Intervjuvani starejši, ki težko finančno shajajo, pa se poleg pri prehrabnih priboljških omejujejo tudi pri drugih, manj nujnih potrebah in priboljških. Pogosto so se prisiljeni odreči nekaterim storitvam, npr. frizerju, pedikuri, mobilnemu telefonu, naročnini za časopis itd.

P17 I: Pa mate zaenkrat občutek, da lahko pokrijete vse stroške, k jih mate, al vam zmanjka denarja na koncu mesca? Nada_76: Mi dostokrat zmanjka. Ja, zdele bi nujno mogla jt k frizerju, se strižt. Zdele sm pedikuro, pedikuro plačala štirindvejet evrov.

P29 Špela 89: Potem so pa še drugi stroški, pa je še tale elektrika, obratovalni stroški, pa mobitel – telefonček. Enkrat sem kr 70 evrov dobila. Zdaj se ga pa kr izogibam, edino, če je nujno. Simobil bi morala odpovedati in pa Delo. Pet jih je, ki jih moram plačevati. I: Pet – položnic Špela 89: Ja. Simobil bi moral it, pa Delo proč, edino obratovalne stroške, pa elektriko, pa kosilo. I: Pa vam uspe na mesec kaj prišparat? Špela 89: Ja, saj ne grem nič nikamor. Ostane mi 20, 40 evrov ostane. No, sej zdej je bila socialna služba pred vam, pa sem ji dala 20, da mi prinese tudi kruh pa mlek in takele stvari. Drugače pa, joj, kok je zdaj hudo!

4.8.2.3 Uporaba ustreznih bančnih storitev

Uporaba ustreznih bančnih storitev lahko pomeni določeno vrsto strategije za obvladovanje finančnih tveganj – ki tokrat niso nujno povezana s samim pomanjkanjem, bolj gre za problem dostopnosti in upravljanja z denarjem na način, ki omogoča določeno neodvisnost. Glede na njihovo neaktivnost, ki jim jo te strategije omogočajo, smo jih uvrstili med pasivne strategije. Nekatero spremembo jih sicer tudi na tem področju vse bolj potiskajo v odvisni položaj (nekatero tehnološke inovacije brez ustrezne prilagoditve starejšim), druge pa jih spet opolnomočijo. Strategije poslovanja z bankami oz. uporaba njihovih storitev tako zajema npr. uporabo trajnikov in pa možnost, da jim denar prinaša oz. v njihovem imenu z njim upravlja pooblaščenec. Pogosta je tudi poštna dostava pokojnine na dom, s katero starejši premagajo problem mobilnosti in prostorske izolacije.

P30 I: To imate pa na računu kar? Patricija 79: To mi vsak mesec dajo obračun, ker imam kar na trajnik narejeno, veste.

P13 I: Se prav, gre pol tud še za vs pošta, banka ... te uradne? Vera 88: Ja, ona gre. Sej pokojnino mi prnese poštar. Pošta, pokojnina? Ja, pokojnino, tko de ...

P10 I: Aha, on [brat] to ureja to za vas, na pošti na banki? Tatjana 90: Na banki, on gre zase iskat, pa še zame vzame z mojo kartico. Jaz je nimam, jaz ne grem na banko nič. Tako sem dala, je on zraven napisan, je pooblaščen, takole je, je kar vredu, no.

P9 I: Pa greste na bankomat pol dvignit? Zala 76: Ne, js nimam tisto. Js mam na pošti sam. Za vpisat in dvignit, js nič nimam bankomat. Ne rabim js to.

4.8.2.4 Črpanje preteklih prihrankov

Črpanje preteklih prihrankov je bolj redko, kot bi pričakovali, saj ti socialno ranljivi starejši, ki smo jih intervjuvali, prihrankov večinoma sploh nimajo. Nekateri tudi v tej pozni starosti še vedno odplačujejo stanovanjski kredit. Primeri starejših z večjimi prihranki so redki, gre predvsem za tiste, ki imajo finančno boljše stoječega partnerja, in tiste, ki so v preteklosti dobro zaslužili ali pa so bili upravičeni do večjih odškodnin. Iz spodnjih primerov lahko razberemo, da prihranke porabijo za preživetje in nujne zdravstvene storitve, ob tem pa se zavedajo, da je črpanje prihrankov začasna rešitev, saj se ob tem poraja skrb, da bodo prihranki kmalu pošli.

Helena 72: ... v glavnem nam vsak mesec zmanjka in potem štukam z denarjem, ki ga imamo našparanga ... ta kupček je pa vedno majši in me je groza, kaj bo, k ga ne bo več ... kar bo zlo kmal. (2, 5–6) ... tko da bi blo treba vsak mesc na stran dajat za te stvari, k veš, da pridejo vsako leto, pa ne mormo, ampak še štukamo iz tistih skromnih prihrankov, k so u banki, k jih pa kmal nov več ... mislm ... res ne vem, kako bomo pol ...

P9 Zala 76: Pole neki dajo, neki dajo drugi in tako se poriva naprej. Ma, če ne ... Aparat sm morala plačat tristo za ušesa, očala sm morala plačat ... amm ... dvesto ... stekla so pa bla za okvir. Ampak jih ne rabim, samo za brat pole, ki sm bla operirana, ki so leče, ne. In amm ... zobje, sm dala šesto evrov. I: Se prav, se kar naberejo ti stroški? Zala 76: Če nimaš tega v rezervi, da daš, si pa brez vsega. I: Se prav, ste pa prej šparala? Zala 76: Ja. Jest sm bolana, js ne morem ... bi reko, čakati iz mesca v mesec. To nikoli ni blo pr meni. Če morem, bom kupila, bom nardila, če ne, pa nč. A ne? A ni tako? (Premor.) To je pa huda reč, da samo iz mesca v mesec čakaš, da bo plača. Če ne pride? Kaj pa pol? Kaj pa bo pol šlo naprej? (Premor.) Ne, ne, nism js za tisto vse kupit, kar je.

P30 Patricija 79: ... saj včasih pravijo, Patricija, kako ti shajaš? I: In kaj jim rečete pol? Patricija 79: Ja pa še zmeri imam našparan denar. Ja tole, k imam dva milijona, pa še nekaj sem imela, dva milijona dvesto, k imam na vezani vlogi, to ni moj prihranek, to sem dobila, ko sem, kako bi rekla, to mi je država dala, ker sem dva brata in sestro izgubila po vojni. Nič ne vem, kje jih imam, pa ne vem, kje jih imam pokopane, takrat sva dobili s sestro dva milijona tristo. I: To je zdaj ene deset tisoč evrov. Patricija 79: Aha, tok je? No, no, to je tako, kot da nimam. /.../ Patricija 79: Ja sej. To moram jaz malo uredit. Sem zmeraj v skrbeh, da me ne bi to propadlo, tako šparam, pa tako gledam, vsak dinar probam obrnit.

4.8.2.5 *Prejemanje pomoči od humanitarnih organizacij*

V izrednih primerih se nekateri starejši stopijo po pomoč k humanitarnim organizacijam, kot sta Rdeči križ in Karitas. Opazili pa smo tudi, da bi bilo za mnoge izmed njih težko prositi za pomoč na centru za socialno delo ali pri kateri od omenjenih organizacij. Nekateri preprosto prejemaajo pakete s hrano, ker jim jih člani teh organizacij prinesejo. Iz njihovih odgovorov sklepamo, da je ta oblika pomoči sicer dobrodošla, vendar zaradi nerednega prejetja ne zadostuje potrebam tistih, ki bi jo resnično potrebovali, saj bi si želeli več kot zgolj občasno prejetje pomoči.

P 12 I: Pa vam uspe kaj pršparat na mesec? Milena 96: Pa n morm. Ne ne, ne ne. Ja kšne kšne petsto evrov, pa kšne dva pa to. Me ustane ne. Ne. Ampak ne. Ampak tale Rdeč križ je bil hudo dobr zame. Tud sm paket dubila, tud zdej sm položnco, m je plačala elektriko.

P17 I: Sej to sm pol tud hotla mal uprašat. A ste dobival pomoč od Rdečga križa tud? Nada 76: Ja ja, tud. I: Kaj ste pa dobival od Rdečga križa? Nada 76: Od Rdečga križa sm dobivala pa olje, pa precej sladkorja. No, pa, pa kašne tiste marmelado, pa kašn, kašn ribice, ribe ... pa, pa takle, kašno moko. I: In kokkrat so vam pa dal to? Je to enkrat na leto, enkrat na mesec? Nada 76: Ne, ne. Vsak drug mesec. I: Vsak drug mesec je od Rdečga križa tole pršlo? So vam prinesli na dom? Nada 76: Ja, ja, prnesli gor. I: Zdej bojo pa to ukinl. Pa so vam kej povedal, zakaj? Nada 76: Ja, da je preveč. Da je preveč ljudi. I: K potrebujejo? Nada 76: Ja. Da je kolk. Čaki, da je kolk, sto petdeset, pravjo, sto petdeset rabi, emm ... dobijo pa zelo zelo malo al pa nič. I: Razumem, razumem. To verjetn sto petdeset tisoč ljudi ne? Nada 76: Ja.

P26 I: Kaj pa za hrano, saj Karitas recimo, kakšne ... Marijana 74: ... Če grem, dobim, na Rdeči križ, paket jaz zmeraj dobim, tudi zdaj sem dobila pri komisiji zraven, predsednica, ta, ki ga je sklicala, je rekla, Marija mora dobiti, ona sploh ne more verjet, da imam tako nizko pokojnino, ona samo sprašuje, pravi: »Jaz imam 1000, kako, Marijana, vi živite?« Pa se smejim, pa kaj čem, živeti moram!

Veliko intervjuvancev pa se je taki obliki pomoči iz različnih razlogov izogibalo. Običajno menijo, da niso dovolj revni, da bi prejeli tako pomoč in da je pomoč namenjena tistim res obubožanim – »Za une, k zares nč nimajo. Js mam vse, veste, kolkr tolk.« Pri nekaterih je opazno, da se pomoči sramujejo, ker se bojijo stigme. Drugi so preprosto mnenja, da taka oblika pomoči ni učinkovita.

P19 I: A tako vam pa nič ne pomagajo, recimo ta Rdeči križ pa Karitas, recimo, da bi vam kaj hrane pripeljali? Tadeja 76: ... sm bla res v stiski, pa moževa smrt, pa krediti, sm bla v stiski ... je rekla: »Gospa, vam prinesem paket.« Sm rekla, a moram podpisat, a mora bit podpisan? Je rekla: »Ja.« Sm rekla ni govora. Sm rekla, da bi moj podpis bil kje, da bi mi prnesl. Sm rekla, če ne bom mogla živet, mam dve hčere. Morjo one pomagat. I: Ne pa da vam mora ena tuja organizacija? Tadeja 76: Ja. Sm rekla. To mi pa ne. Je rekla: »Sej vam bom čist tko prnesla, ne bom paket.« Sm rekla ne. Ker morte vi podpisat, kam ga nesete. Da se bo kdaj moj podpis tm znajdu ... kaj mi bojo pa hčere rekle?

P16 I: Pa bi se recimo vi ... na splošno mislim ... A pa poznate še ostale institucije, na katere se lahko obrnete za pomoč poleg oskrbe na domu? Recimo Karitas pa Rdeči križ pa take stvari? Tereza 74: Ne, nč. Kaj ti bo Rdeč križ, kaj pa bo? I: Recimo, a veste, ko oddajajo kakšno pomoč ali pa recimo pripeljejo nekaj hrane pa kakšno solato ... Tereza 74: Tist nej tistim, k pa res nimajo. Za une, k zares nč nimajo. Js mam vse, veste, kolkr tolk. Js mam vsaj kolkr tolk, k je še mož doma. Zakaj pa bi js unim požrla? K res nimajo. Cunj mam pa tok, vam povem ... če vam odprem omaro, sj boste rekli, da

sm neumna ... mam 14 jaken tam notr. Jaken, bund. /.../ I: No, sedaj pa še zadnje vprašanje. Kaj pa vi menite o vašem finančnem položaju? Ali se vi počutite revni ali ne? Tereza 74: Glih revna ne, srednje. Srednjega sloja. [Pokojnina 428 evrov!]

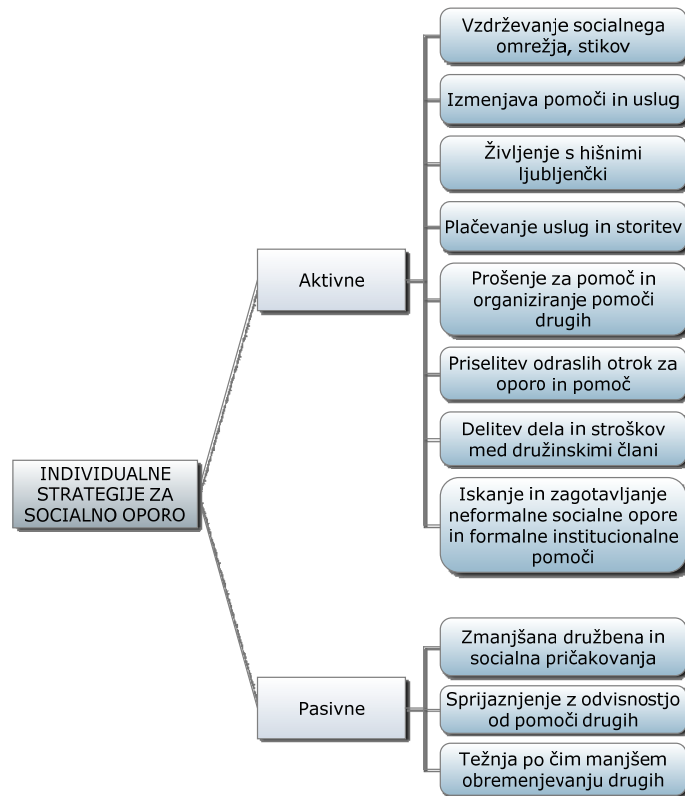
4.8.2.6 *Kultura skromnosti in odrekanja*

V življenju so preučevani starejši razvili neke vrste posebno »**kulturo skromnosti in odrekanja**«. Mnogi so se rodili v velike in revne družine, izkusili so pomanjkanje pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej. Kasneje so se zaposlili običajno v težjih poklicih na slabo plačanih delovnih mestih. Menimo, da je vse to prispevalo k razvoju specifičnega etosa skromnosti in varčnosti. Prisiljeni so se bili znajti na različne načine, da so si olajšali vsakdanje življenje, predvsem z iskanjem dodatnih zaslužkov ter sočasnim zmanjševanjem potreb in pričakovanj. Sedaj, na stara leta uporabljajo te pridobljene veščine oz. strategije shajanja, da ostanejo kar se da avtonomni in neodvisni. Glede na številnost, kompleksnost in tudi prepričanja samih starejših ugotavljamo, da ravno te strategije ohranjanja finančne neodvisnosti ter shajanja s finančnim in materialnim pomanjkanjem v največji meri prispevajo k individualnemu blagostanju. Z žalostjo ugotavljamo, da včasih starejšim preostanejo zgolj pasivne strategije za shajanje s pomanjkanjem sredstev v vsakdanjem življenju.

4.8.3 *Strategije ohranjanja izmenjave socialne opore skozi medgeneracijsko solidarnost*

Za kakovost življenja v starosti so izredno pomembni socialni stiki. Ostati brez stikov poveča socialna tveganja, grožnja osamljenosti in v splošnem mnoga tveganja vsakdanjega življenja, še posebej, če posameznik ostane brez socialne opore oz. pomoči. V tem podpoglavju smo zbrali strategije, ki se nanšajo na socialno omrežje in medgeneracijsko oporo.

Shema 4.6: Individualne strategije za socialno oporo

Zaradi povečane ranljivosti in omejenih sposobnosti starejših postane v starosti možnost obrniti se na druge po pomoč izredno pomembna. Strategije, ki jih bomo opisali, lahko povzamemo z iskanjem, organiziranjem in sprejemanjem pomoči ter zagotavljanjem socialne opore skozi vzdrževanje osebnega omrežja. Z medgeneracijsko oporo tu mislimo predvsem na manifestacijo »funkcionalne solidarnosti« (gl. Bengtson in Roberts 2001). Starejši tipično potrebujejo pomoč drugih predvsem za nakupovanje in dostavo živil, transport, obiske pri zdravniku, praktično pomoč v gospodinjstvu ter pomoč in nego v primeru bolezni. V izrednih primerih zahteve po pomoči bistveno presegajo individualne sposobnosti starostnika, zato neformalna oz. formalna opora prevzame celotno skrb za starejšega. Večina pomoči, ki jo prejmejo starejši, prihaja od mlajših generacij. Sicer ne smemo spregledati pomembne vloge partnerja niti znotrajgeneracijske pomoči med starejšimi, vendar ti primeri niso bili prav pogosti med našimi intervjuvanci, ki so bili večinoma tudi že ovdoveli ali pa so živeli sami. Medgeneracijska opora se izvaja predvsem znotraj družine. Oporo in pomoč nudijo odrasli otroci, njihovi partnerji, vnuki in drugi družinski člani.

4.8.3.1 Aktivne strategije ohranjanja izmenjave socialne opore

4.8.3.1.1 Iskanje in zagotavljanje neformalne socialne opore in formalne institucionalne pomoči, izmenjava in plačevanje pomoči in uslug

Iskanje in zagotavljanje neformalne socialne opore in formalne institucionalne pomoči se nanašata na identifikacijo in aktivacijo primernih članov omrežja socialne opore oz. primernih institucij, ki lahko nudijo ustrezno oporo glede na potrebo po pomoči. Predvsem pri neformalnih, družinskih virih opore je medgeneracijska solidarnost izredno pomemben dejavnik zagotavljanja opornih odnosov. Starejši iščejo pomoč najprej v ožjem družinskem krogu. Odvisno od načina bivanja in oddaljenosti družinskih članov je ta pomoč lahko različno organizirana. V skupnih medgeneracijskih stanovanjih oz. hišah je samoumevna in je pravzaprav način življenja – take strategije smo tudi že opredelili za družinske (gl. P22 Polona 84). Drugače družinski člani prihajajo in nudijo pomoč glede na trenutne potrebe. Omeniti je treba tudi, na koga v družini se obrnejo starejši, ko potrebujejo določeno pomoč. V prvi vrsti to izbiro sicer pogojuje struktura omrežja in dostopnost članov, potem pa lahko govorimo tudi o specializaciji določenih članov. Njihovi otroci (še posebej hčere) praviloma nudijo največ različnih vrst socialne opore. Pomembna je tudi vloga vnukov/vnukinj, ki pomagajo pri kakšnih manjših fizično težjih opravilih (kaj dvigniti, nesti, pomagati na vrtu) in prevozi (gl. P5 Bojana 70). Opazimo lahko tudi določeno normativno medgeneracijsko solidarnost, ki je vzajemna – torej pričakovanja, da morajo otroci v primeru potrebe poskrbeti za svoje starše, delujejo kot norma na obe generaciji. (P19 Tadeja 76: »Če ne bom mogla živet, mam dve hčere. Morjo one pomagat.«) Tisti, ki živijo sami (nimajo nikogar oz. so člani družine zelo oddaljeni), se v veliki meri po pomoč obračajo tudi na sosede. Tudi z njimi marsikdaj razvijejo posebne oporne odnose, tako da delujejo kot skupnost, in sicer predvsem skozi načelo, ki smo ga poimenovali »**recipročna opora s časovnim zamikom**«. Če so starejši sosedom v preteklosti zagotavljali varstvo otrok, jim sedaj sosedge in njihovi otroci vračajo z instrumentalno oporo.⁷² Sosedge imajo pomembno vlogo tudi v primeru kakšnih nesreč (npr. padcev), saj so neposredno dostopni (gl. P5 Luka 74 in P10 Tatjana 90). Je pa pomoč sosedov omejena na instrumentalno pomoč, nadzor in intervencijo v primeru nesreč ter druženje (zlasti pri sosedih iste generacije), sosedska pomoč pa praviloma ne zajema nege in drugih bolj intenzivnih vrst oskrbe. Ni nam treba posebno poudarjati, da je za sosedsko pomoč treba imeti

⁷² Pogoj je relativna stabilnost soseske z majhno stopnjo fluktuacije prebivalcev.

dobre sosedske odnose, česar se starejši dobro zavedajo (gl. npr. P5 Luka 74). Iskanje formalne institucionalne pomoči je zelo omejeno, vezano na posamezne dogodke, ko se pojavi potreba. Pogosto si take pomoči ne organizirajo sami, ampak ob pomoči otrok ali sosedov. Videti je tudi, da jim o tem primanjkuje ustreznih informacij oz. da prevladuje mnenje, da so te storitve zanje predrage. Na tem mestu lahko rečemo, da se še kvalitativno potrjujejo nekatere naše ugotovitve iz kvantitativnega dela merjenja omrežij socialne opore.

P15 I: Kako pa pridete sploh do hrane? Marija 89: Ja, veste, kako je ... včasih prosm sina, če glih ma cajt al pa vnuk. Da gre iskat kej na trg, pa mi prnese. Ampak on ma tud bl mal časa, k ma te izpite, ne. Tud nerada njega prosm, ne ...

P17 I: A pa je kdo drug, k vam kej pomaga? Vidim, recimo, da vam soseda prnese kej. Nada 76: Ja, soseda prnese z lekarne, pa prnesejo mi tudi iz trgovine.

P31 Tone 90: Ja. Pa opere pa posprav pa vse [hči]. Pa še rožce zalije. Tud skrbi za vse. Za ptičke, a ne ... I: Kaj pa mlajša hčerka, vas tudi kaj obiskuje? R: Ja, tudi, ampak ona nima avta. Ona pa v glavnem, če je treba k zdravniku kdaj, pa kakšen laboratorij. Drugač me tud hčerka starejša pele k moji splošni zdravnici, ki je na postaji Šiška zdej. In me ke zapele. I: Se pravi, dobite veliko pomoči od družine, ne? Tone 90: O ja, js ne vem. Js si ne morm predstavljat, da bi blo brez.

P5 I: Pa zmorete vse sami? Rabite kakšno pomoč, vam še kdo pomaga? Bojana 70: Ja, včasih [vnuk] mal pomaga, včasih [vnukinja] kakšno stvar. I: Pri kakšnih stvareh to recimo? Bojana 70: Ja, [vnukinja] se velik z nama pogovarja, zmeri pride: »Mama, maš kaj za pomagat?« Pa če je kaj, tk sama, da ne znam razvozlat, mi ona vse ..., pol se pogovoriva. Tudi takrat na to kolonoskopijo mi je tudi ona vse pomagala. I: To te zdravstvene stvari? Bojana 70: Ja, k je treba to vse, veste, čiščenje doma, tu mi je [vnukinja] velik pomagala, pol če je kej treba na računalnik, grejo vse pogledat, pa na internet, pa [vnukinja] se zanima za vsako stvar, pa če je kje kakšna reč, prnese, [vnukinja] vse pregleda, pol se pa pogovarjava. To je zame velik, to mi velik pomaga. [Vnuk] pa tud take stvari, prav zmerm: »Mama, maš kej za pomagat?« Ali pa včasih že, kadar pa jst rabim, pa prav: »Mama, zdele pa glih ne morem.« Drugače pa ti nesem, pa mi gre obest gor, pa pravim: »Zdej mam pa jaz za obest«, ker obema še jaz operem, pa mi pomaga dol obest, je reku: »Mama, ti sam povej, ti bom jaz nesu gor, nč ni treba.« Zelo sta pozorna!

P5 I: Če si zamislite, da imate kakšne težave ali pa tko recimo s kolkom ali pa kej podobnega, na kakšno pomoč bi se obrnili, ali bi vam družina pomagala doma ali bi najel koga? Bojana 70: Ta prvo bi domače, pol pa, če te ne bi, pol pa moraš enga najet, ne, saj so to javna dela, pa plačaš. I: Imate kakšno predstavo, na koga bi se od teh naslovov obrnili? Bojana 70: Ja, tle je ena mlada, k je drgač čistilka po teh podjetjih, pa sem tamle vidla, je bla tamle ena starejša gospa, k je šla zdej v dom ostarelih, je hodila, bi kar njo prosila. I: Privat bi se dogovorila? Bojana 70: Ja, ja. Ja, ta prvo domače, pol pa, če tedva ne bi mogla ...

P24: Ja, veste, kaj me še zanima. Če bi recimo rabila pomoč, a sploh veste, na koga se obrniti? Katere inštitucije obstajajo, recimo? Kaj vam je sploh na voljo. Nevenka 69: Niti ne. Ne bi vedla, kakšne institucije. I: Pa tudi noben vam verjetno ne bi povedal? Nevenka 69: Ne. Tud recimo ... I: Ampak, recimo Karitas, Rdeči križ ... to poznate? Nevenka 69: Ja, to poznam, sam ... I: Kaj pa oskrbo na domu, recimo, pa te patronažne sestre? Nevenka 69: Ja, to je pa treba plačat. Sj veste, da s temi evri si ne moreš tolik privoščit. I: Ali ste že kdaj razmišljali o temu, da bi hujše zboleli? Kdaj razmišljate sploh o temu, kaj bi ob teh primerih? Nevenka 69: Kakšna bo božja volja. (Smeh.) I: A pa ste že kdaj razmišljali o tem, če bi bilo treba, ali bi vzeli kakšno patronažno sestro za pomoč? Nevenka 69: Ja, tisto pa mende je poskrbljeno, a ne. I: Če je nujno, a ne. Se prav plačilo vas najbolj skrbi. Ali bi bilo zastoj ali bi mogli sami plačat. Nevenka 69: Ja.

P18 I: Nobene druge pomoči? Monika 61: Ne, nič nč. Samo to, kar je ta negovalka, k pride. Monika 61: Ja, za u trgovino. Sosea. Ja, razumem. Monika 61: Pa ta je biu takrat lan, predlan, operiran na črevesju. So se mi ti šivi zagnojli, je pol patronažna hodila, em, negovat pa šive cajtat.

4.8.3.1.2 Prošenje za pomoč in organiziranje pomoči

Opora članov socialnega omrežja tudi ne pride vedno sama od sebe. Za pomoč je pogosto treba prositi določeno osebo. To lahko včasih pomeni določen stres, nelagodje, občutek, da nekoga obremenjuješ, oz. obratno problem, če se tisti na prošnjo ne odzove.⁷³ Pogosto je treba določeno pomoč organizirati med različnimi akterji in tudi časovno glede na urnike vseh udeleženi, kar je vedno bolj zahtevno. Tu ugotavljamo, da postaja časovna zasedenost srednje generacije zaradi delovnih karier vse bolj problematična in eden temeljnih problemov družinske oskrbe starejših.

P24 Nevenka 69 I: Se še vozite. Krasno. Nevenka 69: (Veselo.) O ja. Zdej se še vozim. Tko da ni treba mi prosit za prevoz.

P21 I: Kako pa to potem uredite? Katja 83: Na kolenih morš prosit ne vem kolk ljudi, da bo plin prpelu. Hčerko včasih prosm ne vem kok cajta. Dons nima cajt, juttr nima cajt, juttr ne more. Js ga pa sama prnest ne morm. I: Kdo vam potem takole pomaga? Kdo vam ga pripelje? Katja 83: Ja, na kolenih prosim, da mi hčerka včasih pol, kadr ma cajt, kakšno uro. Pa to spet ni tko hiter. I: Takole kakšnega sosedu pa ne morate prosit? Nimate nobenega tako? Katja 83: Samo na kolenih prosit! Sm naveličana na kolenih prosit. Naveličana. Naveličana na kolenih prosit, pa da bo ona, da mora vsak cajt, bo pa rekva, a že zdej, a že zdej. Dons ne more, juttr ne more. I: Hčerka to? Katja 83: Ja. Zdej sosedu ni doma, a ne. Kam nej grem zdej, da bi meva saj enga za prost, da bo plin prpelu.

4.8.3.1.3 Priselitev odraslih otrok za oporo in pomoč

Verjetno je najbolj intenziven primer medgeneracijske solidarnosti opora, na katero smo naleteli v dveh primerih (intervjuja P19 Tadeja 76, P26 Marijana 74). Tu gre za strategijo **priselitve odraslega otroka** za zagotavljanje vsakdanje pomoči in nege v stanovanje ostarelega starša.⁷⁴

P26: I: Povejte mi zdaj, kako recimo zdaj živite? Živite sami ali skupaj z sinom? Marijana 74: Sin je zdaj samo začasno pri meni, bom čisto tako povedala, če ga ne bi imela, ne vem, kako bi, saj si ne bi mogla iz trgovine prnesti. To je nekako pomoč. Pri denarju mi ne more pomagati, ker je zdaj brez službe, fizično pa vse. Recimo, jaz kurim na kurjavo, mi polena prinese. /.../ [Sin]: Jaz sem dobro službo zaradi tega pustil.

⁷³ Eno ekspertsko mnenje pojasnjuje, zakaj morda starejši v nekaterih primerih svojcev nočejo prositi za pomoč – ker pričakujejo, da bi lahko dobili negativni odgovor, ki bi na novo definiral oz. poslabšal njihove medsebojne odnose.

⁷⁴ V teh dveh primerih sta bila hči in sin, ki sta se priselila, trenutno nezaposlena. Prejemala sta sicer denarno nadomestilo. Glavni vir dohodka teh dveh gospodinjev je bila pokojnina ostarelega starša.

P19 I: Se pravi, koliko časa potem živi tukaj? (Hčerka) Tadeja 76: Zdele bo maja ... to se prav ... konc ... en dan, dva pred 1. majem bo tri leta. I: Pa ona tukaj dobiva kakšno socialno podporo ali karkoli? Tadeja 76: Neki dobi od socialne, ampak kok, pa js ne vem. Velik ne. Tok dobi no. Druzga pa živi na moji penziji, ne?

4.8.3.1.4 Vzdrževanje socialnega omrežja in stikov

Medgeneracijska opora in pomoč pa nista samoumevni in vedno pri roki. Potrebni so določeni napor in prizadevanja za njeno vzpostavitev in ohranjanje. Predvsem je pomembno »vzdrževanje socialnega omrežja in stikov« ter dobrih odnosov. Strategije za ohranjanje funkcionalnega socialnega omrežja zahtevajo solidarne odnose med člani. Dobri odnosi se najbolje ohranjajo skozi **uravnoreženo vzajemno oporo**, tudi **izmenjavo uslug** (npr. pazenje otrok in kuhanje kosil se uravnoreži z oporo pri prevozih, pomočjo pri težjih opravilih itd.). V primerih, ko člani omrežja ne morejo uravnorežiti te izmenjave opore, se poslužujejo »dajanja daril« ter »(pre)plačevanja uslug« (npr. velikodušno nagradijo otroke ali vnuke za npr. usluge prevoza) ali pa tudi profitirajo od pretekle opore, ki so jo nudili v preteklosti (npr. so pazili sosedove otroke, ko so bili ti manjši, in sedaj od njih oz. njihovih staršev v zameno dobivajo določeno pomoč). Slednje smo poimenovali »recipročna opora s časovnim zamikom«. To našo ugotovitev lahko navežemo na koncept »banke opore« (Antonucci in Jackson 1990). V tem primeru starejši računajo predvsem na »afektivno« in »normativno solidarnost« otrok (gl. Bangtson in Roberts 1991).

P22 Polona 84: Mam pa še vnuka poli tle. To je ta mlad še. [Sin]: Ja tok, da tud tlele živi. Kok je zdej str on? Sedmintrideset bo. Sedmintrideset let, pa tle živi, sam je. In tle ma sobo, je tle, pomaga. Ja, ja, tko skupno, skupno gospodinjstvo. P22 I: Si pol pomagate? [Sin] Ja, sej drgač ne gre. Polona 84: Drgač pa ne gre, drgač pa ne gre. /.../ [Sin]: Vzajemno vse skupi, tko da nben ... nobenga direktno določenega dela nima noben, ampak tist, kar lahko vsak nardi, tist nardi.

P31 I: Nimate tako, da bi rekli, da imate finančne težave? Tone 90: Ne, ne, ne. Sj tud, če dovolite ... ta hčerka, k tok pomaga, ji vsak mesec dam ... I: Aha, nekaj denarja ji daste? Tone 90: Ja. Ta prve sem dal 50, pol sm na 100 pa 150. Zdej že 200, z ozirom na to, kolk ona bencina porab.

P10 Tatjana 90: Tamle iz unega stopnišča. Včasih sem jaz njegove otroke pazila, ko so bili majhni, zdaj mi pa oni pomagajo, a ne. Tako da še gre. I: A ko ste se upokojila, ste še drugim pomagala, otroke merkala? Tatjana 90: Ja, skoz, tam sosedovi dve, pa nikdar me ne pozabijo. Pa un v prvemu stopnišču, tistem, ki pride, mi tudi plin pripelje.

P16 I: A veste, kaj vas bom še vprašala ... ravno to denarno. A denarno mu tudi kaj pomagate? Se pravi, mu kaj še vedno dajete? Tereza 74: Seveda. Za rojstni dan sm mu dala. I: Ampak ne svojemu sinu, ampak vnučkom? Tereza 74: To pa v glavnem. To, da zmeri vnuk kej dobi, to pa ja. I: Pa sinu tudi dajete? Tereza 74: Tud. I: Pa kako, saj že sami skoraj nič nimate? Tereza 74: Mam. Se najde. Za rojstni dan sm mu dala 200 evrov pa 24 kremšnit. I: U, to je pa veliko kremšnit. Tereza 74: (Smeh.) I: A pa vam uspe recimo za kaj šparat? Tereza 74: Mal našparan mam. I: Pa vam tako, recimo čez mesec, če kaj na stran dajete, recimo za kakšne stvari? Tereza 74: Na knjižc pustim. Ja js tok vzamem, kokr js ga rabim. I: Se prav, lahko vedno vsak mesec nekaj malega notri pustite? Tereza 74: Ja, ja. Da se nabere.

P28 I: Razumem čist. Kaj pa tko, recimo, a ste si najdu, recimo, uspete še kej delat, tko da bi recimo, da bi še kšn tak dodatni zaslužek kje dobil? Alojz 58: No čisto ... dodatni I: Tud črn, katerkol, tud anonimno. Alojz 58: Torej dodatn zaslužek je zdej takole, ne. Mi klele na vasi si pomagamo med seboj. Jst neki rabm, mi pride pomagat, vrnem to uslugo in si pomagamo. Ni vse v denarju. In mi tlele naturalno to ... ne. /.../ Pa kej pomagat, tlele recimo, pa en tak hecn problem je, je še neki kmetov, ne. In dopoudne, ne, zdej, k so krave v glavnem v hlevih, je pri teličku, ne, so kr velike sitnosti in je zlo težko dobt ljudi, a ne. Prav, pejte pomagat. E to, sej obvladamo, smo na kmeth, pa si pomagamo. Pridjo prost, nimaš kej, a ne. Do nedavnega smo še en drugmu tudi jamo kopal, ne, pa britof, ne. To je tud ena znamenitost vasi, a ne. Pa ljudje, sosedje, kk si tu pomagajo. In k si enkrat v temu krogu, ja, so stvari, k jih ne morš rečt, ne. I: Ne. Alojz 58: Tako je. In more tk bt, pa je, pa smo nekak zadovoljni.

P6 I: Kdo pa pride na obisk? Simona 87: Zmeri kake prijateljce, pa sin pride na južno, pa punce, pa eh, zmeri mam dost. I: Pa jim skuhate kosilo? Simona 87: Pa zmeri, pa še drugim dam za jest. Jst nisem taka, kerem dam, sej nič ne manjka. Včas večkrat skuham, če že ker pride, pa ene tri, štir, mam zmeri dost za jest. Dones nisem pa nič kuhala, danes je post ne? (Smeh.) Za nas ni, k smo starejši.

P12 Milena 96: Pol pa prou, pol pa mal, mal to. Pol pa pride tale negovalka. Dej če kej rabm, me prnese, k'ne, iz trgovine. I: Aha, gre u trgovino? Milena 96: Ja. Vse me prnese, vse. Pol me mal posprav, mal to. P24 I: Pa vam tud kdaj sosedje pomagajo, če kaj rabite, recimo? Nevenka 69: Zdej ni treba. I: Kaj pa, če bi bilo kdaj treba, recimo? Nevenka 69: Takrat pa, k smo mel ... res dobre sosede. Pri kravah, k smo kej ... Tud ponoč smo jih lahko poklical. Mi pa njim, a ne. Roka roko umije.

P7 I: Tukaj vas vsak dan kdo obišeče? Janja 81: Ne. Edino ta hčerka, pride enkrat na teden tod mimo. Sem rekla, jaz sem dobra in taka in ne bi bilo treba niti tisto. Potem una pride tudi po en dan v trgovino tja v Ajdovščino, da me prej pokliče, kaj mi je za prineset, pride tudi mimo vsak teden. Potem sem pa k vandrovc k eni drugi ... ali pa pridejo vsi tukaj, popoldne, ne čakajo več, da bi jaz kuhala, če spečejo kaj, mi prinesejo. Ma, saj veste, kako je, večeri so pa dolgi, tako uro sem si vzela, do tiste ure berem, televizija mi ni dosti mar, da bi jo gledala.

P18 I: To sm mislna, kdo vam u bistvu mau pomaga pr teh stvarih. Gre v trgovino, pa ... Monika_61 Sosea. Sej pravm, ona dele nos, k jst ne morm žab obut. K me tok kolk boli, da morm ... I: Se prav, njo proste, pa gre ona. Monika_61 Ja. Tko da komi čakam, to mal toplo. Pa bom šla že brez žab, da grem lahko sama u trgovino. Sej mam tle pred nosom, ampak brez žab tud ne moreš it ne.

Opisali smo različne načine zagotavljanja, vzdrževanja in črpanja opore iz socialnega omrežja. Treba pa se je zavedati, da nekateri starejši ljudje iz različnih razlogov iz socialnega omrežja ne črpajo. Bodisi nimajo sorodnikov oz. z njimi nimajo stika ali pa imajo z njimi konfliktne odnose. Ti so zelo socialno izolirani in podvrženi močnim tveganjem (gl. P21 Katja 83, P29 Špela 89). Njihovo neodvisnost lahko podre že najmanjša stiska, v kateri ne morejo dobiti pomoči. To so tisti najbolj ranljivi, ki jih glede na tip omrežja, kakor jih je identificirala V. Hlebec (2003), lahko uvrstimo v omrežje z zaprto zasebnostjo. Brez možnosti črpanja opore iz omrežja ostanejo tudi tisti, ki omrežij ne vzdržujejo, in tisti, ki omrežij po lastni izbiri nočejo uporabljati, ker ne želijo obremenjevati sorodnikov, prijateljev, sosedov. Bodisi je to njihova želja po avtonomnosti in odgovornosti do drugih, delno pa tudi strategija, da si prihraniš pomoč za čas, ko jo boš najbolj potreboval. **Težnja za čim manjše obremenjevanje drugih** je zelo pogosta, kot lahko vidimo v naslednjih citatih:

P21 I: Imate še kakšne druge sorodnike? Katja 83: Ne drugih pa nimam. /.../ Bratje pa sestre so mi pomrl, tistih nimam, a ne. Sm sama ustava. Mož je umru, ga nimam, a ne. In se sama pobijam tle. I: Hčerka kaj pride naokoli? Ali pa vi k njej? Si kaj pomagata? Katja 83: Oh, vse sorte je. I: Aha, kako to zgleda? To nas zanima, kako si ljudje med sabo pomagajo. Katja 83: Kuko kuko. Js v cerku hodm, una se je pa ločiva. /.../ I: In potem še vi kaj priskočite na pomoč? Katja 83: Ne. I: Kaj pa oni vam? Katja 83: Ona men tud ne. Pač je ne prosm, a ne. Sej, kva čs. Kar pojem, pojem, a ne. Js jih ne morm, k majo več družino. Js jih ne morm, da bi oni men dajal. Sj lačna pa žejna nism. To ne morm rečt. De ... Za jest mam. Tok sm že.

P32 Nina 72: Ne bi, ne bi, ne bi se. Ker sm tak človk, da ne maram nč obremenjevat nobenga.

P14 Angelika 72: Zdaj pa me boste prav zastopu, ni lepo, da ta mlade obremenjuješ, glejte, hčera ima tako veliko družino, hčera je bila v Saturnus, zdaj je v Heli, je v ne vem kakšen oddelku, ima naporno službo, plus tega mora še jezike znati, še na tista predavanja hodi, izobraževanja hodi. Potem zet je prevoznik, je šel v privat, je pri Žitu vozil, so dal šoferje privat, je prevoznik, potem veste, kako dam hodijo. Ta velike dve morata zase poskrbeti, da malo zaslužita, vi ste študent, da malo zaslužita, da študirata, pa malo ljubita. To je sestaven del življenja, ta malu je pa devet let staru. No, kerga češ obremeniti? /.../ I: Zdaj me pa zanima, kaj vas najbolj ovira, kaj vam povzroča največje težave ali pa da vas je strah, da bi se kaj zgodilo? Angelika 72: Edino to se bojim, da nam bodo penzijon začeli pobirat, da ne boš mogel preživeti. Pa bojim se, k bi se vlegla. Naj se zdej vležem, v domu prostora ni, toliko je za plačat, pogledjte, koliko bo mogla hčerka zraven dati! Kako naj jo obremenim, če ima tako veliko družino? So trije otroci nepreskrbljeni, to je pa veliko za današnje čase, pa še punce. Meni se zdi, da vsaka mati mora imeti toliko topline v sebi, da ne bi otrok bremenila, dokler se le da.

P20 Romana 75: Ja, pa tudi kolegica mi je tudi rekla, pravzaprav dve – če kaj rabim, naj jih samo pokličem, da mi lahko prinesejo, pa to moram reči, da bi, če bi rabila, da bi mi tudi te kolegice kaj prinesle. Ampak nočem jih obremenjevati, raje obremenjujem svoje.

P11 Katarina 86: Včas se zet njen oglas, prav: »Kako si dama?« Js pravm, kr fajn. Nočm še njih obremenjevat, sestri pa že potožm, ne, da ni tko vse, kokr ... tko pride, d si včas kr melanholičen, a ne, tko. Kr neki se ... vse sorte, a ne. Leta so tle, pa si mislš, d bi bil vsaj še mejhn zdrav, no. /.../ I: Se pravi, vam veliko pomen to, da ne bi bili drugim v breme? Katarina 86: Ja, ne to. Sploh ne. Al če pa, če je pa tko, potem pa, d se nekako drugač oddolžim. Se vsakmu tko. To hočem. To hočem. /.../ I: Kakšna bi bila za vas idealna starost? Kako bi ... Kaj bi si želeli oz. česa si ne bi želeli? Katarina 86: Js se ne bi želela, d bi dolg časa ležala nepokretna al pa sploh, d se ne zavedam. Kokr d bi nekako na hitro člouk umru. D si ti že enmu tko v strašno breme, d te zasovraž, veste.

Naši izsledki kažejo na osrednjo vlogo **vzajemnosti** za izmenjavo opore. V teh primerih medgeneracijska opora potuje v obeh smereh – od starejših k mlajšim in obratno, od mlajših k starejšim. Izmenjava medgeneracijske opore je zaznamovana s sposobnostmi in potrebami obeh generacij. Raziskave na tem področju se v zadnjem času osredotočajo na starejše, in to ne zgolj kot prejemnike pomoči in opore, ampak tudi kot oporne vire in dajalce pomoči svojim odraslim otrokom (Hlebec in Filipovič Hrast 2009; Albertini in drugi 2007; Kohli in Albertini 2007). Slednji so ugotovili, da starejši pravzaprav niso skupni neto prejemniki pomoči, pač pa je več dajo, kot prejmejo (ibid.). Naši izsledki iz kvalitativnih podatkov nedvomno potrjujejo pomembno vlogo starejših kot dajalcev opore in pomoči. Je pa res, da je včasih težko določiti, kdo zares nudi več opore in kdo je več prejme. V idealnem primeru medgeneracijska solidarnost izpolni potrebe vseh (gl. npr. P22 Polona 84, P5 Bojana 70).

P22 I: Bi zdej iz preteklosti recimo kej spremenil, tko da bi vam blo zdej lažje al boljše? Polona 84: Oh, mam kar dobr se. So otroc dobr, mam tud kar dobr se, res. I: Ste zadovoljni? Polona 84: Zadovoljna. To pa. To res, ker mi grejo zlo na roke. So obzirni do mene. Vejo, da sm stara, pa da sm za nč. Pa da sm se prematrala tud. Tud zajne, ne zase samo. Pa so, se kr sporazumemo ... I: Je pol eno tako sožitje? Polona 84: Ja, je.

4.8.3.1.5 Delitev dela in stroškov med družinskimi člani

Delitev dela in stroškov med družinskimi člani je prav tako pomemben element pri zagotavljanju socialne opore. Kako ta delitev deluje, smo že predstavili pri družinskih strategijah, tu pa poudarjamo še vlogo, ki jo ima pri ohranjanju sožitja in solidarnosti med člani gospodinjstva. Vezana je na kakovost medosebnih odnosov v družini, saj so ti predpogoj za obstoj te strategije. Tu ima delitev dela in stroškov dvojno vlogo: preprečuje preobremenjenost in s tem ohranja možnost za bolj solidarne odnose. Znano je namreč dejstvo, da **preobremenjenost in izgorelost opornih članov** lahko vodita v opustitev skrbi, kot poročajo eksperti s tega področja.

P35: Ekspert ZOD Lj: Ta druga zlo kontrastna situacija od te, ja ta, k govorim jst o tem, da je v bistvu v ozadju družina. Z vso svojo kombinacijo, ko podprejo uporabnika, ta druga je pa tista, ne. »Jst sploh ne vem, kaj naj nardim, še učiri nam je mama kuhala, prala, celo gospodinjstvo štimala, dons je pa obležala, kaj naj nardimo?« A veste, družina, ki je mela pravzaprav ... ženske, babico, ki jih je servisirala od a do ž, ne. In potem ta babica pade, si zlomi kolk, jo zadane kap al pa zarad tega, ker se je slabo počutla, gre k zdravniku, so ji identificiral kakšnega raka al pa kej podobnega, in cela družina kolapsira, a ne. Potem je pa v bistvu naš ta prv del ta, da, a veste, jih razumemo, jim povemo, da se da z dobrim mreženjem kar velik pomoči zorganizirat, ne. Sistem zlo dobro deluje, tudi sami lahko preizkusijo in začnemo pravzaprav sestavljat načrt. Kdo bo kaj ob katerem delu dneva naredu in naenkrat, a veste, k vidjo, a ne, da če se začnejo stvari sestavljat, ni tako grozno hudo in se bo dalo preživeti, ne. Takrat je pa potlej ta druga zgodba, ne, ampak jst mislm, da pravzaprav se vedno tud dela z podpornimi člani /.../ če se njih nekak ne podpre, se lahko zgodi, da se vse lahko sesuje. /.../ Takrat pa potlej ne moreš več na nikogar računat, ne.

4.8.3.1.6 Življenje s hišnimi ljubljenci

Zanimivo pa smo opazili kar v nekaj primerih, da obstaja določen substitut za pomanjkanje določene vrste socialne opore. Nekateri starejši imajo **hišne ljubljence** – kužke, mucke, ptičke. V nekaterih primerih so jih dobili ob smrti partnerja. Skrb zanje jim pomeni nekakšen socialno-emocionalni nadomestek. Opazimo lahko, da je življenje s hišnimi ljubljenci lahko izredno učinkovita strategija preprečevanja osamljenosti. Bistveno lahko zapolnijo življenje osamele starejše osebe, kot lahko razberemo iz spodnjih citatov. Obstajajo pa tudi določene omejitve. V visoki starosti njihovo zdravstveno stanje lahko ne omogoča več popolne skrbi zanje oz. bi ta pomenila določeno tveganje, zato se jim morajo tudi odpovedati ali pa potrebujejo nekoga, da poleg njih oskrbuje še hišnega ljubljence (npr. hči P31 Tone 90, negovalka P12 Milena 96).

P10 Tatjana 90: ... samo enega kužka sem imela, eno pudelco majhno, tista mi je osem let življenja dala, ona ni šla brez mene nikamor, tudi jaz ne brez nje, kamor sem šla, je šla z mano, samo k zdravniku ne. /.../ Pred 33 leti je mož umrl in od tistega časa sem sama. Tako da samo tisti kužek mi je, tista Jasna mi je bila za družbo, zjutraj me je pustila spat koker cajta, potem pa je le prišla me gledat in sva vstale in šle ven. Popoldne je pa bila pol petih, je bila pa pol petih ura, je pa tako dobro vedela, kot da bi znala na uro pogledat, pa je prišla: »Zdaj pa pejve spet na sprehod.« Takole sva bile osem let, da je ta huje šlo skozi ... /.../ To je bilo tako moje kot moj otrok. /.../ Takole, potem sem pa mislila, da bi glih takega kužka dobila, bi ga lahko, sem ga že tle imela, pol sem ga pa dala drugi. Se mi je pa začela pljučnica za pljučnico, sem imela stalno pljučnico, od takrat ko sem bila na Golniku operirana na pljučih, stalno sem imela pljučnice, jaz sem morala vstajati, pa naj bo poleti ali pa pozimi, to je šlo eno za drugo, žival hoče ven, ne more mene gledat, z drugim pa ni hotela it, ker se tako eden na drugega navežeš.

P6 Simona 87: Pol mam eno lepo mucu, tako malo, pa se s tistim. I: Pa je treba poskrbet kej zanjo? Simona 87: Zjutraj ta prvo, tak kot otroka. Zdaj je zaprta tam noter, nč ven, noter jo mam. Vnukinja mi jo je prpelala, je rekla: »Mama, boš mela ti mucu?« Pa sem rekla: »Kje pa!« Zdej je pa ne dam, k jo mam rada.

P17 I: Kakšen lep papagajček. Sam ma pa res častivredno starost. Devetnajst let star papagaj. Madona. Zdele, zdele ne sme slišat zvonca. Ne sme slišat, da kdo, da kdo, kdo žvižga al pa karkoli. Prec dol pade, dol pade. Zleti dol. Pol ga morm pa pobirat. Bogi. Nada 76: Ja ja. A pol še lahko leti? Nada 76: Zleti, sam gor ne more več. Ja, to je ful fajn, mate fajno žvavco. Nada 76: Ja. Niste tok sami. Nada 76: Ja. To pa je le fino. Nada 76: Ne vem, kako bi brez živauce. Jst mam zelo, zelo rada vse živali. Pa ste kdaj misnli, da bi kašnega mucka mel? Nada 76: Ja tega ne smem met, zarad Kokota. Ja, recimo, če Kokota neb blo več, bi pa lahko mel enga mucka. Bi se razcarkljal tud, pa ni ga treba vn pelat. Nada 76: Tist, tist bi lahko mela, ja. Tist ne bi bil problem.

4.8.3.2 Pasivne strategije ohranjanja izmenjave socialne opore

Ugotavljamo, da so strategije ohranjanja izmenjave socialne opore skozi medgeneracijsko solidarnost absolutno pomemben način shajanja in ohranjanja želene ravni kakovosti življenja. Vendar pa posamezniki tudi na tem področju uporabljajo nekakšne **pasivne strategije**. V splošnem lahko **zmanjšajo družbena pričakovanja** po pomoči oz. socialni opori in se **sprijaznijo z odvisnostjo** npr. od institucionalne oskrbe. Pogosto težijo k temu, da bi **čim manj obremenjevali druge**, npr. otroke, vnuke.

P10 Tatjana 90: ... če bo treba v dom, bom morala sama, nimam nobenega, da bi mi pomagal, za občino se nič preveč ne obračam, zato ker je tako drago, ker še tem recimo, ko so še manjše pokojnine imele, pa še to niso radi dali, še tisti dodatek, ki jim pripada.

P21 I: Pa mi povejte, kaj za vas pomeni starost? Kako se počutite zdaj? Katja 83: Tih bodite! Starost. Nikol nism mislila, k sm bla mlada, da bom tok let dočakava. Zdej pa vse, kaj, sej to je res. Podevat vse ne moreš ... nič. Kdo, mislste, da bo pršel pomagat al pa kej. Ga ni, ga ni! Pa tud enkrat bom mogla zahtevat ... tista socialna pomoč, vem, kolk evrov na uro računa, a ne.

P13 I: Bi kej zaprosil za pomoč kšnega? Vera 88: Ja, nč. Ja, pol b mogla videt, občina ne. Sam pa najraj. Nismo take, d bi, ne vem. I: Nimate te možnosti, da bi kej recimo ... Vera 88: Nismo bli ... Nismo bli tko navajen. Da nismo bli navajen, da smo sami. Samostojno, da nismo od društva živel, no, da bi kej. Nkol nism kej dobila. (Smeh.) Čb me, čb me kšn kej šenkov ... (Smeh.) I: Ni za pričakvt. Vera 88: Sm brez dela, sm brez dela, ne. Zdej, sej vidte, zdej reveži, ne, ostanejo brez službe, pa otroc pa. Zdej dobijo podporo, ne. Tega učas ni blo. Če si biu ti brez službe, si bil brez službe. Te ni nobedn nč dal. Zdej pa le dobijo, ne.

P20 Romana 75: Čim manj bi rada obremenjevala svoje, tako da raje grem v dom, zato da ne bi jih obremenjevala, ker pač imajo svoje življenje.

4.9 Razprava o strategijah shajanja in različnih intervenirajočih dejavnikih

Cilj poglavja je bil opredeliti in klasificirati različne načine, na katere se starejši odzivajo na tveganja z namenom, da bi jih preprečili, zmanjšali njihovo verjetnost ali posledice in tako obvladali. Strategije shajanja starejših lahko primerjamo s strategijami shajanja preostale populacije.

Literatura na tem ožjem področju ni prav obsežna, pa vseeno lahko najdemo nekaj študij, ki so s podobnimi koncepti raziskovale, kako se ljudje znajdejo v težkih socialnih in finančnih okoliščinah. Pri nas je znana študija Mesca (1998), ki je proučeval, kako ljudje različnih družbenih slojev ukrepajo, ko občutijo krizo. S klasifikacijo strategij preživetja je pokazal, da so se ljudje najprej odpovedali velikim stvarim (potovanjem in kupovanju luksuznih dobrin), šele nato so začeli krčiti vsakdanje priboljške. Temu je sledilo omejevanje kulturnih in prostočasnih aktivnosti, omejevanje pri hrani in povsem na koncu omejevanje pri potrebah otrok (Mesec 1998, 257–313). Glede na naše podobne ugotovitve v popolnoma drugačnem kontekstu lahko rečemo, da je videti, da je postopek odpovedovanja dokaj univerzalen – najprej se odpovedujemo večjim stvarim. Je pa res, da smo pri naših intervjuvancih odkrili precej hitro omejevanje pri hrani, kar lahko pomeni določeno *diferentio specifico*.

Nekatere druge ugotovitve s tujine kažejo, da nerevni uporabljajo aktivne, neposredno k težavam usmerjene strategije (s slednjimi bolj uspešno premagujejo težave in stres na področju ekonomske deprivacije) v večji meri kot revni. Po drugi strani pa revnejši, čeprav pogosto uporabljajo tudi aktivne strategije, vendarle bolj kot nerevni uporabljajo emocionalne strategije spoprijemanja s stresom. Oporo pogosto iščejo na drugačen način, se poslužujejo »redukcionizma« in obupujejo, za razliko od nerevnih, ki pogosto občutijo zaskrbljenost (Palomar Lever 2008). Nekatere druge ekonomske študije izpostavljajo omejitve revnih gospodinjstev pri uporabi učinkovitih strategij. Revna gospodinjstva so tako precej omejena pri samozavarovanju pred finančnimi tveganji zaradi vstopnih finančnih ovir na poti k bolj donosnim strategijam. Uspešnost strategij za zmanjševanje tovrstnih finančnih tveganj pa je pogojena s socialnim kapitalom, človeškim kapitalom in dejanskim kapitalom gospodinjstva (Dercon 2002). Cattell (2001) ugotavlja, da manjša in revnejša ko so omrežja, težje uporabijo

učinkovite strategije in bolj so posamezniki znotraj teh omrežij podvrženi tveganjem. Pasivne strategije so bolj razširjene med socialno izoliranimi, poleg tega pa velja, da ožje, ko je omrežje, večja je odvisnost od posameznih članov, zato je izredno pomembna kakovost odnosov. Ne glede na nekatere razlike v študijah bi se tem ugotovitvam na podlagi naših analiz lahko pridružili.

Na podlagi empiričnih podatkov smo preučevali, katere strategije shajanja uporabljajo starejši, ko se soočajo z vsakdanjimi tveganji in težavami na zdravstvenem, finančnem, socialnem in družbenostrukturalnem področju. Do področja smo pristopili povsem odprti do novih spoznanj. Zanimalo nas je, ali starejši težave rešujejo predvsem sami in koliko se po pomoč obračajo navzven (k družini, v skupnost) oz. koliko uporabljajo formalne in plačljive storitve. Tako smo v izhodišču zajeli vse družbene ravni, na katerih prihaja do prizadevanj za kakovost življenja. S tem ko smo v središče postavili posameznika in njegovo delovanje v obliki strategij, smo poudarili vidik starejših kot dejavnih akterjev, in ne zgolj pasivnih žrtev procesov staranja. Skozi analitične postopke pregledovanja izkustvenega gradiva smo odkrili tri dimenzije shajanja akterjev, ki smo jih predstavili v obliki škatle. Menimo, da gre za koristen hevristični pripomoček za razvrščanje strategij različnih akterjev.

Veljavnost dimenzij se sklada tako s temeljnim konceptom spoprijemanja s stresom kot tudi z nekaterimi podobnimi, induktivno naravnanimi kvalitativnimi študijami, s katerimi lahko sedaj primerjamo naše rezultate. Tako npr. tudi Tannerjeva (2007) loči med praktičnimi in kognitivnimi strategijami, ki omogočajo lažje shajanje in s katerimi starejši ohranjajo lastno identiteto. Tudi drugi rezultati so precej podobni našim odkritjem. Tako npr. Tannerjeva našteje pogoje, ki vplivajo na uspešnost shajanja, pri čemer izpostavi zdravstveno in finančno stanje, življenjske izkušnje, stališča, socialna omrežja, težave s transportom ter ustreznost formalnih zdravstvenih in socialnovarstvenih ter negovalnih storitev.

V naši analizi ugotavljamo, da se mnoge strategije in njihovi učinki na več področjih prekrivajo ter tako obvladujejo hkrati različna tveganja. Tako npr. neko delo za dodatne zasluge ali kakšna izmenjava uslug ipd. hkrati dodatno prispeva k finančni varnosti, utrjuje omrežje socialne opore, preprečuje osamljenost, lahko celo »krepi zdravje in duha«, tako da ohranja aktivno življenjsko držo in potrjuje lastno identiteto. Na abstraktnejši ravni pa si posamezniki skozi strategije prizadevajo obvladovati tveganja in tako ohraniti neodvisnost, avtonomnosti in kakovost nadaljnega življenja.

Pomembno se nam zdi, da smo identificirali tudi družinske strategije – to so tiste, kjer lahko analitično družino postavimo za temeljnega akterja in opazujemo njeno delovanje, njene strategije. V medgeneracijskih družinskih strategijah je temeljno načelo izraba notranjih resursov. Pri tem smo naleteli na dva ekstrema. Družina lahko deluje v sožitju in so njene strategije uspešne, lahko pa prevladujejo konflikti, ki močno okrnijo odpornost na tveganja, nje same in enako njenih posameznih članov. To poudarjamo tudi zato, ker želimo pokazati, da v družbi družine kot vira opore vendarle ne smemo a-priori imeti za neizpodbitno idilično situacijo za starostnika.⁷⁵ Družinske strategije so še posebej pomembne tudi zato, ker okrepijo individualne strategije.

Čeprav bi za podrobnejše analize potrebovali več podatkov, smo identificirali tudi kategorijo skupnostnih strategij. V okviru našega proučevanja tveganj se njihova vloga kaže za nekoliko specifično. V okviru preprečevanja socialno-finančnih tveganj na tej ravni po načelu pomoči najbolj ranljivim delujeta Rdeči križ in Karitas. Njuna vloga je med intervjuvanci sicer zaželena, sploh pri tistih najbolj ranljivih, a videti je, da je njihov domet v preprečevanju tveganj za posameznika dokaj omejen, saj njihovo delovanje ne more zares učinkovito preprečevati tako velikih stisk posameznikov. S strani uporabnikov njihove pomoči je njihovo delovanje videno kot dobrodošla pomoč pre(majhnega) obsega. Drugi skupnostni akterji – društva upokojencev, športna, planinska, interesna društva – pa delujejo bolj v vlogi preprečevanja tveganj z namenom doseganja neke boljše, dodatne kakovosti življenja, kar je tudi zelo pomembno. Z identifikacijo družinskih in skupnostnih strategij smo tudi pri obravnavi strategij kot enem od možnih odzivov na tveganja presegli izključno mikroanalizo ravnanj posameznikov.

V podrobnejši analizi individualnih strategij pride do izraza delitev na aktivne in pasivne strategije. Medtem ko aktivne strategije neposredno zavračajo ekonomsko-politične teze o odvisni neaktivni populaciji, pa pasivne strategije odkrivajo pravo socialno stisko, s katero se starejši spopadajo v vsakdanjem življenju. Čeprav sta oba načina shajanja funkcionalna, pa se lahko strinjamo tudi z ugotovitvami drugih avtorjev in ekspertov, ki smo jih intervjuvali, da bi si mogli bolj prizadevati za učinkovitejše aktivne strategije. Na žalost je

⁷⁵ Gl. tudi znanstveno debato med Bengtsonom in sodelavci (npr. Bengtson in Roberts 1991) ter Luescherjem in Pillmerjem (1998)

to z napredovanjem starosti vse težje. Duner in Nordstroem (2005) ugotavljata, da starejši shajajo na aktiven, adaptiven in pasiven način, pri čemer se trend pomika k vedno bolj pasivnim oblikam shajanja. Verjetno pa še hujšo težavo predstavlja ugotovljeno nerazmišljanje o prihodnosti, o prihodnjih potrebah in načinih reševanja težav. Mnogi intervjuvanci izrazito ne želijo razmišljati o prihodnosti, saj je z njihovega vidika ta precej negotova. Razmišljanje o črnih scenarijih prihodnosti jim predstavlja stres, ki se mu raje izognejo. To pa hkrati pomeni, da se odpovedo strateškemu načrtovanju, ki bi jim lahko v mnogočem olajšalo prihodnje težave. Tudi drugi avtorji opažajo podoben pojav. Soerensen in Pinquart (2000) sta preučevala načine načrtovanja za prihodnjo oskrbo. Podobno ugotavljata, da se nekateri starejši aktivno izogibajo načrtovanja in da nekatere predrami šele neki krizni dogodek. Sicer pa so tisti, ki načrtujejo, bolj izobraženi in imajo višje dohodke. Med razlogi za nenačrtovanje avtorja navajata pomanjkanje finančnih sredstev in socialnih resursov ter težave pri napovedovanju prihodnosti. Načrtovanje zavirata še pomanjkanje informacij (saj se na podlagi slabih informacij ne da narediti dobre izbire, kar vodi v odpoved načrtovanja) ter konfliktni oz. ambivalentni odnosi z družinskimi člani. Na podlagi teh ugotovitev lahko zaključimo, da bi že delno izboljšanje položaja starejših, ki bi vodilo v varnejše in kakovostnejše percepcije prihodnosti, prineslo podvojen učinek, saj bi se starejši bolj strateško ukvarjali s svojo prihodnostjo, če jim ta ne bi več pomenila takega stresa.

Posamezne strategije smo predstavili v prejšnjih podpoglavjih, pri tem pa večkrat nakazali tudi določene pogoje, v katerih se uresničujejo. Pomembno se nam zdi na tem mestu posebej poudariti, kako različni pogoji določajo različne strategije. Kako uspešno in katere strategije shajanja bodo starejši uporabljali, je odvisno od mnogih intervenirajočih dejavnikov.

4.9.1 Zdravstveno stanje in sposobnost za delo

Eden najpomembnejših dejavnikov je **zdravstveno stanje**. Zdravstvene težave lahko povzročajo velike dodatne težave, saj onemogočijo lastno delo in neodvisno funkcioniranje starejše osebe. Pokazalo se je, da je **sposobnost za delo** tisti glavni predpogoj za uporabo aktivnih strategij za zagotavljanje neodvisnosti. Vse, kar ogroža oz. omejuje sposobnost za delo, pomeni veliko tveganje.

Razlogi za slabo zdravje večinoma izhajajo iz starostno pogojenih procesov, pogosto pa so tudi posledica **težke delovne zgodovine**. Slabše zdravje povečuje stroške za zdravljenje ter

zmanjšuje zmožnost za delo in uporabo aktivnih strategij, ki bi učinkovito reševale težave, s katerimi se soočajo.

P3 I: Koliko ste zdej star? Igor 78: 78. In do lanskega leta ste delu? Igor 78: In po lojtrah letu ... ja! I: Kaj ste pa delu? Igor 78: Ja, malarijo ... k sm belu! Lohk še zmerej ... brez skrbi ... gor na lojtro ... I: Pa to zato, da ste se s tem lahko preživeli? Igor 78: Ja no, jah tku, da še mau zraven dobim, ne?! (Se zasmeje.) Pa tud zarad vesela, no, sej mam še zdej vesele, sam me tok križ buli, da ne morm več ... kumi ustanm zdej ... tok me hrbet buli.

P20 Romana 75: Upokojila sem se zaradi roke, ker me je roka bolela in sem blokade dobivala in je mož rekel, naj se upokojim, da bo noga, roka se sprostila, da naj kar doma ostanem.

P30 Patricija 79: V Kartonažni sm bla, zato sm pa dons vsa polomlena. Veš, kako smo včasih, kartonaža, to smo kartone delal, mislm, take papirje za škatle, recimo za piškote al pa za zdravila. In to so bli taki stroji, k so se odpiral pa zapiral. In to sm osem ur tkole delala, s tole not, s to roko pa vn. To se je delal tkole. Ni čudn, da sm dons vsa polomlena. To je blo trpljenje, to si garal, da si kej zaslužu.

P14 I: Kaj ste potem vse delala? Angelika 72: Potem sem pa vse delala, ta prvo, ko sem v fabriko pršla, sem okna pomivala, ko so glih nov obrat naredili, potem sem šla 51. leta za en mesec v Tubo, k je bilo delo, potem sem nazaj prišla, sem bila en čas v ekspeditu, potem sem šla malo, 54. leta so konzerve zalaufale, sem bila malo pri konzervah, potem sem bila v špriceriji par let, potem sem bila v štanceriji par let, 58. leta mi je pa prst odtrgalo, sem šla pa iz štancarije ven, sem šla pa na škarje, na škarjah sem bila pa potem do 68., 69. sem šla iz škarij dol, sem šla pa v kontrolo ... /.../ Ne vem, če je eden deset let delal ali pa če je bila ena ženska doma ali pa če je bila na kmetiji, ni bila obremenjena tako, kot si bil ti 35 let, plus tega, mi smo ves prihranek v podjetjih pustil, saj smo durh delal. Ker je pa doma delal, je pa njemu ostalo, al naj bo privatnik ali pa kmet, višek je njemu ostal, mi smo pa višek v gradnjo dajali, danes nimamo od tega viška nič! Nimamo drugega kot bolezen! Danes nimaš nobene stvari, da bi unovčil kam, da si res garal, da si res vlagal. Danes pa takle, da ne moreš nikamor več.

4.9.2 Kraj in tip bivanja

Kraj in tip bivanja je naslednji pomemben intervenirajoči dejavnik. Ljudje, ki živijo na podeželju, in tisti, ki živijo v zasebnih hišah z vrtom, imajo večje možnosti za uporabo aktivnih strategij samooskrbe. Lahko vzgojijo lastno hrano in se na ta način izognejo pomembno velikemu delu stroškov. Tudi sicer sta sadje in zelenjava ter posledično priložnost za pripravljanje cenovno ugodnejših ozimnic na podeželju lažje dostopna. Na drugi strani pa imajo starejši, ki živijo v mestnih središčih, lažji dostop do različnih javnih storitev.

P5 Bojana 70: Drgač bi rekla, k takole poslušam včasih, kako eni težko živijo, si mislim, o jezusmarija, če pomislite na mestnega človeka, vsak korenček, vsak peteršilček, morš vse na tržnco jt iskat, vem, kako je tam drago. Pa tisti, k pravjo, k živijo v bloku, pa tist stanovanje še ni njihov, ja kako oni se sploh preživljajo, jst si tega ne znam predstavljat. Tle mammo le vrt, si ozimnico nardimo ...

4.9.3 Funkcionalno omrežje socialne opore

Funkcionalno omrežje socialne opore je naslednji ključni dejavnik shajanja. Kot smo prikazali zgoraj, je vloga podpornega omrežja pogosto neprecenljiva za kakovost življenja

starejših. Le funkcionalno osebno omrežje je lahko zadovoljiv vir opore. Slednje pogojujejo velikost, struktura ter predvsem kakovost in solidarnost v odnosih znotraj omrežja. Nekateri starejši sicer živijo povsem sami, vendarle pa imajo običajno tudi najbolj ranljivi starejši vsaj nekaj članov omrežja, ki ga sestavljajo bodisi družinski člani bodisi sosedje bodisi negovalno osebe itd. Družina je običajno ključni vir opore starejših, pri tem pa igra pomembno vlogo **socialni in človeški kapital** njenih članov. Pomembna je tudi finančna situacija v družini, saj smo odkrili, da lahko dostikrat govorimo o **podedovani revščini**. Ob formalno (na osnovi dohodka) podobno ranljivih osebah lahko povsem različno situacijo prikažemo z dvema primeroma: v prvem je vsa družina revna, brezposelni sin pa živi z mamo (457 evrov pokojnine), v drugem primeru pa je premožna hči svoji mami (500 evrov pokojnine) kupila stanovanje, zanjo pa plačuje tudi položnice, da si ona lahko privošči kaj dodatnega.

P20 Romana 75: Prej sva imela z možem stanovanje, ampak ker so bile take razmere, pa je hčerka videla, da tam težko živim pa to, pa je to stanovanje kupila in je meni ga dala, da sem zdaj v tem stanovanju. In ona skrbi zame, karkoli je, ona poskrbi zame. /.../ Ne, to mi pa vse hčerka plačuje. Ta Rdeči gumb, to pomoč mi plačuje, časopis mi plačuje pa mobitel, vse mi ona pomaga, zaradi tega, da si jaz lahko kaj privoščim.

P26 I: Imate pa srečo, da imate fajn otroke. Koliko je ljudi, recimo starejših ... Marijana 74: Jaz vem, da če bi imeli denar, bi ga meni dali, ali ga nimajo, jaz sem vesela, da ga imajo za sebe. Zdaj, ta je brez službe, je pri meni, čaka na službo vsak dan.

4.9.4 Čas

Sedaj želimo izpostaviti še en dejavnik, ki se je v naših analizah izkazal za izjemno pomembnega, pa je pogosto prezrt. Za oporo znotraj družine je pomemben tudi **čas**, ki ga imajo delovno aktivni člani na voljo za nudenje socialne opore. Razpoložljivi čas – oz. boljše njegovo pomanjkanje – je odvisen od poklica in fleksibilnosti delovnega mesta ter drugih družinskih obveznosti teh opornih članov. Starejši bi potrebovali več časa za oporo svojih otrok, so namreč počasnejši, njihove potrebe po spremstvu, negi itd. pa se večajo tudi v časovnem smislu. Problem pomanjkanja časa za oporo starostniku se pojavi zaradi službenih in družinskih obveznosti ter dandanašnjega tempa (24 ur na dan, 7 dni v tednu). Nekateri starejši so tako stanje ponotranjili in v določenem obsegu to razumejo, zato pravijo: »Nočem obremenjevati družine, sej nimajo časa, služba, družina ...« Po drugi strani pa pogosto tudi ne razumejo, »da nima minute časa zame«. Nekoliko paradoksalno smo pri nekaj intervjujih ugotovili, da je situacija za starejše, ki potrebujejo obsežnejšo pomoč, celo boljša v primeru, ko je odrasel otrok (ali kakšen izmed njih) brezposeln in lahko nudi več opore.

P18 I: Kaj pa tko, mate velik odnosov s hčerko? Vas pride velikokrat obiskat? Monika 61: Ja, pride. Pa nima časa. Sej veste. Služba, služba, tej otroci, hiša, vrt. Ja. Maš otroke, pa nimaš. Jst zmiri tko pravm.

4.9.5 *Medgeneracijska solidarnost*

Medgeneracijska solidarnost je izredno pomemben dejavnik predvsem znotraj družinskih odnosov. Tu se navezujemo na solidarnost kot temeljno načelo družinskih odnosov v vseh njenih razsežnostih. Za ohranjanje solidarnosti je pomembno vzdrževati pozitivne odnose z družinskimi člani, sosedi in drugim formalnim osebjem. Slednje prepoznavajo kot pomembno tako sami starejši ljudje kot eksperti s tega področja. Pri tem želimo poudariti pomen zgodovine in kakovosti odnosa med posameznimi člani. Družinski odnosi sežejo globoko v preteklost in so lahko zaznamovani s kakšnimi preteklimi konflikti, ki lahko odločilno zaznamujejo sedanjo solidarnost, oporo in nego. V nekaterih izrednih primerih lahko negativni dogodki iz preteklosti, ki so zaznamovali določen odnos v sedanjosti, vodijo v opustitev skrbi. Slednje velja tudi za kaznivo dejanje.

P3 I: In to [leta trajajoč konflikt s sinom] vas najbolj teži? Igor 78: Ja, to me najbl muri! Zato me pa skos želodc buli ... kr skp grem ... kp me tkole grabu. (Pokaže, kot bi ga nekdo stiskal za vrat.) /.../ I: Koliko dnarja bi še rabil na mesec, da bi imel občutek, da bi lahko dobr živel? Igor 78: Oh, sploh ne vem ... sploh ne študeram jst o tem ... nč ... k ni bistven dnar ... ampak odnosi!

P4: I: Kako se pa razumete pol s sosedi? Luka 74: V redu, v redu! I: Si pomagata? Luka 74: To, če je treba. To, pa zaenkrat nimamo preprirov ... z nobenmu. Pa tud jaz se ne maram kregat, raj se stokrat v jezik ugriznem, po domače povedan.

P1 Mateja 77: Ja, to se morš pa že prej izgajat, k se ne bo dau delat, pa nouš mogu sam, sev pač treba sprjaznt s tism, kr boš dubil [negovalno osebje] ... kaj boš sitnaru ... čevš preveč tečn, ga drug dan ne bo, bo spet drug pršu ... bo treba potrpet pa vzet, kr dubiš ...

P33 Ekspert CSD Šk. Loka: I: Se pravi, nekje država nima dovolj nekkih storitev, resursov, da bi poskrbela za te ljudi? Ekspert CSD Šk. Loka: Zato je pa treba delat na odnosih pa na domačih pa na sosedih pa na teh. K država ne bo imela nikol dost denarja za te ljudi. /.../ Ekspert CSD Šk. Loka: Skrb za zdravje pa za dobre odnose. Če maš ti dobre odnose okrog sebe, je tud lažje pol ... tud ne zbolíš, po moji oceni. A ne?

P34 Ekspert soc. KC Lj R: Ja. So, so zlo dobri odnosi, so slabi odnosi, ne. Vse je odvisno, kaj se je prej dogajalo, ne.

P35 I: Pa majo ta, recimo, da pretekli konflikti al pa znotraj družine tud medgeneracijsko? Majo močen vpliv potem še kasnej, ko potem potrebuje nekdo oskrbo v starosti? Ekspert ZOD Lj: Ja, ja. /.../ V družinah pa, kjer so ti neki dogodki iz preteklosti že nekak tko zlo zaznamujejo celo življenje, pa takrat, ko nekdo potrebuje pomoč, takrat zlo vn udari. In sicer en tak revanšizem, recimo starši, ko so meli en poseben odnos do otrok, ne. Pa da so bli otroci nekak nemočni, odvisni od njih, tako se potem to prestavi na starost, ne. Takrat te stvari, mi mamno eno 96 let staro gospo, k smo se striktno pogovarjal s centrom za socialno delo, al gremo v prijavo zlorabe al ne, ker od petka do pondelka nihče ne zamenja plenice. In to je zanemarjanje, ne.

Vendarle pa moramo na koncu ugotoviti, da v osebnih omrežji vseeno prevladujejo topli, ljubeči, solidarni odnosi, kar lahko opazimo v druženju, medsebojnem razumevanju in simpatiji, izmenjavi uslug in pomoči ter nasploh izredni socialni opori. Na ta način medgeneracijska solidarnost med člani socialnih omrežij odločilno prispeva k obvladovanju tveganj in zagotavljanju kakovosti življenja vseh generacij.

Bistveno za vse, ki presojujejo, kako so se starejši zmožni spopadati z revščino, finančnimi in zdravstvenimi težavami ter drugimi tveganji, je, da pogledajo cel kontekst posameznika, in ne zgolj en sam oz. nekaj indikatorjev (denar, stanovanje, zdravje) (gl. Borglin in drugi 2005) ter iz tega sklepajo na blaginjo oz. odpornost in sposobnosti shajanja – t. i. spoprijemalne kapacitete (g. Schroeder-Butterfill in Marianti 2006; Cattell 2001).

Sklenemo lahko, da življenje po upokojitvi še zdaleč ni pasivno uživanje »prostega« časa po delovno aktivnem obdobju, pač pa dejansko obdobje, v katerem se morajo mnogi starejši s pomočjo strategij shajanja naprej boriti za »preživetje«. Pri tem lahko občudujemo njihovo iznajdljivost v aktivnih strategijah, a hkrati moramo z določeno žalostjo tudi priznati, da drugi del strategij predstavljajo pasivne strategije, ki nam pokažejo pravo stisko starejših.

5 INTEGRACIJA V SUBSTANCIALNI TEORETIČNI MODEL

Na samem začetku smo izrazili željo, da želimo obravnavano problematiko pojasniti, umestiti v kontekst in izpostaviti neka nova spoznanja. Sedaj želimo, morda celo nekoliko ambiciozno, »od spodaj« pridobljene empirične ugotovitve integrirati v poizkus manjše substancialne teorije proučevanega polja. Našo obravnavo smo začeli s kvantitativnimi opisi omrežij in njihovo vlogo pri zagotavljanju socialne opore. Nadaljevali smo z analizo tveganj starejših in nato ugotavljali, da se tveganja lahko obvladajo z uporabo strategij shajanja. Ob tem smo, sicer vseskozi posamično, omenjali kontekst in dejavnike vpliva. Sedaj želimo naše ugotovitve sintetizirati in jih integrirati v neki teoretični model (gl. shema 5.1), ki pojasnjuje razloge in način, kako pride do tveganj, ki so grožnja kakovosti življenja ranljivih starejših, pa tudi, zakaj in kako se odvija dinamični proces povečevanja in zmanjševanja tveganj. Na ta način lahko pokažemo, kako se »odvija« kakovost oz. nekakovost življenja starejših, kaj na ta potek vpliva, kako vpliva kontekst, kakšno vlogo imajo pri tem posamezni akterji – tvorci blaginje. Zanima nas, kako v starosti pride do določene (ne)kakovosti vsakdanjega življenja.

Ugotovili smo, da obravnavani močno ranljivi starejši nekakovost povezujejo predvsem z izgubo neodvisnosti oz. z odvisnostjo, zato smo jo na podlagi empiričnih podatkov v študiji in v pričujočem modelu postavili za osrednjo kategorijo. Naša izhodišča, ko smo v osredje proučevanja tematike staranja pomaknili tveganja in strah pred odvisnostjo, podpirajo tudi percepcije intervjuvancev o tem, kdaj človek postane star. Sami se večinoma ne glede na leta ne počutijo stare. Star, pravijo, postaneš takrat, ko ne moreš več poskrbeti zase, ko ne moreš več nič narediti in postaneš odvisen od drugih. Tega se najbolj bojijo. Z vidika posameznika je torej staranje neposredno povezano s tem tveganjem, ki staranje celo določa. Model torej temelji na perspektivi tveganj.⁷⁶ V osredju je dinamičen proces oz. potek vzpostavljanja in premagovanja tveganj ter tako spreminjanja stopnje (ne)odvisnosti in kakovosti življenja.

Ta proces je pojasnjen znotraj družbenega konteksta. V modelu je prikazana pomembna vloga posameznika, njegovega delovanja (strategije) in njegovega omrežja socialne opore ob

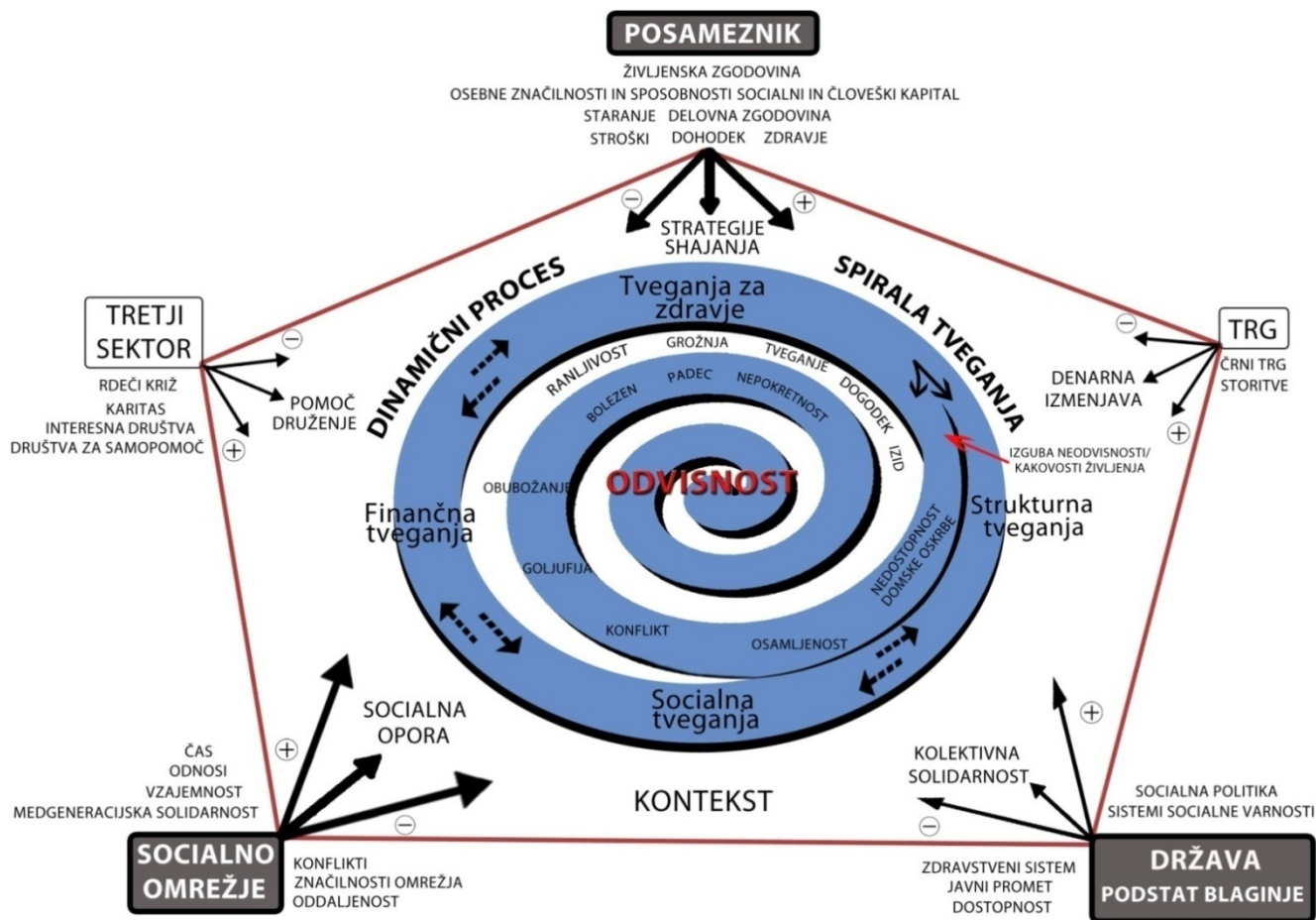
⁷⁶ Že v samem začetku smo poudarili, da se zavedamo, da kakovosti življenja ne gre enačiti zgolj z odsotnostjo ali prisotnostjo tveganj in težavami, ki iz njihove realizacije izvirajo, zato opozarjamo na to specifično gledišče – za katerega pa menimo, da ima tudi v podatkih svojo zgoraj predstavljeno argumentacijo.

hkratnem pomenu družbene strukture, znotraj katere deluje. Model tako zajema mikroraven – posameznik s svojimi značilnostmi in delovanjem, mezoraven – vloga omrežij in makroraven – družbena struktura z državo blaginje in socialnovarstvenimi sistemi ter tretjim sektorjem in trgom. Vsaka od teh entitet lahko na različnih ravneh prispeva tako pozitivne kot negativne elemente k tveganjem in blaginji posameznika.

Model temelji na teoretičnih zaključkih izpeljanih iz in utemeljenih v empiričnih podatkih.⁷⁷

⁷⁷ Model je nastal ob preučevanju vloge socialnih omrežij za obvladovanje tveganj in vzpostavljanje kakovosti življenja starejših. Ker smo bili, kakor predpostavlja GT, odprti in senzibilni do širših procesov in konteksta, smo prišli do tega kompleksnejšega modela.

Shema 5.1: Spirala tveganja, dinamični proces izgubljanja in zadrževanja kakovosti življenja⁷⁸

⁷⁸ Glede na empirične podatke, ki kažejo, da gre pri naših intervjuvancih v največji meri za nadomeščanje izgubljenega in le v manjši meri za izboljševanje izhodiščnega stanja, smo namenoma izpostavili le ta dva procesa. Priznavamo, da gre v nekaterih redkih primerih lahko tudi za samo izboljševanje neodvisnosti in kakovosti življenja skozi zmanjševanje tveganj.

Na začetek pojasnitve dinamike spirale tveganja, ki predstavlja dinamične procese izgubljanja in zadrževanja oz. povračanja kakovosti življenja skozi zmanjševanje tveganj, ki vodijo v odvisnost, postavljamo **ranljivost**. Izhodiščna situacija je ranljivost posameznika, ki se z upokojitvijo in staranjem večini starejših močno poveča. Bolj ranljivi posamezniki so bolj izpostavljeni več grožnjam, ki vpeljujejo večja tveganja. Težje se upirajo tveganjem – glede na njihove značilnosti imajo manjše kapacitete shajanja oz. sposobnosti uporabe aktivnih strategij shajanja. Obenem pa jim morebitni nesrečni izid dogodka lahko povzroči večjo škodo kot manj ranljivim. K posameznikovi ranljivosti intervjuvancev prispevajo njihove individualne značilnosti: pešajo jim zdravje in sposobnosti, so brez prihrankov, imajo revno omrežje, njihov socialni in človeški kapital ter zdravstveno stanje jim pogosto otežujejo uporabo uspešnih aktivnih strategij shajanja, s katerimi bi obvladali tveganja. Vse to jih dela manj odporne na škodo nesrečnih dogodkov, ki ima zanje hujše posledice. Ranljivost pa je tudi družbeno konstruirana (majhne pokojnine, dostop do mnogih storitev ni prilagojen starejšim, npr. javni prevoz, zdravstveni sistem, uporaba novih tehnologij, prostorske spremembe, kar postavlja starejše v neenak družbeni položaj – starizem) (gl. tudi Schroeder-Butterfill in Marianti 2006).

V analizah empiričnih podatkov smo ugotovili, da na posameznikovo ranljivost in njegovo sposobnost shajanja pomembno vpliva posameznikova **življenjska zgodovina**. Ta je močno zaznamovana s socialnim in družbenim kontekstom, v katerega so bili rojeni. Za naše ranljive starejše to pomeni, da izvirajo iz velikih kmečkih, revnih, pogosto tudi nepopolnih družin. Skorajda vsi intervjuvanci imajo nizko izobrazbo, pogosto samo osnovno šolo (nekateri so se kasneje izučili za kakšen praktičen poklic). Vzrok za to je nuja, saj so morali, da bi v družini preživeli, otroci zgodaj opustiti šolanje in začeti delati. Že zgodaj so se soočili s pomanjkanjem. Socializacija je v takih razmerah pustila določene posledice, habitus. Cenjeno je trdo delo in skromnost, tudi samozadostnost. Že vse življenje so se vajeni odrekli stvarjem – zato smo ta njihov etos poimenovali »kultura skromnosti in odrekanja«. Dodatno je njihovo šolanje in nasploh življenjsko zgodovino zaznamovala druga svetovna vojna, ki je prekinila njihovo šolanje in normalen potek mladosti. Pomemben vidik ranljivosti je, ali so si ustvarili družino in imeli otroke. Z življenjsko zgodovino, izobrazbo in priložnostmi je zaznamovana tudi **delovna zgodovina**. Glede na nizko izobrazbo so delali večinoma fizična dela, vajeni trdega dela so se zaposlili v po vojni na novo odprtih tovarnah kot navadni delavci/-ke in delali v težkih pogojih za nizko plačilo. Poleg primarne zaposlitve so opravljali

še druga dela, npr. na kmetiji, obdelovanje vrta, čiščenje po hišah, varstvo otrok itd. Zaradi fizične narave dela in slabih pogojev dela je imela večina veliko zdravstvenih težav (poškodb, kroničnih bolezni) že v obdobju zaposlitve. Posledica pogostih dolgih bolniških stažev in prekinitev dela ter izredno pogostih invalidskih upokojitev so skromne pokojnine. Pri tem je treba opozoriti, da je bil takrat odhod v pokoj zanje olajšanje situacije (zagotovljen soliden mesečni dohodek ob možnosti dodatnega dela za dodaten zaslužek – »na črno«). Kar nekaj žensk je imelo krajše delovne dobe predvsem zato, ker so ob rojstvu otroka ostale doma, saj ni bilo zagotovljeno ustrezno institucionalno varstvo otrok. Tudi sicer so se delavci in delavke upokojevali zgodaj (pač po takratnih pogojih, ženske na primer pri petdesetih letih starosti). Že v času delovno aktivne dobe so bili vajeni shajanja v skromnih finančnih razmerah, stanje po upokojitvi pa se je bistveno poslabšalo šele v zadnjem obdobju, ko se rast pokojnin ni usklajevala s plačami. Sedaj, bolj kot ob upokojitvi, občutijo finančno stisko. Opisan življenjski stil določa habitus, **socialni in človeški kapital**, ki jim je na voljo, in značilnosti njihovega omrežja. V nekaterih primerih smo opazili t. i. »podedovanje revščine« (tudi njihovi otroci so prevzeli take obrazce – nizko izobrazbo in težaško delo, ki vodita v finančno in socialno stisko), kar pa ne velja za vse. Pomen delovne zgodovine v tem modelu pa se nanaša neposredno na njen vliv na višino pokojnine in na zdravstveno stanje v starosti. Tu smo prikazali, kako pride pri posamezniku skozi življenjski potek do določenih predispozicij ranljivosti.⁷⁹ Posameznikovo ranljivost oz. »odpornost« na tveganja in sposobnost shajanja pa na koncu določajo predvsem njegovo zdravstveno stanje, osebne značilnosti in sposobnosti, finančno stanje, ki je odvisno od stroškov in višine pokojnine, ter možnost črpanja socialne opore.

Sedaj bomo opisali, kako se začne potek dogodkov in zažene dinamični proces spirale tveganj. Vsakdanje življenje prinaša določene **grožnje**, grožnje vzpostavljajo **tveganje** in določajo tvegano situacijo. Grožnje različno ogrožajo različno ranljive posameznike, zato smo v začetku predstavili ranljivost (in njen izvor) intervjuvanih starejših posameznikov. Zaradi različne ranljivosti so tudi tveganja izrazito subjektivna, kar smo obravnavali v poglavju o tveganjih. Grožnje, ki vpeljujejo tveganje, so lahko npr. neustrezne bivalne razmere – v katerih življenje presega sposobnosti starejše osebe (npr. stopnice brez ograje vpeljujejo

⁷⁹ Tu se pokaže pomen pristopa preučevanja skozi perspektivo življenjskega poteka (*life-course*) v gerontoloških študijah.

tveganje padca), lahko je to nizka pokojnina, ki vzpostavlja tveganje revščine itd. Tveganja so lahko obremenilna sama po sebi, ko jih posamezniki zaznavajo in jih navdajajo s stresom in strahom, predvsem pa, če se uresničijo. Ko se posameznik znajde v tvegani situaciji, če je tveganje zaznano, skuša običajno to tveganje zmanjšati, zato uporablja različne **strategije shajanja**. Preprečevanje tveganja pa ne poteka samo na individualni ravni, ampak posameznik dobi **pomoč tudi od zunaj**, predvsem iz omrežja socialne opore, zlasti od družinskih članov in s strani države, npr. v obliki javnih storitev. V manjši meri nekatera tveganja zmanjšujeta tudi tretji sektor in trg. Obstaja pa tudi tretji, nekoliko bolj paradoksalen način, ki smo ga identificirali v poglavju o tveganjih. Ljudje smo nenehno akterji in vseskozi delujemo, tudi v razmerah, polnih tveganja, tako da se pogosto tudi **namerno tvegano vedemo** – in sicer z namenom doseči neke koristi. Tako je včasih tvegano vedenje pravzaprav strategija obvladovanja določenega tveganja.⁸⁰ V naslednji fazi se tveganje, vzemimo, uresniči – lahko neodvisno od našega delovanja, lahko pa je posledica posameznikovega delovanja – zgodil se je torej **nesrečen dogodek**, ki ima za izid bolj ali manj **škodljive posledice**. (Če pa smo se z namernim tveganim vedenjem dodatno izpostavili tveganju, smo lahko ob določenem izidu prišli morda tudi do pozitivnih posledic oz. koristi.)

5.1 Spirala tveganja

Pot po spirali se torej začne, ko se zgodi neki nezaželen dogodek, ki preseže sposobnosti oz. kapacitete avtonomnega shajanja⁸¹ (uresniči se tveganje – padec, bolezen, presežene finančne zmogljivosti itd.). Tako se začne **proces**, ki ga lahko poimenujemo **krog** ali **spirala tveganja**. V analizah smo namreč ugotovili, da eno tveganje pogosto vodi v drugo tveganje oz. ga povzroči, drugo tveganje vodi v tretje itn. (Zdravstvena tveganja lahko vodijo v finančna in socialna tveganja, lahko pa je smer tudi obratna.)⁸² Tako npr. izguba zdravja zmanjša oz. onemogoči delovno sposobnost (ta se je pokazala za temeljno vrednoto in potrebo

⁸⁰ S tveganim vedenjem si lahko tudi izboljšujemo kakovost življenja in se pomikamo po spirali navzgor.

⁸¹ »Odpornost« posameznika.

⁸² Tu seveda v večini primerov mislimo na to, da sama uresničitev tveganja vodi v naslednja tveganja, lahko pa že sama percepcija določenega tveganja povzroči druga tveganja ali celo negativne posledice. Npr. strah pred padcem vodi v odločitev, da ostaja posameznik doma, v stanovanju, kjer ima večji nadzor nad gibanjem v prostoru, kar vodi v tveganje izolacije, če že ne kar neposredno v osamljenost.

starejših, ko gre za njihovo neodvisno življenje), tako preprečuje delo za dodaten zaslužek, pa tudi sicer se zaradi bolezni povečajo mnogi stroški (npr. za zdravila, pripomočke, nego ...), kar močno poslabša finančni položaj in lahko vodi v tveganje revščine. Bolezen oz. stanje, ki preprečuje samostojno hojo in mobilnost, pogosto povzroči tudi tveganje socialne izolacije, osamljenosti. Nekdo, ki preneha z aktivnostmi v skupnosti, pogosto ni deležen take opore v druženju, kot je bil deležen doslej. Tudi strukturna tveganja lahko zaženejo ta krog amplifikacije tveganj. Čakalne vrste za zdravstvene obravnave povečajo zdravstvena tveganja, odlašanje pa še poslabša zdravstveno stanje. Če pa se posamezniki odločijo za drage zasebne posege oz. storitve, lahko te močno poslabšajo finančno stanje.

Škodljiv dogodek, ki požene ta krog tveganj, lahko vodi v neposredno izgubo neodvisnosti/kakovosti življenja in posameznika premakne na nižji krog spirale, lahko pa posameznik s strategijami in zunanjo pomočjo vseeno ohranja enako raven neodvisnosti/kakovosti življenja ter nadaljuje po krožnici v isti ravnini. Vloga posameznikovega socialnega omrežja opore je tu še posebej vidna in izpostavljena, še posebej kadar so sposobnosti posameznika, da se pred tveganji obrani, močno omejene. Gibanje po spirali je tako odvisno od posameznika, njegove ranljivosti in sposobnosti izvajanja uspešnih aktivnih strategij shajanja ter podpore, ki jo dobi od zunanjih akterjev. Lahko bi poenostavili in rekli: s strategijami in socialno oporo, ki jo dobiš, lahko ohranjaš neodvisnost in kakovost, v nasprotnem primeru pa te nakopičena tveganja lahko pahnejo nižje in vse globlje, kjer na vsakem obratu v spirali pobereš še kakšno dodatno tveganje, ki te vleče v globino, iz katere se je potem vse težje vrniti.

Ugotavljamo, da je ključno pri identificiranju točke, ko se potek prevesi in začne svojo pot navzdol, **prekrivanje** več tveganj naenkrat. Posamezne pereče tvegane situacije so intervjuvani starejši vajeni in zmožni obvladati, si pomagati s svojimi strategijami in pomočjo, ki jo prejmejo iz omrežja. Kadar pa pride do nakopičenja več vrst velikih tveganj, pa je lahko že posamezen slab izid odločilen za pogosto zanje potem nepovraten spiralni proces.

Na prvi pogled je prispodoba spirale, ki jo predstavljamo, precej črnogleda. Sami menimo, da ni povsem tako; poudarjamo, da gre za dinamiko, ki je dvosmerna. Tveganja se tudi zmanjšujejo, neodvisnost in kakovost življenja pa se povečujeta. Ugotavljamo, da imajo posamezniki moč, da si skozi strategije sami ali skupaj z oporo od zunaj (s formalno in

neformalno pomočjo) prizadevajo za pogosto uspešno premikanje nazaj navzgor po spirali. Pogosto je premik navzdol lahko samo začasen (npr. kratkotrajna bolezen), ki z ustrezno formalno obravnavo in storitvami ter neformalno oporo ne pušča posledic in ne povečuje drugih tveganj, tako da se po njenem koncu tudi starejši posameznik premakne nazaj gor po spirali.

Omeniti je treba tudi, da popolne varnosti v življenju ni in da so tveganja stalnica, ki nas spremlja. Ker so tveganja tako številna, ranljivost v starosti pa tudi vse večja, se moramo zavedati, da – kot je v ekspertnem intervjuju slikovito povedala predstavnica ZOD Ljubljana – »slej ko prej si pečen«. Nekako daje ta izjava vedeti, da vseh tveganj nikoli ne bomo mogli obvladati do te mere, da bi preprečili nezaželene izide. In potem je vse odvisno od preostanka posameznikovih sposobnosti, osebnega omrežja socialne opore, družbene strukture – države blaginje, kako mu pomaga. Pri tem ugotavljamo, da je zares pomembna vloga omrežja, še posebej najbližjih družinskih članov. To je hkrati tudi tisti zunanji dejavnik, ki ga umeščamo na mezoraven, kar pomeni, da ima posameznik moč, da nanj vpliva (za razliko od npr. zdravstvenega sistema, socialnih politik države blaginje ipd., na katere ima posameznik le omejen vpliv). Kako je to možno, smo prikazali v prejšnjem poglavju o strategijah vzdrževanja socialnega omrežja. Tako ima posameznik moč odločilno prispevati k temu, kakšno podporo bo dobil iz omrežja na stara leta. Ko so posameznikove lastne kapacitete aktivnega shajanja presežene in ne zadoščajo več, posameznika po spirali navzgor v največji meri vleče ravno njegovo omrežje socialne opore.

Na dinamiko odkritega in tu s spiralo predstavljenega poteka tveganj, ki vodi k identificiranemu »metatveganju«, tj. odvisnosti, vplivajo zunanji dejavniki (posameznika izvorno podpirajo pri premikanju po spirali navzgor, v nekaterih drugih primerih pa ga lahko tudi potiskajo navzdol v odvisnost in mu nasploh zmanjšujejo kakovost življenja). Ti dejavniki so pravzaprav tudi družbeni tvorci blaginje. Vsak od njih pomaga posamezniku obvladovati tveganja na specifičen način. **Država blaginje** pomeni pravzaprav **podstat** obvladovanja tveganja v starosti. Temelj predstavljata obvezno pokojninsko in invalidsko ter zdravstveno zavarovanje, ki temeljita na **kolektivni solidarnosti**, ta pa tu pomeni načelo, na katerem temelji pomoč posamezniku s strani države pri obvladovanju tveganj. Država mnoge potrebe državljanov zadovoljuje skozi storitve javnega sektorja, izvajanje socialnih politik in ukrepov, s katerimi se zmanjšuje določena tveganja. Pa vendar ugotavljamo, da je njena vloga v percepcijah intervjuvanih starejših zelo majhna. (Zato smo v modelu narisali sicer dolge, a

šibke puščice, ki nekako ponazarjajo njen vpliv na spiralo.) Njena zaščitna vloga je samoumevna in ostaja nereflektirana. Pomen države pride v zavest ranljivim starejšim šele takrat, ko trčijo ob njeno neučinkovitost. Pogosto pravijo: »Država bi morala za to in ono poskrbeti« – npr. da bi se dalo s pokojnino plačati domsko oskrbo ipd. Kritični so do države pri zmanjšanju kakšnih socialnih pravic, do katerih so bili upravičeni v preteklosti. Na nekaterih področjih pa država strukturno starejšim povzroča tudi določena tveganja in jih potiska po spirali tveganj navzdol k odvisnosti. Omenili in kritično ovrednotili smo že neprilagojenost nekaterih zdravstvenih in javnotransportnih storitev za starejše ter (finančno, časovno in prostorsko) dostopnost domske oskrbe itd.

Večkrat smo že omenili izreden pomen **omrežij socialne opore** za obvladovanje tveganj v starosti. Tudi v tem modelu omrežjem pripisujemo veliko vlogo (o čemer pričajo močne puščice). Vpliv osebnih omrežij se prenaša skozi **socialno oporo**. Socialno opornost omrežja oz. njegovih članov določajo nekateri pogoji. Že same strukturne značilnosti, ki smo jih proučevali v drugem poglavju, vplivajo na to, koliko in kakšno pomoč bodo starejši lahko črpali iz svojih omrežij opore. Pri tem sta pomembna sestava in pa oddaljenost članov omrežja. Pomen teh značilnosti potrjuje tudi naše kvalitativno preučevanje, hkrati pa dodaja še nekatere kvalitativne vpoglede. Za starejše so pomembne medgeneracijske vezi in solidarnost z mlajšimi člani omrežja. Ta solidarnost, čeprav normativno predpostavljena, ni vselej samoumevna. Potrebni so dobri odnosi z opornimi člani, ki pa se vzdržujejo s pomočjo vzajemnosti, ki je osnovno načelo zagotavljanja in izmenjave medsebojne opore. Čeprav morda ni ovir v medosebnih odnosih, ki bi preprečevale izmenjavo opore, pa smo identificirali en družbenostrukturni dejavnik, ki to izmenjavo ovira; to je pomanjkanje časa srednje generacije, ki je spričo sodobnega tempa karierno močno obremenjena, hkrati pa je še pogosto dvojno obremenjena s skrbjo za lastne otroke in svoje starše. Čas tako prepoznavamo kot pomembno količino za izmenjavo opore s starejšimi. Kot smo že nekajkrat poudarili, pa vpliv omrežij ni nujno vedno samo pozitiven; v omrežjih se odvijajo tudi konflikti. Tudi manj dramatične reči imajo s strani njihovega omrežja lahko neugoden vpliv na starejše. V nekaterih primerih npr. prav starejši finančno pomagajo svojim otrokom, tako da sami prevzamejo del finančnih tveganj svojih odraslih otrok. Posledično, zaradi odpovedovanja, prevzamejo nase še druga dodatna tveganja.

Okvir našega modela spominja na blaginjski trikotnik npr. Esping-Andersena (1999), ki je kot stebre obvladovanja družbenih tveganj postavil družino (pri nas omrežja socialne

opore), državo, ki ostaja pomemben dejavnik, in **trg**, ki smo ga v našem modelu glede na empirične podatke in tudi logično glede na populacijo, ki ni več udeležena na trgu dela, nekoliko degradirali. Pomen trga v odnosu do obvladovanja tveganj se kaže predvsem v njegovi nelegalni različici. Črni trg je bil pomemben vir dodatnih zaslužkov že v preteklosti, tudi ob delu in kasneje v upokojitvi. Gre za nudenje kakšnih praktičnih storitev za plačilo oz. v nekaterih primerih celo za materialno izmenjavo dobrin (šivanje, pospravljanje, »malanje«, pobiranje pridelkov na poljih itd). Tako delovanje je prisotno tako na podeželju kot v mestih. Drugi klasičen pomen trga je tržna oskrba s storitvami (najem negovalke) in dobrinami (medicinski pripomočki), ki pomagajo starejšim pri obvladovanju npr. zdravstvenih tveganj, vendar je tega zaradi finančnih zmogljivosti starejših razmeroma malo. Načelo pretoka pomoči je skozi plačilo za delo oz. denarno-materialne izmenjave.

V ta naš okvir uvrščamo še **tretji sektor**, katerega vloga je prav tako razvidna v empiričnih podatkih, vendar glede na poročanja intervjuvancev v tem oziru do določene mere omejena. Odkrili smo dva tipa civilnodružbenih organizacij in dve vrsti vplivov – skozi pomoč in druženje. Humanitarni organizaciji Rdeči križ in Karitas sta med ljudmi dobro poznani, mnogi tudi aktivno sodelujejo kot prostovoljci in pomagajo pomoči potrebnim. Glede na omejeno velikost in pogostost pa je videti, da taka, čeprav dobrodošla pomoč ne more bistveno prispevati k zmanjšanju tveganj najbolj ranljivih. Nekateri starejši se udeležujejo tudi različnih skupin za samopomoč, običajno vezanih na društvo kakšnih bolnikov (npr. diabetikov itn.), pri čemer gre za pomoč in druženje hkrati. Bolj kot za neposredno preprečevanje tveganj gre pri interesnih društvih (npr. planinsko društvo) za samo izboljševanje kakovosti življenja, kjer se starejši družijo ob skupni aktivnosti.

Pomembno vlogo v tem okviru smo pripisali prav **posamezniku** samemu. Kako se tveganja pri posamezniku vzpostavljajo, smo opisali na začetku skozi koncept ranljivosti. Način posameznikovega obvladovanja tveganj pa poteka skozi **strategije shajanja**. Starejši z vrsto identificiranih strategij shajanja bistveno vplivajo na tveganja, s katerimi se soočajo, in s tem na kakovost svojega življenja. Ali se tu odraža nova paradigma individualne odgovornosti za blaginjo ali pa gre za stare, uveljavljene vzorce posameznikovih prizadevanj po varnosti v tveganih pogojih, je težko reči, ker smo sklepe seveda izpeljevali zgolj iz presečnih podatkov. Bolj se nagibamo k sklepu, ki nam ga nakazuje pogled skozi življenjski potek. Skozenj vidimo, da se je ta generacija najranljivejših starejših s tveganimi razmerami in pomanjkanjem soočila že v otroštvu, potem pa se je ta njihova izkušnja nadaljevala v

delovnem življenju, sedaj pa se nadaljuje še v starosti. Vsekakor pa lahko sklenemo, da starejši niso zgolj pasivni spremljevalci lastnega staranja in širših družbenih procesov, pač pa aktivno delujejo in izboljšujejo svoj položaj. Pasivnost pogosto nastopi šele takrat, ko jim odpove zdravje in so primorani prevzeti pasivne strategije ter postati bolj odvisni od teh drugih neformalnih in formalnih virov opore.

Model pojasnjuje samo dinamiko pojavljanja in povezovanja tveganj ter posledice negativnih izidov. Na ta način prikazuje potek izgubljanja oz. zadrževanja neodvisnosti kot temeljnega elementa kakovosti življenja starejših in pomembne kontekstualne strukturne intervenirajoče dejavnike vpliva. Različni tvorci oz. dejavniki preprečevanja tveganj in zagotavljanja kakovosti življenja (posameznik, socialna omrežja, država blaginje, trg in tretji sektor) se v svojih učinkih dopolnjujejo in izmenjujejo. Predvidevamo lahko, da bo v različnih družbenih kontekstih vloga teh dejavnikov različna. Slednje je vidno tako na mikro-individualni ravni, kot na makro-družbeni ravni. Tako imajo npr. pri posameznikih v različnih življenjskih situacijah omenjeni dejavniki večji ali manjši pomen. Nekateri se zanašajo predvsem na lastne strategije shajanje, drugi v večji meri na svoje osebno omrežje pri tretjih pa igrajo v tej mešani sestavi dejavnikov največjo vlogo formalni viri pomoči itd. Podobno ugotavljajo nekateri avtorji, ki analizirajo blaginjske sisteme (gl. npr. Esping-Andersen 1999), velja na makro-družbenem nivoju. V državah kjer je vloga države šibka, prevzame obrambo pred tveganji na svoja ramena družina v večji meri, ipd. V naši študiji smo razlike odkrili že znotraj posamezne nacionalne države (Slovenije). Odkrili smo, da se intervenirajoči dejavniki razlikujejo tudi že med podeželjem in mestnimi središči (predvsem zaradi dostopnosti storitev, vloge družine in možnosti obdelovanja zemlje na podeželju).⁸³

Iz modela lahko tudi razberemo, da gre za kompleksen proces, kjer posamezni dejavniki vselej delujejo v povezavi s širšim kontekstom. Tako npr. o ogroženosti oz. kakovosti starejših ne moremo soditi le na podlagi kakšnega temeljnega indikatorja, kot je npr. znesek

⁸³ Podrobneje (z izjemo intervenirajočih dejavnikov) dinamike na makro-družbeni ravni nismo analizirali. Fokus raziskovanja je bil na mikro ravni, ki pa seveda odraža strukturne družbene okoliščine. Le te smo v študiji tudi zajeli. Makro raven je bila v našem raziskovalnem pristopu težje dostopna, tako da smo jo obravnavali posredno. Z uporabljenim raziskovalnim pristopom bi bilo sicer možno tudi povsem veljavno opazovati spremembe na makro nivoju, vendar bi to zahtevalo drugačne usmeritve in dodatne cikle teoretičnega vzorčenja. Slednje ostaja predmet nadaljnjega raziskovanja.

pokojnine, pač pa je treba v preučevanje zajeti ves kontekst, v katerem se odvijajo ti procesi. Na podlagi tega modela lahko tudi povemo, kaj je potrebno za uspešno staranje oz. idealno starost. V osnovi bi morali zmanjšati ranljivost, ki je posledica težke življenjske zgodovine. Posamezniki morajo biti potem opolnomočeni tako, da imajo dovolj zdravja, znanja in sredstev ter opornih omrežnih članov, da se lahko aktivno spoprijemajo z vsakdanjimi težavami. Med člani omrežja socialne opore mora vladati medgeneracijska solidarnost, za katero pa morajo imeti člani tudi čas, da jo udejanjijo. Država blaginje naj bi ob osnovni zaščitniški vlogi kar najširše in čim bolj prilagojeno zadovoljevala potrebe starejših ter skupaj s tretjim sektorjem in trgom zagotavljala pogoje, ki bi omogočali enakopravno udeležbo starejših v družbenem življenju.

Na koncu želimo izpostaviti še nekatere omejitve tega modela. Skladno s cilji GT smo podali teoretične izpeljave, ki smo jih postavili v predstavljeni model, ki pojasnjuje dogajanje na proučevanem raziskovalnem polju. Gre za prvi poizkus izoblikovanja teoretičnih zaključkov na podlagi empiričnih rezultatov na določeni točki raziskovanja. Model bi v nadaljevanju potreboval še dodatno raziskovalno podporo, saj bi marsikateri identificirani element bilo treba bolj temeljito preučiti, kar ostaja naloga za nadaljnje raziskovanje. Prav gotovo model ne pojasnjuje vse heterogenosti in kompleksnosti pojava, menimo pa, da pojasni neki temeljni del, in to z neke nove perspektive. Njegova posplošljivost je omejena, vezana na specifične podatke, na katerih temelji. Slednji so vezani na določeno okolje ter strukturne pogoje in čas, v katerem je zbiranje in analiziranje podatkov potekalo. Zato pravimo, da gre za substancialno teorijo polja. Posplošljivost je vsebinska, kar pomeni, da naj bi teorija veljala le v enakih pogojih.

Veljavnost rezultatov našega inovativnega raziskovalnega pristopa z integracijo metod v osnovi izvira iz triangulacije. Triangulacija je eden temeljnih principov, ki (sicer sama po sebi še ne predstavlja zadostnega kriterija veljavnosti) v načelu doprinese k povečanju veljavnost rezultatov (Denzin in Lincoln 2008; Creswell in Plano Clark 2007; Silverman 2005; Marvasti 2004). V našem raziskovalnem načrtu je triangulacija prisotna tako na ravni kombinacije različnih metod, oblik sklepanja in vrst podatkov. Naše ugotovitve smo tako okrepili s treh perspektiv in vrst podatkov, z empiričnimi kvantitativnimi podatki respondentov ankete, kvalitativnimi podatki intervjuvancev ter ekspertov z obravnavanega področja.

Tako kvantitativne kot kvalitativne metode sledijo svojim epistemološkim izhodiščem in lastnim kriterijem doseganja veljavnosti. Različni avtorji (npr. Silverman 2005; Marvasti 2004) opredeljujejo triangulacijo, validacijo s strani udeležencev in obravnavo odstopajočih primerov kot nekaj splošnih strategij za doseganje veljavnosti kvalitativnega raziskovanja, ki je imelo pri nas osrednjo vlogo. Poleg teh kriterijev ima *grounded theory* še sebi lastne kriterije zagotavljanja kakovosti in veljavnosti. Glaser in Strauss (1967/1979) sta na podlagi drugačnih epistemološki izhodišč pod vplivom pragmatizma in simboličnega interakcionizma v izhodišču zavrnila klasično pozitivistično veljavnost in podala lastne kriterije kakovosti *grounded theory* študije, kot so – prileganje podatkom, relevantnost, uporabnost in prilagodljivost. Kasneje sta Strauss in Corbin (1998) podrobneje razdelala še dodatne kriterije za doseganje teh ciljev. Ti se nanašajo predvsem na dosledno upoštevanje temeljnih postopkov in procesa analiziranja v GT ter na utemeljenost v empiričnih podatkih (ibid. 268 – 272). Kakovostna GT naj bi ustrezno pojasnila družbene procese, kar naj bi dosegla z visoko stopnjo konceptualno goste v podatkih utemeljene substancialne teorije (Struebing 2007, 85). Veljavnost našega kvalitativnega dela izvira iz že omenjene triangulacije metod in vrst podatkov. Posebno pozornost smo namenili tudi odstopajočim primerom in alternativnim hipotezam, (npr. še posebej pozorni smo bili na drugačne perspektive ekspertov, gl. priloga C). Rigorozno smo sledili postopke v GT, tako da smo tudi z metodo konstantnih primerjav dosegli temeljit razvoj konceptov (npr. »škatli« tveganja in strategij). Nenazadnje so ugotovitve ustrezno predstavljene z bogatimi zapisi intervjujev. Ocenjujemo, da smo dosegli ustrezno stopnjo veljavnosti ugotovitev tudi pri sintezi zgoraj predstavljenega teoretičnega modela. Veljavnost modela pa naj bi glede na osnovna izhodišča GT iz pragmatizma presojali tudi in predvsem po uporabnosti tj. praktični relevantnosti končnih ugotovitev (Struebing 2007, 85).

6 ZAKLJUČEK

V zaključku želimo povzeti ter pripisati pomen najpomembnejšim in najzanimivejšim ugotovitvam, ki so bile sicer podrobneje obravnavane po posameznih poglavjih. Omenili bomo tudi nekatere dileme, opozorila in pomanjkljivosti ter nakazali smer za nadaljnje raziskovanje.

Študijo smo osnovali na treh temeljnih senzitivirajočih konceptih, s čimer smo ohranili širok pojmovni okvir. V izhodišče smo postavili starejše ljudi, v kvalitativnem delu pa smo se še posebej osredotočili na bolj ranljive starejše, tj. tiste, ki težko shajajo. Do njih nas je vodilo teoretično vzorčenje in želja po identifikaciji najbolj perečih tveganj, ki bi jih najbolj veljalo preprečevati. Ti ranljivi starejši so tveganjem bolj izpostavljeni, zato so ta pri njih tudi bolj vidna; enako velja tudi za strategije shajanja s tveganji. Opozarjamo torej, da so rezultati osnovani na ranljivih starejših, zato je njihovo, tudi vsebinsko, posploševanje omejeno. Ne glede na to menimo, da so identificirana tveganja precej simptomatična za populacijo starejših, katere večino predstavljajo ranljivi posamezniki. Naslednja dva izhodiščna senzitivirajoča koncepta, ki opredeljujeta raziskovalno temo, sta tveganje in omrežje socialne opore. Poudarjamo, da študija namerno pristopa k problematiki skozi perspektivo tveganj in omrežij. Sicer pa je odprto in široko sledila odgovorom na raziskovalna vprašanja, na katera smo odgovarjali kar po poglavjih, kar bo razvidno tudi iz tega zaključka. Želeli smo ugotoviti, s katerimi tveganji se starejši soočajo, kako jih premagujejo in kakšen pomen ima pri tem omrežje socialne opore. Glede na ta izhodišča in cilje smo oblikovali specifičen raziskovalni načrt, kjer ima poleg kvantitativne, statistične analize socialnih omrežij in opore na kvotnem vzorcu osrednjo vlogo predvsem kvalitativni *grounded theory* pristop s svojo induktivno usmeritvijo. Ta temeljna izhodišča ponovno navajamo z namenom, da bralca spomnimo in opozorimo nanje, ko bo presojal vsebino, pomen in domet naših spoznanj.

Vlogo omrežij smo preučevali tako kvantitativno kot kvalitativno. Že kvantitativne analize so pokazale, da se s staranjem povečujejo ranljivost in tveganja za kakovostno življenje starejših. Ugotovili smo, da imajo starejši zaradi zdravstvenega stanja statistično značilno več težav pri vsakdanjih opravilih (le 40 % upokojenih je povsem brez težav, 15 % jih ima večje težave, ko sicer vse še zmorejo sami, a s težavo. Deleža pri srednji generaciji sta 82 % oz. 3 %, pri študentih pa 91 % in praktično nič). Pri vsakodnevnih opravilih ima 1/3 upokojenih težave z gibanjem, pri srednji generaciji in študentih pa sta ta dva deleža

zanemarljiva. Starejši ocenjujejo svoje zdravje za slabše, celo od drugih ljudi enake starosti, ter imajo nižjo percipirano samoučinkovitost kot srednja generacija in študenti. Starejši so tudi nekoliko manj zadovoljni s svojim življenjem kot preostali dve skupini.

Ranljivost starejših je pogojena s strukturnimi značilnostmi njihovih omrežij. S povečano ranljivostjo starejših se povečujejo tudi njihova tveganja. Rezultati so pokazali, da imajo starejši nekoliko manjša omrežja, predvsem pa se dogajajo znotraj njih nekatere spremembe. Pokazal se je upad članstva v tretjem krogu, ki ga predstavljajo prijatelji, člani razširjene družine in sodelavci. Posledično postajajo omrežja vse bolj družinska (več kot 70 % omrežja predstavljajo družinski člani). Strukturna ranljivost se pokaže pri določenih vrstah opore. Medtem ko sta potrebi po emocionalni opori in opori v bolezni zadovoljeni (imajo dovolj, v povprečju 10 oz. 5 članov, kar je celo več kot drugi generaciji, hkrati pa so tudi zadovoljni s prejeto oporo te vrste), se izrazito pomanjkanje opazi pri finančni (2) in informacijski opori (3), druženju (6) in delno tudi pri instrumentalni opori (5), kjer imajo na voljo manj članov kot srednja generacija in študenti. Ogroženost starejših tako potrjuje to manjše povprečno število oseb, ki nudijo te vrste oporo, še bolj pa porazdelitev pomanjkanja opore v posamezni populaciji. Med starejšimi je kar 39 % takih, ki se v primeru potrebe po finančni pomoči ne bi mogli obrniti na nikogar, naslednjih 25 % pa jih ima na voljo le enega samega takega člana. Podobna je slika pri informacijski opori: 21 % jih nima nikogar, drugih 21 % pa se jih lahko po informacije obrne le na eno osebo. Manj izrazita je nato slika pri druženju (4 % jih nima nikogar, 9 % jih ima le eno osebo za druženje). Porazdelitve teh deležev so tudi statistično značilno slabše od drugih dveh generacij.

Čeprav se za emocionalno oporo in oporo v bolezni deleži članov povečajo, kar pripisujemo mobilizacijskemu učinku ob pojavu povečane potrebe, rezultati kažejo, da na področju finančne ter informacijske opore ter pri druženju verjetno obstajajo neizpolnjene potrebe. V ta področja bi zato veljalo usmeriti pozornost formalnih oblik pomoči in intervencije za najbolj kritične primere. Podobno želimo opozoriti še na poseben primer (ne)zadovoljstva s prejeto oporo ob stresnem življenjskem dogodku. Pri upokojitvi je precej upokojenih poročalo o tem, da jim nihče ni pomagal. Glede na opažanje, da so tu v povprečju podali tudi najmanjšo oceno zadovoljstva, lahko sklepamo, da se tu odpira prostor za neko obliko formalne pomoči.

Rezultati kažejo na to, da omrežja socialne opore (predvsem družinski člani starejših) poskrbijo, da so najbolj resna tveganja obvladana, saj sta emocionalna opora in opora v bolezni precej veliki, ne glede na morebitno upadanje skupnega števila članov. Podobno ugotavljajo tudi drugi avtorji (Lang in Carstensen 1994; van Tilburg in van Groenou 2002; Gurung in drugi 2003; Shaw in drugi 2007; Gurung in Von Dras 2007). Tu se potrjuje izreden pomen vloge socialnega omrežja. Glede na spremembe članstva v omrežju (npr. po upokojitvi sodelavce zamenjajo sosodje) se rezultati skladajo z modelom konvoja (Khan in Antonucci 1980), pa tudi teorijo socio-emocionalne selektivnosti (Carstensen 1992). Za ugotovljene spremembe v sestavi pa ne vemo, v kolikšni meri gre za posledice želenih prehodov med družbenimi vlogami oz. izbiro posameznikov posvetiti se zgolj najbolj opornim odnosom in te vzdrževati z izmenjavo opore, koliko pa gre za povsem »naraven potek« izgubljanja članov oz. družbenostruktarno prisilo (npr. upokojitev določajo tudi formalna pravila, psihofizične zmožnosti in družbeno-kulturna pričakovanja). V tem primeru moramo določeno veljavnost priznati tudi elementom teorije družbene razbremenitve (*disengagement theory*) (Cumming in Henry 1961, v Bengtson in drugi 2005). Vsekakor pa so statistične analize potrdile pomembno vlogo osebnega omrežja, ki z nudenjem socialne opore preprečuje, zmanjšuje in lajša posledice številnih tveganj za posameznika.

Neko dodano vrednost k merjenju omrežij socialne opore predstavlja tudi redka vključitev nekaterih psiholoških značilnosti, še posebej samoučinkovitosti. Ugotovitve zaenkrat stojijo nekoliko same zase, menimo pa, da imajo velik potencial za nadaljnje raziskovanje. Samoučinkovitost se je izkazala za statistično značilno povezano z velikostjo omrežja, povezanost pa je precej močnejša pri starejših ($r = 0,346$, $P < 0,01$). Sklepamo torej lahko, da večja samoučinkovitost pripomore k vzpostavljanju in vzdrževanju velikosti socialnega omrežja oz. obratno, da imajo omrežja pomembno vlogo pri ohranjanju samoučinkovitosti v starosti. Takih dvosmernih povezav, ki bi jih bilo treba natančneje preučiti, je še nekaj: samoučinkovitost se povezuje s pozitivnimi ocenami zdravja ter splošnim zadovoljstvom in srečo, negativno pa s težavami, ki jih imajo zaradi zdravja. Glede klasičnih osebnostnih značilnosti, ki smo jih lahko preučevali, ugotavljamo, da bolj emocionalno stabilni in prav tako bolj ekstravertirani svoje zdravstveno stanje ocenjujejo kot boljše, težave, s katerimi se soočajo, pa kot manjše. Podobno so tudi bolj zadovoljni in srečni v svojem življenju.

Menimo, da smo že s temi osnovnimi analizami pokazali na pomembnost tudi psiholoških vidikov pri preučevanju omrežij socialne opore ter njihovih učinkov na obvladovanje tveganj in kakovost življenja. Tudi za nadaljevanje, ko obravnavamo strategije shajanja, je samoučinkovitost pomembna osebna lastnost, saj vpliva na to, kako učinkovito se bo posameznik spoprijel z določenimi tveganji.

V nadaljevanju smo prešli na kvalitativno, induktivno usmerjeno raziskovanje ter se posvetili družbenim in individualnim tveganjem starejših, pri čemer smo zavzeli emski zorni kot. Pred empiričnim proučevanjem smo se morali prebiti skozi konceptualno zmešnjavo, ki vlada na tem področju, saj mnogi avtorji preveč nekonsistentno uporabljajo ta pojem. Tako smo najprej ustrezno opredelili sam pojem tveganja in ga razmejili do drugih sorodnih konceptov. Že ta konceptualni pregled lahko štejemo za koristen prispevek k razpravi o tveganjih starejših. Analizirali smo odprte odgovore iz ankete in ugotovili, da se tveganja generacijsko med upokojenimi, srednjo generacijo in študenti statistično značilno razlikujejo, pri čemer se posamezniki dobro zavedajo tveganj drugih generacij, ki jih pričakujejo tudi za svojo prihodnost. Pričakovano prevladuje skrb za lastno zdravje.

Pomemben rezultat naših analiz na empiričnih podatkih je »škatla tveganj« (gl. slika 3.1), ki smo jo razvili induktivno »od spodaj«. Služi nam za opis koncepta in njegovih dimenzij, na podlagi katerih tveganja analiziramo in razvrščamo; tako nam daje analitično orodje za proučevanje tveganj starejših. Menimo, da je uporabna tudi v drugih kontekstih analize tveganj posameznikov.

Tveganja starejših smo nato kategorizirali glede na osrednjo kategorijo, »metatveganje«, tj. izgubo neodvisnosti. Analize intervjujev so pokazale, da je to najbolj nezaželen dogodek, ki se ga starejši najbolj bojijo in ki pravzaprav strukturira njihova prizadevanja za obvladovanje tveganj in doseganje kakovosti življenja v starosti. Pomembno se nam zdi, da naše analize razvidno pokažejo, kako lahko k temu »metatveganju« vodijo tveganja z različnih področij – tveganja za zdravje ter finančna, socialna in strukturna tveganja. Posameznih tveganj tu ne bomo ponovno izpostavljali. Izpostavimo naj le nekaj zanimivejših, čeprav nekoliko idiosinkratičnih ugotovitev. Pogosto nam določene stvari v življenju nekatera tveganja zmanjšujejo, a hkrati povečujejo druga. Tako so lahko psi in mačke pomembni socialno-emocionalni nadomestki, ki preprečujejo tveganje osamljenosti, hkrati pa smo jih prepoznali tudi kot nevarne za padeč. Podobno je z rutinami, ki nam lajšajo

življenje, a včasih nam v starosti zameglijo percepcijo določenih groženj (preproge, copati itd.). Zanimivo je tudi opažanje, da se nekateri tveganj ne bojijo, druge pa strah pred tveganji prav paralizira in izolira, kar seveda nato še bolj poveča nekatera druga tveganja. Pri tveganjih smo izpostavili tudi intervenirajoče dejavnike. Med drugim ugotavljamo, da je, zanimivo, zima pomemben, pogosto prezrt dejavnik, ki močno povečuje mnoga tveganja, zato bi morda morali formalni programi pomoči to dejstvo bolj upoštevati. Živeti sam je druga okoliščina, ki v temelju poveča tveganja. Smo pa odkrili različne situacije – močno ranljive posameznike, ki živijo sami, popolnoma izolirani od sveta, pa tudi take, ki dobro funkcionirajo in prejemajo obilico opore od skupnosti, sosedov itd. Tu se ponovno prepozna pomembna vloga omrežij in opore, ki jo nudijo.

Temeljna ugotovitev pri analizi tveganj je, da je najbolj kritična situacija za posameznika, ko pride do prekrivanja in vzajemne krepiteve tveganj. Pojav določenega tveganja oz. realizacija škodljivega dogodka vzpostavi oz. poveča še vrsto drugih tveganj.

Pomembno se nam zdi tudi, da smo na empiričnih podatkih s specifičnim postopkom »oddaljene primerjave« pojasnili tudi pomen tveganega vedenja in njegovih možnih pozitivnih posledic za posameznika. S predstavljenimi ugotovitvami lahko bolje razumemo prenekatero od zunaj morda težko razumljivo tvegano vedenje starejših. Na videz paradoksalno lahko s tveganim vedenjem preprečujejo določena druga tveganja, npr. izgubo identitete, neodvisnosti, samoučinkovitosti, samopodobe ..., kar je zelo pomembno, a običajno ni v zavesti negovalcev in negovalnih institucij – kot o tem v literaturi poročajo nekateri avtorji (gl. Flaker 1994; Grebenc in Flaker 2007; Mali in Milošević Arnold 2007). Tako razumevanje se kaže za potrebno predvsem pri vedah in strokah (socialno delo, nega), ki se v praksi ukvarjajo s starejšimi in njihovimi tveganji.

V diskusiji o tveganjih starejših smo nato izpostavili nov konceptualni premislek, ki sledi iz kvalitativnih analiz intervjujev. Ugotavljamo, da se tveganje z vidika posameznika nekako relativizira – če je zanj neki izid tveganja »popolnoma neverjeten«, »popolnoma verjeten«, nanj posameznik nima nikakršnega vpliva oz. nima izbire za alternativno delovanje. Pri tem opozarjamo, da gre za neke uvodne izpeljave, ki bi potrebovale dodatno analizo na novih podatkih in analitični razmislek, kar nam ostaja za prihodnje raziskovanje. Če bi jih lahko še bolje razvili in utemeljili v podatkih, menimo, da bi lahko to bil pomemben prispevek k obstoječim formalnim teorijam o tveganjih.

V nadaljevanju smo preučevali, kako starejši v teh tveganih pogojih shajajo. Želeli smo identificirati načine, na katere se posamezniki soočijo s tveganji in kako jih obvladajo. Ob analiziranju dimenzij načinov shajanja na empiričnih podatkih smo razvili »škatlo strategij« (gl. shema 4.1), ki nam pomaga pri prepoznavanju in kategoriziranju strategij. Menimo, da gre za uporaben hevristični pripomoček, ki pomeni pomemben prispevek našega dela. Uporabnost je širša predvsem zato, ker smo na ravni akterjev opredelili tako posameznika in družino kot tudi skupnost. Nato lahko strategije razvrščamo še glede na dimenziji aktivnosti in smeri delovanja. Slednji sta prepoznani že v temeljnem konceptu spoprijemanja s stresom (*coping*) (Lazarus in Folkman 1984), kar daje škatli določeno dodatno veljavnost. Strategije smo nato kategorizirali na različnih ravneh in po različnih sklopih tveganj, s katerimi se spopadajo. Identificirali smo strategije za ohranjanje zdravja in sposobnosti, za ohranjanje finančne varnosti in strategije za zagotavljanje socialne opore. S slednjimi prepoznavamo tudi pomen, ki ga sami starejši vidijo v vlaganju v vzdrževanje svojih osebnih omrežij socialne opore, kar pomeni, da posamezniki vedo, da lažje shajajo ob pomoči opornih članov v omrežju in tako lažje obvladujejo določena tveganja. Strategije kažejo predvsem na dve pomembni stvari. Prvič, starejši so aktivni in iznajdljivi akterji še pozno v starost, kjer se njihova aktivna prizadevanja za kakovost življenja nadaljujejo. Pasivni postanejo, ko tveganja presežejo njihove kapacitete shajanja; takrat začnejo uporabljati pasivne strategije shajanja, s katerimi neposredno ne rešujejo nastale situacije, temveč bolj rešujejo psihološko stisko in stres, v katerega so prišli. V takih razmerah, ko so njihove sposobnosti presežene, ima ključno vlogo pomoč od zunaj, tj. omrežje socialne opore, in šele zatem formalna pomoč.

Drugič, za svoje strategije shajanja tudi sicer pogosto potrebujejo druge ljudi, ki jim pomagajo, in se nanje navezujejo – velikokrat gre za potomce, mlajše družinske člane, ki jim pomagajo v duhu vzajemnosti in medgeneracijske solidarnosti. Tu smo se ponovno vrnili k pomenu in vlogi omrežja socialne opore ter na ta način sklenili krog s prvim poglavjem. Črpanje oz. prejemanje pomoči iz svojega omrežja socialne opore kot strategija shajanja je izredno pomembno. Sloni pa na nekaterih predpostavkah. Predvsem je pomembna kakovost odnosov, ki vladajo med člani omrežja. Dobri odnosi se ohranjajo na več načinov, pri tem pa starejši uporabljajo tudi vrsto iznajdljivih strategij. V temelju gre za vzpostavitev načela recipročnosti oz. vzajemnosti. Med mnogimi intervenirajočimi dejavniki strategij lahko na tem mestu izpostavimo časovno dostopnost članov omrežja. Problem časa je izrazit, saj ga srednji generaciji zaradi kariernih in družinskih obremenitev primanjkuje, pogosto pa ga

zmanjka tudi za potrebno spremstvo, prevoze, skrb za svoje ostarele starše, za katere strukturni pogoji ne omogočajo samostojnega reševanja individualnih težav, temveč jih pehajo v odvisnost od svojih otrok. Ker je čas poleg dobrih odnosov eden temeljnih dejavnikov za nudenje opore, bi ta problem zahteval več družbene in raziskovalne pozornosti, saj bo s staranjem populacije neizogibno postajal le vedno večji. Že sedaj smo opazili nekoliko paradoksalno situacijo, ko imajo starejši več koristi od svojih brezposelnih otrok, ki imajo čas, da jim lahko pomagajo v večjem obsegu.

Naslednja pereča težava, ki smo jo odkrili ob preučevanju strategij shajanja, je, da starejši ničesar ne načrtujejo za svojo prihodnost, ne razmišljajo vnaprej. To bi jim povzročilo prevelik stres spričo pričakovanih črnih scenarijev. Gre pravzaprav za strategijo shajanja v takih razmerah. Raje se odločijo za sprotno reševanje težav, ki je manj psihično obremenjujoče, a gotovo tudi manj učinkovito. Menimo, da bi neki socialni ukrepi, ki bi razmere izboljšali do te mere, da jih starejši ne bi percipirali več za tako ogrožujoče, imeli zaradi povrnjenega razmišljanja o prihodnosti podvojene pozitivne učinke.

V zadnjem poglavju smo naše ugotovitve skušali sestaviti v teoretični model, ki bi pojasnjeval, kako se tveganja pojavijo, kaj nanje vpliva in kakšne posledice imajo za kakovost življenja posameznika. Model je rezultat, do katerega smo prišli, ko smo izvorno želeli preučiti tveganja starejših in vlogo omrežij; ker pa smo držali naš konceptualni okvir v oklepaju ter bili pri preučevanju gradiva odprti za nove poglede in širše procese, smo lahko prepoznali različne dejavnike, ki se vklapljujejo v proces nastajanja (ne)kakovosti življenja v starosti. Model izpostavlja tako vlogo starejših kot aktivnih akterjev in proizvajalcev lastne blaginje, ki prek strategij obvladujejo tveganja, ki vodijo v temeljno tveganje odvisnosti, kakor tudi vlogo omrežij na mezoravni, ki lahko posamezniku odločilno pomagajo, še zlasti, ko so presežene njegove sposobnosti shajanja. Izpostavljena sta bazični pomen države blaginje ter omejen vpliv tretjega sektorja in trga. V modelu pa pri vseh teh akterjih prepoznavamo tudi potencial za povzročitev tveganja. Model je unikatni v tem, da zajema tako mikroraven, na kateri je predstavljen procesni vidik (kako se tveganje vzpostavi in realizira ter kako se tveganja medsebojno povezujejo in vodijo vse globlje v odvisnost; v tem procesu je posebej izpostavljena vloga delovanja posameznika skozi strategije shajanja), mezoraven omrežja socialne opore in makroraven družbenega življenja, s poudarjenimi državnimi, tržnimi in neformalnimi strukturnimi vplivi na te procese v središču.

Na koncu se je treba zavedati, da popolne varnosti v življenju ni in da so tveganja vseprisotna. Vprašanje je le, kako so porazdeljena, kako jih različni akterji na mikro-, mezo- in makroravni bodisi individualno oz. družbeno rešujejo. Tako posamezniki kot družbe poizkušajo v danih razmerah »preživeti«. Njihovo »preživetje« je odvisno od mnogih dejavnikov. Za neko omejeno področje tveganj ranljivih starejših smo te dejavnike opredelili v tem delu. Predvsem pa študija tudi dokazuje, da je problem kompleksen in da se problematike ranljivosti, tveganj in kakovosti življenja starejših ne da obravnavati le zgolj z nekaterimi posameznimi, običajno finančnimi kvantitativnimi indikatorji. Tako npr. denar še zdaleč ni vse, kakor tudi število članov v gospodinjstvu ne pomeni nujno pomembne opore, če so člani družine v konfliktu ali pa če so vsi npr. zelo revni.

Ne da bi idealizirali vlogo osebnih omrežij, saj moramo ob oporni vlogi omrežij priznati, da se znotraj njih dogajajo tudi konflikti, ki smo jih opazili tudi pri naših intervjuvancih, pa vseeno menimo, da ne pretiravamo, če rečemo, da imajo osebna omrežja velikanski potencial, da prek socialne opore in strategij posameznika pozitivno vplivajo na obvladovanje tveganj.

Na koncu naj podamo še kritičen premislek o raziskovalnem pristopu in študiji. Menimo, da smo z raziskovalnim načrtom z integracijo metod (gl. shema 1.1) uspešno dosegli želene cilje, hkrati pa se zavedamo in opozarjamo na določene pomanjkljivosti takega pristopa. Omejitve študije izhajajo iz njene zasnove, ki hkrati pogojuje tudi njene prednosti. Sama kombinacija metod in dveh temeljnih spoznavnih principov (deduktivnega in induktivnega) prispeva k bolj veljavnim ugotovitvam. Model z izbiro udeležencev se je dobro izkazal in nam omogočil ustrezen začetek kvalitativnega raziskovanja, tako nam je smiselno olajšal začetno teoretično vzorčenje. Tudi drugače je kvantitativni pristop z merjenjem omrežij in socialne opore osvetlil pomembne kvantitativne vidike obravnavane tematike. Omejitve posplošljivosti teh ugotovitev izhajajo iz kvotnega vzorca ankete. Metode smo integrirali do določene mere, saj je šlo za dvostopenjski model z izbiro udeležencev. Čeprav je šlo deloma tudi za sočasno analizo kvantitativnih in kvalitativnih podatkov pa je bilo potrebno paziti, da ni prišlo do nezaželenega prepletanja saj zaradi epistemoloških izhodišč posameznih metod, predvsem pa postopkov induktivnega sklepanja v GT, to ne bi bilo ustrezno. Vsaka posamezna metoda je prispevala svoj pomemben delež, ki ga druga ne bi mogla ustrezno zajeti, še posebej osrednja *grounded theory* z induktivnim eksploratornim vpogledom v življenjski svet »od spodaj«, ki nam je omogočil odkriti doslej nepoznane vidike

in prispeval k inovativnim rezultatom študije. Pomanjkljivosti so seveda v že omenjenih omejenih možnostih posploševanja, k čemur pa tak eksploratorni, induktivno usmerjeni pristop v temelju niti ne teži. Tovrsten pristop z integracijo metod in tudi kombinacijo dveh spoznavnih principov (deduktivnega in induktivnega), predvsem pa uporabo induktivno usmerjene *grounded theory* analize bi priporočili tudi drugim raziskovalcem, pri čemer jih opozarjamo na dolgotrajen časoven proces, ki zahteva tudi veliko prizadevanje raziskovalca, ki pa je na koncu poplačan z izvirnimi rezultati.

Na vsebinski ravni je glede omejitev in prednosti najprej treba omeniti izbor senzitivirajočih konceptov, ki nas je osredotočil na tiste najbolj pereče vidike. Tako smo v temelju proučevali tveganja in omrežja, čeprav smo se pogosto sklicevali na kakovost življenja. Ko iz tveganj sklepamo na kakovost življenja in blaginjo, opozarjamo, da smo izhajali iz obvladovanja tveganj (podobno kot Esping-Andersen na makroravni) – kar je iz preprečevanja slabih izidov. Nismo pa neposredno proučevali tistega, kar prinaša izključno pozitivno kakovost in dodatno blagostanje, kar bi veljalo posebej preučiti v kakšni nadaljnji študiji.

Opozoriti želimo še na to, da v naši kategorizaciji predstavljena tveganja in strategije gotovo ne zajemajo vseh primerov tveganj in strategij starejših, kakor tudi ne moremo trditi, da so našeta tveganja in strategije reprezentativne za celo populacijo starejših. Zaradi uporabe namenskega teoretičnega vzorčenja je možno zgolj vsebinsko posploševanje na tveganja in strategije (naj)bolj ranljivih starejših. Kljub temu menimo, da smo uspeli prikazati tista najbolj tipična tveganja, ki v danih zaostrenih okoliščinah ogrožajo pomemben del starejše populacije, in strategije, s katerimi starejši ta tveganja skušajo obvladati. Na podlagi teh spoznanj bi bilo v nadaljnjem raziskovanju treba preiti na iskanje možnih ukrepov in intervencij s strani države blaginje, da bi s svojimi programi podprla individualne strategije shajanja oz. neposredna omrežja (družine), ki prevzemajo breme skrbi za posameznika.

Ravno tu se nakazuje uporabna vrednost študije. Naša dognanja nimajo le spoznavne vrednosti, ampak predstavljajo tudi uporabno vrednost za vse oblikovalce bolj informiranih socialnih politik za zagotavljanje kakovosti življenja starejših in trajnostnega razvoja slovenske družbe v celoti.

Več ko smo podali odgovorov, več vidimo tudi še zanimivih odprtih problemov, ki bi jih bilo treba podrobneje obdelati. Integracija v model je končni rezultat tu predstavljenega dela, vendarle pa gre do določene mere le za, dobro v podatkih utemeljeni poizkus teorije, in stanje trenutnega raziskovanja, ki ga je treba podvreči nadaljnjim preučevanjem ter izpostaviti kritikam, izboljšavam in tudi morebitnim kvantitativnim analizam.

Za zaključek lahko le pritrdimo Glaserju in Straussu (1967, 40), ko pravita: *Objavljena beseda ni nikoli zadnja, je zgolj premor v neprekinjenem procesu generiranja teorije.*

7 LITERATURA

- Ajrouch, Kristine J., Toni C. Antonucci in Mary R. Janevic. 2001. Social Networks Among Blacks and Whites: The Interaction Between Race and Age. *Journal of Gerontology* 56 (2): 112–118.
- Albertini, Marco, Martin Kohli in Claudia Vogel (2007): Intergenerational transfers of time and money in European families: common patterns different regimes? *Journal of European Social Policy* 17: 319–334.
- Antonucci, Toni C. 1986. Measuring Social Support Networks: Hierarchical Mapping Technique. *Generations* 3 (10–12).
- Antonucci, Toni C., Hiroko Akiyama in Jennifer E. Lansford. 1998. Negative Effects of Close Social Relations. *Family Relations* 47 (4): 379–384.
- Bandura, Albert. 1997. *Self-Efficacy. The exercise of control*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Bauman, Zygmunt. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich. 1986/1998. *Risk Society: Towards a new modernity*. London: Thousand oaks.
- Beck, Ulrich. 1986/2001. *Družba tveganja. Na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens in Scott Lash. 1994. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim. 1996. Individualizacija in tvegane svobode. *Teorija in praksa* 33 (5): 817–838.
- Bengtson, Vern L. in Robert E. L. Roberts. 1991. Intergenerational Solidarity in Ageing Families: An Example of Formal Theory Construction. *Journal of Marriage and the Family* (53): 856–870.
- Bengtson, Vern L. 2001. Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds. *Journal of Marriage and Family* (63): 1–16.
- Bengtson, Vern, Roseann Giarrusso, Beth J. Mabry in Merrill Silverstein. 2002. Solidarity, Conflict and Ambivalence. *Journal of Marriage and Family* (64): 568–576.

- Bengtson, Vern L., Norella M. Putney in Malcolm L. Johnson. 2005. The Problem of Theory in Gerontology Today. V *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*, ur. Johnson, Malcolm L., 3–20. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berkman, Lisa F., Thomas Glass, Ian Brissette in Teresa E. Seeman. 2000. From social integration to health: Durkheim in the new millennium. *Social Science & Medicine* 51: 843–857.
- Borglin, Gunilla, Anna-Karin Edberg in Ingalill Rahm Hallberg. 2005. The experience of quality of life among older people. *Journal of Aging Studies* 19: 201–220.
- Campbell, Scott in Greg Currie. 2006. Against Beck: In Defence of Risk Analysis. *Philosophy of the Social Sciences* 36 (2): 149.
- Carstensen, Laura L. 1992. Social and Emotional Patterns in Adulthood: Support for Socioemotional Selectivity Theory. *Psychology and Aging* 7 (3): 331–338.
- Cattell, Vicky. 2001. Poor people, poor places, and poor health: the mediating role of social networks and social capital. *Social Science & Medicine* 52: 1501–1516.
- Cavanaugh, John. C. 1999. Theories of Aging in the Biological, Behavioral, and Social Sciences. V *Gerontology. An Interdisciplinary Perspective*, ur. John C. Cavanaugh in Susan Krauss Whitebourne, 1–32. Oxford: Oxford University Press.
- Charmaz, Kathy. 2003. Grounded Theory. Objectivist and Constructivist Methods. V *Strategies of Qualitative Inquiry*, ur. Denzin Norman K. in Lincoln Yvonna S. London: Sage.
- Commission for Social Care Inspection. 2006. *Making Choices: taking risks. A companion paper*. London: Strategy Directorate CSCI.
- Creswell, John W. in Vicki L. Plano Clark. 2007. *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Čelebič, Tanja, ur. 2010. *Socialni razgledi 2010*. Ljubljana: Umar
- Čot, Darja. 2004. Bandurin koncept zaznane samoučinkovitosti kot pomemben dejavnik posameznikovega delovanja. *Socialna pedagogika* 8 (2): 173–196.
- d'Andrea, Luciano in Giancarlo Quaranta. 1996. Civil society and Social Risk: Contribution for a General Theory. Paper presented at Workshop CERFE – Amsterdam School of Social Research. 26. Februar 1996, Amsterdam.

- Davies, Sue, Sara Laker in Lorraine Ellis. 1997. Promoting autonomy and independence for older people within nursing practice: a literature review. *Journal of Advanced Nursing* 26: 408–417.
- Denzin, Norman K. in Yvonna S. Lincoln. 2008. *The Landscape of Qualitative Research*. London: SAGE
- Dercon, Stefan. 2002. Income Risk, Coping Strategies, and Safety Nets. *The World Bank Research Observer* 17 (2): 141–166.
- Douglas, Mary. 1992. *Risk and Blame. Essays in Cultural Theory*. London, New York: Routledge
- Dremelj, Polona. 2002. Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov. *Družboslovne razprave* 19 (43): 149–170.
- Dremelj, Polona. 2007. *Vloga družinskih medosebnih odnosov v okolščinah pozne moderne*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Duner, Anna in Monica Nordstroem. 2005. Intentions and strategies among elderly people: Coping in everyday life. *Journal of Aging Studies* 19: 437–451.
- Durkheim, Emile. 1987/1951. *Suicide: a study in sociology*. London: Routledge and Kegan.
- Đurović, Blažo in Matjaž Mikoš. 2006. Ali smo ogroženi kadar tvegamo? Pojmi in izrazje teorije tveganj zaradi naravnih, geološko pogojenih nevarnosti. *Geologija* 49 (1): 151–161.
- Ekberg, Merryn (2007): The Parameters of the Risk Society. A Review of Exploration. *Current Sociology* 55 (3): 343–366.
- Eng, Patricia M., Eric B. Rimm, G. Fitzmaurice in I. Kawachi. 2002. Social Ties and Change in Social Ties in Relation to Subsequent Total and Cause-specific Mortality and Coronary Heart Disease Incidence in Men. *American Journal of Epidemiology* 155 (8): 700.
- Eng, Patricia M., Eric B. Rimm, G. Fitzmaurice in I. Kawachi. 2002. Social Ties and Change in Social Ties in Relation to Subsequent Total and Cause-specific Mortality and Coronary Heart Disease Incidence in Men. *American Journal of Epidemiology* 155 (8): 700.
- Esping-Andersen, Gosta. 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.

- European Commission (2007): Joint Report on Social protection and Social Inclusion.
- Faulkner, Kimberley A., Jane A. Cauley, Joseph M. Zmuda, Joan M. Griffin in Michael C. Nevitt. 2003. Is Social Integration Associated With the Risk of Falling in Older Community-Dwelling Women? *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences* 58.
- Ferligoj, Anuška, Tina Kogovšek, Polona Dremelj, Valentina Hlebec in Mojca Novak. 2002. *Omrežja socialnih opor prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Flaker, Vito. 1994. Analiza tveganja. *Socialno delo* 33 (3): 189–196.
- Flaker, Vito, Jana Mali, Tadeja Kodele, Vera Grebenc, Jelka Škerjanc in Mojca Urek. 2008. *Dolgotrajna oskrba. Očrt potreb in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Giarrusso, Roseann, Merrill Silverstein, Daphna Gans in Vern L. Bengtson. 2005. Ageing Parents and Adult Children: New Perspectives on Intergenerational Relationships. V *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*, ur. Malcolm L. Johnson, 413–422. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Gilleard, Christopher in Paul Higgs. 2000. *Cultures of ageing. Self, citizen and the body*. Essex: Pearson Education Limited.
- Gilmour, Helen, Faith Gibson, Jim Campbell. 2003. Living Alone with Dementia: A Case Study Approach to Understanding Risk. *Dementia* 2 (3): 403–420.
- Glaser, Barney in Strauss L. Anslem (1967/1979): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York, Aldine de Gruyter.
- Grebenc, Vera. 2005. *Ocena potreb in raziskovanje lokalnih vednosti kot izhodišče za delovanje v socialnem delu*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Grebenc, Vera in Vito Flaker. 2007. Ocena tveganja kot metoda načrtovanja neodvisnega življenja ljudi z demenco. V *Demenca – izziv za socialno delo*, ur. Jana Mali, Vida Milošević Arnold, 73–89. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.
- Gurung, Regan A. R., Shelley E. Taylor in Teresa E. Seeman. 2003. Accounting for Changes in Social Support Among Married Older Adults: Insights From the MacArthur Studies of Successful Aging. *Psychology and Aging* 18 (3): 487–496.

- Gurung, Regan A. R. in Dean Von Dras. 2007. Social support and aging. V *Aging and the Elderly: Psychology, Sociology and Health*, ur. Rendal, L. O., 115–137. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Hamilton, Craig, Svenja Adolphs in Brigitte Nerlich. 2007. The meanings of »risk«: a view from corpus linguistics. *Discourse Society* 18 (2): 163–181.
- Hansson, Sven Ove. 2004. Weighing Risks and Benefits. *Topoi* 23: 145–152.
- Hermanns, Harry. 2004. Interviewing as an Activity. V *A Companion to Qualitative Research*, ur. Uwe Flick, Ernst von Kardorff in Ines Steinke, 209–213. London: SAGE.
- Hlebec, Valentina. 1999. *Evaluation of Survey Measurement Instruments for Measuring Social Networks*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hlebec, Valentina. 2003. Socialna omrežja starostnikov v Sloveniji. *Družboslovne razprave* 19 (43): 171–182.
- Hlebec, Valentina in Tina Kogovšek. 2003. Konceptualizacija socialne opore. *Družboslovne razprave* 19 (43): 103–125.
- Hlebec, Valentina in Srna Mandič. 2005. Socialna omrežja starejših v obdobju tranzicije v Sloveniji. *Kakovostna starost* 8 (4): 2–16.
- Hlebec, Valentina in Tina Kogovšek. 2006. *Merjenje socialnih omrežij*. Ljubljana: Študentska založba.
- Hlebec, Valentina in Maša Filipovič Hrast. 2009. Medgeneracijska solidarnost v družini. V *Brez spopada kultur, spolov, generacij*, ur. Veronika Tašner, 257–274. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Hlebec, Valentina in Maša Filipovič Hrast. 2009. Slovenia. V *The international handbook on aging: current research and developments*, ur. Erdman B. Palmore, Frank Whittington, in Suzanne Kunkel, 475–484. Oxford: Praeger.
- Hlebec, Valentina, Tina Kogovšek, Barbara Domajnko in Majda Pahor. 2009. Kako misliti, opazovati in razumeti omrežja starejših ljudi v Sloveniji. V *Starejši ljudje v družbi sprememb*, ur. Hlebec, Valentina, 153–168. Maribor: Založba Aristej.
- Hlebec, Valentina, ur. 2009. *Starejši ljudje v družbi sprememb*. Maribor: Založba Aristej.

- Hlebec, Valentina, Matic Kavčič, Maša Filipovič Hrast, Andreja Vezovnik in Martina Trbanc. 2010. *Samo da bo denar in zdravje: življenje starih revnih ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hojnik Zupanc, Ida, Nina Ličer in Valentina Hlebec. 1996. Kdo so uporabniki varovalnega sistema v Ljubljani? *Fitris* (4): 22–39.
- Holmes T. H. in R. H. Rahe. 1967. The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research* (2): 213–218.
- Iglič, Hajdeja. 1988a. *Analiza socialnih mrež: Prikaz osnovnih značilnosti socialnih mrež Jugoslovanov*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo.
- Iglič, Hajdeja. 1988b. Ego-centrične socialne mreže. *Družboslovne razprave* 5: 82–93.
- *International Personality Item Pool: A Scientific Collaboratory for the Development of Advanced Measures of Personality Traits and Other Individual Differences*. Dostopno prek: <http://ipip.ori.org/> (20. oktober 2007).
- Kahn, Robert L. in Toni C. Antonucci. 1980. Convoys over the life course: attachment, roles and social support. V *Life span development and behaviour* ur. Baltes, P. B. in O. Brim, 253–286. New York Academic Press.
- Katz, Stephen. 2001. Growing Older Without Aging? Positive Aging, Anti-Ageism and Anti-Aging. *Generations* 25 (4): 27–32.
- Kavčič, Matic. 2006. Ekstremni športi: sociološka obravnava tveganja in nevarnosti pri ekstremnih športih. *Družboslovne razprave* 22 (52): 85–101.
- Kavčič, Matic. 2008. *Premikanje meja možnega: družboslovna študija o ekstremnih športih*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kenny, Rose Anne. 2005. Mobility and Fally. V *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*, ur. Johanson, Malcolm L., Vern L. Bengtson, Peter G. Coleman in Thomas B. L. Kirkwood, 131–140. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kogovšek, Tina. 2001. *Ocenjevanje zanesljivosti in veljavnosti merjenja značilnosti egocentričnih socialnih omrežij*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kogovšek, Tina, Valentina Hlebec, Polona Dremelj in Anuška Ferligoj. 2003. Omrežja Socialne opore Ljubljančanov. *Družboslovne razprave* 19 (43): 183–204.

- Kohli, Martin in Marco Albertini. 2007. *The Generational Contract in the Family: Explaining Regime Differences in Financial Transfers from Parents to Children in Europe*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Kolarič, Zinka, Anja Kopač in Tatjana Rakar. 2008. Schrittweise Reformierung statt Schocktherapie: Das slowenische Wohlfahrtssystem. V *Europäische Wohlfahrtssysteme, Ein Handbuch*, ur. K. Schubert, S. Hegelich, U. Bazant, 569–593. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kolarič, Zinka, Tatjana Rakar in Anja Kopač. 2009. Slovenski sistem blaginje v procesu postopnega spreminjanja. V *Starejši ljudje v družbi sprememb*, ur. Hlebec, Valentina, 45–75. Maribor: Aristej.
- Lang, Frieder L. in Laura L. Carstensen. 1994. Close Emotional Relationships in Late Life: Further Support for Proactive Aging in the Social Domain. *Psychology and Aging* 9 (2): 315–324.
- Lash, Scott. 1994. Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community. V *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, ur. Beck, Ulrich, Anthony Giddens in Scott Lash, 110–173. Cambridge: Polity Press.
- Lazarus, Richard S. in Susan Folkman. 1984. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Le Breton, David. 2000. Playing Symbolically with Death in Extreme Sports. *Body & Society* 6 (1): 1–11.
- Le Breton, David. 2004. The Anthropology of Adolescent Risk-Taking Behaviours. *Body & Society* 10 (1): 1–17.
- Litwin, Howard. 2003. The Association of Disability, Sociodemographic Background, and Social Network Type in Later Life. *Journal of Aging and Health* (15): 391.
- Litwin, Howard in Sharon Shiovitz-Ezra. 2006. Network Type and Mortality Risk in Later Life. *The Gerontologist* 46 (6): 735–743.
- Luescher, Kurt in Karl Pillmer. 1998. Intergenerational Ambivalence: A New Approach to the Study of Parent-Child Relations in Later Life. *Journal of Marriage and Family* 60 (2): 413–425.
- Luhmann, Niklas. 1997. Pojem rizika. *Časopis za kritiko znanosti* 25 (183): 11–28.

- Lukšič, Andrej A. »Das Risiko«: riziko ali tveganje. *Časopis za kritiko znanosti* 25 (183): 29–39.
- Lund, Rikke, Charlotte Juul Nilsson in Kirsten Avlund. 2010. Can the higher risk of disability onset among older people who live alone be alleviated by strong social relations? A longitudinal study of non-disabled men and women. *Age and Ageing* 39: 319–326.
- Lupton, Deborah. 1999. *Risk*. London: Routledge.
- Lupton, Deborah in Tulloch, John. 2002. Risk is Part of Your Life: Risk Epistemologies among a Group of Australians. *Sociology* 36 (2): 317–334.
- Lyng, Stephen. 1990. Edgework: A Social Psychological Analysis of Voluntary Risk Taking. *American Journal of Sociology* 95 (4): 851–886.
- Lyng, Stephen. 2005. *Edgework. The Sociology of Risk-Taking*. New York: Routledge.
- Mali, Jana in Vida Milošević Arnold. 2007. Tveganja pri demencah. V *Demenca izziv za socialno delo*, ur. Mali, Jana in Vida Milošević Arnold, 63–71. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mandič, Srna in Valentina Hlebec. 2005. Socialno omrežje kot okvir upravljanja s kakovostjo življenja in spemembe v Sloveniji med letoma 1987 in 2002. *Družboslovne razprave* 21 (49/50): 263–285.
- Mandič, Srna. 2008. Režimi blaginje in vprašanje razvrščanja držav v skupine v razširjeni EU. *Družboslovne razprave* 57 (7): 7–20.
- Margrain, Tom H. in Mike Boulton. 2005. Sensory Impairment. V *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*, ur. Johanson, Malcolm L., Vern L. Bengtson, Peter G. Coleman in Thomas B. L. Kirkwood, 121–130. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marin, Alexandra in Berry Wellman. 2010. Social Network Analysis: An Introduction. V *Handbook of Social Network Analysis* (Forthcoming), ur. Carrington Peter in John Scott. London: Sage.
- Marvasti, Amir B. 2004. *Qualitative Research in Sociology*. London: SAGE.
- Mesec, Blaž. 1998. *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Musek, Janek. 1997. *Znanstvena podoba osebnosti*. Ljubljana: Educy.

- Nadoh, Jana, Petra Podreberšek in Valentina Hlebec. 2004. Cognitive Evaluation of the Hierarchical Approach for Measuring Ego-Centered Social Networks. *Metodološki zvezki* (1): 379–393.
- Nagode, Mateja, Zinka Kolarič in Valentina Hlebec. 2004. Delovanje in vrednotenje varovalno-alarmnega sistema za starostnike. *Kakovostna starost* (7): 21–34.
- Nelson, Anne E. in Dale Dannefer. 1992. Aged Heterogeneity: Fact or Fiction? The Fate of Diversity in Gerontological Research. *The Gerontologist* 32 (1): 17–23.
- Newcomb, Michael, D. in Keunho Keefe. 1997. Social Support, Self-Esteem, Social Conformity, and Gregariousness. V *Sourcebook of Social Support and Personality*, ur. Pierce, G. R., B. Lakey, I. G. Sarason in B. R. Sarason, 303–333. New York: Plenum Press.
- Norris, Joan E. in Joseph A. Tindale. 1994. *Among generations: the cycle of adult relationships*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Novak, Mojca. 2004. Uvod. V *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*, ur. Novak, Mojca, 7–13. Ljubljana: Inštitut za socialno varstvo.
- Pahor, Majda in Valentina Hlebec. 2006. Socialna omrežja in zdravje: spremembe v Sloveniji. *Zdravstveno varstvo* 45 (4): 175–185.
- Pahor, Majda in Barbara Domajnko. 2007. Kdo me bo gledal? Socialna opora, zdravje in bolezen starejših ljudi. *Teorija in praksa* 44 (1–2): 254–275.
- Pahor, Majda, Barbara Domajnko in Valentina Hlebec. 2009. Spleti zdravja in bolezni: socialna omrežja starejših kot dejavnik zdravja. V *družbi sprememb*, ur. Hlebec, Valentina, 221–236. Maribor: Založba Aristej.
- Palomar Lever, Joaquina. 2008. Poverty, Stressful Life Events, and Coping Strategies. *The Spanish Journal of Psychology* 1 (11): 228–249.
- Pizam, Abraham, Gang-Hoan Jeong, Arie Reichel, Hermann van Boemmel, Jean Marc Lusson, Lizl Steynberg, Olimpia State-Costache, Serena Volo, Caludia Kroesbacher, Jana Kucerova in Naira Montmany. 2004. The Relationship between Risk-Taking, Sensation-Seeking, and the Tourist Behaviour of Young Adults: A Cross-Cultural Study. *Journal of Travel Research* 42: 251–260.
- Podreberšek, Petra. 2005. *Hierarhični pristop k merjenju egocentričnih socialnih omrežij*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Powell, Jason, Azrini Wahidin in Jens Zinn. 2007. Understanding risk and old age in western society. *International Journal of Sociology and Social Policy* 27 (1–2): 65–67.
- Rasulo, Domenica in Christensen, Kaare in Tomassini, Cecilia. 2005. The Influence of Social Relations on Mortality in Later Life: A Study on Elderly Danish Twins. *The Gerontologist* 45 (5): 601–608.
- Rener, Tanja, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek. 2006. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Anales.
- Roe, Brenda, Maxine Whattam, Heather Young in Margaret Dimond. 2001a. Elders' needs and experiences of receiving formal and informal care for their activities of daily living. *Journal of Clinical Nursing* 10: 389–397.
- Roe, Brenda, Maxine Whattam, Heather Young in Margaret Dimond. 2001b. Elders' perceptions of formal and informal care: aspects of getting and receiving help for their activities of daily living. *Journal of Clinical Nursing* 10: 398–405.
- Rohrmann, Bernd. 1998. The risk notion: epistemological and empirical considerations. V *Integrated Risk Assessment*, ur. M. G. Stewart in R. E. Melchers, 39–46. Rotterdam: Balkema.
- Rohrmann, Bernd. 2006. Cross-cultural comparison of risk perceptions: Research, results relevance. Paper presented at the ACERA/SRA conference, Melbourne, Avstralija, 18. julij 2006.
- Rowe, John W. in Robert L. Kahn. 1997. Successful Aging. *The Gerontologist* 37 (4): 433–440.
- Sarason, Irwin G., Barbara R. Sarason in Gregory R. Pierce. 1992. Three Contexts of Social Support. V *The Meaning and Measurement of Social Support*, ur. Veiel, Hans O. in Urs Baumman, 143–153. New York: Hemisphere Publishing Corporation.
- Schroeder-Butterfill, Elishabeth in Marianti, Ruly. 2006. A framework for understanding old-age vulnerabilities. *Ageing & Society* 26: 9–35.
- Schwartzer, Ralf in Jerusalem, Matthias. 1995. Generalized self-efficacy scale. V *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs*, ur. J. Weiman in S. Wright, M. Johnston, 35–37. Windsor: NFER-NELSON. Dostopno prek: <http://userpage.fu-berlin.de/~health/slovenia.htm> (15. oktober 2007).

- Schwartzer, Ralf. 2009. Everything you wanted to know about the General Self-Efficacy Scale but were afraid to ask. Dostopno prek: http://userpage.fu-berlin.de/~health/faq_gse.pdf (18. januar 2009).
- Shaw, Benjamin A., Neal Krause, Jersey Liang in Joan Bennett. 2007. Tracking Changes in Social Relations Throughout Late Life. *Journal of Gerontology* 62B (2): 90–99.
- Silverman, David. 2005. *Doing Qualitative Research*. London: SAGE.
- Sjoeborg, Lennart, Bjoern-Elin Moen in Torbjoern Rundmo. 2004. *Explaining risk perception. An evaluation of the psychometric paradigm in risk perception research*. Trondheim: Rotunde.
- Skupno poročilo o socialni varnosti in socialni vključenosti (2007). Evropska komisija. Dostopno na: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_inclusion/2007/joint_report_en.pdf (15. maj 2008).
- Slovic, Paul. 2002. Perception of Risk Posed by Extreme Events. Paper presented at the conference *Risk Management strategies in an Uncertain World*, Palisades, New York, 12.–13. april 2002.
- Soerensen, Silvia in Martin Pinguart (2000): Preparation for Future Care Needs: Styles of Preparation Used by Older Eastern German, United States, and Canadian Women. *Journal of Cross-Cultural Gerontology* 15: 349–381.
- Stanonik, Martina. 2006. *Ukrepi za povečanje stopnje zaposlenosti starejših*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Starr, Chauncy. 1969. Social Benefits versus Technological Risks. *Science* 165 (3899): 1232–1238. Dostopno preko <http://www.wikipedia.org/> (21. december 2007).
- Umar. 2005. Strategija razvoja Slovenije. Dostopno na: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/projekti/02_StrategijarazvojaSlovenije.pdf (15. maj 2005).
- Strategija varstva starejših do leta 2010 – Solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva (2007). RS Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.
- Strauss, Anselm L. in Juliet Corbin. 1998. *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. London: Sage.

- Strauss, Anselm L. in Juliet Corbin. 1990. *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park: Sage.
- Stropnik, Nada, Nataša Kump, Maša Filipovič Hrast, Valentina Hlebec, Andreja Vezovnik in Matic Kavčič. 2010. *Revščina in materialna deprivacija starejšega prebivalstva: projekt v okviru Ciljnega raziskovalnega programa Konkurenčnost Slovenije 2006–2013*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Struebing, Joerg. 2007. Research as Pragmatic Problem-solving: The Pragmatist Roots of Empirically-grounded Theorizing. V *The SAGE Handbook of Grounded Theory*, ur. Antony Bryant in Kathy Charmaz, 552–573. London: SAGE.
- Struebing, Joerg. 2008. *Grounded Theory. Zur sozialtheoretischen und epistemologischen Fundierung des Verfahrens der empirisch begründeten Theoriebildung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Sugarman, Leonie. 1986. *Life – Span Development. Concepts, theories and interventions*. London: Routledge.
- SURS – Statistični urad RS. 2010. Statistični portal SI-STAT: Kazalniki dohodka in revščine. Dostopno prek http://www.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/08_zivljenjska_raven/08627_EU_SILC/08627_EU_SILC.asp (25. avgust 2010).
- SURS – Statistični urad RS (2010): Statistični portal SI-STAT: Povprečna mesečna plača. Dostopno prek: <http://www.stat.si/indikatorji.asp?ID=29> (25. avgust 2010).
- Šadl, Zdenka in Valentina Hlebec. 2007. Emocionalna opora v omrežjih srednje in starejše generacije v časovni perspektivi. *Teorija in praksa* 44 (1/2): 226–253.
- Šircelj, Milivoja. 2009. Staranje prebivalstva v Sloveniji. V *Starejši ljudje v družbi sprememb*, ur. Hlebec, Valentina, 15–45. Maribor: Založba Aristej.
- Tanner, Denise. 2007. Starting with lives: Supporting Older People's Strategies and Ways of Coping. *Journal of Social Work* (7) 1: 7–30.
- Taylor-Gooby, Peter. 1998. Risk and Welfare. Working paper. Dostopno prek: <http://www.socsci.auc.dk/welfare/Workingpapers/1998-1-RiskandWelfare.pdf> (18. januar 2009).
- Taylor-Gooby, Peter. 2000. Risk and Welfare. V *Risk, Trust and Welfare*, ur. Taylor-Gooby, Peter, 1–18. London: Macmillan press LTD.

- Thomese, Fleur, Theo Van Tilburg, Marjolein Broese Van Groenou in Kees Knipscheer. 2005. Network Dynamics in Later Life. V *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*, ur. Johanson, Malcolm L., Vern L. Bengtson, Peter G. Coleman in Thomas B. L. Kirkwood, 463–468. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tinetti, Mary E., Catherine Gordon, Ellen Sogolow, Pauline Lapin, Elizabeth H. Bradley. 2006. Fall-Risk Evaluation and Management: Challenges in Adopting Geriatric Care Practices. *The Gerontologist* 46 (6): 717–725.
- Torres-Gil, Fernando M. 2002. The New Ageing: Individual and Societal Responses. Dostopno prek: http://www.law.uiuc.edu/elderlaw/issues/vol_10/num_1/pdf/Torres-Gil.pdf (26. januar 2010).
- Urbanc, Mimi. 2008. Raba utemeljevalne teorije in programa Atlas.ti v geografiji. *Geografski vestnik* 80 (1): 127–137.
- Van Tilburg, Theo in Marjolein Broese van Groenou. 2002. Network and Health Changes Among Older Dutch Adults. *Journal of Social Issues* 58 (4): 697–713.
- Vaux, Alan. 1988. *Social Support. Theory, Research, and Intervention*. New York: Praeger Publishers.
- Veiel, Hans O. F. in Urs Baumann. 1992. *The Meaning and Measurement of Social Support*. New York: Hemisphere Publishing Corporation.
- Vogel, Joachim. 2003. The Family. *Social Indicators Research* 64 (3): 393–435.
- Wenger, Clare G. 1994. *Support Networks of Older People: A guide for Practitioners*. Bangor: Centre for Social Policy Research and Development, University College of Wales.
- Wenger, Clare G. 1997. Social networks and the prediction of elderly people at risk. *Aging & Mental Health* 1 (4): 311–320.
- Zinn, Jens O. 2006. Recent Developments in Sociology of Risk and Uncertainty. *Forum: Qualitative Social Research* 7 (1): 30.
- ZPIZ – Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije: Višine pokojnin. Dostopno preko: <http://www.zpiz.si/src/msp/201008/index.html#s08> (25. avgust 2010).

8 PRILOGE

Priloga A Vprašalnik o socialnih omrežjih

Šifra anketiranca/-ke:

Datum anketiranja: __/__/2007 in 2008

Začniva z vprašanji, ki se nanašajo na osebe, ki so v tvojem življenju ta trenutek pomembne. Da bi dobil/-a pravilno sliko, te bom prosil/-a, da mi pomagaš narisati diagram, ki ga bova v anketi imenovali/-a osebno omrežje. (POKAŽITE DIAGRAM ANKETIRANCU/-KI (A.)). V centru si ti. V prvem krogu bo le ena oseba ali več oseb, ki so ti tako blizu, da bi si brez njih težko predstavljal/-a svoje življenje. V drugem krogu bodo ljudje, ki ti niso tako zelo blizu, ampak so še vedno precej pomembni zate. V tretjem krogu bodo ljudje, ki ti niso tako blizu, so pa zate še vedno pomembni. Krogi so lahko prazni, delno polni ali povsem polni.

Sedaj bi rad/-a, da pomisliš na vse ljudi v svojem življenju (prosim, osredotoči se na ljudi, ki so starejši od 18 let), ki so zate pomembni, in ne samo na ljudi, ki jih slučajno poznaš ali so s tabo v sorodu.

A1. Začela bova z ljudmi, ki so ti najbližji, ali je med njimi kakšna oseba ali osebe, brez katerih si težko predstavljaš svoje življenje?

DA – NADALJUJTE Z A1a

NE – NADALJUJTE Z A2

A1a. Ali mi lahko poveš ime te osebe in začetnico priimka? (Je še kdo tak, ki ti je tako blizu?) (VPIŠITE IME IN ZAČETNO ČRKO PRIIMKA V DIAGRAM TER JIH OZNAČITE S ŠTEVILKAMI V KROG, KI JE NAJBLIŽJI A, ZAČNITE OB TOČKI 12. URE.)

A2. Ali obstajajo ljudje, s katerimi si nisi tako blizu, ampak so še vedno zelo pomembni zate?

DA – NADALJUJTE Z A2a

NE – NADALJUJTE Z A3

A2a. Ali mi lahko poveš ime te osebe in začetnico priimka? (Je še kdo tak, ki ti je tako blizu?) (VPIŠITE IME IN ZAČETNO ČRKO PRIIMKA V DIAGRAM TER JIH OZNAČITE S ŠTEVILKAMI V KROG, KI JE NAJBLIŽJI A, ZAČNITE OB TOČKI 12. URE.)

A3. Ali so obstajajo ljudje, ki jih še nisi omenil/-a, pa so ti dovolj blizu in so zate pomembni, tako da bi jih moral/-a vpisati v tvoje osebno omrežje?

DA – NADALJUJTE Z A3a

NE – NADALJUJTE Z A3b

A3a. Ali mi lahko poveš ime te osebe in začetnico priimka? (Je še kdo tak, ki ti je tako blizu?) (VPIŠITE IME IN ZAČETNO ČRKO PRIIMKA V DIAGRAM TER JIH OZNAČITE S ŠTEVILKAMI V KROG, KI JE NAJBLIŽJI A, ZAČNITE OB TOČKI 12. URE.)

A3b. NA DIAGRAMU IN PREŠTEJTE ŠTEVILO LJUDI V POSAMEZNIH KROGIH IN VPIŠITE:

A3b1. število oseb v prvem krogu: _____,

A3b2. število oseb v drugem krogu: _____ in

A3b3. število oseb v tretjem krogu: _____.

DIAGRAM DAJTE OSEBI, KI JO SPRAŠUJETE

A4. Sledi nekaj vprašanj o ljudeh v tvojem omrežju. Ko ti zastavim posamezno vprašanje, prosim povej številko osebe ali oseb, ki zate naredi določeno stvar. Če je ne naredi nihče, preprosto reci nihče (»00« = »NIHČE«). (ČE A. ODGOVORI »NE VEM« NA KATEROKOLI VPRAŠANJE, VPRAŠAJTE ŠE »KAKO TO MISLIŠ?« ČE JE OSEB VEČ KOT 20, VPISUJTE ŠTEVILKE V OKENCE »DRUGO«.)

OBKROŽI ŠTEVILKE, KI JIH A. BERE IZ DIAGRAMA.

A4a. Ali obstajajo ljudje, ki jim zaupaš stvari, ki so zate pomembne?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	DRUGO
A4b. Ali obstajajo ljudje, ki ti povrnejo samozavest, ko se počutiš negotov/a glede česa?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	
A4c. ..., ki ti dajejo občutek, da te spoštujejo?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	
A4d. ..., s katerimi se pogovoriš, kadar si vznemirjen/a, nervozen/a ali depresiven/a?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	
A4e. ..., s katerimi se pogovarjaš o svojem zdravju?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	
A4f. ..., ki jih vprašaš za nasvet ob pomembnih življenjskih spremembah (npr. selitev, zamenjava službe, ipd.)?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	
A4g. ..., ki ti zagotovijo pomoč, če zbolíš?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	
A4h. ..., od katerih si sposodiš kakšno stvar, na primer kakšno orodje, ali jih prosiš za pomoč pri manjših hišnih opravilih (npr. lažjih gospodinjskih opravilih)?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	
A4i. ..., ki ti pomagajo pri večjih opravilih, kot je gradnja ali prenova hiše, stanovanja, prekopavanje vrta, ipd.?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	
A4j. ..., s katerimi se družiš, npr. se obiščeš, greš skupaj na večerjo, ali izlet?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	
A4k. ..., od katerih si zaradi kakšne nujne situacije izposodiš večjo vsoto denarja (npr. 1000EUR)?	00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20	

A8. Če še ostaneva pri ljudeh v tvojem omrežju, koliko ljudi v tvojem omrežju ... (Obkroži ustrezno številko.).

	1. vsi	2. večina	3. polovica	4. nekateri	5. nihče
A8b. ... te ne razume?	1	2	3	4	5
A8c. ... te nervira?	1	2	3	4	5
A8d. ... se med sabo pozna?	1	2	3	4	5

A9. Če govoriva o spremembah v tvojem omrežju, bi želel/a, da je v tvojem omrežju več ljudi?

1. DA

2. NE

A10. Bi želel/a, da bi bilo v tvojem omrežju več ljudi, na katere bi se lahko zanesel/a?

1. DA

2. NE

A11. Na koliko ljudi v tvojem omrežju se pri komuniciranju običajno ti obrneš prvi/a? Bi rekel/a, da na vse, večino, nekaj ali nikogar?

1. VSE

2. VEČINO

4. NEKAJ

5. NIKOGAR

3. A. SAM REČE »PRIBLIŽNO POLOVICO«

12. Sedaj bi ti rad/a zastavila nekaj vprašanj o posameznikih v tvojem omrežju. (PONOVI TE VPRAŠANJA OD A13. DO A19. ZA PRVIH 20 IMEN V DIAGRAMU, RAZEN, ČE JIH JE A. IZBRISAL/A – VPRAŠAJTE VSA VPRAŠANJA ZA PRVO OSEBO, POTEM NADALJUJTE Z DRUGO,...)

A13. PREVERITE, V KATEREM KROGU SE IME NAHAJA IN OBKROŽITE V RAZPREDELNICI.

A14. (VPRAŠAJTE, ČE JE POTREBNO) Ali je oseba številka (ena, dva, ...) moškega ali ženskega spola?

A15. Ali je ona/on prijatelj/ica, sorodnik/ica ali kaj drugega? (OPIŠITE BOLJ NATANČNO, ČE SORODNIK. VRST ODNOSOV JE LAHKO VEČ ZA ISTO OSEBO)

A16. Ali živita skupaj v istem gospodinjstvu, v isti soseski ali kraju, ali živi manj ali več kot 30 minut vožnje z avtomobilom daleč?

A17. Približno koliko je star/a? Ali je mlajši od vas, približno enakih let ali starejši?

A19. Ali bi ocenil/a, da si običajno z njo/njim v stiku vsak dan ali nekajkrat na teden, približno 1 krat tedensko do nekajkrat mesečno, enkrat mesečno ali redkeje? (OBKROŽITE 3, ČE A. NE MORE DATI ODGOVORA V SMISLU REDNIH STIKOV).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
A13. krog:										
1.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
3.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
A14. spol:										
1. moški	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. ženski	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
A15. vrsta odnosa, kode spodaj										
A16. oddaljenost:										
1. živiva skupaj	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. živiva v isti soseski ali kraju	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
3. kraj, oddaljen manj kot 30 min vožnje z avt.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
4. kraj, oddaljen več kot 30 min vožnje z avt.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
A17. starost:										
mlajši	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
približno enakih let	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
starejši	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
A19. pogostost stikov:										
1. vsak dan ali nekajkrat na teden	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. enkrat tedensko do nekajkrat mesečno	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
3. enkrat mesečno ali redkeje	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3

A15. KODE ODNOSOV

1. mož/ žena/ partner, 2. mama, 3. oče, 4. hči, 5. sin, 6. sestra, 7. brat, 8. drug sorodnik (tudi po moževi/ženini strani), 9. prijatelj, 10. znanec, 11. sosed, 12. sodelavec, 13. duhovnik, 14. zdravnik, 15. psiholog/ psihiater/ kak drugi poklicni svetovalc, 16. pravnik/ odvetnik, 17. kdo iz socialne službe, 18. patronažna sestra, 19. nekdo, ki mu plačate za pomoč,

	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
A13. krog:										
1.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
3.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
A14. spol:										
1. moški	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. ženski	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
A15. vrsta odnosa, kode spodaj										
A16. oddaljenost:										
1. živiva skupaj	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. živiva v isti soseski ali kraju	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
3. kraj, oddaljen manj kot 30 min.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
4. kraj, oddaljen več kot 30 min.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
A17. starost:										
mlajši	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
približno enakih let	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
starejši	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
A19. pogostost stikov:										
1. vsak dan ali nekajkrat na teden	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. 1 tedensko do nekajkrat mesečno	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
3. enkrat mesečno ali redkeje	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3

VPRAŠALNIK – 2. del

Šifra anketiranca/ke: _____

Prosimo vas, da izpolnite še naslednja vprašanja. Odgovorite tako, da vpišete vaš odgovor na črto oziroma obkrožite ustrezno številko.

1. Koliko članov šteje vaše gospodinjstvo vključno z vami? _____

2. Kdo še živi z vami v gospodinjstvu?

1. vaši otroci (posvojenci)	1 da	2 ne
2. vaš partner (partnerka)	1 da	2 ne
3. vaši ali partnerjevi starši	1 da	2 ne
4. drugi sorodniki	1 da	2 ne
5. druge osebe, ki niso sorodniki	1 da	2 ne

3. Ali so v gospodinjstvu otroci stari do 18 let?

0. – ni otrok do 18. leta

1. – 1 otrok

2. – 2 otroka

3. – 3 otroci

4. – 4 otroci

4. Označite vaš spol: 1. moški, 2. ženski

5. Zapišite leto rojstva: _____.

6. Označite vaš zakonski stan:

poročen/a oz. živim s partnerjem/ko
imam partnerja/ko a ne živim z njim/z njo
ovdovel/a
ločen/a
samski/a
drugo: _____

7. Označite vašo delovno aktivnost:

zaposlen/a
nezaposlen/a
upokojen/a
gospodinjec/ja
študent/ka
drugo: _____

8. Kakšna je vaša najvišja dosežena izobrazba oz. končana šola?

1. nedokončana osnovna šola
osnovna šola
2-3 letna poklicna šola
4-5 letna strokovna šola
gimnazija
višja šola
visoka šola, fakulteta, akademija
magisterij, doktorat

9. Opišite kraj kjer živite:

večje mesto (center)

predmestje ali obrobje velikega mesta

majhno mesto ali kraj

strnjena podeželska vas

razpršena podeželska vas

10. Še nekaj vprašanj o soseski. V nekaterih območjih se ljudje precej družijo in si med seboj pomagajo, medtem ko se v drugih ne družijo in skrbijo le sami zase. Kako je v vaši soseski?

ljudje si med seboj pomagamo

vsak skrbi samo zase

pomagamo si le ljudje, ki se dobro poznamo, za ostale se ne zanimamo

11. Povejte še, koliko soglašate oz. ne soglašate z naslednjimi trditvami v zvezi z vašim krajem, sosesko, vasjo

11. 1. Večina ljudi v naši soseski/vasi je v temelju poštenih in jim zaupam.

sploh ne soglašam

ne soglašam

niti ne soglašam niti soglašam

soglašam

popolnoma soglašam

11. 2. Večina ljudi v naši soseski/vasi ti je pripravljena pomagati, če pomoč potrebuješ.

sploh ne soglašam

ne soglašam

niti ne soglašam niti soglašam

soglašam

popolnoma soglašam

11.3. Čutim, da me ljudje v naši soseski/vasi sprejemajo.

sploh ne soglašam

ne soglašam

niti ne soglašam niti soglašam

soglašam

popolnoma soglašam

12. Če govorimo na splošno, ali bi rekli, da večini ljudi lahko zaupamo, ali menite, da je treba biti z ljudmi zelo previden? Izberite ustrezno vrednost na lestvici od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni, da je treba biti z ljudmi zelo previden, 5 pa, da večini ljudi lahko zaupamo.

treba je biti

zelo previden

večini ljudi

lahko zaupamo ne vem

1

2

3

4

5

88

13. Skrbno preberite vsako trditev in izberite odgovor, ki za vas najbolj drži. Prosimo, uporabite navedeno lestvico: od 1. večinoma ne drži do 5. večinoma drži. Odgovor označite tako, da v vsaki vrstici obkrožite ustrezno številko.

	<i>Večinoma ne drži</i>	<i>Delno ne drži</i>	<i>Niti ne drži, niti drži</i>	<i>Delno drži</i>	<i>Večinoma drži</i>
1. Sem duša vsake družbe.	1	2	3	4	5
2. Ne moti me, če sem v središču pozornosti.	1	2	3	4	5
3. Redko kdaj sem potr(a).	1	2	3	4	5
4. Zlahka me kaj vrže iz tira.	1	2	3	4	5
5. Na zabavah se pomenkujem z mnogimi ljudmi vseh vrst.	1	2	3	4	5

6. Sem večidel sproščen(a).	1	2	3	4	5
7. Zlahka me kaj razdraži.	1	2	3	4	5
8. Pogovore načenjam jaz.	1	2	3	4	5
9. Nerad(a) pritegnem pozornost nase.	1	2	3	4	5
10. Zlahka me kaj vznemiri.	1	2	3	4	5
11. Sem zaskrbljene narave.	1	2	3	4	5
12. Sem redkobeseden(a).	1	2	3	4	5
13. Velikokrat sem muhasto razpoložen(a).	1	2	3	4	5
14. V navzočnosti neznanih oseb sem molčeč(a).	1	2	3	4	5
15. Imam malo povedati.	1	2	3	4	5
16. Med ljudmi se počutim sproščeno.	1	2	3	4	5
17. Moje razpoloženje se pogosto menja.	1	2	3	4	5
18. Zadržujem se v ozadju.	1	2	3	4	5
19. Pogosto sem potr(a).	1	2	3	4	5
20. Zlahka se me poloti napetost.	1	2	3	4	5

14. Katere od naštetih **življenjskih dogodkov** ste doživeli v **zadnjih 3 letih**? (Za tiste, ki ste jih doživeli v zadnjih 3 letih, prosim obkrožite št. 1 v prvem stolpcu –DA.).

- Nadalje nam, **za vsak tak dogodek**, prosim zaupajte, **kdo vam je takrat najbolj pomagal**. (Označite št. 1 pod stolpci: družina / sorodniki, prijatelji, sodelavci, sosedge, nihče).

- Prosimo povejte nam še, **kako ste bili v tem primeru zadovoljni s celotno pomočjo**, ki ste jo prejeli od izbrane skupine. (Obkrožite na lestvici od 1 – 5, kjer pomeni 1. popolnoma nezadovoljen, 2. nezadovoljen, 3. niti zadovoljen, niti ne zadovoljen, 4. zadovoljen, 5. popolnoma zadovoljen.).

15. Sodobno življenje je lahko zelo kompleksno in naporno. V današnjem času se ljudje srečujemo z mnogimi težavami, ki nas bremenijo v vsakdanjem življenju. Srečujemo se s številnimi situacijami, ki predstavljajo breme našemu normalnemu funkcioniranju in v katerih bi si morda želeli pomoči. Prosim opišite kaj vas pri vsakdanjem življenju najbolj obremenjuje ter česa se v prihodnosti najbolj bojite ter zakaj.

15. 1. Prosim opišite, kaj vas trenutno najbolj bremeni v vsakdanjem življenju?

15. 2. Opišite zakaj je za vas to najbolj obremenjujoče?

15. 3. Prosim opišite, česa se v vsakdanjem življenju v prihodnosti najbolj bojite?

15. 4. Opišite zakaj se tega v prihodnje najbolj bojite?

16. Skrbno preberite vsako trditev. Prosimo, odgovorite z obkroževanjem števil na lestvici kjer pomeni 1 - popolnoma neresnično, 2 - komaj resnično, 3 - delno resnično, 4 - popolnoma resnično.

	Popolnoma neresnično	Komaj resnično	Delno resnično	Popolnoma resnično
1. Vedno uspem rešiti težave, če se le dovolj potrudim.	1	2	3	4
2. Tudi kadar mi kdo nasprotuje, najdem načine in poti, da dosežem to, kar želim.	1	2	3	4
3. Z lahkoto ostajam pri svojih namerah in dosegam svoje cilje.	1	2	3	4
4. Prepričan sem, da se znam učinkovito spoprijeti z nepričakovanimi dogodki.	1	2	3	4
5. Zaradi svoje iznajdljivosti se znam spoprijeti z nepredvidljivimi situacijami.	1	2	3	4
6. Lahko razrešim večino problemov, če si za to dovolj prizadevam.	1	2	3	4
7. Ko se soočam s težavami, lahko ostanem miren/a zato, ker se znam obvladati.	1	2	3	4
8. Kadar imam problem, lahko običajno poiščem več rešitev.	1	2	3	4
9. Če sem v težavah, se zmeraj lahko spomnim kakšne rešitve.	1	2	3	4
10. Karkoli mi pride na proti, obvladam brez večjih naporov.	1	2	3	4

17. Še nekaj vprašanj o vašem zdravstvenem stanju. V primerjavi z drugimi osebami iste starosti, bi lahko rekli, da je vaše zdravje:

odlično

zelo dobro

srednje dobro

slabo

zelo slabo

18. Ali vam vaše zdravstveno stanje povzroča kakšne težave pri vsakdanjih opravilih, kot je osebna nega in podobno?

sploh ne, vse zmorem sam/a

manjše težave, vse zmorem sam/a

večje težave, vse zmorem sam/a, a s težavo

večje težave, pri nekaterih stvareh potrebujem redno pomoč

velike težave, potrebujem redno pomoč

19. Nekateri ljudje imajo iz različnih razlogov težave pri gibanju v prostoru, na primer, ker težko hodijo po stopnicah, ne vidijo dobro, nekateri uporabljajo medicinske pripomočke in podobno. Ali imate pri vsakodnevnih opravilih težave pri gibanju?

1. da – NADALJUJTE Z VPRAŠANJEM 19. 1.

2. ne – NADALJUJTE Z VPRAŠANJEM 20.

19.1. Ali zaradi teh težav potrebujete stalno pomoč pri naštetih aktivnostih. Prosim ocenite na lestvici z možnimi odgovori: vedno, pogosto, včasih, nikoli.

	vedno	pogosto	včasih	nikoli
19.1.1. pri vzdrževanju osebne higiene in oblačenju.	1	2	3	4
19.1.2. pri drobnih vsakodnevnih gospodinjskih opravilih (pospravljanje stanovanja, priprava hrane, nakupovanje dnevni življenjskih potrebščin ipd.).	1	2	3	4
19.1.3. pri urejanju različnih zadev (obisk zdravnika, banke ipd.).	1	2	3	4

20. V celoti gledano, kako zadovoljni ste sedaj s svojim življenjem? Prosim, izberite ustrezno vrednost na lestvici od 1 do 5, pri čemer pomeni 1, da ste zelo nezadovoljni, 5 pa, da ste zelo zadovoljni.

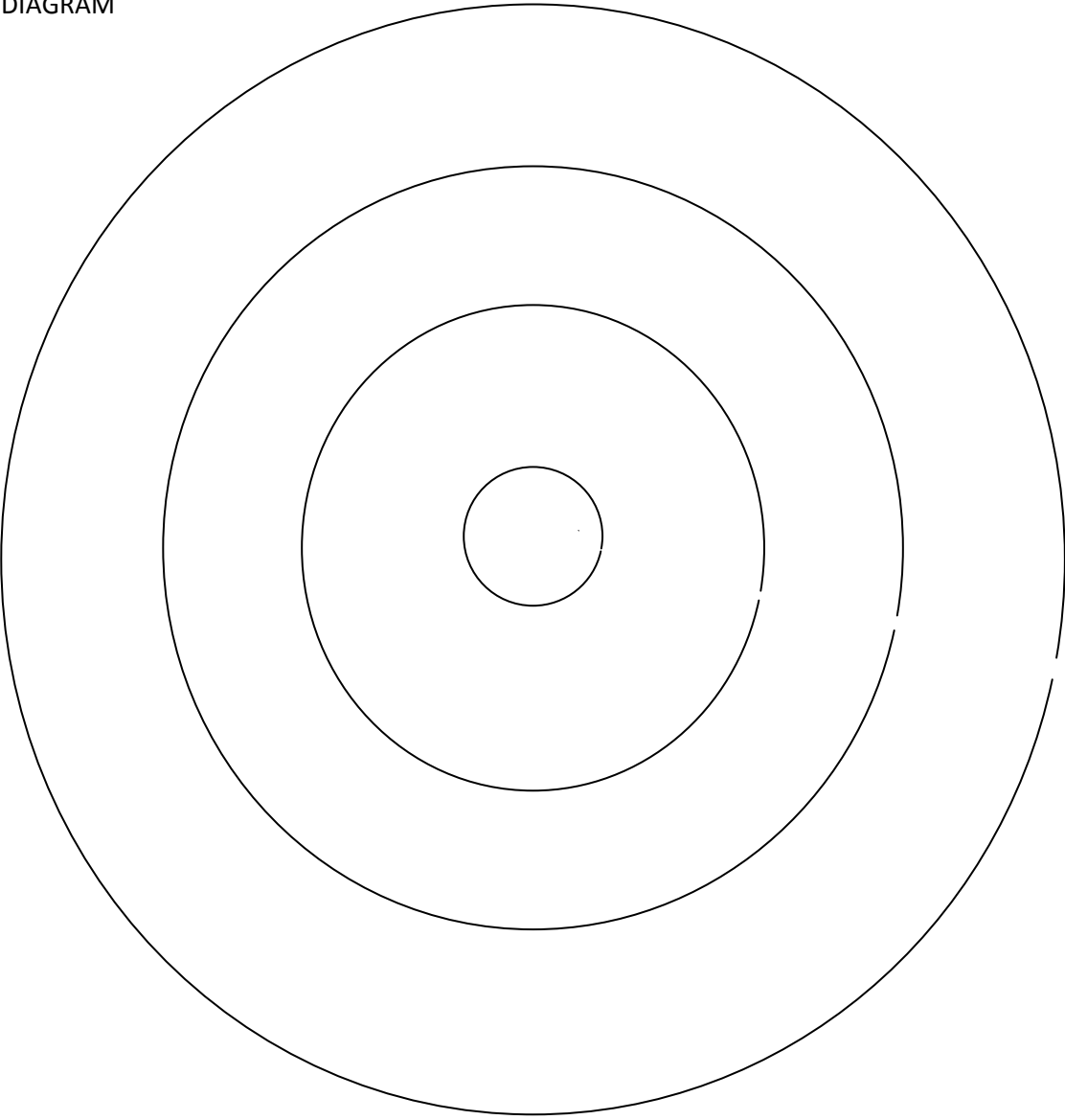
zelo					zelo	
nezadovoljen					zadovoljen	ne vem
1	2	3	4	5		88

21. V celoti gledano, kako srečni bi rekli, da ste? Prosim izberite ustrezno vrednost na lestvici od 1 do 5.

zelo					zelo	
nesrečen					srečen	ne vem
1	2	3	4	5		88

Za vaše sodelovanje se vam najlepše zahvaljujemo!

DIAGRAM

Priloga B NAČRT POGLOBLJENIH INTERVJUJEV

NAGOVOR:

Pozdravljeni...Gre za intervju o starosti, o dobrih (pozitivnih) in slabih (negativnih) straneh starosti. Zanima nas s čim ste zadovoljni, kaj vam povzroča težave in kako jih rešujete. Kaj bi si želeli, da bi bilo drugače, boljše, česa vam primanjkuje oz. kaj pogrešate?

1. Opis življenja

Prosim, opišite svoje življenje, kako trenutno poteka?

Ali živite sami? Ali imate družino - koga in kje živijo (koliko je otrok, bratov, sester, partner, nečaki, vnuki, ipd.)?

Kje živite (velikost kraja, občina), v hiši ali stanovanju (opišite velikost stanovanja)?

Prosim povejte kaj o tem, kako bivate, ste zadovoljni s stanovanjem? (Ali so kakšni problemi npr. z vlago, arhitekturne ovire npr. blok nima dvigala ipd.)

Vam v stanovanju kaj primanjkuje? (npr. stanovanje potrebuje prenovo, preurejanje) Kako si pomagate, kdo vam na kakšen način pomaga, kaj vam to pomeni?

Prosim, opišite sedaj še vaše delovno življenje pred upokojitvijo?

Koliko let ste bili zaposleni in kje?

Kaj se je spremenilo ob upokojitvi?

V čem (na katerem področju) se je bistveno spremenila kvaliteta vašega življenja po upokojitvi (bodi pozoren npr finančno stanje, na prosti čas, hobiji, itd)?

Katere (če sploh katere) prilagoditvev vsakdanjem življenju ste naredili po upokojitvi v starosti – v smislu bivanjskih, prostočasovnih, delovnih, zdravstvenih, finančnih, socialnih-druženje s prijatelji?

Prosim, opišite mi svoj tipičen dan?

Ali vse zmorete sami? Kdo vam pomaga pri vsakdanjih opravilih? (Ali vedno isti ljudje)?

Kakšno je vaše zdravje? Ali potrebujete kakšno pomoč? Ali imate morda posebno dieto, jemljete kakšna zdravila? Imate zaradi tega kakšne posledice, težave,... ?

Ali vas doma kdo obiskuje, npr. patronažna sestra, kdo iz Karitasa, kdo iz društva upokojencev ali kakšnega drugega društva (gasilsko društvo, kmečka društva), duhovnik, ...? Kaj pa kdo drug v vaši okolici (sosed, sorodnik)? Kako vam pomagajo?

2. Osebno razumevanje, predstave o starosti

Prosim povejte ali se počutite stare? Kaj to pomeni za vas?

(Če) kdaj ste se zavedeli, da ste stari?

Ali se srečujete s kakšnimi omejitvami, težavami? (Če) kako, kdaj ste se sprijaznili s starostjo in omejitvami le te. Kako ste se s temi omejitvami težavami spoprijeli, sprijaznili, kako jih rešujete? Kako so te omejitve oblikovale vaše vsakdanje življenje?

Kakšna bi bila za vas idealna starost? Kako si jo lahko predstavljate, Kaj bi bilo lahko boljše? (npr. idealen primer pomoči oskrbe – ali domači – ali storitve ali samo finančno).

3. Identifikacija različnih tveganj strategij in virov opore starejših

Prosim govorite o tem, kaj vam v zadnjem času v življenju predstavlja največje probleme, težave, vas ovira, povzroča skrbi, omejuje, morda ogroža ...?

Kaj je to? Kaj to pomeni za vas osebno?

Kako zmorete premagati omenjene težave, omejitve, probleme?

Kako si pomagate? Kdo vam pomaga, na kakšen način?

Prosim povejte kaj vas je najbolj omejevalo, je šlo narobe, ste se bali da se vam bo zgodilo danes / v tem tednu / letos.

(Namen, da se usmeri razmišljanje na realne situacije.)

Katere prilagoditve ste uporabili glede na omenjena probleme. Kaj to pomeni za vas osebno

Kdo pomagal, na kakšen način?

Ste se v zadnjem času znašli v kakšnih stiskah ali težavah?

Oz. spomnite se na zadnjo stisko, kako ste jo rešili (kaj, kako, kdo) katere težave ste pri tem imeli (povsem konkretno). Ali ste se pri tem obrnili na kakšno zunanjo pomoč (ciljamo na formalno pomoč, institucije – socialno varstvene storitve).

Morda lahko poveste na katere naslove (institucije, servisi) se lahko obrnete, kdo bi sploh lahko pomagal starejšim v takšnih situacijah?

Povejte ali se počutite varne? Menite, da vam preti kakšna nevarnost? Menite, da bi vas lahko kdo ogoljufal, okradel, napadel izvrševal kakršno koli nasilje nad vami?

Prosim povejte kaj o tem, kaj za vas osebno predstavlja nevarnost, tveganje?

Nasploh v življenju in pri vaših vsakdanjih opravilih, (kako si pomagate, kdo pomaga...)

Ali npr. obstaja nevarnost, da padete, da kaj pozabite ali kaj podobnega. Ali to vpliva na načrtovanje vaših dnevnih aktivnosti? (Se temu prilagajate?)

Povejte kaj o tem, ali zmorete vsakdanja opravila; kuhanje, pospravljanje, nakupovanje, osebna higiena... Kako je opravljeno potrebno delo (vsakdanji opravljanje, skrb, zdravstveno negovalne potrebe). Ali imate pri tem kakšne težave (kako si pomagate, kdo pomaga, kaj vam to pomeni?) Kdo naredi kaj in kdaj – sami, družina, prijatelji, hišne pomočnice, petronažne sestre, druge storitve.

Kakšni so po vaši oceni vaši odnosi z družino/prijatelji/sosedi/plačanimi pomočniki?

Kdo pomaga pri kakšnih stvareh, komu sami (kako, s čim) pomagate vi?

Povejte kaj o tem, kako se razumete s sosedi (dobro ali imate kakšne nesporazume, spore, konflikte)? Ali vas to ovira pri vsakdanjem življenju (npr. komunikaciji, ali če bi potrebovali, prosili za pomoč)?

Kako sami pomagate drugim?

Kaj prispevate sami? Komu, na kakšen način, kaj vam to pomeni osebno?

Povejte kaj o težavah z »mobilnostjo« (premikanjem, potovanjem), če jih imate?

Potrebujete pomoč pri premikanju, spremstvo za nakupe, za obisk zdravnika, uradne opravke, plačila, večje nakupe? Kdo pomaga, priskrbi pomoč...? Kakšen je vpliv telesnih pešanj na vsakdanje življenje? Kako razumete (kaj to pomeni za vas osebno) kako shajate z usihajočimi močmi telesa? Kako si pomagate, kdo pomaga, na kakšen način?

Se vam zdi da imate kakšne težave v prometu, transportu, javni prevoz, neprilagojenost pločnikov, neustrezna signalizacija, osvetlitev, neprimerni avtobusi...)

Povejte kaj o tem ali se počutite, da ste samostojni, (neodvisno življenje) ali odvisni, kaj vam to pomeni?

Menite, da lahko uveljavljate svojo voljo, po svoje načrtujete svoje aktivnosti itd? (Zakaj ne, kaj vas pri tem ovira, kaj bi spremenili, kaj si želite...)

Kaj vas veseli?

Kako preživljate prosti čas, s čim se ukvarjate (vrtičkarstvo, druženje, učenje, izleti...) Vas pri tem kaj ovira, (kaj, kako, zakaj), kako si pomagate, kaj si želite...?

4. Materialna varnost

Povejte prosim še kaj o tem, kako shajate finančno, vam kdaj česa primanjkuje?

(Za kaj, zakaj, kako si pomagate, kdo pomaga).

Kako ste zadovoljni s svojo pokojnino?

Kako razporedite svoje dohodke za različne potrebe (dom, pomoč, ...)?

Kako se je z upokojitvijo spremenilo vaše finančno stanje - sedaj morda težje ali lažje shajate? Kaj vse se je spremenilo z upokojitvijo?

Kakšne stroške imate in kako shajate z njimi?

Ali imate dovolj dohodkov, za vse kar potrebujete in želite?

Ali mi lahko prosim opišete, za kaj vse porabite svoje dohodke (na primer za kaj vse ste jih porabili v prejšnjem mesecu - kaj ste kupili, kaj ste jedli, ali ste kam šli ...)?

Za katere stvari vam trenutno zmanjka? Ali se morate čemu odreči, ker za to nimate denarja (npr. hrana, zdravstveni pripomočki, zdravila, ...)? Kako pogosto pride do tega (da si nečesa ne morete privoščiti) - enkrat na mesec, večkrat?

Koliko bi še rabili?

Kaj naredite, če vam zmanjka denarja za nujne stvari?

Na koga se obrnete, pri kom prosite za pomoč - sorodniki, prijatelji, sosede, organizacije)? Opišite prosim čim bolj podrobno nekaj primerov? Ali ste si morda pri kom sposodili denar (trenutno ali pa pred nekaj časa)? Pri kom?

Ali imate morda kakšen kredit (ali pa ste ga imeli pred časom)? Za kaj ste ga potrebovali?

Ali lahko kaj varčujete (če dajete kaj denarja na stran - za kaj je namenjen)?

Koliko pa je približno višina vašega dohodka?

Ali imate poleg pokojnine še kakšen drug vir dohodka - npr., katastrski dohodek, dodatna renta, denarna socialna pomoč, varstveni dodatek? Ali si pomagata kako drugače (npr. imate svoj vrtiček in pridelujete kakšno hrano?)

- Kaj menite o svojem finančnem položaju - se počutite revni? Kaj bi rekli glede na svoje preteklo stanje (npr. pred upokojitvijo)? Kaj pa glede na druge ljudi okoli sebe?

- Ali imate morda še vedno v lasti kakšno nepremičnino (stanovanje, kmetijo, ...) ali kaj zemlje? Kaj boste s tem storili (prodali, zapustili otrokom, ...)

5. Poznavanje oblik pomoči starejšim

Kaj bi storili, če bi potrebovali pomoč pri vsakdanjih opravilih, na koga bi se obrnili, kakšno pomoč bi poiskali, kaj bi spremenili v svojem življenju?

- Na primer, če bi huje zboleli, kaj bi storili? Kdo bi vam pomagal?

- Ali bi razmišljali tudi o kakšnih možnostih pomoči na domu? Ali bi se zanje odločili in če ne, zakaj ne? (problem stroškov, dostopnost v okolju, težave z organiziranjem, ...)?

- S kom se pogovarjate o prihodnosti, različnih možnostih pomoči (otroci, strokovne službe)? Kako pomemben je tu denar (stroški teh storitev)?

Priloga C NAČRT EKSPERTNIH POGLOBLJENIH INTERVJUJEV

NAGOVOR: predstavitev in opis raziskave, cilji, namen ...

OKVIRNA VPRAŠANJA:

Predstavite in opišite prosim svoje delo s starejšimi...

Kaj opazate predstavlja starejšim največje težave (tveganja)?

Kaj sami starejši povedo vam, da jih najbolj bremeni in kje želijo pomoč?

Česa pa sami starejši ne vidijo kot problem težavo pa to opazate vi?

Kakšno pomoč si običajno želijo?

Kdo jim največ pomaga?

Kaj si želijo starejši?

Kakšna bi bila idealna starost, kako jo preživeti (za vse in za vas osebno)?

Kaj bi bilo po vaši oceni potrebno, da bi se izboljšala kakovost življenja starejših v Sloveniji?

Priloga Č Tabela: Razlike med upokojenimi, zaposlenimi/nezaposlenimi in študenti glede na sestavo različnih vrst opore z določenimi opornimi viri

VRSTE OPORE	Povprečni delež posameznega vira (v %)	UPOKOJENI	ZAPOSLENI/ NEZAPOSLENI	ŠTUDENT	F
EMOCIONALNA OPORA	% partner	8,4	13,0	7,4	20,48**
	% ožja družina	32,8	37,0	29	10,04**
	% razširjena družina	33,4	14,6	14,9	44,91**
	% prijatelj	19,4	27,0	45,9	54,92**
	% sosed	3,7	1,0	0,5	10,26**
	% sodelavec	0,5	5,3	1,3	17,58**
	% ostali	1,8	2,1	1,1	1,19
INSTRUMENTALNA OPORA	% partner	11,0	15,7	8,3	11,84**
	% ožja družina	40,7	39,7	45,4	2,23
	% razširjena družina	26,6	13,0	12,8	17,11**
	% prijatelj	15,7	25,6	31,7	10,45**
	% sosed	5,0	2,5	0,5	5,93*
	% sodelavec	0	2,4	0,7	7,22**
	% ostali	0,9	1,2	0,6	0,56
OPORA OB BOLEZNI	% partner	18,8	28,1	14,2	18,58**
	% ožja družina	44,3	51,4	58,5	7,34**
	% razširjena družina	22,6	6,6	11,6	29,40**
	% prijatelj	11,1	10,4	14,3	1,70
	% sosed	1,4	0,4	0,1	3,56*
	% sodelavec	0,2	2,6	0,7	4,18*
	% ostali	1,6	0,5	0,6	1,50
FINANČNA OPORA	% partner	22,2	16,3	9,5	5,70*
	% ožja družina	48,8	54,4	68,2	8,42**
	% razširjena družina	19,1	10	12,1	3,31*
	% prijatelj	9,9	15,9	9,5	3,15*
	% sosed	0	1,1	0	1,75
	% sodelavec	0	1,8	0,3	2,61
	% ostali	0	0,5	0,4	0,32
INFORMACIJSKA OPORA	% partner	23,9	33,9	14,2	23,38**
	% ožja družina	43,0	36,2	50,2	10,73**
	% razširjena družina	16,5	6,1	7,7	12,33**
	% prijatelj	11,9	20,1	27,0	8,02**
	% sosed	2,6	0,3	0	6,63**
	% sodelavec	0,7	3,0	0,8	5,12*
	% ostali	1,4	0,3	0,1	2,14
DRUŽENJE	% partner	12,0	11,8	9,9	0,94
	% ožja družina	24,5	32,2	20,0	16,38**
	% razširjena družina	27,3	15,1	12,0	18,15**
	% prijatelj	31,2	34,1	55,9	31,78**
	% sosed	4,3	1,8	0,6	7,41**
	% sodelavec	0,1	3,3	0,9	9,33**
	% ostali	0,5	1,6	0,7	1,65

** Statistično značilne razlike do 1 % stopnje tveganja. * Statistično značilne razlike pri manj kot 5%

tveganju

Priloga D: Primer analitičnega zaznamka (*memo*) iz vmesnega analitičnega obdobja

Avtor: Matic Kavčič

Datum: 5.8.2009 22:51:00

Datum zadnje spremembe: 19.4.2011 11:32:00

Projekt: DR – Družbena in individualna tveganja starejših – vloga omrežij socialne opore

Memo naslov/tema: STROŠKI

Memo tip: Opredelitev vrst, značilnosti in dimenzij koncepta ter aksialna obravnava

Podatki: intervjuji 4, 5, 8, 10, 11, 14, 20, 23, 28, 29, 30. + posamezni ostali

Povzetek:

Tukaj obravnavamo sestavo in pomen stroškov v vsakdanjem življenju starejših. Kaj za njih to predstavlja. Iz česa so stroški sestavljeni oz. katerih vrst so. Kateri jih najbolj bremenijo. Katerim se lahko odrečejo.

Memo besedilo:

Pod terminom stroški razumejo starejši nujne izdatke za normalno vsakdanje življenje. Poleg stroškov obstajajo še drugi izdatki, ki niso tako nujni oz. so odpovedljivi. Glede značilnosti in dimenzij lahko stroške ločimo na redne tj. mesečne ter na sezonske (ogrevanje pozimi – Intervju 2: *Oziroma, čez poletje se izide, ne?! K ni ogrevanja...*) ter izredne oz.časne, ki trajajo le določeno obdobje.

Stroške običajno krijejo iz mesečnih prihodkov tj. pokojnine, posamezna obdobja povečanih stroškov (npr. bolezen, ki vodi v potrebo po povečani plačani negi/oskrbi, večje stanovanjske prenove in popravila ter preselitev v dom za starejše) krijejo tudi iz morebitnih prihrankov, ki so si jih ustvarili skozi življenje. (Prihranki bi bili lahko naslednji koncept za obravnavo)

Vrste stroškov:

- **Bivalni** (ogrevanje, elektrika, voda, komunala, telefon, RTV, morebitna najemnina – običajno jih imenujejo »položnice«)

Intervju 4, str 16.. *Maš kurjavo, električno, komunala je hudirjam draga seveda ...ampak to je velk velk breme. Tud hrana se je podraživa, če hočeš čist tako neki je pa kle k tuki upokojenc ne rab več tolk za napravit, čevlje, obleke...*

Intervju 30, str 1. : *To je žalostn, vam pravm. Sej sm sam doma, pa nikamer ne grem, pa še shajaš. Eni majo še mn, pa se s tem tolažm. Vn jih ne dobim niti štirsto, ne? Veste kaj je to. To je tok drago vse, če bi mi položnce en drug plačval, ne jst, pol bi še kr šlo...*

Intervju 20 str. 4: *Ne, to mi pa vse hčerka plačuje. Ta Rdeči gumb, to pomoč mi plačuje, časopis mi plačuje pa mobitel, vse mi ona pomaga zaradi tega, da si jaz lahko kaj privoščim. Ker drugače bi bilo kar, zaradi tega, ker pride kar nekaj položnic, potem pa še, skrbim še malo dodatno za zdravje, tako da tudi tam malo porabim, ne. In zdravila in tako naprej in si kdaj tudi kaj privoščim, kdaj grem tudi takole malo ven, na lepše.*

Intervju 10. Jesenice str. 9:**I:** Se pravi imate ta stanovanje v najemu?

R: *V najemu ja, pa prej je bil cenejši, je bil prav za tiste z našimi prihodki, zdaj so ga pa podražali, zdaj je pa že cela cena. Pride dosti, mim grede je 101 evro je najemnina, centralna kurjava je bila tazadnjokrat 112 evro, rečte že tle naj bo ena pokojnina tam nekje ima 300 kako more živeti, joj marija!!!*

Intervju 2 str 5: **I:** Koliko pa znašajo stroški v hiši čez mesec, približno?**R:** *Ja sej to je tisto, samo plin in električno zneseta zdej po ta malem med 600 in 700 evrov, čeprav decembra pa januarja k je blo pa fejšst mraz je bil pa samo plin 700 evrou (zgrožena se zadere)! Pol pa še električno 150 al pa 160 evrou. Mislm...to je čist nemogoče. Pol je pa še snaga, pa telefoni, te mobiteli ne, pa telekom, pa internet, pa časopis, pa voda, pa bencin za avto, k tud znese kr med 80 in 100 evrou na mesec, ker smo tok od mesta...pa še in še in se blazno nabere. Po ta malem med 1000 in 1200 evrou na mesec je samo stroškov. Pol je pa še hrana, pa zdravila, pa pregledi pr zdravnikih, kar je sedaj itak vse plačniško če hočeš še to leto kam pridt...v glavnem nam vsak mesec zmanjka in potem štukam z denarjem, ki ga imamo našparanga...ta kupček je pa vedno majši in me je groza kaj bo, k ga ne bo več...kar bo zlo kmal.*

- **Prehrana** Nakup živil za lastno pripravo hrane, izključno prehranjevanje doma, nakup cenejših živil v akciji, v primeru večje onemoglosti dostava prehrane na dom. Pri prehrani naj bi se dalo največ prišparati – tu je vidno veliko odrekanja. Razne strategije, nakupovanje v akcijah, znižanih večjih količin, delanje zalog, zamrzovanje večjih količin, delanje ozimnice, odrekanje dražji prehrani (mesu – navajeni so pomanjkanja iz otroštva) in priboljškom. Verjamejo pa, da je taka skromna prehrana tudi bolj zdrava (op. a »lisica in kislo grozdje«). Veliko je tudi samooskrbe, hrano za ozimnico si pridelajo sami oz. jim jo priskrbijo sorodniki

Intervju 10. Jesenice str. 10 **I:** Aha morate tudi malo na to gledati pri hrani? **R:** *Moram jaz pri hrani, ker se pri hrani da prišparati! Zato pa pravim, da so trgovine krasne, ko gledaš, reklama že pa vsega mogočega dobiš, pa vse probajo, pa eno, pa drugo, pa kaj nuca ko je vsak dan drži. Jaz pa samo to vzamem, to vzamem pa kašen to jogurt pa take stvari, to si*

privoščim pa skuto, to kar je zdravo in tudi sem pri polenti in krompirju in zelju gor zrasla bom pa še zdaj.

Intervju 10. Jesenice str. 9 *Za preč metat pa jaz nisem, nekateri mečejo preč kak drobiž, tale kontejner je greha vreden. Jaz pa tega ne, pa skuham recimo, prosim da prinese 1kg kislega zelja, pa tistega vsega skuham, potem ko kuham nekaj ga pustim posebi, nekaj pa ga spravim v take škatlice spravim pa zmrznit, pa imam zelje, ješprenj, repo, zelo solato, tisto sprti delam, krompir kupim v jesen, da ga tudi skuham kadar je pa tako naprej. Ali pa kakšno rižoto, kdaj mi prinese tudi kakšno meso za ob nedeljah, da malo skuham, jaz sem navajena vsega in čisto lahko živim s tem,.*

Intervju 5 str.18 *Drgač bi rekla, k takole poslušam včasih kako eni težko živijo, si mislim o jezusmarija, če pomislite mestnega človeka, vsak korenček, vsak peteršilček morš vse na tržnco jt iskat, vem kako je tam drago. Pa tisti k pravjo, k živijo v bloku, pa tist stanovanje še ni njihov, ja kako oni se sploh preživljajo, jst si tega ne znam predstavljat. Tle mammo le vrt, si ozimnico nardimo, ...**I:** ... si s tem malo pomagate ...**R:** mi mammo vse noter v takih kantah, ves korenje, ves petršilj, to midva skoz ven jemljemo, kot bi jst na vrt hodila. Pa smo meli svoje jabolka, k drgač jih kupiva, pa mošt sam, mož gre ma tiste preše pa gre, gledava da je čim bolj vse naravno. To je velik, kako pa ljudje v mestu živijo, jst si ne znam to predstavljat, tam v bloku.*

R: *Prej z tolarji je kar šlo, je kar šlo, zdaj pa polovico gre za kosilo. **I:** 200€ samo za kosilo, imate za vsak dan naročenega? **R:** Vsak dan. Saj sem rekla, če ne bom več mogla, da bi vsaki drugi dan, saj ne bo šlo. Potem so pa še drugi stroški, pa je še tale elektrika, obratovalni stroški, pa mobitel - telefonček. Enkrat sem kr 70€ dobila. Zdaj se ga pa kr izogibam, edino če je nujno. Simobil bi morala dpovedati in pa Delo. Pet jih je ki jih moram plačevat. **I:** 5 - položnic? **R:** Ja. Si mobil bi moral it pa Delo proč, edino obratovalne stroške, pa elektriko, pa kosilo.*

- **Prevozi** (po nujnih opravkih običajno k zdravniku, na preglede itd. pošta, banka, itd.

Gre za plačilo neformalne (vnuki, sorodniki, sosedje) ali formalne storitve (taksi).

Intervju 11 Lavričeva str. 6. *In, emm,.. pol pa zard prevoza je blo nerodn. Tist, k sm mu že v naprej plačala, k mi pospravla pa to smo tko, že 40 let prjatl,.. sm rekla, bo pa še kr za drugič, k so rekl, da sm preveč dala, ne. Ampak sm vedla, če me je čaku, dvakrat, trikrat je pršou pogledat ke na ambulanto, če sm že na vrsti. No, tko drgač,.. in emm,..*

Intervju 20 str 9: *Privoščim si tudi taksi pa tako, ker kakšen drug bi šel na avtobus, jaz si ga pa pač privoščim, ne, ker mi pomeni več zdravje, kot pa to, da bi se izpostavljala tam mrazu ali pa karkoli. Ali pa dežju pa tako naprej.*

Intervju 14 str 7: *(Z domačimi skombinirajo prevoz) Ker desetkrat pa ti ne moreš Taksi plačat. Ker to je 10 - 13€ na dan, kako boš desetkrat dal, pa položnice plačal a ne.*

- **Medicinski** (Kronične bolezni zahtevajo številne drage pripomočke in zdravila za katera je treba doplačati)

Primer medicinskih stroškov - intervju 14 Tomačevo str. 8:

I: S temi stvarmi je kr strošek? *To je najhuje je to. Saj ne poješ veliko, a veste saj ne poješ. Ni osnovna hrana veliko draga kot je to. Pa žauha za noge, pa fiziološka voda za noge, pa to za nogo, pa povoje sam kupovati za noge povijati. Veliko je zdaj tega. Sociala se je zdaj skrčila, te pravice so se zdaj skrčile.*

Intervju 4, str 16. *No pol pa ona 48:33 tole zdravstvo da rezerviram za zdravstvo da dam, to je tud velik strošek čist odkrit vam povem.*

- **Izredni** So nepričakovani stroški, ki nastanejo ob kakšnem neljubem dogodku. Npr. nesreči – požar, poplava, ali se pokvari kakšen gospodinjski aparat, ali avto (čeprav od potomcev, dostikrat nujno potreben za celo razširjeno družino – k stroškom popravila prispevajo vsi), nenadna nujna hišna popravila. Izredni stroški pa lahko nastanejo tudi ob nenadnem poslabšanju zdravja zaradi poškodbe ali bolezni. To so običajno enkratni stroški ali pa trajajo le določeno obdobje dokler vzroki teh stroškov niso odpravljeni.

Intervju 3 str 6. *Na žalost smo mel pred ene 7 leti požar in je blo ogromno škode in stroškov, ampak zde je vse kar bi blo eventuelno potrebn obnovit obnovlen in nimamo problemov...ne arhitekturnih, ne z vlago, ne nič. Hišica je zelo lepa, še posebi odkar je bla prenovlena. Je pa dejansko za nas tri prevelika...*

- **Anticipirani večji stroški** Glede prihodnosti sicer ne radi razmišljajo. Vendar pa razmišljajo o stroških, ki jih lahko doletijo v prihodnosti. Ti stroški so povezani z odhodom v dom, nego ob onemoglosti, pogrebom, včasih razmišljajo tudi o stroških kakšne večje preнове, popravil

R: Intervju 23, str 25: *Ja s 400 evri se ne da živet ne.* **I:** Ne nikakor. **R:** *Tud s 500 se ne da. Pokojnina, jst še enkrat rečem, pokojnina bi mogla bit tok visoka, da imaš zadost za dom starejših.*

Intervju 30 str 3 **R:** *Ja sej, če to, če to neb mela, pol ne vem kako bi šla v dom. Sej nimam dost penzije.* **I:** Aha. Računate da boste potem... **R:** *Ja sej so mi un to kr rekl, prav. Težko bo če nimate. Kaj mate svoje stanvanje? In sm rekla to pa. Ja, prav bomo stanvanje prodal, pa bo....* str 16. **I:** Zakaj pa šparate, zakaj prihranki? **R:** *Ja, šparam pa da bi imela za v dom, če bi šla, pa da bi imela kakšen denar za stanovanje, da mi ne bi bilo treba prodal, da bi ga lahko dala nečakinji.*

Drugi izdatki: (odpovedljivi v primeru sile)

- **»Priboljški«**

OK, se pravi sva rekli stanovanjski stroški, nekaj sva govorili tudi o vitaminih in o teh zadevah. Kaj pa je še kaj takega? Za kaj porabite denar še? Pokojnino?
--

Ja, da si kaj boljšega privoščim. Na primer si privoščim sadje, si privoščim kaj dobrega za pojest pa tako. Kaj za obleči pa take stvari.
Kaj pa si kupite recimo, kaj od hrane dojemate, da je priboljšek?
Mislim, da je priboljšek... Pravzaprav velikokrat tudi želje. Kakšne želje imam. Drugače pa sadje imam vedno na razpolago, zelenjavo tudi, ne, tega si tudi privoščim. Potem tele Actimele in tako, pa Donat pa take stvari pač, kar zraven spada.
Še kaj drugega potem? Recimo greste kdaj ven na večerjo, kaj takega?
Ja, ja. Kolegice gremo. Pravzaprav hodimo bolj na kosila.
No, mislim, se prehranjujete zunaj, ne?
Ampak gremo, ja, gremo vsak mesec sigurno, če ne dvakrat. Zdaj pa tudi enkrat sem že jaz skuhala, zdaj naslednji četrtek bo kolegica kuhala, ena pa raje plača, kot da kuha. (smeh). V gostilni.

Intervju 10, str. 9: **I:** Kako pa potem finančno shajate? Zakaj največ porabite?

R: *Zakaj največ porabite, privoščim si samo to, kakšen bonbon, kakšen piškot, ali pa kerkrat grem tamle mimo pekarnice, pa mi zadiši kakšen, sadna reč, tista reč štrukelj za spremembno. Pa sadje, sadja pa pojem več, jabolka, marelice, ta je taka da gleda, kadar je znižana cena mi celo vrečo nanosi. Potem ja pa plin, plin pride na tri mesece je ena flaša za kupiti, pa po tri tele cele po šest flaš Donata vzamem, da imam približno za en mesec, takole šparam, samo lačna pa nisem bila, pa mi je prav vseeno kaj jem. Včasih imam pa dober apetit, takrat bi pa več pojedla. Ja ampak ne gre.*

- **Žepnine** Običajno namenjene vnukom (včasih celi družini), bodisi kot redni fiksni mesečni transferji bodisi kot bolj občasni in fleksibilni zneski.

- **Darila za rojstne dni**

Žepnine, darila, občasna »preplačila uslug« imajo verjetno 2 funkciji. Prvo so posledica neke normalne kulturno zaželene prakse (dedki in babice razvajajo vnučke) s tem izpričujejo svojo dobrohotnost, osmišljajo svojo družbeno pomembno vlogo in drugič tudi z bolj ali manj zavestnim »podkupovanjem« ohranjajo socialno omrežje in pripravljenosti za izmenjavo pomoči. V stilu »da mi bo še kdaj kaj naredil«

Odsotni stroški

Katerih stroškov npr. pa nimajo v primerjavi s preteklostjo – nimajo stroškov za obleko, šolanje otrok ... (Še poiskati!)

Intervju 11 Lavričeva str. 6. *Ker drgač js nč ne rabm. Recimo kokr za oblečt, al pa da bi mela otroka šoloobveznega al pa kej tazga.*

Intervju 14. str. 7: *Sej za oblečt si pa ne kupiš nič, kakšno malenkost, saj ne nucaš. A veste ko si star, rabiš lepo besedo, pa gorek kot, to je največ. Največ je to, lepa beseda, pa gorek kot! Veste spoštovanje je veliko vredno, je pol zdravja pa pol hrane.*

Delitev stroškov

Pogosto si breme stroškov deli več oseb. Najbolj pogosto v primeru, če živijo skupaj s potomci v večgeneracijski hiši. (glej primere npr. intervjuji 4, 5 Ovsiše, 14 Tomačevo, itd.) Razporeditev bivalnih stroškov variirajo od tega, da večino plačajo starejši do obratno, da večino plačajo otroci. Primeri:

Intervju 25 Lesce m 72, str. 4. R: *Ja veste kuga je, doma hudičevo malo pomagajo, so bolj na (taledov pevcen) samo denar jim daj! Pa moraš elektriko plačevati, komunalo, to vse midva plačujeva, onadva imata pa denar, pa čep pa sm, ta sin še v igralnico gre, a veste kaj je v igralnico? Ves denar zagoni!*

Intervju 4 Ovsiše m 74, str.

I: Aha po tem vsi po mal pomagte vnukoma? R: *Ja to morš kermu pa boš.*

I: Kako pa to zgleda recimo konkretno v kakšni obliki pomagata? Prideta na kosilo? R: *Ja občasno*

I: A tud finančno kej? R: *Nč tako občasno, včasih prideta zjutraj za zajtrk. Kle Miha dol na kak čajček, pa kej zraven, pa kašen kosilil Mateja. Mateja ima kosil. No čist ne vem kako bi reku, je pa tako, dol je kurjava 22:39 no v glavnem no v glavnem je pa na grb najina.*

I: Aha imata imata stroške z kurjava, elektrika komplet? R: *sej plačuje sin sej plačuje sin.*

I: Prispeva? R: *Ne morem nič rečt ne morem rečt da ne, zdej tako je, če bi človk na domači polen.... Čist odkrit pa, da bi bla midva čist sama bo 50% manj stroškov.*

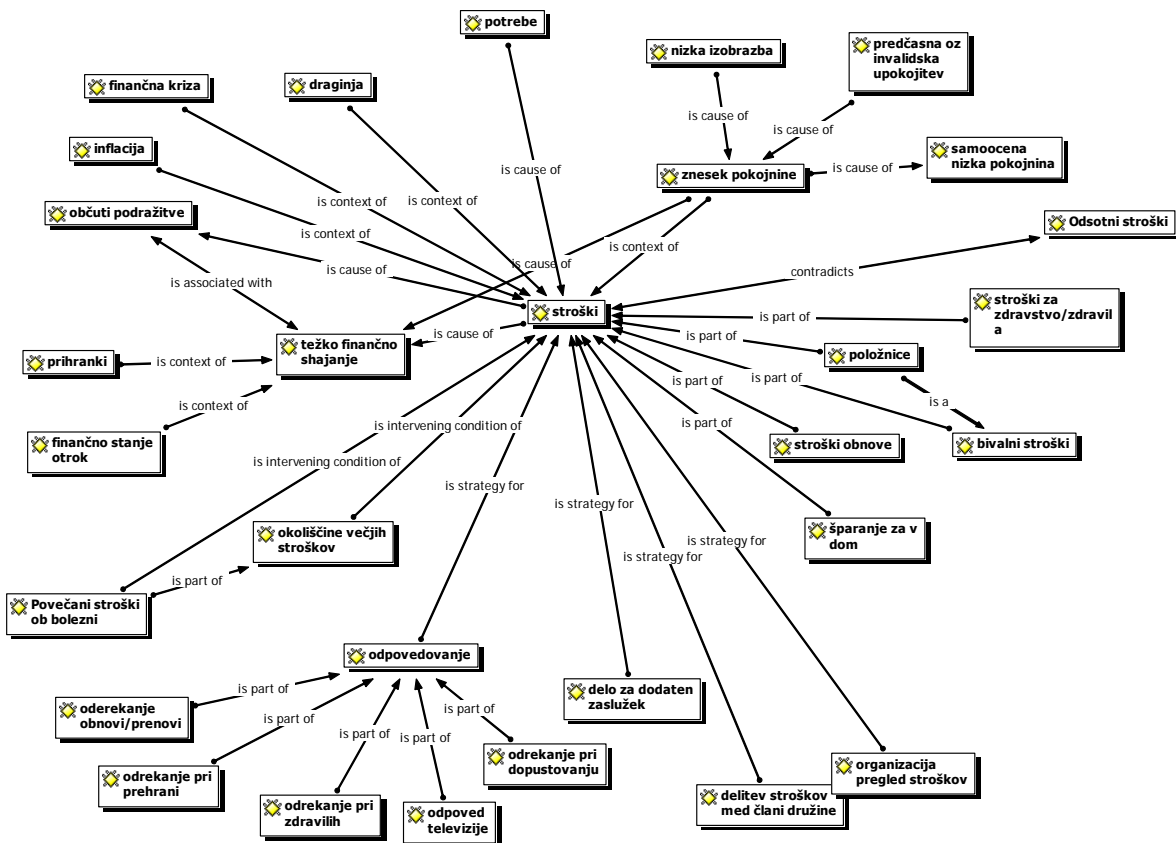
Obstajajo tudi primeri ko starejša oseba živi sama pa ji otroci prevzamejo določen del stroškov in s tem omogočijo lažje shajanje.

Primer: intervju 20 Lj štud – str. 8 A: OK. Pa greva zdaj malo naprej, pa bi vas vprašala... greva zdaj malo na denar. Bi vas vprašala, kako ste na splošno zadovoljni s pokojnino? R: *Ja, zdajle sem vsaj dobila, da imam okrog, imam 500, da sem kar – mislim, saj je pa veliko stroškov bilo, ko nanesejo, ampak meni veliko hčerka pomaga, tako da si lahko še*

kaj zraven privoščim. Malo šparam pa grem na morje, grem v toplice in tako mi je v eno veselje.

Aksialna obravnava stroškov

Trenutni pregled s čem se stroški na različne načine povezujejo. Umestitev stroškov v kontekst, pogoje vzroke, intervenirajoče okoliščine, odzive in strategije ter posledice.

V relevanten kontekst v katerem posamezni starejši doživljajo stroške in shajajo z njimi sodi čas po prevzemu evra, podražitve in čas ekonomske krize v katerem je potekalo intervjuvanje. Vzrok stroškov je zadovoljevanja najrazličnejših potreb. Stroški so odvisni od velikosti in števila potreb. Na shajanje in upravljanje s stroški (njihovo število in velikost) vpliva tudi velikost oz. znesek pokojnine, ki je posamezniku na razpolago. V tem smislu lahko razumemo znesek pokojnine kot kontekst stroškov. Stroške povzroča zadovoljevanje potreb vsakdanjega življenja, bivanja, prehranjevanja, druženja ter zdravstvene potrebe,

pomoč in druge usluge. Pri stroških bivanja so pomembne intervenirajoče okoliščine, npr. lokacija (mesto, podeželje), način (blok, hiša oziroma ali živi oseba sama ali v skupnem gospodinjstvu). Podobno so zdravstveni stroški pogojeni s samim zdravstvenim stanjem in le temu pripadajočimi potrebami. Kako bo posameznik upravljal s stroški je odvisno od opore, ki jo lahko dobi – ali ima dovolj »bogato« omrežje (sorodnike, potomce, sosede), da mu lahko pomagajo pri plačevanju kakšnih stroškov oz. ali mu lahko omogočijo, da se kakšnim stroškom izogne. Pomembno je tudi ali ima kakšne prihranke oz. ali je lastnik nepremičnine ipd... Za shajanje, zmanjševanje in izogibanje stroškom se starejši poslužujejo različnih strategij. Prve so strategije odpovedovanja so prisotne na različnih področjih – pri hrani, zdravilih, dopustovanju, obnavljanju, prostočasnih aktivnostih itd. Druge vrste strategij so tiste, ki so usmerjene v pridobivanje sredstev. Gre za priložnostne zasluge z dodatnim delom (na črno – pospravljanje, pleskanje, šivanje), izmenjavo uslug, pridobivanje surovin (drva, ozimnica). Tretje bi lahko imenovali ekonomizacija – budno spremljanje in racionalno upravljanje s stroški, kar se kaže npr. v natančnih izračunih, (razpredelnice), v vnaprejšnjem dajanju denarja na stran, poznavanju cenovnih ugodnosti in organiziranjem nakupovanja, tako da je najcenejše, prav tako pa tudi v delanju ozimnic, zamrzovanju ter nenazadnje v preišljeni delitvi stroškov med družinskimi člani, če npr. živijo v skupni hiši/gospodinjstvu (»medgeneracijsko gospodarjenje«).

9 STVARNO IN IMENSKO KAZALO

- Ajrouch, Kristine J., 61, 68, 253
Albertini, Marco, 219, 253, 259
Antonucci, Toni C., 49, 57, 58, 61, 64, 74, 99, 217, 245, 253, 258
Bandura, Albert, 63, 92, 93, 94, 105, 253, 254
Bauman, Zygmunt, 23, 28, 253
Beck, Ulrich, 23, 28, 104, 106, 113, 114, 115, 155, 163, 253, 254, 259
Beck-Gernsheim Elisabeth., 107, 253
Bengtson, Vern L., 66, 213, 224, 245, 253, 254, 256, 258, 260, 265
Berkman, Lisa F., 29, 49, 51, 52, 54, 84, 88, 92, 97, 161, 254
blaginja, 5, 9, 22, 28, 30, 44, 107, 108, 109, 110, 111, 120, 161, 162, 166, 176, 179, 180, 181, 229, 230, 231, 237, 239, 241, 249, 251, 260
država blaginje, 13, 21, 23, 25, 28, 30, 108, 109, 110, 111, 121, 161, 162, 163, 180, 231, 237, 240, 249, 251
režim blaginje, 109
sistem blaginje, 105, 107, 108, 111, 259
bolezen, 11, 44, 52, 55, 70, 73, 76, 80, 85, 86, 90, 96, 99, 114, 124, 127, 132, 135, 139, 140, 141, 158, 159, 168, 186, 188, 190, 213, 226, 234, 235, 237, 244, 245, 261, 277, 290, 292, 293
Campbell, Scott, 27, 113, 115, 155, 254, 256
Carstensen, Laura L., 66, 74, 99, 245, 254, 259
Cattell, Vicky, 44, 55, 161, 168, 222, 229, 254
Cavanaugh, John C., 26, 254
Corbin, Juliet, 34, 36, 153, 242, 263, 264
Creswell, John W., 31, 241, 254
Currie, Greg, 27, 113, 115, 155, 254
Dannefer, Dale, 163, 261
delo, 5, 24, 26, 37, 41, 46, 109, 112, 124, 139, 143, 144, 147, 150, 151, 153, 158, 167, 168, 176, 180, 184, 187, 188, 192, 193, 194, 199, 203, 204, 208, 211, 215, 217, 220, 221, 223, 225, 226, 228, 233, 236, 239, 242, 247, 248, 252, 256, 260, 261, 263, 285, 288, 297
dohodek, 39, 42, 169, 192, 216, 227, 234, 264, 287
dolgotrajna oskrba, 21, 111
Domajnko, Barbara, 21, 28, 55, 104, 257, 261
Douglas, Mary, 112, 255
Dremelj, Polona, 30, 61, 71, 73, 79, 80, 81, 83, 255, 256, 258
družba, 9, 15, 20, 22, 23, 25, 28, 30, 44, 51, 66, 69, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 122, 125, 131, 147, 152, 161, 163, 171, 180, 181, 182, 187, 221, 224, 250, 251, 257, 259, 261, 264, 275
družina, 11, 30, 40, 50, 53, 54, 55, 59, 66, 67, 69, 71, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 100, 101, 108, 109, 110, 121, 124, 125, 136, 149, 151, 162, 165, 167, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 186, 188, 193, 194, 204, 212, 213, 214, 215, 219, 220, 223, 224, 227, 228, 233, 238, 240, 244, 245, 248, 250, 251, 257, 263, 276, 283, 285, 294
ožja, 55, 59, 67, 69, 71, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 101, 289
razširjena, 11, 54, 67, 69, 71, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 99, 101, 102, 193, 244, 289, 293
družinski člani, 11, 29, 40, 55, 67, 69, 71, 79, 80, 81, 83, 85, 99, 101, 151, 175, 176, 177, 178, 180, 186, 194, 204, 213, 214, 227, 235, 237, 244, 245, 277
Duner, Anna, 160, 225, 255
Durkheim, Emile, 44, 254, 255
Đurović, Blažo, 111, 114, 116, 255
Ekberg, Merryn, 28, 104, 106, 107, 113, 255
Eng, Patricia M., 29, 52, 161, 255
Esping-Andersen, Gosta, 28, 30, 108, 109, 180, 238, 240, 251, 255
Ferligoj, Anuška, 45, 61, 73, 256, 258
Filipovič Hrast, Maša, 22, 219, 257, 258, 264

Flaker, Vito, 21, 27, 28, 104, 115, 116, 120, 122, 154, 163, 247, 256

Folkman, Susan, 166, 170, 189, 248, 259

Giddens, Anthony, 23, 28, 104, 106, 253, 256, 259

Gilleard, Christopher, 105, 256

Gilmour, Helen, 121, 256

Glaser, Barney, 34, 242, 256

Grebenc, Vera, 21, 28, 104, 117, 122, 132, 160, 163, 247, 256

Grounded Theory, 5, 11, 19, 17, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 45, 46, 128, 153, 170, 231, 241, 242, 243, 250

Gurung, Regan A. R., 29, 51, 52, 53, 64, 66, 74, 77, 87, 88, 92, 94, 99, 161, 245, 256, 257

Hamilton, Craig, 27, 113, 114, 115, 257

Higgs, Paul, 105, 256

Hlebec, Valentina, 3, 5, 21, 22, 28, 29, 30, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 64, 67, 68, 69, 71, 78, 79, 80, 83, 104, 161, 165, 169, 170, 218, 219, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 264

Hojnik Zupanc, Ida, 45, 258

Iglič, Hajdeja, 29, 45, 47, 258

institucija, 111, 122, 149, 162, 211, 215, 284

Kahn, Robert L., 51, 53, 58, 107, 161, 258, 262

kakovost življenja, 9, 15, 17, 20, 22, 27, 28, 29, 30, 32, 44, 46, 47, 49, 51, 54, 56, 60, 63, 84, 90, 91, 94, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 119, 123, 136, 139, 144, 147, 150, 151, 152, 158, 160, 162, 165, 166, 168, 171, 172, 173, 174, 176, 179, 180, 182, 183, 199, 212, 221, 223, 224, 226, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 239, 240, 246, 248, 249, 250, 251, 260, 288

Katz, Stephen, 107, 258

Kavčič, Matic, 1, 3, 120, 153, 154, 155, 258, 264, 290

Kogovšek, Tina, 29, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 61, 64, 67, 68, 69, 78, 88, 256, 257, 258

Kohli, Martin, 219, 253, 259

Kolarič, Zinka, 30, 110, 259, 261

kvalitativna analiza, 44, 103, 152, 247

kvalitativni podatki, 11, 25, 34, 42, 45, 105, 128, 159, 161, 219, 241, 250

kvalitativno, 11, 46, 103, 160, 215, 238, 243, 246, 260

kvantitativna analiza, 9, 11, 34, 38, 103, 122, 243, 252

kvantitativni podatki, 34, 45, 46, 98, 241

kvantitativno, 25, 36, 44, 46, 102, 243

Lang, Frieder L., 66, 74, 99, 245, 259

Lash, Scott, 23, 28, 104, 253, 259

Lazarus, Richard S., 166, 170, 189, 248, 259

Le Breton, David, 120, 154, 259

Litwin, Howard, 53, 161, 259

Luescher, Kurt, 179, 259

Luhmann, Niklas, 27, 112, 114, 259

Lukšič, Andrej A., 114, 115, 260

Lupton, Deborah, 27, 111, 114, 115, 120, 154, 260

Lyng, Stephen, 120, 154, 260

Mali, Jana, 120, 154, 247, 256, 260

Mandič, Srna, 30, 54, 71, 79, 83, 108, 257, 260

Marianti, Ruly, 116, 229, 233, 262

Marin, Alexandra, 44, 47, 48, 260

medgeneracijska solidarnost, 179, 199, 212, 214, 216, 219, 221, 229, 241, 248

Mesec, Blaž, 34, 222, 260

Mikoš, Matjaž, 111, 114, 116, 255

Milošević Arnold, Vida, 120, 154, 247, 256, 260

model, 9, 13, 17, 21, 23, 17, 25, 31, 33, 36, 38, 39, 49, 52, 53, 54, 58, 66, 67, 74, 77, 84, 87, 99, 102, 230, 231, 234, 237, 238, 240, 241, 242, 245, 249, 250, 252

Musek, Janek, 91, 260

načrtovanje, 141, 149, 189, 225, 249, 256, 285

Nadoh, Jana, 58, 261

Nagode, Mateja, 21, 28, 45, 104, 261

Nelson, Anne E., 163, 261

neodvisnost, 13, 17, 21, 55, 119, 132, 134, 152, 154, 156, 159, 160, 165, 174, 175, 183, 190, 191, 192, 193, 199, 200, 203, 204, 209, 212, 218, 223, 225, 230, 232, 236, 240, 246, 247

nezaposleni, 18, 19, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 91, 95, 123, 126, 127, 273, 289

Nordstroem, Monica, 160, 225, 255
 Norris, Joan E., 69, 261
 odvisnost, 13, 110, 132, 133, 134, 135, 139, 146, 147, 148, 151, 159, 160, 162, 190, 194, 199, 204, 209, 221, 223, 224, 228, 230, 233, 237, 240, 249, 285, 296
 omrežje, 9, 11, 13, 15, 19, 22, 24, 25, 28, 29, 30, 34, 39, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 76, 78, 79, 84, 87, 88, 89, 90, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 121, 122, 123, 128, 144, □145, 146, 147, 159, 160, 163, 171, 174, 176, 179, 182, 193, 194, 195, 207, 212, 214, 216, 217, 218, 222, 223, 226, 230, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 257, 260, 261, 267, 269, 294, 297
 egocentrično, 57, 61
 osebno, 9, 11, 22, 29, 45, 46, 48, 49, 50, 57, 58, 60, 61, 64, 71, 82, 83, 87, 89, 93, 98, 186, 206, 213, 227, 237, 240, 245, 266, 267
 socialne opore, 9, 11, 13, 15, 22, 24, 25, 28, 29, 34, 39, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 53, 57, 60, 61, 64, 66, 69, 87, 97, 98, 99, 100, 102, 123, 159, 207, 214, 223, 226, 230, 235, 237, 239, 241, 243, 245, 248, 249
 opora
 druženje, 11, 18, 24, 29, 67, 69, 74, 77, 83, 84, 90, 100, 101, 132, 159, 181, 200, 206, 207, 214, 229, 236, 239, 244, 283, 286, 296
 emocionalna, 11, 18, 49, 52, 69, 73, 76, 77, 78, 79, 99, 101, 244, 245
 finančna, 18, 70, 74, 81, 148
 informacijska, 11, 18, 74, 77, 82, 100, 101, 244
 instrumentalna, 11, 18, 56, 70, 74, 76, 77, 79, 83, 100, 101, 214, 244
 ob boleznih, 18, 74, 76, 80, 84
 socialna, 1, 3, 9, 11, 13, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 34, 39, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 64, 69, 71, 84, 85, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 103, 104, 105, 146, 147, 161, 174, 177, 179, 186, 188, 199, 207, 212, 213, 214, 220, 221, 227, 229, 230, 234, 236, 237, 238, 243, 245, 246, 248, 250, 255, 257, 261, 290
 neformalna, 199, 214
 osebne značilnosti, 25, 53, 54, 59, 87, 88, 89, 90, 91, 96, 103, 234, 245
 oskrba, 5, 39, 40, 41, 54, 111, 139, 143, 149, 150, 160, 188, 190, 211, 214, 215, 216, 221, 225, 228, 238, 239, 256, 284, 290
 Pahor, Majda, 21, 28, 29, 51, 52, 54, 79, 80, 83, 104, 161, 257, 261
 Palomar Lever, Joaquina, 168, 222, 261
 partner, 40, 55, 59, 62, 64, 67, 68, 69, 71, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 102, 124, 142, 143, 146, 147, 159, 192, 210, 213, 220, 270, 272, 273, 283, 289
 Pillmer, Karl, 259
 Pinqart, Martin, 168, 225, 263
 Pizam, Abraham, 27, 115, 118, 261
 politike, 23, 54, 110, 159
 pomanjkanje, 11, 19, 29, 39, 51, 52, 53, 71, 76, 77, 84, 99, 100, 101, 105, 143, 150, 163, 165, 167, 168, 174, 178, 189, 190, 200, 206, 209, 212, 220, 225, 227, 233, 238, 239, 244, 291
 pomoč, 5, 11, 13, 22, 29, 39, 42, 50, 51, 55, 57, 69, 70, 72, 76, 77, 79, 84, 86, 90, 93, 97, 100, 101, 121, 128, 133, 135, 136, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 151, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 179, 181, 182, 186, 187, 188, 190, 192, 193, 194, 199, 200, 204, 206, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 227, 228, 229, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 244, 247, 248, 268, 270, 274, 276, 277, 278, 280, 281, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 294, 297
 formalna, 13, 146, 160, 188, 244, 248, 284
 institucionalna, 174, 188, 199, 214
 Powell, Jason, 27, 28, 104, 106, 108, 110, 180, 262
 prijatelji, 5, 11, 48, 54, 59, 67, 69, 71, 74, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 99, 101, 180, 193, 244, 269, 270, 276, 277, 283, 285, 286, 289
 recipročnost, 109, 248

- Renner, Tanja, 22, 262
 revščina, 22, 28, 109, 143, 144, 145, 158, 165, 168, 169, 180, 190, 227, 229, 234, 235, 236, 264
 Roe, Brenda, 160, 168, 262
 Rohrmann, Bernd, 27, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 262
 Rowe, John W., 51, 53, 107, 161, 262
 Šadl, Zdenka, 29, 54, 264
 samoučinkovitost, 19, 25, 52, 53, 54, 59, 63, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 103, 153, 154, 244, 245, 246, 247, 254
 Sarason, Irwin G., 53, 87, 261, 262
 Schroeder-Butterfill, Elishabeth, 116, 229, 233, 262
 Schwartzer, Ralf, 59, 95, 96, 262, 263
 Shiovitz-Ezra, Sharon, 29, 53, 161, 259
 Šircelj, Milivoja, 104, 264
 skupnost, 49, 54, 108, 121, 161, 165, 171, 174, 180, 181, 193, 214, 223, 236, 247, 248
 Slovic, Paul, 27, 111, 115, 263
 sodelavci, 11, 59, 66, 67, 69, 71, 78, 85, 86, 99, 101, 102, 224, 244, 245, 270, 276, 289
 Soerensen, Silvia, 168, 225, 263
 sosedi, 55, 59, 66, 67, 69, 79, 83, 86, 101, 146, 147, 148, 188, 189, 193, 194, 195, 214, 215, 216, 218, 228, 247, 270, 283, 285, 289, 297
 staranje, 9, 20, 22, 26, 27, 30, 44, 53, 54, 56, 62, 66, 71, 84, 91, 93, 94, 95, 104, 106, 107, 125, 127, 135, 147, 152, 163, 165, 180, 223, 230, 233, 240, 241, 243, 249, 263
 starejši, 1, 3, 9, 11, 13, 15, 17, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 38, 39, 41, 44, 45, 46, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 69, 71, 74, 77, 78, 84, 85, 91, 93, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 112, 114, 118, 121, 122, 123, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 183, 184, 186, 187, 189, 192, 194, 196, 198, 199, 200, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 257, 261, 263, 264, 266, 269, 270, 271, 284, 287, 288, 290, 293, 295, 296
 Starr, Chauncey, 120, 263
 strategije, 9, 13, 15, 17, 22, 24, 25, 30, 31, 39, 92, 110, 121, 135, 138, 149, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 202, 203, 207, 209, 212, 213, 214, 216, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 230, 233, 235, 236, 237, 239, 240, 242, 243, 246, 248, 249, 250, 251, 284, 291, 296, 297
 aktivne, 168, 171, 175, 185, 192, 199, 202, 222, 224, 225, 226, 229, 233, 236
 pasivne, 13, 149, 178, 187, 188, 190, 199, 202, 209, 212, 221, 224, 229, 240, 248
 shajanja, 9, 13, 15, 17, 22, 24, 25, 30, 121, 135, 149, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 174, 175, 178, 180, 182, 189, 212, 222, 223, 225, 229, 230, 233, 235, 239, 243, 246, 248, 249, 251
 Strauss, Anslem L., 34, 36, 38, 153, 242, 256, 263, 264
 stresni življenjski dogodki, 19, 57, 59, 84, 85, 90, 96, 99, 102
 Stropnik, Nada, 167, 264
 Struebing, Joerg, 34, 36, 38, 153, 242, 264
 študenti, 11, 18, 19, 46, 59, 62, 63, 65, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 91, 95, 123, 127, 219, 243, 244, 246, 273, 289
 Tanner, Denise, 165, 264
 Taylor-Gooby, Peter, 28, 108, 110, 180, 264
 težave, 11, 39, 40, 46, 50, 55, 59, 62, 63, 71, 77, 90, 91, 92, 95, 97, 98, 99, 111, 112, 113, 116, 117, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 133, 135, 136, 139, 140, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151,

153, 154, 155, 158, 160, 162, 163, 165, 166, 167, 169, 171, 176, 179, 185, 187, 189, 190, 203, 204, 215, 217, 219, 222, 223, 225, 226, 229, 230, 234, 241, 243, 245, 249, 278, 279, 280, 281, 283, 284, 285, 287, 288

Thomese, Fleur., 99, 265

Tindale, Joseph A., 69, 261

Tinetti, Mary E., 160, 265

Torres-Gil, Fernando M., 107, 265

Tulloch, John, 260

tveganje, 9, 11, 13, 15, 17, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 39, 44, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 63, 64, 65, 66, 67, 73, 74, 75, 76, 77, 84, 91, 92, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 203, 208, 212, 218, 220, 222, 223, 224, 225, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 255, 256, 258, 260, 284, 285, 288, 289

družbeno, 21, 28, 108, 109, 110, 111, 119, 161, 238

finančno, 143, 145, 147, 159, 163, 167, 190, 209, 222, 224, 238

individualno, 1, 3, 9, 24, 25, 28, 30, 109, 119, 122, 130, 246, 290

socialno, 23, 146, 147, 148, 149, 189, 212, 235

spirala tveganja, 233, 235

strukturno, 13, 119, 120, 130, 133, 135, 147, 150, 162, 163, 165, 236, 246

za zdravje, 11, 13, 28, 44, 51, 53, 56, 84, 107, 119, 135, 141, 150, 174, 183, 186, 203, 246

tvegano vedenje, 13, 27, 28, 105, 113, 118, 120, 153, 154, 156, 157, 160, 164, 165, 235, 247

upokojeni, 11, 18, 19, 39, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 71, 73, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 91, 95, 96, 97, 123, 126, 127, 167, 243, 244, 246, 273, 289

Van Tilburg, Theo, 29, 52, 56, 61, 62, 64, 66, 74, 86, 99, 245, 265

Vaux, Alan, 29, 48, 49, 50, 52, 63, 64, 87, 265

Vogel, Joachim, 28, 30, 107, 110, 253, 265

Von Dras, Dean, 29, 51, 52, 53, 66, 74, 87, 88, 92, 99, 161, 245, 257

vsakdanje življenje, 9, 15, 18, 21, 23, 24, 32, 39, 46, 47, 51, 59, 63, 91, 97, 99, 104, 105, 106, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 152, 154, 155, 157, 161, 162, 163, 166, 169, 172, 187, 200, 205, 212, 224, 230, 278, 283, 284, 285, 290, 296

vzajemnost, 219, 238, 248

vzorec, 11, 18, 34, 39, 41, 45, 56, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 71, 73, 80, 85, 86, 89, 90, 95, 96, 99, 123, 162, 167, 184, 243, 250

Wellman, Berry, 44, 47, 48, 260

Wenger, Clare G., 21, 28, 29, 44, 53, 55, 104, 161, 265

zaposleni, 18, 19, 62, 63, 65, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 91, 95, 123, 126, 127, 150, 273, 283, 289

zdravje, 11, 13, 17, 21, 29, 39, 44, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 59, 62, 63, 64, 70, 84, 85, 91, 94, 95, 97, 98, 99, 102, 104, 106, 114, 119, 124, 125, 126, 127, 130, 132, 135, 139, 142, 144, 149, 160, 165, 167, 170, 174, 183, 184, 185, 187, 188, 192, 196, 201, 202, 206, 223, 225, 228, 229, 233, 235, 240, 241, 244, 245, 246, 248, 258, 261, 268, 277, 280, 283, 291, 292, 293, 295

zdravstveni sistem, 150, 151, 160, 233, 237

zdravstveno stanje, 39, 56, 62, 63, 90, 91, 96, 99, 135, 163, 184, 186, 187, 202, 206, 220, 225, 233, 234, 236, 243, 245, 280, 297

Zinn, Jens O., 111, 262, 265